

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YAHYA B. MAİN'İN
DÂÎ VE AŞIRI BİD'ATÇI RÂVİLER ÖZELİNDE
CERH-TA'DÎL YÖNTEMİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra YÜKSEL

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2024

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YAHYA B. MAÎN'İN
DÂÎ VE AŞIRI BİD'ATÇİ RÂVİLER ÖZELİNDE
CERH-TA'DİL YÖNTEMİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra YÜKSEL

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 200921YL15 numaralı Büşra YÜKSEL'in hazırladığı “*Yahya b. Maîn'in Dâî ve Aşırı Bid'atçı Râviler Özelinde Cerh-Ta'dîl Yöntemi*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı 12/06/2024 günü (14:00 – 15:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Rahile KIZILKAYA YILMAZ
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Adı Soyadı: Büşra YÜKSEL

Tarih: 12.06.2024

ÖZ

Hadis usulünde râvinin güvenilir kabul edilmesini sağlayan şartlardan biri “adâlet” vasfına sahip olmasıdır. Söz konusu vasıf bazı muhaddislere göre râvinin “bid‘atine dâvet etmemesi” şartını da barındırmaktadır. Bu çalışmada, benzer bir şartı öne süren hicrî üçüncü asrın önemli münekkitlerinden Yahya b. Maîn’in cerh-ta‘dîl yöntemi, dâî ve aşırı bid‘atçı râviler özelinde incelenmiştir. Bu minvalde İbn Maîn’in ilgili râvileri değerlendirme yöntemi sorgulanmış, onlar hakkında kullandığı “aşırı”, “dâî” ve diğer cerh-ta‘dîl lafızlarının anlamları açıklanmıştır.

Araştırma, İbn Maîn’in râvilere dair görüşlerini derleyen *Mevsûatu akvâli Yahya b. Maîn fî ricâli’l-hadîs ve ilelihî* isimli ansiklopedi ile sınırlanmıştır. İbn Maîn’in bizzat aşırılığı veya dâîliği hakkında bilgi verdiği ve hakkında cerh ya da ta‘dîl hükmü verdiği 27 râvi incelenmiştir. İbn Maîn dışındaki hicrî ilk beş asırda yaşamış diğer münekkitlerin de bahsi geçen râviler hakkındaki değerlendirmeleri incelenerek mukayese edilmiş, böylece İbn Maîn’in ricâl tenkidinin diğer münekkitlerin görüşleriyle büyük oranda uyum arz ettiği tespit edilmiştir. Araştırmada İbn Maîn’in, râvinin bid‘atinde aşırı veya dâî olmasını mutlak bir cerh ve terk sebebi olarak görmediği, hadis rivayetinde güvenilir ve ehil olduğu takdirde bid‘atinde aşırı veya mezhebine davet eden bazı râvilerden hadis yazdığı ve rivayet ettiği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili ulaşılan en genel sonuçlar ise hadis usulünde teori-pratik ayrımının bulunduğu, İbn Maîn gibi bazı münekkitlerin “dâî râviden hadis yazılmaz” gibi tek bir kural üzerinden değerlendirme yapmadığı ve her râvinin rivayetinin özel olarak incelendiğidir.

Anahtar Kelimeler: Yahya b. Maîn, ehl-i bid‘at, cerh-ta‘dîl, aşırı bid‘atçı, dâî.

ABSTRACT

In the hadith methodology, the reliability of a narrator is associated with his possession of the attribute of “adālah”. According to some muhaddiths, this attribute includes the condition that the narrator “should not be a propagandist of his bid‘ah sect (dā‘ī)”. In this study, the jarh-ta‘dīl method of Yahya b. Ma‘īn, one of the most important munakkids of the third century of Hijrah, who put forward a similar condition, is analyzed with a special focus on the narrators whom he characterized as inviting to their sects and being extreme in bid‘ah. In this thesis, the method he utilized in criticizing the relevant narrators is questioned, and the meanings of the words “extreme”, “dā‘ī”, and other terms of jarh-ta‘dīl were explained.

This thesis is limited to the encyclopedia entitled *Mawsūatu aqwāli Yahya b. Ma‘īn fī rijāli’l-hadīth wa ilelihī*, which compiles Ibn Ma‘īn’s views on the criticism of narrators. The analysis is based on 27 narrators mentioned in the encyclopedia, which Ibn Ma‘īn himself gave information about their extremism or their being a dā‘ī, or made a statement pointing to it and about whom he made judgment of jarh-ta‘dīl. The evaluations of Ibn Ma‘īn and the critics of the first five centuries of the Hijrah on these narrators are compared and thus it was observed that Ibn Ma‘īn made judgments consistent with the opinions of other munaqqids. As a result, it has been established that Ibn Ma‘īn did not consider a narrator’s being an extremist in bid‘ah or a dā‘ī as an absolute reason for discrediting and abandonment, and he wrote down hadiths from some of the narrators who were extremists in bid‘ah and who invited others to their sect if they were reliable and competent in narrating hadiths. The most general conclusion on the subject is that there is a distinction between theory and practice in hadith methodology and that some commentators such as Ibn Ma‘īn did not make an evaluation based on a single rule such as “Hadiths of dā‘ī narrators shall not be written down” and that each narrator and their narrations were treated individually.

Key Words: Yahya b. Ma‘īn, ahl bid‘ah, jarh-ta‘dīl, extreme, dā‘ī.

ÖNSÖZ

Hadis usulü ilmi, ahkâma ve itikada temas eden hadislerin tespiti ve dinin anlaşılması açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu ilmin, hadislerin doğruluğu ve kullanılabilirliği hakkında isabetli değerlendirme yapabilmesi için ricâl ve cerh-ta'dîl ilimlerine ihtiyacı vardır. Ricâl ve cerh-ta'dîl alanının en önemli simâlarından biri de üçüncü asır hadis münekkitlerinden Yahya b. Maîn'dir (ö. 233/848). İbn Maîn'in cerh-ta'dîl metodu incelendiğinde mezhebine davet eden râvilerin hadislerini terk ettiğini ifade etmekle birlikte bunun aksine hükümler de vermesi dikkat çeker. Bu sebeple araştırma, İbn Maîn'in bid'atinde aşırı ve mezhebine davet eden râvilere uyguladığı cerh-ta'dîl yöntemini konu edinmektedir. Günümüz hadis çalışmaları incelendiğinde genel olarak ehl-i bid'atten hadis rivayeti, özel olarak İbn Maîn'in cerh-ta'dîl yöntemi üzerine araştırmalar yapıldığı görülür. Bununla birlikte İbn Maîn'in cerh-ta'dîl yöntemini dâî ve aşırı bid'atçi râviler özelinde inceleyen ve bahsedilen râvileri tek tek değerlendiren detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle araştırma, Türkiye'deki cerh-ta'dîl literatürüne mütevazî bir katkı sunmaktadır. Bu tür çalışmalar, muhaddislerin kendilerinden farklı itikadî görüşlere sahip râvileri değerlendirme yöntemini ortaya koyması ve ricâl kaynaklarının güvenilirliğini gündeme getirmesi açısından önemlidir.

Araştırmada İbn Maîn'in ricâl değerlendirmelerini ihtiva eden *Mevsûatu Akvâli Yahya b. Maîn* isimli eser esas alınarak İbn Maîn'in dâî veya aşırı bid'atçi olduğunu belirttiği ve hakkında cerh-ta'dîl hükmü verdiği 27 râvi incelenmiştir. Böylece dâînin kim olduğu ve bid'atinde aşırı olmanın ne anlama geldiği tartışılmış, aralarındaki bağlantıya değinilmiştir. Özelde İbn Maîn'in, genelde ise muhaddislerin dâî olmakla nitelediği râviyi neden cerh veya terk ettiği ve bu iki durum arasındaki ayrım tartışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Yahya b. Maîn'in kullandığı cerh-ta'dîl lafızlarına ayrılmıştır. Burada kısaca İbn Maîn'in hayatı, ilmî yönü ve itikadî görüşleri ve genel olarak kullandığı cerh-ta'dîl lafızlarına değinilmiş, sonrasında ise 27 râvi hakkında kullandığı lafızlar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ardından, İbn Maîn dışındaki muhaddislerin ve İbn Maîn'in kullanımında dâî lafzının ne anlama geldiği, iki ayrı başlık altında eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak tartışılmıştır.

İkinci bölüm İbn Maîn'in, müntesipleri hakkında değerlendirmede bulunduğu bid'at fırkalarını konu edinmiştir. İlgili mezheplerin hicrî ilk üç asırdaki kapsamı hakkında açıklama yapılmış, ardından aşırı bid'atçı lafzının anlamı tartışılmış ve dâî ile arasındaki bağlantı değerlendirilmiştir.

Araştırmanın esasını teşkil eden üçüncü bölümde ise öncelikle İbn Maîn'in ehl-i bid'at râvilerle yaklaşımı hakkında genel bilgiler verilerek açıklayıcı örnekler serdedilmiştir. Ardından *Mevsûa*'dan edinilen bazı genel bilgiler ve sayısal veriler aktarılmıştır. Bir sonraki aşamada ise aşırı bid'atçı olmakla nitelediği ve ta'dîl ettiği râviler, aşırı bid'atçı olmakla nitelediği ve cerh ettiği râviler, dâî olmakla nitelediği ve ta'dîl ettiği râviler, dâî olmakla nitelediği ve cerh ettiği râviler incelenmiştir. Her râvi için öncelikle tam isim, nisbe, doğum ve vefat tarihi, yaşadığı bölge, hadis rivayet ettiği isimler ve kendisinden hadis rivayet edenler zikredilerek râvi hakkında genel bir portre çizilmiştir. Ardından İbn Maîn'in bahsi geçen râviler hakkındaki cerh-ta'dîl değerlendirmesi verilmiş ve birinci bölümde sunulan cerh-ta'dîl lafızları ile ikinci bölümde açıklanan bid'at lafızlarının tanımları çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Akabinde, hicrî ilk beş asırda yaşamış bazı muhaddislerin aynı râvi hakkındaki cerh-ta'dîl ve bid'at durumları hususundaki görüşleri nakledilmiş ve İbn Maîn'in verdiği hükümler, diğer muhaddislerin görüşleriyle mukayese edilmiştir. Böylece İbn Maîn'in ricâl tenkidinin hangi oranda adâletli olduğu değerlendirilmiştir. Son olarak İbn Maîn'in dâî ve aşırı bid'atçı râvilerle uyguladığı cerh-ta'dîl yöntemi ile dâî râviyi cerh veya terk etme sebepleri değerlendirilmiştir.

Tezin meydana gelmesinde emeği geçen isimlere teşekkür etmek, çalışmanın benim için en özel ve kıymetli bölümünü oluşturuyor. Araştırmanın veri toplama aşamasından sunum aşamasına kadar her adımda yardımını eksik etmeyen, tezi başından sonuna kadar titizlikle okuyarak geri dönüş yapan, yeni fikirlere açık olup öğrencisine bulgularını tartışma imkânı sunan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Ahmet YÜCEL hocama hürmet ve teşekkürlerimi arz ediyorum. Savunma jürimde bulunma nezaketi gösteren ve tezi titizlikle okuyarak önemli değerlendirmelerde bulunan muhterem Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve sevgili Doç. Dr. Rahile KIZILKAYA YILMAZ hocalarıma kalbî şükranlarımı sunuyorum. Yukarıda bahsedilen rical kaynaklarının güvenilirliğini bid'at ehli râviler üzerinden inceleme fikrini, son derece keyifli yüksek lisans derslerinde zihnimde oluşturan, konuyu ve kapsamını bulmamda etkisi olan ve tezin her aşamasında

ilmî ve manevi desteğini hissettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmed SNOBAR’a, tezin henüz taslak aşamasında dâî ve aşırı kavramlarının tespiti noktasında fikir veren ve kıymetli vaktini ayırarak konuyu tartışma imkanı sunan muhterem hocam Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ’ye, tezi hem teknik hem ilmî açıdan detaylı bir şekilde müzakere etme olanağı sağlayan ve içerikle ilgili önerilerde bulunan kıymetli hocam Dr. Mehmet Fatih KAYA’ya, tezin bazı kısımlarını okuyarak konuyu kendisiyle tartışma imkanı sunan ve teze katkıda bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK’e müteşekkirim.

Tezin tamamını yahut bazı bölümlerini titizlikle okuyarak geri dönüşlerde bulunan hocalarıma ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Tez yazımının başından beri özellikle akademik yazım noktasında desteğini hissettiğim sevgili hocam Dr. Esmâ SAGŞENCAL’a, tezi titizlikle okuyarak geri dönüş ve tavsiyelerde bulunan kıymetli ablalarım ve hocalarım Dr. Münevver TİYEK, Arş. Gör. Büşra ÇETİN, Arş. Gör. Elif SÖNMEZ ve Ayşe GÜLER’e ve iş yoğunluğuna rağmen ne zaman yardım istesem geri çevirmeyen, süreci benim için kolaylaştıran kıymetli meslektaşım ve arkadaşım Arş. Gör. Ayşe Hilal ÖZTÜRK’e tüm içtenliğimle teşekkür ediyorum.

İslami İlimler tahsili başta olmak üzere ilmî hayatımda duasını ve desteğini daima hissettiğim biricik anneciğime, kıymetli babama ve “senin derslerin hiç bitmeyecek mi?” diyen muzip kardeşlerime medyun-u şükrânım. Son olarak, yoğun ve stresli akademik ve iş hayatımın en büyük destekçisi kıymetli eşim Yusuf Ferzan; ilmî çalışmalarımı büyük bir ilgi, heyecan ve saygıyla desteklediğin, öğrenci olarak başladığımız yolculuğumuzda bana her türlü fedakarlığı göstererek sürecimi kolaylaştırdığın ve tezimi defalarca dinleyerek tavsiyelerde bulunduğun için sana tüm kalbimle teşekkür ediyorum.

“Muvaffakiyetim ancak Allah’ın yardımı ile. Yalnızca O’na dayandım ve ancak O’na döneceğim.” (11: 88)

Büşra YÜKSEL
Üsküdar, İstanbul

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iv
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	14
YAHYA B. MAÎN'İN KULLANDIĞI CERH-TA'DÎL LAFIZLARI	14
1.1 Yahya b. Maîn'in Hayatı, İlmî Yönü ve İtikâdî Görüşleri.....	14
1.2 Yahya b. Maîn'in Kullandığı Cerh-Ta'dîl Lafızları ve Anlamları	17
1.2.1 Yahya b. Maîn'in Kullandığı Ta'dîl Lafızları.....	17
1.2.1.1 <i>Sika</i>	18
1.2.1.2 <i>Leyse bihî be's, Lâ be'se bihî</i>	19
1.2.1.3 <i>Sadûk</i>	20
1.2.1.4 <i>Sâlih</i>	22
1.2.1.5 <i>Sâlihu'l-hadîs</i>	24
1.2.2 Yahya b. Maîn'in Kullandığı Cerh Lafızları.....	25
1.2.2.1 <i>Leyse bi sika</i>	26
1.2.2.2 <i>Leyse bi şey'</i>	27
1.2.2.3 <i>Leyse bi zâke</i>	31
1.2.2.4 <i>Zayıf</i>	32
1.2.2.5 <i>Raculün sû'</i>	34

1.2.2.6 <i>Habîs</i>	34
1.2.2.7 <i>Kezzâb</i>	36
1.2.2.8 <i>Lâ yuktebu hadîsuhu</i>	38
1.2.2.9 <i>Yuktebu hadîsuhu</i>	42
1.3 Dâî Lafzı ve Kapsamı	43
1.3.1 İbn Maîn Dışındaki Muhaddislerin Kullanımında Dâî Lafzı	45
1.3.2 Yahya b. Maîn'in Kullanımında Dâî Lafzı	51
İKİNCİ BÖLÜM	57
YAHYA B. MAÎN'İN DEĞERLENDİRMEDE BULUNDUĞU BİD'AT	
FIRKALARI	57
2.1 Cehmiyye	57
2.2 Kaderiyye	59
2.3 Mutezile	60
2.4 Mürcie	63
2.5 Nâsibiyye	64
2.6 Şia	65
2.6.1 Râfızîyye	69
2.6.2 Aşırı Şîî	70
2.6.2.1 Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den Daha Faziletli Bulmak	70
2.6.2.2 Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e Buğz Etmek	71
2.6.2.3 Sahâbeye Hakaret Etmek	72
2.6.2.4 Aşırı Fikirlerle Sahip Olmak	75
2.6.2.5 Mezhebine Taassup Derecesinde Bağlı Olmak	77
2.6.3 Haşebiyye	78
2.7 Dâî ile Aşırı Lafızları Arasındaki Fark	79
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	81

YAHYA B. MAÎN'İN AŞIRI BİD'ATÇİ VEYA DÂÎ OLMAKLA NİTELEDİĞİ RAVİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	81
3.1 Yahya b. Maîn'in Bid'atçıların Rivayetlerini Kabul Şartları	81
3.1.1 Râvinin Rivayetlerini Hatasız Aktarması	81
3.1.2 Râvinin Yalan Söylememesi ve Doğru Sözlülüğüyle Tanınması	82
3.1.3 Râvinin Sahâbeye Hakarete veya Fiilî Saldırıda Bulunmaması	83
3.1.4 Râvinin Mezhebine Davet Etmemesi	84
3.2 Bid'atında Aşırı veya Dâî Olan Râviler Hakkında Genel Bilgiler	86
3.3 Bid'atında Aşırı Olan ve Ta'dîl Ettiği Râvilere Yaklaşımı	89
3.3.1 Adî b. Sâbit el-Ensârî (ö. 115/734)	89
3.3.2 Ebû Muhammed Hârûn b. Sa'd el-Kûfî (ö. 123/741)	90
3.3.3 Ebû Yunus Sâlim b. Ebî Hafsa el-Kufî (ö. 140/757)	93
3.3.4 Ebû'n-Nu'mân el-Hâris b. Hasîra el-Ezdî (ö. 141/759)	95
3.3.5 Ebû Abdîrrahmân Fudayl b. Merzûk er-Rekâşî (ö. 160/777 [?])	97
3.3.6 Ebû İsrâîl İsmâîl b. Halîfe el-Mülâî (ö. 169/786[?])	99
3.3.7 Ebû Abdillâh Hüseyin el-Eşkar (ö. 208/823)	102
3.3.8 Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/827)	102
3.3.8.1 Abdurrezzâk'ın İlk Üç Halifeyi Sevdiğine Dair Rivayetin Bulunması	108
3.3.8.2 Abdurrezzâk'ın Şiîliğine Delalet Eden Rivayetler	109
3.3.8.3 Abdurrezzâk'ın Şiî Olmadığına Dair Diğer İşaretler	111
3.3.9 Ebû Muhammed Ubeydullah b. Musa el-Absî (ö. 213/828)	113
3.3.10 Abdullâh b. Ayyâş (ö. ?)	117
3.3.11 Değerlendirme	117
3.4 Bid'atında Aşırı Olan ve Cerh Ettiği Râvilere Yaklaşımı	118
3.4.1 Ebû Lebîd Limâze b. Zebbâr ez-Ezdî (80-101/700-720[?])	119
3.4.2 Ebû'l-Kâsım Hâlid b. Abdillâh ed-Dîmeşkî (ö. 126/743)	122

3.4.3 Ebû Hamza Yunus b. Habbâb el-Esedî (ö. 131-140/748-757[?])	123
3.4.4 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilkuddûs et-Temîmî (181-190/198-806[?])	128
3.4.5 Ebû Süleymân Telîd b. Süleyman el-Muhâribî (ö. 190/805[?])	132
3.4.6 Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Eslemî (ö. 191/806[?])	135
3.4.7 Değerlendirme	140
3.5 Ta'dîl Ettiği Dâî Râvilere Yaklaşımı	142
3.5.1 Adî b. Sâbit el-Ensârî (ö. 115/734)	142
3.5.2 Ebû Abdurrahmân Abdulazîz b. Ebî Revvâd el-Mekkî (ö. 159/775)	144
3.5.3 Ebû Süleymân Cafer b. Süleyman ed-Dubaî (ö. 178/795)	147
3.5.4 Ebû Ubeyde Abdulvâris b. Saîd et-Temîmî (ö. 180/796)	151
3.5.5 Ebû Katan Amr b. el-Heysem ez-Zübeydî (ö. 200/816[?])	154
3.5.6 Ebû Abdilhamîd Abdülmecîd b. Abdilazîz el-Mekkî (ö. 206/822)	156
3.5.7 Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasan el-Eşkar (ö. 208/823)	160
3.5.8 Ebû Sehl Kurt b. Hureys el-Basrî (ö. ?)	163
3.5.9 Değerlendirme	165
3.6. Cerh veya Terk Ettiği Dâî Râvilere Yaklaşımı	167
3.6.1 Ebû'l-Vezîr Nu'mân b. Münzir el-Ğassânî (ö. 132/749)	167
3.6.2 Ebû Osman Amr b. Ubeyd et-Temîmî (ö. 144/761)	169
3.6.3 Ebû İsa el-Fadl b. İsa er-Rekâşî (ö. 150/767[?])	177
3.6.4 Ebû Abdillâh Mehdî b. Hilâl el-Basrî (ö. 180/797 [?])	179
3.6.5 Ebû Bekir Abbâd b. Suheyb el-Basrî (ö. 212/828)	182
3.6.6 Değerlendirme	187
SONUÇ	189
KAYNAKLAR	193
EKLER	206
ÖZGEÇMİŞ	217

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
s.a.v.	sallallahu aleyhi ve sellem
H.z.	Hazreti
r.a.	radıyallahu anhu/anhâ
a. y.	aynı yer
a. g. e.	adı geçen eser
a. g. m.	adı geçen makale
a. g. t.z.	adı geçen tez
Bkz. /bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
ed.	Editör
h.	Hicrî
m.	Miladî
s.	Sayfa
ve diğer.	ve diğerleri
vb. /vs.	ve benzeri /vesaire
vd.	ve devamı
y. y.	basım yeri yok
t.y.	basım tarihi yok
b.	Bin
ö.	ölüm tarihi
haz.	Hazırlayan
Thk./ thk.	tahkik eden
Nşr./ nşr.	Neşreden
rv.	Rivayeti
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

TEZİN KONUSU VE AMACI

Hadislerin dinî konularda delil olabilmesi için râvilerinde ve metninde bulunması gereken özellikler İslam âlimleri tarafından tartışılmıştır. Tâbiûn neslinin muhaddislerinden İbn Sîrîn'in (ö. 110/729), “Şüphesiz ki hadis ilmi dindir, öyleyse dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz.”¹ sözüyle de dikkat çektiği üzere muhaddisler, cerh-ta'dîl ilmi çerçevesinde râvileri titizlikle incelemiştir. Bu minvalde rivayetlerin delil olarak kullanılabilmesi için hadisin senedinde bulunan râvilerin “adâlet” vasfını taşımaları şart koşulmuştur.² Bu vasfın, hadisi aktaran râvinin sözlerine güven duyulmasını temin ettiği düşünülmüştür. Adâlet sıfatının gereği olarak râvinin “bid'at sahibi olmaması” şartı da bazı âlimler tarafından öne sürülerek râvinin güvenilirliğiyle ilişkilendirilmiştir. Zira Hattâbîler gibi bazı bid'at mensuplarının,³ kendi mezheplerini savunmak amacıyla hadis uydurduğu, bir kısmının bunu itiraf ettiği nakledilmiştir.⁴ Bu tarihi gerçeklik karşısında muhaddisler, bid'at sahibi râvinin rivayetlerine temkinli yaklaşmıştır.

Ehl-i bid'atten hadis rivayet etme hususunda muhaddislerin farklı görüşler öne sürdükleri görülür. Bir kısım muhaddis, bid'ati küfre veya fıska götüren râvilerin, rivayetlerine yalan karıştırması ve dinden çıkmış olması ihtimallerini dikkate alarak hadislerinin delil olarak kabul edilmeyeceğini öne sürmüştür. İçinde İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) bulunduğu bir grup âlim ise “mezhebi yalan söylemeyi helal bulmayan” bid'at sahibi râvinin rivayetlerinin delil olarak kabul edilebileceğini savunmuştur. Zira mezhebi yalan söylemeyi helal gören birinin kolaylıkla yalan söyleyebileceği düşünülmüştür.⁵

¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, t.y, I, 14.

² Bkz. Muhammed b. Musa el-Hâzîmî, “Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse”, *Selâsu resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs*, 3. Baskı, ed. Ebû Ğudde, Beyrut: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1439/2014, s. 148-150.

³ Hattabiyye, Muhammed Ebû'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755 [?]) tarafından kurulan Şia'nın aşırı bir koludur. Detaylı bilgi için bkz.: Hasan Onat, “Hattâbiyye”, *DİA*, XVI, 492-493

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Medine: el-Mektebeü'l-ilmiyye, h. 1457, 1. Baskı s. 120; Babanzâde Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 9. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987, I, 327, 328.

⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 120.

İçinde Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) bulunduğu bir grup âlim, bid'at sahibi râvinin mezhebine davet etmesi başka bir ifadeyle dâî olması halinde rivayetlerinin delil olmayacağını öne sürmüştür.⁶ Cûzcânî (ö. 259/873), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) gibi bazı muhaddisler ise dâî râvinin, sadece kendi mezhebini desteklediği rivayetlerinin terk edileceğini, diğer rivayetlerinin ise kabul edilebileceğini öne sürmüştür. Son olarak İbn Hazm (ö. 456/1064) ve bazı kelimcilerin bulunduğu bir grup âlim ise dâî olsun olmasın, doğru sözlü ve hafızası güçlü olduğu takdirde bid'at sahiplerinden mutlak olarak hadis rivayet edilebileceğini ve rivayetlerinin delil olarak kabul edilebileceğini düşünmüştür.⁷

Hicrî üçüncü asrın önemli cerh-ta'dîl âlimlerinden Yahya b. Maîn'in (ö. 233/848) yukarıda sayılan gruplardan hangisinde yer aldığına dair, mütekaddim dönem eserlerinde bir bilgi bulunamamıştır. Söz gelimi Ahmed b. Hanbel, dâî râviden hadis rivayet etmeyenler arasında zikredilirken, İbn Maîn zikredilmemiştir.⁸ Öte yandan müteahhir dönemde İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu İleli't-Tirmizî*'sinde "dâî râviden hadis rivayet etmekten menedenler" başlığı altında İbn Maîn'e yer verilmiştir.⁹ Modern dönemde kaleme alınan bazı çalışmalara göre de İbn Maîn, dâî olmamak şartıyla bid'atçının hadisini kabul etmiştir.¹⁰ Bu neticeye ulaşanların delili temelde Yahya b.

⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 121, s. 46. Ayrıca Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) bunu "en sahih görüş" olarak nitelemiş ve muhaddislerin cumhurunun bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Babanzâde, *Tecrîd-i Sarîh*, I, 329.

⁷ Ehl-i bid'atten hadis rivayeti hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Şimşek, "Bid'at Ehlinin Hadis Rivâyeti" (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, 1982); Yusuf Güneş, "Hadis Usûlü Açısından Bid'at Ehli Râviler ve Rivâyetlerinin Değeri" (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), s. 9-113; Serdar Demirel, "Sahîh-i Buhârî Râvisi Râfîzî Abbâd b. Yâ'kûb: Şîi ve Sünnî Kaynaklarına Göre Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi", *Sahîh-i Buhârî Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020, I, 53-55, 58-59; Mesut Çetin, "Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid'at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2021); Fuat Karabulut, *Bid'at Ehlinin Hadis Rivayeti: Sahîh-i Müslim Özelinde*, 1. Baskı, Ankara: Fenomen Yayınları, 2022, s. 15-30; ve Şerîf Hâtîm b. Avf el-Avnî, *Hukm-u rivâyeti'l-mubtedi' ve munâkaşatu'l-mezâhibi'l-mensûbeti ile'l-eimmeti fîhi*, 1. Baskı, Şam: Dâru'l-mi'râc, 1444/2023, s. 13-204;

⁸ Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 121.

⁹ İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 1. baskı, thk. Nureddin İtr, Dimeşk: Dâru'l-minhâci'l-kavîm, 2019/1440, s. 54-55.

¹⁰ Bkz. Abdussettar A. el-Kudsî, "Bid'atçının Rivayeti", çev. Selahaddin Polat, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986): 409-410; Mustafa Işık, "Yahya b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), s. 147-148; Erdinç Ahatlı, "Yahya b. Maîn ve Cerh Ta'dildeki Metodu" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), s. 70-72; Yusuf Güneş, "Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Râviler ve Rivayetlerinin Değeri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s.

Maîn'in bazı açıklamalarıdır. Söz gelimi İbn Maîn, Abbâd b. Suheyb (ö. 212/828) isimli râvinin dâî olduğunu, bu sebeple ondan hiçbir hadis yazmadığını belirtmiş, bunun dışında bid'at ehlinden olup mezhebine davet etmeyenlerin hadislerinin yazılacağını ifade etmiştir.¹¹ Benzer şekilde Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) durumu sorulunca, "Onun hadisini yazma" demiş, sebep olarak râvinin dâî olduğunu söylemiştir. İbn Maîn'in talebesi ise Kaderî olduğu hâlde niçin Katâde (ö. 117/735) Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) ve Sellâm b. Miskîn'i (ö.167/783) tevsik ettiğini sorduğunda "Onlar doğru sözlüydüler ve insanları bid'atlerine davet etmezlerdi" açıklamasını yapmıştır.¹² İbn Maîn'in bu açıklamaları doğal olarak ilk bakışta mezhebine davet eden râvilerin hadislerinin mutlak olarak yazılmayacağı ve delil olarak kabul edilmeyeceği düşüncesini uyandırmaktadır. Ne var ki çalışmamız sırasında genel kanaatin aksine, İbn Maîn'in kendi ifadelerinden hareketle, bazı dâî râvileri de ta'dîl ettiği ve onlardan hadis yazdığı gözlemlenmiştir. Bu noktada ilk olarak, İbn Maîn'in "dâî" ile tam olarak ne kastettiği ve onlardan hadis yazmaktan niçin menettiği soruları karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, İbn Maîn'in uygulamadaki tasarrufu ile zikredilen açıklaması bu ifadelerin kapalı ve izaha muhtaç olduğunu göstermekte ve yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

Öte yandan İbn Maîn, her ne kadar dâî râviden hadis rivayet edilmeyeceğini teorik bir kural olarak belirtmiş olsa da kendi hocası Yahya b. Saîd el-Kattân gibi bazı hadis münekkitlerinin, teorik kuralların kimi zaman dışına çıktıkları gözlemlenmiştir. Misal olarak, Yahya el-Kattân dâî olsun olmasın doğru sözlü ve hafızası yetkin olduğu takdirde her râviden hadis alınabileceği kanaatindeyken,¹³ Cabir el-Cu'fî ve Amr b. Ubeyd gibi dâî bazı râvilerin hadislerini terk etmiştir. Bunun sebebini açıkça söylemese de bu durum râvinin yalnızca dâî olmasından değil, etki alanlarının büyüklüğü sebebiyle hadislerini daha şüpheli bulmasından kaynaklanabilir.¹⁴ Dolayısıyla teori-pratik farklılığının, İbn

91-93; Zehra Özdemir, "Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 44; Merve Çınar, "Ehl-i Bid'at Olarak Cerh Edilen Râviler ve Rivayetlerinin Değeri- Haricî, Cehmî, Mürcî Râviler Özelinde" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s. 42; Mesut Çetin, "Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid'at Rivayeti: Ebû Muâz ve Abbâd b. Mansur Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), s. 26.

¹¹ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), Mekke: Merkezu'l-bahsi'l-ilmî ve ihyâi't-turas el-İslâmî, 1979, IV, 139.

¹² Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, Thk. Abdulmutî' Emin el-Kalecî, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-mektebeti'l-ilmîyye, 1983, III, 281.

¹³ Bkz. Ukaylî, *Duafâ*, I, 8; Hatîb, *Kifaye*, s. 128.

¹⁴ H. İbrâhim Turhan'ın tespiti için bkz. Halil İbrâhim Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2015, s. 159, 161, 162, 453.

Maîn için de geçerli olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde muasır araştırmacı Abdülaziz Duhân'ın tespitine göre Şu'be ve İbn Maîn gibi mütekaddim dönem rical münekkitleri, râvi hakkındaki değerlendirmelerini sabit bir kurala dayandırmaksızın yapmışlardır. Onlar bir râvi hakkında cerh-ta'dîl hükmü verirken râvi hakkındaki karineleri göz önünde bulundurmuş ve kimi zaman şartlı tevsîk yapmışlardır.¹⁵ İbn Maîn'in Alâ b. Abdirrahman'ın babasından rivayet ettiği hadisler için "hadislerinde bir sorun yok (*leyse bihi be's*)" demesine rağmen, "Saîd el-Makburî mi sana göre daha güvenilir yoksa Alâ mı?" sorusuna "Saîd daha güvenilir (*evsak*), Alâ ise zayıftır" demesi bunun örneklerindendir.¹⁶ Bu durum râviler hakkında verilen cerh-ta'dîl hükmünün mutlak olarak anlaşılmaması ve tikel olarak incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sorgulanması gereken ikinci husus, râvinin aşırı bid'atçı olması ile bid'atine davet etmesi arasında nasıl bir fark olduğudur. Mezhebinde aşırı olmakla nitelenen râvinin, insanları ona davet etmesi de kaçınılmaz değil midir? Aksi hâlde "aşırılık" ile hangi anlam kastedilmektedir? Bir diğer soru da dâîlerin hadislerini saf dışı bırakmanın ne kadar isabetli olduğudur. Nitekim mezhebine bağlı bir râvinin insanlara kendi mezhebini anlatması doğal karşılanabilir. Dahası, insanları ona davet etmesi kaçınılmaz olarak değerlendirilebilir. Burada ayırt edici nokta râvinin hadis rivayetindeki titizliği midir? Muhaddislerin de bu konuyu düşünerek çözümler geliştirmiş olması muhtemeldir. İleride detaylı bir şekilde inceleneceği üzere, İbn Maîn'in aşırı bid'atçı olarak nitelediği çok sayıda râvi hakkında "*sikadır*" ve "ondan hadis yazdım" gibi lafızlar kullanması, mevzunun tekrar sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Dahası, İbn Maîn'de dâîler hakkında gözlemlenen bu durum detaylı incelendiği takdirde muhaddislerin, ricâl tenkit metoduna dair elimizde bulunan bilgiler artacak ve güçlenecektir. Öyle ki muhaddislerin, kendi itikadî ve dolayısıyla kimi zaman siyasî görüşlerinin cerh-ta'dîle ne derece yansıdığı ve ricâl tenkidinde ne kadar adâletli ve insafî olduğu sorularına da muhtemel cevaplar sunacaktır. Bu bağlamda "objektif" yerine, "adâletli" ve "insafî" kelimelerinin seçilmesi uygun görülmüştür. Çünkü mutlak bir tarafsızlık her ne kadar doğru bilgi için zorunlu gibi görünse de beşerî bir yönü olan tarih ve hadis gibi sosyal bilimler için tam

¹⁵ Abdülaziz Duhân, "Ulûmu'l-hadîs beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirin", *Ulûmu'l-hadîs: Vâkî ve'l-afâk, Nedve İlmiyye Düveliyye*, 2. Baskı, Dubai: Külliyyetü dirâsâtî'l-İslâmiyye ve'l-Arabîyye, 2006/1427, s. 181. Ayrıca bkz. Turhan, A.g.e., s. 159.

¹⁶ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), Şam: Dâru'l-me'mûn li 't-turâs, t.y., s. 173.

anlamıyla mümkün olmadığı söylenebilir.¹⁷ Fakat bu durum, hadis verilerine duyulacak güveni sarsacak ölçüde bir öznelliğe de sahip değildir.¹⁸ Dolayısıyla rical tenkidinin bütün yönleriyle tarafsız olamayacağı tezin ön kabulleri arasında bulunmakla birlikte münekkitlerin büyük oranda adaletli hüküm vermeleri de mümkün görülmektedir.

Böylece araştırmanın gayelerinden biri, İbn Maîn'in râvilerini değerlendirme metodunun ne ölçüde adâletli olduğunu tespit etmektir. Bunun için İbn Maîn'in görüşleri, diğer münekkitlerle mukayese edilecek, böylece münekkitlerin cerh-ta'dîl faaliyetlerinin hangi oranda uyumlu olduğu dâî ve aşırı bid'atçı râviler üzerinden incelenecektir. Böylece tezin hedefleri, öncelikle İbn Maîn'in kullanımına göre bid'atine davet eden (dâî) râvinin anlamını, "aşırı bid'atçı" ile bağlantısını bulmaktır. Ardından ilgili râviler üzerindeki cerh-ta'dîl yöntemini ve "dâî râviden hadis rivayet etme" ikazının sebeplerini incelemektir. Buna bağlı olarak, İbn Maîn'in ilgili râviler hakkında kullandığı cerh-ta'dîl lafızları ve bid'at fırkalarının, İbn Maîn'in kullanımında ifade ettiği anlamın tespit edilmesi de hedeflenmektedir.

TEZİN ÖNEMİ VE LİTERATÜRDEKİ YERİ

Bid'at ehlinden hadis rivayeti konusu, muhaddislerin ilmî titizliklerini ve ricâl kaynaklarının güvenilirliğini gündeme getirmesi sebebiyle önemlidir. İbn Maîn'in, cerh ta'dîl ilminin otorite isimlerinden olması, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gibi meşhur muhaddislerin hocası vasfını taşıması verdiği cerh-ta'dîl hükümlerini önemli ve dikkat çekici kılmaktadır. Bu sebeple İbn Maîn ve ehl-i bid'atten hadis rivayeti konularında çalışmalar yapılmıştır. Öte yandan, Yahya b. Maîn'in aşırı bid'atçı ve dâî râviler hakkındaki yaklaşımını, bu râviler hakkındaki değerlendirmelerini tek tek inceleyen bir çalışmanın bulunmaması, dâî lafzının muğlak olması, İbn Maîn'in hem dâîlerden hadis yazmaktan nehyetmesi hem de bazı dâî râvileri tevsik edip onlardan hadis yazması, bu konuda müstakil bir çalışma yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu çalışmada İbn Maîn'in bizzat aşırılık veya dâîlik isnat ettiği râvileri, diğer münekkitlerin

¹⁷ Bkz. Veli Aba, Nuray Korkmaz, "Râvî Tenkidinde Objektiflik Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Siyer Dergisi*, 5 (2022): 74-75.

¹⁸ Bkz. Bekir Kuzudişli, "Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2018): 16. Râvilerin Güvenilirliği meselesi hakkında ayrıca bkz. Abdullah Karahan, *Hadis râvilerinde Güvenilirlik: Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi*, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2018, 17-242.

görüşleriyle beraber tekrar değerlendirecektir. Böylece çalışma İbn Maîn'e göre cerhe ve terke medâr olan dâîliğin kapsamını, aşırı bid'at ile dâî râvî arasındaki farkı, İbn Maîn'in bazı dâî râvileri cerh edip onlardan hadis yazmazken, bazılarını neden tevsîk edip hadis yazdığı, bazı dâîlerden hadis yazmaktan neden nehyettiği gibi soruları tartışması yönüyle özgünlüğünü korumaktadır. Bu tespitin anlaşılması için, tezde istifade edilen ve daha önce benzer konuları ele alan bazı çalışmalar kısaca tanıtılacaktır.

Mehmet Şimşek'in doçentlik çalışması olan "Bid'at Ehlinin Hadis Rivâyeti" isimli tezde (1982), bid'at ehlinin kimler olduğu ve bid'at ehli sayılan fırkaların ortaya çıkış sebepleri incelenmiş ve bid'at ehlinen hadis rivâyetine dair âlimlerin görüş ve uygulamalarına değinilmiş, bahsettiğimiz detay işlenmemiştir. Mustafa Işık, "Yahya b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri" isimli yüksek lisans tezinde (1991), İbn Maîn'in hayatı, kullandığı cerh-ta'dîl lafızları, Abbasi döneminde Mihne'nin cerh-ta'dîle etkisini işlenmiş ve cerh ta'dîl yöntemine temas etmiştir. Çalışma, İbn Maîn'in dâîlerden hadis almadığı görüşünü sürdürmüştür. Cemal Ağırman'ın, "Yahya b. Maîn'in Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri" adındaki makalesi (1996) benzer bilgileri ihtiva edip nesebi, hocaları, öğrencileri, cerh-ta'dîldeki konumu, eserleri ve yazmalarının nerede bulunduğu hakkında bilgi vermiştir.

Erdinç Ahatlı, "Yahya b. Maîn ve Cerh Ta'dîldeki Metodu" isimli yüksek lisans tezinde (1992), Yahya b. Maîn'in hayatını, kitaplarını, kullandığı cerh-ta'dîl lafızlarını, itikadî ve fıkhi görüşlerini kısaca zikretmiştir. Yahya b. Maîn'in, Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27) gibi Şîî râvilerden hadis rivayet ettiğini zira önemli olan râvinin dürüstlüğü olduğunu belirtmekle birlikte, dâî râviden de hadis almadığını söylemiş, fakat konuyu detaylandırmamıştır. Benzer şekilde Ahatlı, "Yahya b. Maîn'in Eserleri ve Kullandığı İhtilaflı ve Garib Lafızlar" isimli makalesinde (1996), onun eserlerini tanıtmış, içeriği hakkında bilgi vermiş ve kullandığı ihtilaflı cerh-ta'dîl lafızlarının anlamlarını açıklamıştır. Ayrıca müellif, "Yahya b. Maîn" isimli ansiklopedi maddesinde (2013), onun ilmî yönü, hadis ilmindeki konumu, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi vermiştir.

Yusuf Güneş, "Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Râviler ve Rivayetlerinin Değeri" isimli yüksek lisans tezinde (1999) bid'at ehli fırkaları, Ehl-i sünnet'in bid'at ehline bakışını ve bid'at ehlinin itikadî açıdan hükmü incelemiştir. Şîî, Râfîzî, teşeyyu' gibi lafızları açıklamış; Haricilik, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie ve Mutezile'nin tarihsel

gelişim süreci ve inanç esaslarını incelemiştir. Bu fırkaların kendi görüşlerine uymayan hadisleri nasıl değiştirdiğine ya da kendi görüşlerine uygun hadis uydurduğuna örnekler vermiştir. İbn Maîn'in, bid'atçı râvilerden, adâlet ve zabtı güçlü olduğu ve "dâî olmadığı" takdirde hadis rivayet ettiğini ifade etmiştir. Muhammed Râyık Sâlih Halil ise "el-İmâm Yahya b. Maîn ve menhecuhu fî i'lâli'r-rivâyât" isimli yüksek lisans tezinde (2002) onun hakkında yeni bir bilgi vermeyip rivayetleri illetli bulmasının sebeplerini incelemiştir.

Zehra Özdemir'in "Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları" isimli yüksek lisans tezi (2007), *Kütüb-i tis'a* müelliflerinin bid'at ehlinden hadis rivâyetine yaklaşımlarını ve bunu eserlerine ne ölçüde yansıttıklarını ortaya koymuştur. Tezde *Kütüb-i tis'a* müelliflerinin bid'at ehlinden rivayetlerine dair istatistik veriler sunulmuştur. Râviler hakkındaki bid'atçılık ithamı ve cerh-ta'dîl durumu hakkında tartışmaya yer verilmemiş, hakkında bid'at ithamı bulunan râvilerin dökümü yapılmıştır. Tezde İbn Maîn'le ilgili olarak, bid'atçı râviler adâlet ve zabt şartını taşıdıkları takdirde onlardan hadis rivayet ettiği, dâîlerden ise hadis almadığı görüşü devam ettirilmiştir.

M. Enes Topgül'ün "Hadis Râvilerinde Şîlik Eğilimi" isimli yüksek lisans tezinde (2010) İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzîb*'inde yer alan *Kütüb-i sitte* râvileri arasından Şîlikle itham edilen 201 râvi ele alınmış, râviler hakkındaki *teyeyşu'* ithamı, Ehl-i Sünnet ve Şia ricâl kaynakları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Tezde, ehl-i bid'at ve ehl-i bid'atten hadis rivâyeti konusuna kısaca temas edilmiş, Şîliğin teşekkül süreci göz önünde bulundurularak "Şîi ve *teşeyyu'*, râfîzî, *ğâlî*, alevî" gibi kavramlar, mezhepler tarihi kaynaklarından da istifade edilerek açıklanmıştır. Şîlik ithamı kaynaklar tarafından doğrulanmayan râvilerle, Şîlik ithamı bulunduğu hâlde hakkında değerlendirme yapılmayan râvilerin kısa biyografilerine yer verilmiştir. Topgül sonuç olarak, Şîi eğilimler taşımanın tek başına terk edilme sebebi olmadığını ifade etmiştir. Tezde İbn Maîn'e kısaca yer verilmiş, dâî râviden hadis almadığı bilgisi nakledilmiştir.

Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti -Suâlât Literatürü-* isimli eserinin bir bölümünde (2016), İbn Maîn'e nispet edilen kitapları suâlât türü eserler olması bağlamında detaylı bir şekilde incelemiştir. İbn Maîn'in hayatı, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verdikten sonra kitapların ismi, râvisi, diğer rivayetlerden ayıran yönleri, kitapların ona aidiyeti, muhtevası, telif yöntemi ve tasnifi hakkında detaylı inceleme ve tespitler yapmış ve eserleri mukayese etmiştir. Kitapta İbn Maîn'in bid'atçı râviler hakkındaki yöntemine ve kullandığı cerh-tadîl lafızlarının tahliline yer verilmemiştir.

Merve Çınar, “Ehl-i Bid‘at Olarak Cerh Edilen Râviler ve Rivayetlerinin Değeri-Haricî, Cehmî, Mürcî Râviler Özelinde” isimli yüksek lisans tezinde (2019), Yahya b. Maîn’in *Tarih*’i, İbn Hanbel’in *Kitâbu’l-ilel ve ma‘rifetu’r-ricâl*’i, Buhârî’nin *et-Tarihu’l-Kebir*’i, Cüzcânî’nin *Ahvâlu’r-Ricâli* ve el-Fesevî’nin *el-Ma‘rife ve’t-Târîh*’inde bulunan Haricî, Cehmî, Mürcî râvileri tespit etmiştir. Yahya b. Maîn’in *Târîh*’inde tespit ettiği Mürcî, Kaderî, Cehmî, Şîi, Râfîzî Nasıbî, Zındık, Ehl-i re‘yden olmakla itham edilen râvilerin isimlerini ve kullandığı cerh-ta‘dîl lafızlarını sunmuştur. İbn Maîn’e 3 sayfa kadar yer verilen tezde müteşeddît bir münekkît olduğu, bid‘at ehli râvilerden ancak yalan söylememesi ve dâî olmaması şartıyla hadis aldığı ifade edilmiştir.

M. Sadık Özbek’in, “Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel’in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları” isimli yüksek lisans tezinde (2019), ismi geçen iki münekkîdin râviler hakkındaki görüş farklılıkları *Mevsûatu Akvâli Yahya b. Maîn fî ricâli’l-hadîs ve ilelihî* ile *Mevsûatu Akvâli Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ilelihî* eserleri özelinde incelenmiştir. Özbek’in tespitine göre iki münekkît râvilerin %95’inde ortak kanaatlere sahip olmaları sebebiyle objektif değerlendirmeler yapmıştır. Çalışmada incelenen 2.245 râviden 12’sinde bid‘at kaynaklı ihtilaf gerçekleşmiştir. İhtilaflı râviler, diğer münekkîtlerin görüşleriyle mukayese edilmiş, sonuç olarak diğer münekkîtlerin görüşlerinin çoğunlukla İbn Maîn’i desteklediği tespit edilmiştir. Özbek’e göre bu durum, İbn Maîn’in kendinden sonraki âlimleri daha fazla etkilediğini, onun tarafından takip edilen metodun daha sistematik ve uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Tezde İbn Maîn’in dâî râviler hakkındaki kanaatine geniş ve detaylı bir şekilde yer verilmemekle birlikte, onun râvileri “yalnızca itikadî inancı sebebiyle” cerh etmediği ifade edilmiştir.

Benzer bir şekilde Abdussettar A. el-Kudsî’nin “Bid‘atçının Rivayeti” (1986); Esmâ Abdullâh Ahmed el-Ğâmidî’nin “Eseru’l-bid‘ati fî ahkâmi İbn Maîn alâ’r-ruvât: Cem‘en ve tedrîsen” (2020); Abdullâh Muhammed Sa’d el-Acemî’nin “el-İmâm Yahya b. Maîn ve nubûghû’l-ilmî ve menhecuhû’n-nakdî” (2020); Rifâi Ahmed Emin Mahmûd’un “Alemlu’l-muhaddisîn Yahya b. Maîn ve menhecuhu cerhen ve ta‘dîlen” (2020) isimli makalelerinde İbn Maîn’in güvenilir bulduğu takdirde bid‘at ehlini tevsîk ettiği belirtilse de dâî râviden hadis yazmadığı genel kabulü nakledilmiştir. Mesut Çetin, “Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid‘at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur Örneği” isimli yüksek lisans tezinde (2021), adı geçen iki kaderî râviye uygulamada nasıl yaklaşıldığını *Kütüb-i tis‘a* üzerinden incelemiştir. Tüm muhaddislerin bid‘at ehli bir

râvinin rivayetlerini, yalnızca itikadî görüşünden dolayı reddetmeyeceği noktasında ittifak ettiğini teslim etmekle birlikte, İbn Maîn'in dâî râviden hadis yazmadığı düşüncesini kabul etmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere, bazı çalışmalarda ortaya çıkan genel kanaate göre İbn Maîn, bid'atine davet eden râviden hadis almamakta ve o râvileri güvenilir bulmamaktadır.¹⁹ Çalışmalardaki bu görüş, İbn Maîn'in kendi açıklamasına dayandığı için kısmen doğru olmakla birlikte eksik olduğu için tekrar ele alınmaya açıktır.

TEZİN KAYNAKLARI

Tezde gerek bid'at ehli râvileri tespit etmede gerekse bu râviler hakkında biyografik bilgileri sunmada *Mevsûatu Akvâli Yahya b. Maîn fî ricâli'l-hadîs ve ilelihî* isimli eser esas alınacaktır. Eser, Beşşar Avvad Ma'rûf, Cihad Mahmud Halil ve Mahmud Muhammed Halil tarafından yayına hazırlanan, Yahya b. Maîn'in râviler hakkındaki tüm görüşlerini çok sayıdaki temel kaynaktan toplayıp derleyen beş ciltlik bir ansiklopedidir. Kitapta yer alan bilgilere atıfta bulunulurken, sözün tespit edildiği en eski kaynaklara dönülecektir. Bu açıdan tezin temel kadim kaynakları şu şekildedir: Yahya b. Maîn'in *et-Târih* (Dûri, Dârimî ve İbnu'l-Muhriz rivayetleri) ve *Suâlât* (İbn'ul-Cüneyd, İbn Tahmân rivayetleri) eserleri; Ahmed b. Hanbel'in *İlel ve Ma'rifetü'r-ricâl*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-Kebîr*, İbn Ebî Hayseme'nin (ö. 279/892-93) *et-Târihu'l-kebîr*, Ebû Zür'a ed-Dımeşkî'nin (ö. 281/894) *et-Târih*, ed-Dûlâbî'nin (ö. 310/923) *el-Künâ ve'l-esmâ*, Ukaylî'nin (ö. 322/934) *ed-Duafâu'l-kebîr*, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târihu medîneti's-selâm*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbu'l-Kemâl*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Mîzânu'l-itidâl*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbu't-Tehzîb*'i ve *Lisânu'l-Mîzân*'ı.

¹⁹ Bazı örnekler için bkz.: el-Kudsî, "Bid'atçının Rivayeti", 409-410; Işık, "Yahya b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", s. 147-148; Ahatlı, "Yahya b. Maîn ve Cerh Ta'dîldeki Metodu", s. 70-72; Güneş, "Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Râviler ve Rivayetlerinin Değeri", s. 91-93; Özdemir, "Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları" s. 44; Çınar, "Ehl-i Bid'at Olarak Cerh Edilen Râviler ve Rivayetlerinin Değeri" s. 42; Çetin, "Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid'at Rivayeti", s. 26.

Râvilerin doğum-vefat tarihleri ve hoca-talebe ilişkileri için *el-Kemâl*, *Tehzîbu'l-Kemâl* ve *Tehzîbu't-Tehzîb*'e başvurulacaktır. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan râviler için *Mevsûa*'ya dâhil eserlerin yanı sıra Belâzûrî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbu'l-eşraf*'ına, Zehebî'nin *Târîhu İslâm*'ına ve Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ına başvurulmuş, bu eserlerde vefat tarihi belirtilmemiş râviler için *Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn* ve Hadis Veri Tabanı programları kullanılacaktır. Râvi nisbelerinin okunuşları için Abdülkerim es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*'ına müracaat edilecektir.

İbn Maîn dışındaki muhaddislerin, üçüncü bölümde incelenecek 27 râvi hakkındaki görüşleri için, yukarıdaki eserlere ek olarak, Ahmed b. Hanbel'in *Suâlât Ebî Dâvûd li'l imâm Ahmed*'i, Ebû İshâk Cûzcânî'nin *Ahvâlu'r-ricâl*'i, Ebü'l-Hasen el-İclî'nin (ö. 261/875) *Târîhu's-sikât*'ı, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) *Suâlât*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Meârif*'i, Harb b. İsmâil el-Kirmânî'nin (ö. 280/894) *Mesâil-u Harb*'ı, İbn Şahin'in (ö. 385/996) *Târîhu esmâi's-sikât*'ı, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *ed-Duafâ*'sı, İbn Asâkir'in (ö. 600/1203) *Târîhu Dimeşk*'i, Zehebî'nin *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*'sı, Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *İkmâl-u Tehzîbi'l-Kemâl*'i ve İbn Kutluboğa'nın *es-Sikâtu min men lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte* isimli eserlerine başvurulacaktır. Cerh edilen râviler hakkında ayrıca, Buhârî'nin *ed-Duafâ es-Sağîr*, Ebû Zür'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) *ed-Duafâ*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, İbn Şâhin'in *Târîhu esmâi'd-duafâ ve'l-metrûkûn*, İbn Cevzî'nin (ö. 597/1201) *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn* eserleri kullanılacaktır.

Cerh-ta'dîl lafızlarının kimler tarafından hangi bağlam ve anlamlarda kullandığını taramak ve râvilerle ilgili daha nitelikli bir değerlendirme yapabilmek adına, *el-el-Mektebetü's-Şâmile* isimli bilgisayar programından ve *Mevsûa*'ya dâhil eserlerden istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra klasik dönemden İbnu'l-Kattân el-Fâsî'nin (ö. 628/1231) *Beyânu'l-vehmi ve'l-ibhâm fi Kitâbi'l-ahkâm*, Münzirî'nin (ö. 656/1258), *Cevâbu'l-hâfiz el-Münzirî an es'iletin fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*'sine ve Şemseddîn es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs lil İrâkî*'sine başvurulacaktır.

Muasır çalışmalardan ise Abdulhay el-Leknevî'nin (1848-1886) *er-Ref' ve't-tekmîl*, İkrâmullâh İmdâdu'l-hakk'ın Alî b. Medîni ve menhecuhû fi nakdi'r-ricâl, Ahmet Yücel'in *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır Özelinde* ve Hadis

İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar isimli kitaplarına müracaat edilecektir. Bununla birlikte Bünyamin Erul'un "Sahâbe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti", Mahmûd Reşîd'in "Mustalahu leyse bi şey inde İbn Maîn" isimli makaleleri, Ahatlı'nın "Yahya b. Maîn'in Eserleri ve Kullandığı İhtilafî ve Garib Lafızlar" isimli makalesi, Ayşenur Kumaş'ın "Sadûk Kavramı ve Hicrî İlk Üç Asırda Sadûk Olarak Nitelenen Râviler", Ekici'nin "Yahya b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri" isimli yüksek lisans tezleri ve Betül Yılmazörnek'in "Hicrî İlk Üç Asırda Râvî Tekzibi" isimli doktora tezi kaynak olarak kullanılacaktır.

Bid'at fırkalarına ait terimlerin açıklanması noktasında klasik Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) *Makâlâtü'l-islâmiyyîn*, Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) *el-Fark beyne 'l-fırak*, Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve 'n-nihal'ine* ve İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* ve *Tehzîbu't-Tehzîb*'ine; Şia kaynaklarından Muhammed b. el-Hasen el-Kummî'nin (ö. 290/903) *Kitâbu'l-makâlât ve 'l-fırak'ı* ve Hasan b. Musa en-Nevbahtî'nin (ö. 310/922 [?]) *Fıraku's-şîa'sına* başvurulmuştur. Modern dönemden ise Hasan Onat'ın *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*; Hüseyin Hansu'nun *Mutezile ve Hadis*; Mehmet Ali Büyükkara'nın *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet: Mûsâ Kazım ile Ali Rızâ Dönemi Şîiliği ve Abbasiler* ve "İsmâîlî Dâî ve Fâtımî Davet" isimli eserlerine; Ethem Ruhi Fığlalı'nın *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri* isimli kitabıyla "Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi" isimli çalışmasına; Topgül'ün "Hadis Râvilerinde Şîilik Eğilimi" isimli yüksek lisans tezine, "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîilik İthamları" ve "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' Kavramına Tarihsel Bir Bakış" isimli makalesine; Şîi kaynaklardan ise Muhammed Cevad Muğniyye'nin (1904-1979) *eş-Şîa ve 'l-hâkimûn* isimli eserine başvurulacaktır.

Cerh-ta'dîl ve bid'at lafızlarının sözlük anlamları için İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415), el-Kâmûsu'l-muhît, Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcu'l-arûs'u*, kullanılacaktır. Bu lafızların hem terim anlamları hem de Türkçe tercümeleri için Abdullah Aydın'ın *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Ahmet Yücel'in *Hadis Sözlüğü*, Mücteba Uğur'un *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*'nden istifade edilecektir. Ayrıca tezin her aşamasında mezkûr kaynaklarda bulunmayan yahut desteklenmeye muhtaç bilgiler noktasında özellikle şahıs ve terimler hakkında bilgi vermek için Diyanet İslam Ansiklopedisi baş ucu kaynaklardan biri olacaktır.

TEZİN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın bir yüksek lisans tezi olması çalışılacak râvi sayısının kısıtlanmasına etki etmektedir. Bu sebeple *Mevsûa*'da ismi geçen, İbn Maîn'in aşırı bid'atçı ve/veya mezhebine davet etmekle nitelediği ve hakkında cerh-ta'dîl hükmü verdiği râviler tezin kapsamını oluşturmaktadır. İkinci bölümde inceleneceği üzere İbn Maîn, sahabeye hakaret edenleri aşırı olarak kabul ettiği için sahabeye hakaret ettiğini belirttiği râviler de bu kümeye eklenecektir. İbn Maîn'in sözlerini aktaran öğrencileri, kimi zaman kendi birikimlerini de eserlerine yansıttıkları ve şahsi kanaatlerini belirttikleri için²⁰ kitabın içindeki her bilgiye değil, yalnızca İbn Maîn'in sözlerine odaklanılacaktır. Bununla birlikte İbn Maîn'in bizzat bid'ati hakkında bilgi vermeyip yalnızca hocasının görüşünü naklettiği ve bu durumu onayladığı yahut reddettiği bir ifade kullandığı râviler de kapsama dâhil edilecektir. Yahya b. Maîn'in, bid'atinde aşırı ve/veya dâî olduğuna dair açıklama yapmadığı veya cerh-ta'dîl hükmü vermediği râviler, tezin araştırma sahası dışında kalacaktır. Bu sebeple *Mevsûa*'da 4.813 râvi bulunsa da tezin üçüncü bölümünde mezkûr özelliklere sahip 27 râvi incelenecektir. Dolayısıyla *Mevsûa* dışındaki kaynaklarda İbn Maîn'in cerh-ta'dîl hükmü verdiği râvilerin bulunması mümkün olup başka araştırmacılar tarafından incelenmeye açıktır. *Mevsûa*'da okuma usulü ile tespit ettiğimiz 27 râvi, bid'atinde aşırı olan ve ta'dîl edilenler, bid'atinde aşırı olan ve cerh edilenler, dâî olup ta'dîl edilenler ve dâî olup cerh edilenler şeklinde gruplandırılacaktır. Bu gruplarda râviler kronolojik olarak incelenecektir.

Tezin birinci bölümünde İbn Maîn'in 27 râvi hakkında kullandığı cerh-ta'dîl lafızları detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Ardından dâî lafzının tanımı ve kapsamı açıklanacaktır. Bu lafzın öncelikle İbn Maîn dışındaki muhaddisler, ardından İbn Maîn tarafından hangi bağlam ve anlamda kullanıldığı, eleştirel söylem analizi yöntemiyle tespit edilecektir. İkinci bölümde 27 râvinin mezhebi, kendi dönemlerindeki anlamlarına uygun bir şekilde, mezhepler tarihi kaynaklarıyla ve İbn Maîn'in açıklamalarıyla tanımlanacaktır. Bahsi geçen üç gruba ait kavramların (cerh-ta'dîl lafızları, dâî lafzı ve

²⁰ Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti -Suâlât Literatürü-*, ed. M. Enes Topgöl, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016, s. 98.

bid‘at fırkaları) yalnızca İbn Maîn ve ona yakın dönemlerde kullanılan anlamının üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde 27 râvi cerh-ta‘dîl ve bid‘at durumuna göre (aşırı veya dâî olmak üzere) dört başlık altında gruplandırılarak incelenecektir. Her başlığın ardından genel bir değerlendirme yapılacaktır. İbn Maîn’in 27 râvi hakkında verdiği cerh-ta‘dîl hükümleri hicrî ilk beş asırda yaşamış diğer münekkitlerin görüşleriyle mukayese edilecektir. İbn Maîn’in görüşleri diğer münekkitlerin görüşleriyle hangi noktalarda örtüştüğü veya ayrıştığı incelenecek, böylece rical tenkidindeki genel pozisyonu belirlenip tasvir edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHYA B. MAİN'İN KULLANDIĞI CERH-TA'DİL LAFIZLARI

Yahya b. Maîn'in cerh-ta'dîl metodu hakkında isabetli değerlendirmeler yapabilmek için râviler hakkında kullandığı cerh-ta'dîl lafızlarını açıklamak önemlidir. Bu bölümde öncelikle İbn Maîn hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından genel olarak kullandığı cerh-ta'dîl lafızları zikredilecek ve akabinde 27 râviyi değerlendirirken kullandığı cerh-ta'dîl lafızları ile dâî lafzı detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.1 Yahya b. Maîn'in Hayatı, İlmî Yönü ve İtikâdî Görüşleri

İbn Maîn hakkında hatırı sayılır miktarda çalışma yapıldığı için bu başlık altında ondan kısaca bahsedilecektir.²¹ Hicrî 158 yılında Ebû Cafer el-Mansur'un hilafet döneminde Bağdat'ın Enbâr köyünün yakınlarındaki Nikyâ bölgesinde dünyaya gelmiştir. Aslen Arap olmayıp Cüneyd b. Abdірrahmân el-Murrî'nin mevâlîsindendir.²² Yaşadığı dönemde Hâricîlik, Şîa, Mürcie, Mu'tezile ve Ehl-i sünnet gibi itikadî mezheplerin etkin olarak rol oynadığı çok kültürlü bir sosyal hayatın içinde yaşamış, bu sayede çok sayıda farklı itikadî görüşten insanla bir araya gelmiştir.²³ Maddi anlamda müreffeh bir yaşam süren ve yirmili yaşlarında hadis tahsiline başlayan İbn Maîn'in elindeki tüm maddî imkanları hadis yolunda harcadığı kaydedilmektedir.²⁴ Ömrü hadis ilmine hizmetle geçen

²¹ İbn Maîn'in hayatı için bkz.: Hatîb, Ahmed b. Ali, *Târîhu medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l garbi'l- İslâmî, 1422/2002, XVI, 263-276; Işık, "Yahya b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", s. 147-148; Ahatlı, "Yahya b. Maîn ve Cerh Ta'dîldeki Metodu", Ahatlı, "Yahya b. Maîn", *DİA*, XLIII, 256-257; Muhammed Râyık Sâlih Halil, "el-İmâm Yahya b. Maîn ve menhecuhu fi i'lâli'r-rivâyât" (Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, 2002), 6-21; Beşşâr Avvâd Marûf ve diğer., *Mevsûatu akvâli Yahya b. Maîn fi ricâli'l-hadîsi ve ilelihî*, 1. Baskı, Tunus: Dâru'l-ğabi'l-İslâmî, 1430/2009, I, 10-32; Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, 82-85; Muhammed Sadık Özbek, "Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s. 55, 56, 60-68; Esmâ Abdullâh Ahmed el-Ğâmîdî, "Eseru'l-bid'ati fi akâmi İbn Maîn alâ'r-ruvât: Cem'en ve tedrisen", *el-Mecelletul-Arabiyyetu li'd-dirâsâti'l-İslâmiyyeti ve's-şer'îyye*, 4 (2020): 9-28; Abdullâh Muhammed Sa'd el-Acemî, "el-İmâm Yahya b. Maîn ve nubûğuhû'l-ilmî ve menhecuhû'n-nakdî", *Mecelletu kulliyeti dâri'l-ulûm*, 37 (2020) : 121-166; Rifâî Ahmed Emin Mahmûd, "Alemlu'l-muhaddisîn Yahya b. Maîn ve menhecuhu cerhen ve Ta'dîlen", *Mecelletu'l-âdâb ve'l-ulûmi'l-insâniyye*, 91 (2020): 152-193.

²² Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 263.

²³ Nahide Bozkurt, *Abbasiler*, 9. Baskı, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2022, s. 233-248.

²⁴ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî, Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006, IX, 126.

İbn Maîn, hicrî 233 yılında hac vesilesiyle gittiği Medine-i Münevvere’de vefat etmiş, Bakî mezarlığına defnedilmiştir.

Ebû Zekerıyyâ künyesiyle de anılan İbn Maîn,²⁵ döneminin önemli ve meşhur muhaddislerinden Abdullah b. Mübârek, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân b. Uyeyne, Huşeym el-Kâsım b. Dînâr, Ebû Muaviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr, İsa b. Yunus, Muâz b. Muâz gibi isimlerden hadis dinlemiştir. Kendisinden, akranı Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür’a er-Râzî, Ahmed b. Mansur er-Remâdî, Abbas ed-Dûrî, Muhammed b. Hârûn el-Fellâs gibi isimler hadis rivayet etmiştir.²⁶ İbn Maîn’in hocalarından dinlediği hadisleri yazdığı bilinse de bu hadisler bir kitap halinde günümüze ulaşmamıştır. Öte yandan bu tezde de kaynak olarak kullanılacak olan ricâl kaynaklarını da kendisi değil, öğrencileri telif ederek günümüze ulaştırmıştır. Bu öğrencilerden bazıları, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhriz (ö. 236/850), İbnü’l-Cüneyd el-Huttelî (ö. 270/884 [?], Ebû’l-Fazl Abbas b. Muhammed ed-Dûrî (ö. 271/885), Ebû Saîd Hâşim b. Mersed et-Taberânî (ö. 278/891), Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/894), Ebû Hâlid ed-Dekkâk Yezîd b. Heysem el-Bâdî (ö. 284/897), Bekr Ahmed b. Alî el-Mervezî el-Kureşî (ö. 292/905), Ebû Cafer Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (ö. 297/910) ve Ahmed b. Hasan es-Sûfî’dir (ö. 306/919).²⁷

Ricâl ilminde nüfuz sahibi ve alanın yetkin isimlerinden biri olduğu, Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49) gibi akranlarından gelen övgü ifadelerden anlaşılmaktadır.²⁸ Hadis ilmindeki derin bilgi ve birikiminin yanında cerh-ta’dîl değerlendirmelerinde oldukça titiz davrandığı akranları tarafından kabul edilmektedir.²⁹ Ayrıca İbn Maîn’in “Allah’ım, eğer bir râviyi cerh etmişsem ve bana göre gerçekten de hatalı değilse beni bağışlama”³⁰ sözleriyle dua etmesi ricâl tenkidinde titiz ve adil davrandığı izlenimi vermektedir. İbn Maîn’in açıklamalarından yola çıkarak onun Ehl-i sünnet itikadına sahip olduğu söylenebilir. Nitekim hilafet sırası hakkında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman

²⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1990/1410, VII, 254.

²⁶ Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XVI, 263; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 192.

²⁷ Erdinç Ahatlı, “Yahya b. Maîn”, *DİA*, XLIII, 256. İbn Maîn’in öğrencileri ve kendisinden rivayet edilen eserleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 82-143.

²⁸ Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XVI, 263.

²⁹ Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XVI, 263.

³⁰ Abdülğani el-Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, Kuveyt: Şeriketu ğiras li’d diâyeti ve’l-i’lâni ve’t-tibâati ve’n-neşr, 1437/2016, IX, 365.

ve Hz. Ali sıralamasını benimsediğini “Bu ümmetin en hayırlıları, Peygamberinden (s.a.v.) sonra Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali’dir (r.a.), bizim görüşümüz de mezhebimiz de böyledir.”³¹ sözleriyle dile getirmiştir. Bu ise Ehl-i sünnet’in temel görüşlerindendir.³² Ayrıca “Mezhebine davet eden bir Kaderî’nin ve Ebû Bekir ve Ömer’e hakaret eden bir Râfîzî’nin arkasında namaz kılmam”³³ diyerek itikadî olarak klasik Ehl-i sünnet çizgisine sahip olduğunu belirtmiştir. Ashâb-ı kirâmın dindeki konumu hakkında hassasiyet sahibi olan İbn Maîn, ashâba hakaret eden biri hakkında “O, Osman’a (r.a.) hakaret ederdi. Her kim Osman, Talha veya Nebî’nin sallallahu aleyhi ve sellem ashabından herhangi birine hakaret ederse o Deccâldir, hadisi yazılmaz. Allah’ın, meleklerinin ve tüm insanların laneti o kimsenin üzerine olsun”³⁴ açıklamasını yapmıştır. Ayrıca öğrencisinin şu sözleri bu fikri pekiştirmektedir: “Yahya’ya, Ebû Bekir, Ömer ve Osman diyen kimsenin durumunu sordum, ‘O isabet etmiştir, aynı şekilde kim Ebû Bekir, Ömer ve Osman ve Ali derse o da isabet etmiştir. Kim Ebû Bekir, Ömer, Ali sonra Osman derse o Şîî’dir. Kim Ebû Bekir, Ömer ve Osman deyip susarsa o da isabet etmiştir. Ben ise Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali derim, bizim mezhebimiz ve görüşümüz budur.’ cevabını verdi”.³⁵

Ayrıca Abbâsî hilafetinde yaşayan İbn Maîn’in, devlet yöneticilerini yüceltmek için hadis uyduranlara karşı tavır gösterdiği görülmektedir. Misal olarak o, halife Hârûn Reşid’in faziletine dair hadis uyduran bir râvinin güvenilmez olduğunu “O *sika* değildir, şayet Hârûn hakkında hadis uydurmasaydı onda bir beis yoktu (*sikaydı*). Ne zaman ki kişi, hadiste bir kelimedede olsa dahi yalan söylemeyi arzular, işte o zaman Allah onu ifşa eder, rezil rüsva eder.”³⁶ cümleleriyle belirtmiştir. Dolayısıyla siyasi otoriteyi memnun edecek hadislerin uydurulmasından rahatsız olduğu, siyaset ve hadis rivayetini

³¹ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 335. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir:

³² Eş’arî, Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâil, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, thk. Nâim Zerzûr, 1. Baskı, y.y.:Mektebetü’l-asriyye, 1426/2005, II, 339.

³³ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 466.

³⁴ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 546

³⁵ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 465.

³⁶ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), Şam: Mecmau’l-lüğati’l-Arabiyye, 1985, I, 59. Ayrıca bkz. Ahmad Snobar, *es-Sultatu’s-siyâsiyye ve hareketu rivâyeti’l-hadîsi ve nakdihî*, 1. Baskı, Amman: Dâru’l-feth, 1443/2022, s. 159.

birbirinden ayırdığı ve bu tür davranışlarda bulunanları öncesinde *sika* olarak nitelese dahi cerh ettiği anlaşılmaktadır.³⁷

İbn Maîn'in bid'at ehli râvilere yaklaşımını daha iyi anlaşılması için itikadî görüşleri hakkında bilgi vermek önemlidir. İbn Maîn, Mu'tezile'nin temel görüşlerinden biri olan *halku'l-Kur'ân* inancına³⁸ karşı olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'in mahluk olmadığını düşünmektedir. Zira o açık bir şekilde "Kur'ân Allah'ın kalamı olup mahluk değildir" demiş ve bu görüşünü birkaç defa tekrarlamıştır.³⁹ İmanın artıp eksilmesi hususunda ise "İman artar ve eksilir, o hem söz hem de ameldir."⁴⁰ açıklamasını yapmıştır. İmanın hem söz hem de amel olduğunu vurgulaması yönüyle Mürcie,⁴¹ Hâriciyye ve Mu'tezile'den⁴² ayrılmaktadır. Ayrıca İbn Maîn'in ifadelerine bakıldığında kaderi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim o, "Allah kullarının günahlarını takdir etmiştir (kaderde belirlemiştir) ve bu günahlara göre de onlara azap edecektir. Kulları da buna boyun eğecektir."⁴³ demiştir. Netice itibariyle; Yahya b. Maîn'in Ehl-i sünnet itikadını benimsediği anlaşılmaktadır.

1.2 Yahya b. Maîn'in Kullandığı Cerh-Ta'dîl Lafızları ve Anlamları

İbn Maîn'in, üçüncü bölümde inceleyecek râviler hakkındaki cerh-ta'dîl yöntemini doğru değerlendirebilmek için onlar hakkında kullandığı cerh-ta'dîl lafızlarını tanımlanmalıdır. Bu sebeple öncelikle ta'dîl lafızları, ardından da cerh lafızlarının ilk üç asırda ve İbn Maîn'e göre ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır. Bunun dışındaki lafızlar hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

1.2.1 Yahya b. Maîn'in Kullandığı Ta'dîl Lafızları

İbn Maîn'in kullandığı ta'dîl lafızlarını genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür: "Sorgulanmayacak derecede güvenilir" anlamında *sikatun lâ yus'elu anhu* (ثقة لا يسأل عنه),

³⁷ Siyasi otoritenin hadis rivayeti ve tenkidine etkisi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ahmad Snobar, *es-Sultatu's-siyâsiyye ve hareketu rivâyeti'l-hadîsi ve nakdihi*, s. 15-215.

³⁸ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", *DİA*, XV, 374; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, XXXI, 391 vd.

³⁹ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.) III, 334.

⁴⁰ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), III, 463.

⁴¹ Bkz. Süleyman Uludağ, "Amel", *DİA*, III, 14;

⁴² Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA*, XXII, 213.

⁴³ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), II, 38.

râvinin son derece güvenilir olduğu ve hadisleriyle hüküm çıkarılabileceği anlamına gelmektedir. Benzer şekilde “çok güvenilir” anlamına gelen *sikatün sika* (ثقة ثقة) ifadesi râvinin oldukça muteber bir konumda olduğunu göstermektedir. *Sika* lafzını *sika* ve *sadûk* (ثقة صدوق), *sika* ve *emîn* (ثقة مأمون), *sika meşhûr* (ثقة مشهور); *sika*, şerefli, akıllı (ثقة نبيل عاقل), *sika*, hâfiz, tanınmış (ثقة حافظ معروف), “güvenilir ve sağlam” anlamında *sika* ve *sebt*, (ثقة ثبت), *vallahi sika* (والله ثقة) veya *sika şeyh* (شيخ ثقة) gibi başka terimlerle bir arada kullandığı da vâkîdir. Benzer anlama gelen “emin olunan ve hoşnut olunan” anlamında *me’mûn mardîy* (مأمون مرضي) veya “emin olunan ve doğru söyleyen” anlamında *me’mûnun yasdiku* (مأمون يصدق) lafızlarını güçlü ta’dîl lafızları olarak kullanmıştır.⁴⁴

Yukardakilerden daha düşük olmakla birlikte râvinin dürüstlüğüne işaret etmek için “doğru sözlü” anlamındaki *sadûk* (صدق), “doğru adam” anlamında *raculün sâdik* (رجل صدوق), “hadisleri rivayet etmeye uygun” anlamında *sâlih* (صالح) benzer anlamda *suveylih* (صويلح), *sâlihu’l-hadîs* (صالح الحديث) lafızlarını kullanmıştır. Daha düşük ta’dîl lafızları olarak “yalanla itham edilmedi” anlamında *lem yutthem bi’l-kezip* (لم يتهم بالكذب), “yalan söylemezdi” anlamında *kâne lâ yekzibu* (كان لا يكذب) ve “onda bir sorun olmadığını umuyorum” anlamındaki *ercû en lâ yekûne bihî be’s* (أرجو لا يكون به بأس) gibi lafızları kullanmıştır.⁴⁵ Zikredilen lafızlar arasından yalnızca üçüncü bölümde incelenecek râviler hakkında kullandıkları, aşağıdaki başlıklarda detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

1.2.1.1 Sika

Sözlükte “kendisine itimat edilen kimse” anlamına gelen ve çoğulu “*sikât* (ثقات)” olan *sika* lafzı (ثقة)⁴⁶ hicrî ilk üç yüzyılda hadis usulünde “adâlet açısından son derece güvenilir, yalan söylemeyen” anlamını taşımasına rağmen râvinin hâfızasının mükemmelliği konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir. *Sika* olarak nitelendirilen râviler doğru sözlü olmalarına kesin gözüyle bakılmasına rağmen hafızalarında bazı basit kusurların olabileceği bilinmektedir.⁴⁷ Bu nedenle bazı muhaddisler, *sika* lafzını

⁴⁴ Ahatlı, “Yahya b. Maîn ve Cerh-Ta’dildeki Metodu”, s. 91.

⁴⁵ Ahatlı, “Yahya b. Maîn ve Cerh-Ta’dildeki Metodu”, s. 92.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3. Baskı, Beyrut: Dâru Sâdır, h. 1414, X, 371.

⁴⁷ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: hicrî İlk Üç Asır Özelinde*, 3. Baskı, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2020, s. 134-135.

kullanırken “ara sıra hata ederdi”, “hata ettiği olurdu” gibi râvinin hâfızasından kaynaklı hataları ima eden lafızlar kullanmıştır.⁴⁸

Bununla birlikte İbn Ebî Hâtim “Bir kimse için *sika*, *sebt* veya *mutkin* denirse o, hadisleriyle ihticâc edilen bir râvidir”⁴⁹ diyerek *sika* lafzını açıklamıştır. Bu ifadeyle, hâfızasının da yeterli bulunması halinde *sika* olarak nitelenen râvinin hadislerinin hüccet değeri taşıdığı anlaşılmaktadır. İbn Ebî Hâtim, yakın dönemde yaşadığı için bu terimin İbn Maîn tarafından da aynı anlamda kullanıldığı söylenebilir. Sonuç olarak *sika*, İbn Maîn döneminde hadis rivayet etmeye yetkin ve rivayeti delil olan kimse için kullanılmıştır. Öte yandan İbn Maîn, *sika* lafzını kimi zaman destekleyici başka ta’dîl lafızlarıyla birlikte kullanmıştır. Örneğin “sorgulanmayacak derecede güvenilir” anlamında *sikatün lâ yus‘elu anhu* veya “onun gibi kimselerin durumu sorgulanmaz” anlamında *lâ yus‘elu an misli hâ ulâ* gibi lafızlar kullanarak râvinin hadisleriyle ihticâc edildiğini belirtmektedir.⁵⁰

1.2.1.2 *Leyse bihî be’s, Lâ be’s bihî*

Kelime anlamı “onda bir beis, bir zarar yoktur” anlamına gelen “ليس به بأس، لا بأس به” lafızları terim olarak râvinin rivayetinde bir sakınca yoktur” anlamına gelmekte⁵¹ ve İbn Ebî Hâtim’in açıklamasına göre hadisi yazılan fakat tetkik edilmesi gereken kimseler için kullanılmaktadır.⁵² Bazı muhaddislere göre orta derecede bir râvinin ta’dîli için kullanılan bu lafız,⁵³ Yücel’in tespitine göre muhaddislerin geneli tarafından “*sika*” anlamında kullanılmıştır.⁵⁴ İbn Maîn’in açıklamalarına göre o, ilgili lafzı *sika* ile aynı anlamda kullanmaktadır. Zira öğrencilerinden İbn Ebî Hayseme, Yahya b. Maîn’e “Sen falanca için *leyse bihî be’s*, filanca için *zayıf* diyorsun (bunun anlamı nedir)?” deyince, “Şayet “*leyse bihî be’s*” dediysem o kişi *sikadır*, eğer sana şu kimse *zayıftır* dersem o *sika*

⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 165.

⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh-ve’t-Ta’dîl*, II, 37.

⁵⁰ Misal için bkz. İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, s. 108; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 459, IV, 371. Ayrıca bkz. Ahatlı, “Yahya b. Maîn ve Cerh-Ta’dildeki Metodu”, s. 91.

⁵¹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, s. 195.

⁵² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh-ve’t-Ta’dîl*, II, 37. İbn Ebî Hâtim’in ifadesinin aslı şu şekildedir:

⁵³ Bkz. Emin Aşıkkutlu, “Cerh ve Ta’dîl”, *DİA*, VII, 399.

⁵⁴ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 137, 138.

değildir, hadisleri yazılmaz” açıklamasını yapmıştır.⁵⁵ Ayrıca talebesi İbnu’l-Cüneyd, İbn Maîn’in *leyse bihî be’s* lafzı için “Bu İbn Maîn’in tevsîk ifadesidir”⁵⁶ açıklamasını yapmıştır. Bu ifadeler, İbn Maîn’in kastettiği anlamı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bunun bir yansıması olarak, çalışmamız sırasında İbn Maîn’in, *sika* olarak nitelediği çok sayıda râvi hakkında *leyse bihî be’s* veya *lâ be’s* *bihî* terimlerini de birlikte kullandığı tespit edilmiştir.⁵⁷ Bu kullanım metodu kendisine has olmayıp aynı dönemde yaşadığı Ahmed b. Hanbel, Alî b. el-Medînî, Ebû Hâtim er-Râzî tarafından da benzer şekilde kullanılmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla İbn Maîn’in bir râvi hakkında yalnızca *leyse bihî be’s* veya *lâ be’s* *bihî* lafızlarını kullanması ve beraberinde başka bir cerh lafzı kullanmaması, onun güvenilir bir râvi olduğu ve hadislerinin *sika* râvilerin hadisleri gibi delil olarak kullanılabileceği anlamına gelmektedir.

1.2.1.3 Sadûk

Sözlükte “kezib” ifadesinin zıttı olan ve “doğru konuşmak” anlamındaki “sıdk” kökünden türeyen *sadûk* (صدق) lafzı, mübalağalı ism-i fail kalıbında olup “son derece doğru sözlü” anlamına gelmektedir.⁵⁹ Bir hadis terimi olarak farklı muhaddisler tarafından ta’dîlin farklı mertebeleri için kullanılmıştır.⁶⁰ Hicrî ilk yüzyılın sonlarından itibaren kullanılan bu terimin, Kumaş’ın tespitine göre ilk defa Urve b. Zubeyr (ö. 94/713) ve İbn Sîrîn (ö. 110/729) gibi âlimler tarafından, yalnızca râvinin ve kimi zaman da sahâbenin doğru sözlü olduğunu belirtmek amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.⁶¹ Bu yönüyle *sadûk* lafzının, doğrudan zabtın yeterliliğine işaret etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Yücel’in

⁵⁵ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1. Baskı, Kahire: el-Fârûk el-hadîse li’t-tibâati ve’n-neşr, 2004, I, 227.”

⁵⁶ İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrut: Dâru’l-ma’rife, h. 1379. I, 455; Leknevî, Muhammed Abdulhay b. Muhammed, *er-Ref’ ve’t-tekmîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, 3. Baskı, Halep: Mektebetü’l-mektûbât el-İslâmiyye, h. 1407.

⁵⁷ Misal için bkz. İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), IV, 376, 467; İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ Yahya b. Maîn fi’r-ricâl* (Tahmân rv.), thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Şam: Dâru’l-me’mûn li’t-turâs, y.y., s. 30, 49, 51, 54, 56, 57, 60, 62, 64, 68, 70, 78, 82, 83, 85, 88, 91. Ayrıca bkz. Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 137.

⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 531, 294; IV, 427. Ayrıca bkz. Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 138.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisân’ul-Arab*, X, 193; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-muhît*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1426/2005, s. 900.

⁶⁰ Bkz. Yücel, “*Sadûk*”, *DİA*, XXXV, 431.

⁶¹ Ayşenur Kumaş’ın tespiti için bkz. Ayşenur Kumaş, “*Sadûk Kavramı ve Hicrî İlk Üç Asırda Sadûk Olarak Nitelenen Râviler*” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), s. 13 vd.

tespitine göre bu lafız, hicrî üçüncü asırdan itibaren sıklıkla güvenilir râviler, kimi zaman da zayıf olmakla birlikte yalan söylemediği bilinen ehl-i bid‘at râviler hakkında kullanılmıştır.⁶²

Sadûk lafzı, genel kullanımı itibariyle râvinin dürüstlüğüyle birlikte hafıza yönünden bir kusuru olduğu işareti vermektedir.⁶³ Bu sebeple ilgili lafız, genellikle bu detayı açıklayıcı bir cerh veya ta‘dîl lafzıyla beraber kullanılmaktadır. Örneğin *sika* ile kullanıldığında veya o kimsenin nadiren hata yaptığı belirtildiğinde, râvinin güvenilir olduğu ve hadislerinin hüccet değeri taşıdığı anlaşılmakta, yalnız başına kullanıldığında ise hadisin *i‘tibâr* için yazılacağına işaret etmektedir. *Gaflet*, *vehim* ve çok hata yapmak gibi cerh lafızlarıyla birlikte kullanıldığında ise bu kimselerin hadislerinin, ahkâm bildiren konularda hüccet değeri taşımadığı belirtilmekte, terğîb, terhîb, zühd ve edeb gibi ahkâma taalluk etmeyen alanlarda kullanılması uygun görülmektedir.⁶⁴ Nitekim İbn Ebî Hâtim, *sadûk* ve *mahalluhu es-sıdku* şeklindeki ifadelerin “hadisi tektik edilmek üzere yazılır” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁶⁵

İbn Maîn, söz konusu terimi “doğru sözlü, onda bir beis yoktur anlamında” *sadûk un lâ be‘se bihî*,⁶⁶ *sikatun sadûk*,⁶⁷ *me‘mûn sika sadûk*,⁶⁸ *lâ be‘se bihî sadûk*,⁶⁹ şeklinde diğer ta‘dîl lafızlarıyla birlikte kullanmıştır. Ayrıca “güvenilir, doğru sözlü, yalan söyleyenlerden değil” anlamında “*sikatun sadûk un leyse min men yekzib*”⁷⁰ açıklaması yapması râvinin dürüstlüğüne vurgu yaptığını, “güvenilir, hadis hâfızı, tanınmış biri, ondan hadis yaz” anlamında “*Sikatun sadûkun hâfîzun ma‘rûfun uktub anhu*”⁷¹ cümlesini kurması *sadûk* râvilerin diğer ta‘dîl lafızlarıyla birlikte nitelendiklerinde hadislerinin delil olarak yazılacağını göstermektedir.

⁶² Yücel’in tespiti için bkz.: Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1998, s. 152.

⁶³ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 113.

⁶⁴ Bkz. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 117 ve s. 135.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 37.

⁶⁶ İbn Maîn, *Suâlât-u İbnu ‘l-Cüneyd li Ebî Zekerıyyâ Yahya b. Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, 1. Baskı, Medine: Mektebetü’l-dar, 1988, s. 397, 440, 452.

⁶⁷ İbn Maîn, *Ma‘rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 94, 95, 99.

⁶⁸ İbn Maîn, *Ma‘rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 104.

⁶⁹ İbn Maîn, *Ma‘rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), II, 226; İbn Maîn, *Suâlât*, s. 340.

⁷⁰ İbn Maîn, *Suâlât*, 349.

⁷¹ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 374.

Öte yandan İbn Maîn, “doğru sözlü ama hadisleri müstakim değil” anlamında *sadûk un velâkinnehu leyse bi mustakîmi 'l-hadîs*; ⁷² “onda bir beis yok, doğru sözlü ama hafızası pek güçlü değil” anlamında *leyse bihi be 's sadûk ve leyse huve bizâke 'l-kavî*, ⁷³ ve “doğru sözlü ama hadiste hüccet değil” anlamında *sadûk ve leyse bi hücce*, ⁷⁴ gibi ifadeler kullanarak râvinin zabtının yeterince güçlü olmadığına dikkat çekmiştir. Anlaşılan o ki İbn Maîn’e göre bu râvilerin hadisleri, tek başına delil değeri taşımamaktadır. Bununla birlikte Yücel’in tespitine göre terim, İbn Maîn, İbn Medînî, Ebû Hâtîm er-Râzî gibi muhaddisler tarafından bid‘atçı râvi hakkında kullanıldığında o kimsenin mezhebi lehine yalan söylemediği veya insanları mezhebine davet etmediği anlamına gelmektedir. ⁷⁵ Nitekim İbn Maîn, bid‘atçı olduğunu belirttiği bir grup râvi hakkında “onlar *sadûk* idi ve bid‘atlerine davet etmezlerdi” anlamında bir açıklama yaparak, mezhepleri için yalan söylemediklerini belirtmek istemiştir. ⁷⁶ Benzer bir şekilde Yahya b. Maîn, Amr b. Heysem’in (ö. 200/816[?]) *sika* olduğunu belirtmekle birlikte, ⁷⁷ “onda bir beis yok ama o, kader görüşü hakkında konuşurdu, *sadûk* idi” ⁷⁸ açıklamasını yaparak, lafzı “doğru sözlü” anlamında kullandığını göstermekte, bu da Yücel’in tespitini doğrulamaktadır.

Dolayısıyla İbn Maîn, bid‘at sahibi bir râvi hakkında *sadûk* lafzını kullandığında râvinin bid‘atine rağmen yalan söylemediği, doğru sözlüğü olduğu anlamında kullanılması ihtimali göz önünde bulundurulmalı, doğrudan hafızasına yönelik bir tenkit olduğu düşünülmemelidir. Bu lafzı kullandığı râviler hakkında sarfettiği başka lafızlar varsa bütüncül bir değerlendirme yapılmalıdır.

1.2.1.4 Sâlih

Sözlük anlamı “iyi, düzgün olmak, fesadın zıttı” anlamında olup “salâh” kelimesinden türeyen sâlih (صالح) lafzının, ⁷⁹ bir hadis terimi olarak rivayet ve râvi için olmak üzere iki

⁷² İbn Maîn, *Ma 'rifetü 'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 69.

⁷³ İbn Maîn, *Ma 'rifetü 'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 81.

⁷⁴ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 225 ve IV, 263.

⁷⁵ Yücel’in tespiti için bkz.: Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 160.

⁷⁶ Zehebî, *Mizânu 'l- i 'tidâl fi nakdi 'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1382/1963, III, 277.

⁷⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, VI, 268; Mizzî, Yûsuf b. Abdîrahmân *Tehzîbu 'l-Kemâl fi esmâi 'r-ricâl*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1980, XXII, 282.

⁷⁸ İbn Maîn, *Ma 'rifetü 'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 81.

⁷⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, s. 229.

şekilde kullanımı mevcuttur. Tezin odak noktasında kalmak adına yalnızca râvi için kullanımı hakkında bilgi verilecektir. *Sâlih* lafzı genel olarak, doğru sözlü olmakla birlikte rivayetleri tek başına delil değeri taşımayan ve hadisleri *it'ibâr* için yazılan râviler hakkında kullanılmıştır.⁸⁰ Bununla birlikte erken dönemde üç farklı anlamda kullanıldığı görülmüştür. Zeynep Ekici'nin tespitine göre mütekaddim dönemde muhaddisler, *sâlih* lafzını; Râvinin dindar kişiliğine işaret etmek; râvinin doğru sözlü olduğunu belirtmekle birlikte hâfızasının yeterince iyi olmadığına dikkat çekmek ve başka cerh-ta'dîl ifadeleriyle birlikte manayı pekiştirmek için kullanmıştır.⁸¹

İbn Maîn ise *sâlih* lafzını, çoğunlukla başka cerh veya ta'dîl lafızlarıyla birlikte kullanmıştır.⁸² Nitekim o, Mukâtil b. Hayyân hakkında "*Sika, leyse bihi be's, raculün sâlihun*"⁸³ açıklamasını yaparak hem rivayetlerinin delil olacağını belirten *sika* lafzını kullanmış, hem de iyi anlamına gelen *sâlih* lafzını kullanmıştır. Benzer şekilde Ebû İsrâîl (ö. 169/786) hakkında "onda bir beis yoktur"⁸⁴, *sâlih*"⁸⁵ açıklamasını yapması bu terimin *sika* râviler için de kullanıldığını, bu durumlarda tevsîk ifade ettiğini göstermektedir. Zira İbn Maîn'in "*leyse bihi be's*" lafzını *sika* râviler hakkında kullandığı daha önce belirtilmişti. Benzer bir şekilde İbn Maîn, Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/792) Nâfi'den olan rivayetlerinde "*sâlih, sika*" olduğunu belirtmiştir.⁸⁶

Ayrıca İbn Maîn'in *sâlih* lafzını bazı hafif cerh lafızlarıyla birlikte kullandığı da gözlemlenmiştir. Misal olarak, Ebû Mutî' ve Ebû Hilâl er-Râsibî hakkında "*Sâlih, pek güçlü değildir*"⁸⁷ açıklamasını yapması; bu lafzı, hâfızası pek güçlü olmayan, doğru sözlü olmakla birlikte hadisleri hüccet için değil, *i'tibâr* için yazılanlar hakkında kullandığını göstermektedir. Dolayısıyla İbn Maîn'in *sâlih* lafzını, bazen ta'dîl ifade eden *sika, leyse bihi be's* gibi ifadelerle birlikte manayı güçlendirmek için kullandığı; bazen de hafif cerh

⁸⁰ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 10. Baskı, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2019, s. 271; Mehmet Efendioğlu, "Sâlih", *DİA*, XXXVI, 32.

⁸¹ Zeynep Ekici, "Yahya b. Maîn'in Târih'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri" (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), s. 13-15.

⁸² Ekici, "Yahya b. Maîn'in Târih'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri" s. 15.

⁸³ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, s. 30.

⁸⁴ Ebû Zür'a ed-Dimeşkî, *Târih*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1417/1996, s. 273.

⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 166.

⁸⁶ İbn Maîn, *et-Târih* (Dârimî rv.), s. 151.

⁸⁷ İbn Maîn, *Suûlât*, s. 424, 427.

ifade eden lafızlarla birlikte râvinin hadislerinin yeterince güçlü olmasa da dikkate alınabilecek kriterde olduğunu belirtmek için kullandığı anlaşılmaktadır.

1.2.1.5 *Sâlihu'l-hadîs*

İlk olarak Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14) tarafından kullanılan sâlihu'l-hadîs lafzı (صالح الحديث),⁸⁸ büyük oranda hicrî üçüncü asırda râviler hakkında kullanılmıştır. İbn Mehdî'nin, *sadûk* olduğu hâlde kendisinde bir zayıflık bulunan râviler için bu lafzı kullandığı Hatîb el-Bağdâdî tarafından nakledilmiştir.⁸⁹ Öte yandan Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) Fudayl b. Merzûk (ö. 160/776-777) hakkında “*sadûk*, sâlihu'l-hadis, çok hata yapar, hadisi yazılır, ihticâc edilmez”⁹⁰ açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamalara göre *salih 'ul-hadîs* teriminin doğru sözlü ve güvenilir olmakla birlikte hadiste hata yapan, tek başına hadisleriyle ihticâc edilemeyen râviler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Sâlih* ve *sâlihu'l-hadîs* terimlerinin bid'at sahibi râvileri nitelerken kullanıldığına da dikkat çekmek gerekmektedir.

Yahya b. Maîn *sâlih 'ul-hadîs* lafzını, *sâlih* lafzında olduğu gibi ta'dîl veya hafif cerh anlamı taşıyan ifadelerle birlikte kullanmıştır. Misal olarak, Zencî b. Hâlid (ö. 179/795) hakkında “*Sika*, *sâlih 'ul-hadîs*” açıklamasını yapmıştır.⁹¹ Bununla birlikte *sika* olarak nitelediği⁹² Attâf b. Hâlid (ö. 179/795) hakkında “*sâlih 'ul-hadîs*” ifadesini tek başına kullandığı da olmuştur.⁹³ Öte yandan bu terimi hâfızası iyi olmayan, hafif cerh anlamı taşıyan “*leyse bizâke*” gibi terimlerle birlikte de kullandığı görülmüştür. Söz gelimi Hayy b. Abdullâh hakkında “*sâlihu'l-hadîs*, *leyse bizâke'l-kavî*”⁹⁴, Kaze'a b. Suveyd hakkında “O kadar güçlü değildir, bununla birlikte o *sâlihtir*.” anlamında “*leyse bi zâke'l-kavî*, ve hüve *sâlihun*”⁹⁵ açıklamalarını yapmıştır. Dolayısıyla İbn Maîn'in bu lafzı, ta'dîl ifade eden bir lafızla kullandığında râvinin güvenilirliğini pekiştirdiği, Attâf örneğinde olduğu gibi tek başına kullandığında ise râvinin güvenilir olduğuna delalet

⁸⁸ Zeynep Ekici'nin bu tespiti için bkz.: “Yahya b. Maîn'in Târîh'inde “Sâlih”, “Sâlihu'l-Hadîs” ve “Suveylih” Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri” s. 17, 18.

⁸⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 22.

⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 75.

⁹¹ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 80.

⁹² İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 170.

⁹³ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 158.

⁹⁴ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 68.

⁹⁵ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, s. 41.

edebileceği ve *sika* teriminin yerine kullandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu lafzı cerh lafızlarıyla birlikte kullandığı takdirde, râvinin hadisi tamamen reddedilmemekle birlikte ihtiyatlı yaklaşılması gereken, güvenilirliği orta derecede olan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *Suveyliḥ* lafzı da *sâlih* kelimesinin ism-i tasğiri olup *sâlihu'l-hadîs* 'e kıyasen *Suveylihu'l-hadîs* şeklinde de kullanılmıştır. Terim olarak diğer iki terim ile aynı derecede olup ta'dîlin en alt derecesi olarak kabul edilmiştir.⁹⁶

1.2.2 Yahya b. Maîn'in Kullandığı Cerh Lafızları

İbn Maîn, râvilerin adâlet veya zabt yönündeki kusurlarına işaret eden bir takım cerh lafızları kullanmıştır. Bu lafızları şu şekilde sıralamak mümkündür: Hafif cerh bildiren bir lafız olarak “hadis ehlinde değildir” anlamında *leyse min ashâbil hadîs* (ليس من أصحاب الحديث); daha güçlü bir tenkit terimi olarak *zayıf* (ضعيف), “hadisinde zayıflık var” anlamında *fî hadîsihi da'fun* (في حديثه ضعف); “o kadar güçlü değildir” anlamında *leyse bi zâke'l-kavî* (ليس بذاك القوي), “hadisi kuvvetli değildir” anlamında *leyse bi kaviyyi'l hadîs* (ليس بقوي الحديث), “hadisleriyle ihticâc edilmez” anlamında *leyse yuhteccu hadîsuhû* (ليس يحتاج حديثه), “gâfil” anlamında *muğaffel* (مغفل) lafızlarını kullanmıştır.

Daha şiddetli cerh lafızları olarak, “hadislerinin önemli bir kısmı *zayıf*” anlamında *daîfu'l-hadîs* (ضعيف الحديث), “rivayetlerinin önemli bir kısmı münker” anlamında *münkeru'l-hadîs* (منكر الحديث), “güvenilir değil” anlamında *leyse bi sika* (ليس بثقة), “bana göre *sika* değil” anlamında *mâ kâne indî sika* (ما كان عندي ثقة), biraz daha sert bir ifade olarak “ne güvenilirdir ne de kendisinden emin olunur” anlamında *leyse bi sikatin velâ me'mûn* (ليس بثقة و لا مأمون), daha sert bir lafız olarak “beş para etmez” anlamında *leyse yusâvî filsen* (ليس يساوي فلسا), “insanların en *zayıfıdır*” anlamında *ed'afu'n-nâs* (أضعف الناس), “rivayetlerinin önemli bir kısmı terkedilmiş” anlamında *metrûk'ul-hadîs* (متروك الحديث), “hiçbir Müslümana ondan hadis rivayet etmek helal olmaz” anlamında *lâ yahillu li müslimin en yuhaddise anhu bi şey* (لا يحل لمسلم أن يحدث عنه بشيء) lafızlarını kullanmıştır.

Daha şiddetli cerh lafızları olarak “yalan söylerdi” anlamında *yekzibu* (يكذب), veya “yalan söyler ve hadis uydur” anlamında *yekzibu ve yadau'l-hadîs* (يكذب و يضع الحديث), “uydurma hadisler rivayet ederdi” anlamında *kâne yuhaddisu ehâdîs mevzua* (كان يحدث

⁹⁶ Ekici, “Yahya b. Maîn'in Târîh'inde “Sâlih”, “Sâlihu'l-Hadîs” ve “Suveyliḥ” Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri” s. 21. İbn Maîn, üçüncü bölümdeki râviler hakkında *Suveyliḥ* lafzını kullanmadığı için burada ilgili lafza detaylı bir şekilde yer verilmemiştir.

(أحاديث موضوعه) lafızlarını kullanmıştır. Son olarak kullandığı en şiddetli cerh ifadeleri için “çok yalan söyler” anlamında *kezzâb* (كذاب), *kâne kezzâben* (كان كذابا), “pis bir yalancıydı” anlamında *kâne kezzâben habîsen* (كان كذابا خبيثا), “Allah düşmanı bir yalancıdır” anlamında *kâne kezzâben aduvvallah* (كان كذابا عدو الله), “insanların en yalancısı” anlamında *min ekzebi’n-nâs* (من أكذب الناس) ve “şeytanlardan bir şeytan” anlamında *kâne şeytânen mine’ş-şeyâtîn* (كان شيطانا من الشياطين) gibi lafızları zikretmek mümkündür.⁹⁷

1.2.2.1 *Leyse bi sika*

“Sika değil” anlamına gelen *leyse bi sika* (ليس بثقة) lafzı, farklı cerh lafızlarıyla beraber veya ayrı bir şekilde kullanılmakta ve râvinin güvenilir olmadığına işaret etmektedir. Şiddetli cerh lafızlarından biri olan bu lafzın, hicrî ilk yüzyıllardan itibaren kullanılmıştır. Nitekim Ali b. el-Medînî ilgili lafzı, adâleti sâkıt, hadisi yazılmayan, rivayetlerinin delil değeri olmayan ve kimi zaman da hadis hırsızlığı yapanlar için kullanmıştır. Ayrıca o, bu lafzı “Sika değil” anlamındaki *ğayru sikatin* şeklinde de ifade etmiştir.⁹⁸ İbn Ebî Hâtim de bu lafzı yalan söyleyen ve hadis uyduran râviler hakkında kullanmıştır.⁹⁹

Araştırmamıza göre İbn Maîn mezkûr lafzı tek başına¹⁰⁰ veya beraberinde farklı cerh lafızlarıyla birlikte ve çoğunlukla yalan söyleyen râviler hakkında kullanmıştır. Zira o, “sika değil, yalan söylerdi, Süfyân üzerinden mevzû hadisler rivayet ederdi” anlamında *leyse bi sika, kâne yekzibu, yervî an Süfyâne ehâdîse mevzua*;¹⁰¹ “sika değil, çok yalan söyleyen biridir, hadisi yazılmaz” anlamında *leyse bi sika, kezzâb, lâ yuktebu hadîsuhû*¹⁰² ve “sika değildir yalan söyler” anlamında *leyse bi sika yekzibu* açıklamalarını yapmıştır.¹⁰³ Ayrıca sahâbeye hakaret eden râvi hakkında “Sika değildir, Peygamber’in (s.a.v.) ashabına hakaret ederdi. Kim Peygamber’in (s.a.v.) ashabına hakaret ederse o sika değildir”¹⁰⁴ demesi ilgili lafzın bid‘at sahibi râviler hakkında da kullanıldığını göstermektedir. Bunun dışında “başkalarının hadislerini çalardı” anlamında *leyse bi sika*,

⁹⁷ Bkz. Ahatlı, “Yahya b. Maîn ve Cerh-Ta’dildeki Metodu”, s. 94-95.

⁹⁸ İkrâmullâh İmdâdu’l-hakk’ın tespiti için bkz.: İkrâmullâh İmdâdu’l-hakk, *Alî b. Medînî ve menhecuhû fî nakdi’r-ricâl*, y.y.: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, t.y., s. 588 vd.

⁹⁹ Misal için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VII, 275.

¹⁰⁰ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), II, 99.

¹⁰¹ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 405.

¹⁰² İbn Maîn, *Suâlât*, s. 294.

¹⁰³ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, s. 71; İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 363.

¹⁰⁴ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 406.

*yesriku'l-hadîs*¹⁰⁵ demesi ve *leyse bi sika* dediği bir râvi hakkında “insanların hadislerini alır (kendisininmiş gibi) rivayet ederdi” anlamında *kâne ya'huzu ehâdîse'n-nâsi feyervîhâ*¹⁰⁶ açıklamasını yapması terimin hadis hırsızları için de kullanıldığını göstermektedir. Sonuç olarak *leyse bi sika* lafzını, yalancı, hadis hırsız ve hadisleri delil olarak kullanılmayan râviler hakkında kullandığı anlaşılmaktadır.

1.2.2.2 *Leyse bi şey*‘

Sözlükte “hiçbir şey değil” anlamına gelen ve kimi zaman “*lâ şey*” (لا شيء) olarak da ifade edilen *leyse bi şey*‘ (ليس بشيء) lafzı, hicrî ikinci yüzyıldan itibaren genellikle *metrûk* râviler hakkında kullanılan şiddetli cerh lafızlarından biridir.¹⁰⁷ Râvi hakkındaki kullanımın yanında mervî için de kullanılan bu lafız, ikinci asrın ortalarında Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) gibi muhaddisler tarafından kullanılmaya başlamıştır.¹⁰⁸ Yahya b. Maîn’in kullandığı cerh lafızları arasında delaletinde en çok ihtilaf bulunan bu lafız, İbn Maîn tarafından da hem râvi hem de mervî¹⁰⁹ hakkında söylenmiş olup râvi hakkındaki kullanımında farklı görüşler öne sürülmüştür.

Esasında öğrencisi, İbn Maîn’e bu lafzın anlamını sorduğunda “*sika* değil” anlamında “*leyse bi sika*” açıklamasını yapmıştır.¹¹⁰ Yaptığımız araştırmaya göre İbn Maîn, “*leyse bi sika*” lafzını, “*lâ yuktebu hadîsuhu, leyse bi sika*”¹¹¹ şeklinde veya kimi zaman hadis uyduran râviler için *kezzâb*,¹¹² *zayîf ve kezzâb*¹¹³ terimleriyle birlikte kullanmıştır.¹¹⁴ Ayrıca kendisinden hadis rivayet etmenin helal olmadığını belirttiği gruplar hakkında da “Onlar hiçbir şey değildir (*leysû bi şey*‘), hiç kimsenin bu

¹⁰⁵ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), III, 179.

¹⁰⁶ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 161.

¹⁰⁷ Bkz. Yücel, *Hadis Istılahları*, s. 156; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 176; Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 108 vd. ; Yücel “*Leyse bi şey*”, *DİA*, XXVII, 168.

¹⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 271, 244; II, 20; IV, 270. Ayrıca bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 108. Diğer muhaddislerin kullanımları için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 321.

¹⁰⁹ İbn Maîn’in, Zührî’nin mürsel hadisleri hakkında söylediği “*leyse bi şey*” ifadesi için bkz. İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 221.

¹¹⁰ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 301.

¹¹¹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, s. 76.

¹¹² İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 50.

¹¹³ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 52.

¹¹⁴ Diğer misaller için bkz. İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 61; İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 243; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 258.

kimselerden tek bir söz bile rivayet etmesi helal değildir.”¹¹⁵ açıklamasını yapmıştır. Dolayısıyla bu örneklerde, terimi hem adâlet hem de zabt yönüyle oldukça *zayıf* ve rivayeti terk edilen *metrûk* râviler için kullandığı anlaşılmaktadır.

Zikredilmesi gereken detaylardan biri de onun, “*leyse bi şey*” dediği bir râvi hakkında “Ondan hadis yazdım.” açıklamasını yapmasıdır.¹¹⁶ Fakat İbn Maîn’in, birinin hadislerini yazması onu tevsik ettiği anlamına gelmemektedir. Zira o, *kezzâb* olarak nitelediği bazı râvilerin de hadislerini (diğerlerinden ayırmak için) yazmıştır.¹¹⁷ Dolayısıyla bu detay onun “*leyse bi şey*” dediği râviyi güvenilir bulduğu anlamına gelmemelidir. İbn Maîn’in, yukarıda belirtildiği gibi İbnu’l-Cüneyd’e bu lafzı açıklaması ve bu ifadeyi çoğu defa başka cerh lafızlarıyla beraber kullanması kanaatimizce lafzın “*sika değil*” anlamına yakın kullandığına işaret etmektedir. Öte yandan bu açıklaması bazı muhaddislerin gözünden kaçmış veya yeterli bulunmamış olacak ki lafzın delaleti yönünde ihtilaf meydana gelmiştir. Lafızla ilgili diğer münekkitler ve muasır araştırmacıların değerlendirmeleri kronolojik sırayla kısaca incelenecektir.

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) İbn Maîn’in kullandığı “*lâ şey*” ifadesini “*leyse bi sika*” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹¹⁸ Yukarıda bahsedildiği gibi *leyse bi sika* lafzı, hadislerine güvenilmeyen *metrûk* râviler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla İbn Ebî Hâtim’e göre de bu terim İbn Maîn tarafından cerh için kullanılmaktadır.

İbn Hacer ise Hâkim en-Nisâbü’rî’nin (ö. 405/1014) “İbn Maîn, biri hakkında *leyse bi şey*’ diyorsa bu, hadisi az anlamına gelir” dediğini nakletmektedir.¹¹⁹ Bu söz Hâkim’in kendi kitaplarında bulunamamış olup yalnızca İbn Hacer’in *Tehzîbu’t-Tehzîb*’inde geçmektedir. Aynı şekilde İbn’ul-Kattân el-Fâsî (ö. 628/1231) “İbn Maîn, bir râvi

¹¹⁵ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 332.

¹¹⁶ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 384. Ayrıca bkz. Erdinç Ahatlı, “Yahya b. Maîn’in Eserleri ve Kullandığı İhtilafı ve Garib Lafızlar” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 227.

¹¹⁷ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 344.

¹¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 321.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1. Baskı, Hindistan: Matbaatu dâireti’l-meârif en-nizâmiyye, h. 1326, VIII, 419.

hakkında ‘*leyse bi şey*’ dediğinde, râvinin çok sayıda hadis rivayet etmediğini kasteder”¹²⁰ açıklamasını yapmış, bu düşüncede karar kıldığını ısrarla ifade etmiştir.¹²¹

Esasında İbn’ul-Kattân’ın bu görüşü, İbn Ebî Hayseme’nin bu anlama gelen bir açıklamasına dayanmaktadır.¹²² Fakat *Şamile* üzerinden yaptığımız geniş çaplı araştırmaya rağmen İbn Ebî Hayseme’nin bu sözü, başka hiçbir kaynakta bulunamamıştır. İbnu’l-Kattân’ın’ın açıklamasının, sonrasında İbn Hacer’in *Fethu’l-bârî*’sinde olduğu gibi yer edinmesi de ilgi çekicidir. Leknevî de aynı şekilde (1848-1886) İbn’ul-Kattân’ın bu sözünü delil göstermiş, İbn Hacer’in ondan alıntı yaptığının altını çizerek bu görüşte olduğunu belirtmiştir.¹²³ Öte yandan Abdülazîm el-Münzirî’ye (ö. 656/1258) göre Yahya b. Maîn bu lafzı cerh için kullanmış, aynı zamanda *sika* olarak nitelendirdiği râvi hakkındaki kullanımın ise çok nadir olup farklı zamanda farklı bir hüküm vermesinden kaynaklanmıştır.¹²⁴ Dolayısıyla ona göre hem *sika* hem de *leyse bi şey* dediği râvilerde, râvinin diğer münekkitlerce araştırıldıktan sonra bir yol izlenmesi gerekmektedir.¹²⁵

Abdulfettâh Ebû Ğudde (1917-1997) İbn Maîn’in bu lafzı büyük oranda “râvinin az sayıda hadisi olması” anlamında kullandığını düşünse de sonrasında bu düşüncesinden vazgeçmiştir.¹²⁶ Zira İbn Maîn, râvinin *zayıf* olduğuna işaret etmek için çoğu zaman bu terimi kullanmıştır. Gerekçe olarak 33 örnek sıralayan Ebû Ğudde, aksine bir delil gösterilmedikçe “*leyse bi şey*” lafzının İbn Maîn’e göre de tad‘îf ifade eden bir cerh lafzı olduğunda karar kılmıştır. Nitekim örneklere göre İbn Maîn bu ifadeyi bir başka cerh lafzıyla beraber kullanmış veya diğer muhaddisler bu râvilerin yalancı veya metrûk olduğunu belirtmiştir.¹²⁷

Yücel’in tespitine göre İbn Maîn bu lafzı “*meçhûl*” anlamında kullanmıştır. İbn Maîn’in’in, “*leyse bi şey*” lafzını “az sayıda hadisi var” anlamında kullandığını ilk defa

¹²⁰ Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs bi şerhi Elfıyyetu’l-hadîs lil İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali, 1. Baskı, Mısır: Mektebetü’s-sünne, 1424/2003, II, 127. Ayrıca Bkz. Mahmûd Ahmed Yakub Reşîd, “Mustalahu leyse bi şey’ inde İbn Maîn dirâse mukârene” *Mu’te li’l-buhûsi ve’d-dirâsât* 3 (2018): 22.

¹²¹ İbnu’l-Kattân Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Fâsî, *Beyânu’l-vehmi ve’l-ibhâm fî Kitâbi’l-ahkâm*, thk. Hüseyin Âyet Saîd, 1. Baskı, Riyad: Dâr-u tayyibe, 1418/1997, V, 377, 565.

¹²² İbnu’l-Kattân, *Beyânu’l-vehm*, III, 281.

¹²³ Leknevî, *er-Ref’ ve’t-tekmîl*, s. 212.

¹²⁴ Münzirî, Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdilkavî, *Cevâbu’l-hâfiz el-Münzirî an es’iletin fi’l-cerhi ve’t-ta’dîl*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Halep: Mektebetu’l-mektûbâtî’l-İslâmiyye, t.y., s. 86 vd.

¹²⁵ Münzirî, *Cevâbu’l-hâfiz*, s. 85 vd.

¹²⁶ Leknevî, *er-Ref’ ve’t-tekmîl*, bkz. dipnot, s. 215 vd.

¹²⁷ Leknevî, *er-Ref’ ve’t-tekmîl*, bkz. dipnot. s. 213-221.

ortaya atan İbnu'l-Kattân olup, bu söz İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si gibi sonraki dönem müelliflerin kitaplarında tekrar edilmiştir.¹²⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'nin mukaddimesinde Abdulazîz b. el-Muhtâr el-Basrî hakkında bilgi verirken “İbn Kattân’ın zikrettiğine göre İbn Maîn “*leyse bi şey*” ile bazen “hadisleri az” anlamını kasteder” demiştir.¹²⁹ Fakat Yücel, İbn Hacer’den önce telif edilmiş hiçbir kitapta, İbn Maîn’in mezkûr râvi hakkında böyle bir değerlendirmede bulunmadığını, bilakis onun Abdülazîz’i tevsik ettiğini belirtmiş,¹³⁰ bahsi geçen râvinin, düşünüldüğü gibi az sayıda hadisi olmadığını da tespit etmiştir.¹³¹ Ona göre İbn Maîn’in az sayıda hadisi olanlar için “*kalîlu'l-hadîs*” lafzını kullanması ve İbn Ebî Hâtim’in de “*leyse bi şey*” lafzıyla İbn Maîn’in “*sika* değil” anlamını kastettiğini belirtmesi terimin “az sayıda hadisi var” anlamındaki kullanımını yanlışlamaktadır.

Benzer şekilde Mahmûd Reşîd’in araştırmasına göre; İbn Maîn 143 râvi hakkında “*leyse bi şey*” lafzıyla beraber bir cerh ifadesi kullanmıştır. Sadece “*leyse bi şey*” dediği, başka bir açıklama yapmadığı 52 râvi vardır ve onlar da diğer münekkitlerce tad’îf edilmiştir. O, yalnızca bir râvi hakkında (Kesîr b. Şinzîr) “*leyse bi şey*”, “*sika*” ve “*sâlih*” lafızlarını birlikte kullanmıştır. Ne var ki diğer âlimler de aynı râvinin hâli hakkında ihtilaf etmiştir. İbn Maîn’in, yalnızca “*leyse bi şey*” dediği 3 râvi hakkında ise İbn Hacer, *sadûk lehu evhâm* ve *sadûk yehimu* açıklaması yaparak onları tevsik etmiştir. Bu kimseler yazara göre de adâlet sahibidir ve hadisleri *i'tibâr* için yazılır.¹³² Dolayısıyla ilgili lafzı çoğunlukla *zayîf* râviler için kullanmakta, nadiren terim anlamı dışına çıkmaktadır.

Yukarıdaki incelemelere göre terim hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür: İbn Maîn lafzı, “az hadisi var” anlamında kullanmamıştır ve bu yöndeki karışıklık muhtemelen hatalı nakilden kaynaklanmaktadır. Zaten o, lafzı “*sika* değil” anlamında kullandığını söylemiştir.¹³³ Bu delili çürütecek daha güçlü bir bulguya rastlanmamıştır. Lafzın kullanımı kahir ekseriyetle cerh üzerinde olup bunun dışındaki kullanımı istisnaîdir. İbn Hacer’in nakli doğruysa bu fikri ilk defa ortaya atan kişi

¹²⁸ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 113 vd.

¹²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 421.

¹³⁰ Bkz. İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), IV, 140; *Suâlât*, s. 366.

¹³¹ Bkz. Zehebî, *el-Kâşifu fî ma'rîfeti men lehû rivâyetun fî Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Nemr el-Hatîb, 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992, I, 658.

¹³² Mahmûd Reşîd, “Mustalahu *leyse bi şey* inde İbn Maîn”, *Mu'te li'l-buhûsi ve'd-dirâsât*, 3 (2018): 41.

¹³³ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 301.

Hâkim'dir. Ardından bu söylemi İbnu'l-Kattân devam ettirmiş, İbn Hacer de bunu alıntılanmıştır. Bu sebeple kendisinden sonraki eserlerde aynı karışıklık devam etmiştir. Mahmud Reşid'in araştırmasının da net bir şekilde gösterdiği gibi İbn Maîn bu lafzı hep, kendisinin ya da diğer muhaddislerin şiddetli bir şekilde cerh ettiği *metrûk* râviler hakkında kullanmıştır. Dolayısıyla haklarında söz konusu lafzı kullandığı râvilerin, İbn Maîn bunun hilafında bir açıklama yapmadığı müddetçe, adâlet ve zabt bakımından oldukça *zayıf* ve *metrûk* olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2.3 *Leyse bi zâke*

“*Leyse bi zâke*’l-kavî” veya “*leyse bi zâlik*” lafızlarıyla aynı anlama gelen *leyse bi zâke* (ليس بذاك) lafzı, kelime anlamı olarak “o beklediğin gibi değil” yahut “umduğun gibi güçlü değil” anlamlarına gelmektedir.¹³⁴ Râvi ve mervî için olmak üzere iki şekilde kullanımı bulunmakta olup bu başlıkta yalnızca râvi hakkındaki kullanımı üzerinde durulacaktır.¹³⁵

Irâkî ve Sehâvî’ye göre aynı zamanda “*leyse bi umde*” (kuvvetli değil) anlamına gelen bu lafız,¹³⁶ Irâkî’ye göre cerhin en hafif seviyesini ifade etmektedir. Bu sebeple hakkında bu lafızların kullanıldığı râvilerin hadisleri tümüyle reddedilmeyip *i’tibâr* için yazılmaktadır.¹³⁷ Yücel’in tespitine göre ise bu lafız, adâleti yönüyle kusuru olmayıp zabtı itibarıyla *sika* râvilere göre daha fazla hatası bulunan *zayıf* râviler hakkında kullanılmaktadır.¹³⁸ Nitekim araştırmamıza göre İbn Maîn’in bu lafzı aynı zamanda “*salihu*’l-hadîs”,¹³⁹ “*sâlih*”¹⁴⁰, “*sadûk*”¹⁴¹ gibi râvinin adâletini teslim etmekle birlikte zabtındaki kusura işaret eden lafızlarla beraber kullanması bu tespiti doğrulamaktadır. Dolayısıyla İbn Maîn’in bu lafzı kullanıldığı râvilerin zabtı kusurlu olan ve rivayetleri *i’tibâr* için yazılan râviler olduğu söylenebilir.

¹³⁴ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 201, 202.

¹³⁵ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, X, 317.

¹³⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 176.

¹³⁷ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 202.

¹³⁸ Yücel, *Tenkit Terimleri*, 140-141.

¹³⁹ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 68.

¹⁴⁰ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, 41, 115; a. g. m., *Suâlât*, s. 343, 402, 424, 427, 439,

¹⁴¹ İbn Maîn, *Târîh* (Dârimî rv.), s. 107, 204,

1.2.2.4 Zayıf

Sözlükte “güçsüz, kuvvetsiz” anlamın gelen ve *da’f* kökünden türeyen *zayıf* lafzı (ضعيف),¹⁴² hadis ilminde bir cerh lafzı olarak kullanılmaktadır.¹⁴³ *Zaîfu’l-hadîs* şeklinde de ifade edilen bu terimin, râvi ve mervî hakkında olmak üzere iki kullanım alanı bulunmaktadır.¹⁴⁴ Râvî hakkında hicrî ikinci yüzyıldan itibaren kullanılan bu lafız, hadis ilminde bir cerh lafzı olarak telakkî edilmiş olup “güven duyulmayan, hadis rivayetinde ehil olmayan kimse” anlamına gelmektedir.¹⁴⁵ İbn Ebî Hâtim bu lafzın, hadisi terk edilmeyen fakat *i’tibâr* için yazılan râviler hakkında kullanıldığını belirtmiştir.¹⁴⁶ Fakat Yücel’in tespitine göre hem *zayıf* hem de *metruk* râvileri içine almakta olup, İbn Ebî Hâtim’in açıklaması o dönemdeki *zayıf* lafzını bütünüyle karşılamamaktadır. Bu sebeple “*zayıf*” ile birlikte başka bir cerh lafzı varsa ona göre hareket edilmeli, tek başına kullanıldığında ise diğer münekkitlerin açıklamaları doğrultusunda bir değerlendirme yapılmalıdır.¹⁴⁷

Yahya b. Maîn *zayıf* lafzıyla kastettiği anlamı “eğer sana ‘şu kimse *zayıftır*’ dersem o *sika* değildir, hadisleri yazılmaz”¹⁴⁸ sözüyle açıklamıştır. Dolayısıyla bu lafzı, *leyse bi sika* anlamında kullandığı ve bu kimselerin hadislerinin güvenilir olmadığını kastetmektedir. Öte yandan muasır araştırmacılardan Mustafa b. İsmâil, İbn Maîn’in *zayıf* olarak nitelediği râvileri tek tek incelemiş ve nadir istisnalar dışında lafzın çoğunlukla *metrûk* ve yalancı râviler hakkında kullanıldığını tespit etmiştir.¹⁴⁹ Bir başka deyişle İbn Maîn’in *zayıf* olarak nitelediği râviler yine İbn Maîn tarafından veya başka muhaddisler tarafından yalancı yahut *metrûk* olmakla nitelenmiştir.

Bir başka misal olarak İbn Maîn, öğrencisinin “yalan söylemezdi” dediği bir râvi hakkında “fakat o *zayıftı* ve çok hata yapardı (*muğaffel*)” lafzını kullanması¹⁵⁰ terimin

¹⁴² Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XXIV, 48.

¹⁴³ Mahmut Demir ve Mehmet Emin Özafşar, “Zayıf”, *DİA*, XXXIV, 157.

¹⁴⁴ *Zayıf* hadis ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Demir ve Özafşar, “Zayıf”, *DİA*, XXXIV, 157-160. *Zayıf* râvilerle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ahmed Muhammed Nur Seyf, “Duafâ ve Metrûkin”, *DİA*, IX, 540-541.

¹⁴⁵ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 98.

¹⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 37.

¹⁴⁷ Yücel’in tespiti için bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 99 ve 104.

¹⁴⁸ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 227.

¹⁴⁹ Ebû’l-Hasan Mustafa b. İsmâil, *Şifâu’l-alîl bi elfâzi ve kavâide’l-cerhi ve’t-ta’dîl*, 1. baskı, Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1411/1991, s. 285.

¹⁵⁰ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 67. İfadesinin aslı şu şekildedir: “

çoğunlukla yalancı râviler hakkında kullanıldığını, yalan söylemeyen fakat terk edilmesi gereken zayıflıktaki râvilerin ayrıca belirtildiğini düşündürmekte, araştırmamız da bu bilgiyi doğrulamaktadır.¹⁵¹ Dolayısıyla İbn Maîn'in *zayıf* lafzını şiddetli bir cerh lafzı olarak; hadisi delil niteliği taşımayan, güvenilir olmayan, genellikle yalancı ve *metrûk* râviler hakkında kullandığı anlaşılmaktadır. Zira, *leyse bi sika* lafzının da İbn Maîn tarafından yalancı ve hadis hırsız râviler hakkında kullandığı tespit edilmişti.

Buraya kadar incelenen cerh lafızlarında, kendisine *zayıf* hükmü verilen râvilerin hadislerinin yazılmayacağı, bu hadislerin hüccet değerinin olmadığı belirtilmişti. Buna karşın hicrî ilk yüzyıllardan itibaren, *zayıf* hadislerle fıkıh ve akaid alanında değil, yalnızca zühd, edeb ve amellerin faziletleriyle ilgili konularda amel edilebileceği genel kabul görmüştür. İbnü'l-Mübârek "Sevap, günah ve amellerin faziletleriyle ilgili konularda hadis rivayet ederken; isnatlar ve râviler noktasında daha rahat davranırdık. Helal, haram ve ahkâm bildiren konularda hadis rivayet ettiğimizde ise râviler hakkında müteşeddît davranırdık (ince eleyip sık dokurduk)"¹⁵² açıklamasını yapmıştır. Aynı görüş, Ahmed b. Hanbel'den "Rasulullah'dan (s.a.v.) helal, haram, sünnet ve ahkâma dair konularda rivayette bulunursak işi sıkı tutarız. Şayet amellerin faziletleriyle ilgili ya da herhangi bir fikhî hüküm belirtmeyen bir konuda rivayette bulunursak isnatlarda daha müsamahakâr davranırız"¹⁵³ şeklinde nakledilmiştir.

Esra Şahyar'ın tespitine göre zayıf isnadlarla fezail konusunda hadis rivayet etme anlayışı, hicrî altıncı asra kadar devam etmiş ve Nevevî (ö. 676/1277) ile birlikte, *zayıf* hadislerle yukarıda bahsedilen konularda "amel edilebileceği" şeklinde bir düşünceye dönüşmüştür.¹⁵⁴ Bu anlayış 19.yüzyıla kadar devam etmiş, bu tarihten sonra yeniden ihyâcî anlayışla birlikte, yalnızca sahîh sünnete tâbî olmak gerektiği düşüncesiyle eleştirilmiştir.¹⁵⁵ Dolayısıyla genel olarak muhaddislerin, özel olarak Yahya b. Maîn'in râviler hakkında *zayıf* hükmü vermesi bu kimselerin rivayetlerinin tamamen göz ardı edildiği izlenimi vermemelidir. Anlaşılan o ki cumhur ulema, *zayıf* râvilerin hadisleriyle

¹⁵¹ Misal için bkz. İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 52, 63, 65.

¹⁵² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, I, 132.

¹⁵³ Hafîb, *el-Kifâye*, s. 134.

¹⁵⁴ Dahası Nevevî, muhaddis ve fakihlerin bu görüşte icmâ ettiklerini, hadisin uydurma olmadığı takdirde ahkâm dışı konularda bu yolun izlenebileceğini belirtmiştir. Nevevî'nin görüşü için bkz. Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, Beyrut: Dâru'l-fikr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1414/1994, s. 8 ve 248.

¹⁵⁵ Ayşe Esra Şahyar "'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1 (2003): 48.

ahkâm konusunda ihticacda bulunulmayacağını, amellerin faziletleri konusunda da şüpheyile yaklaşmakla birlikte, bazı şartlar dâhilinde hadisleriyle amel etmiştir.

1.2.2.5 *Raculün sū‘*

Sözlükte “Kötü, kendisinden hoşlanılmayan, pis, fasit” anlamına gelen *sū‘* kelimesi “adam, kişi” anlamına gelen *racul* kelimesiyle birlikte kullanıldığında “kötü adam, kötü kimse (رجل سوء)” anlamına gelmektedir.¹⁵⁶ Terim olarak genellikle adâlet ve zabt yönüyle kusurlu bulunan *metrûk* râviler hakkında kullanılan şiddetli bir cerh lafzıdır.¹⁵⁷

el-Mektebetü’ş-Şâmile üzerinden yaptığımız araştırmaya göre İbn Maîn bu lafzı kendi eserlerinde en az 14 defa kullanmıştır. Bu kullanımlar incelendiğinde, söz konusu lafzı yalancı veya hadis hırsız râviler hakkında şiddetli bir cerh ifadesi olarak kullandığı görülmüştür. Zira o, “*raculün sū‘, kezzâb, hadis uydurur*” lafızlarını kullandıktan sonra râvinin ayrıca hadis hırsızlığı yaptığını belirtmiştir.¹⁵⁸ Benzer şekilde “*kezzâb, Allah düşmanı, raculün sū‘, habîs*” lafızlarını beraberinde kullanmıştır.¹⁵⁹

Ayrıca İbn Maîn’in mezkûr lafzı, bid‘atinde aşırılığa kaçan ve sahâbeye hakaret eden bazı râviler için kullandığı da görülmüştür.¹⁶⁰ Kullanım sıklığının sahâbeye hakaret eden, hadis uyduran, yalancı ve hadis hırsız râviler için olması; *raculün sū‘* lafzının kullanıldığı râvilerin hadislerinin terk edildiğini ve hadislerinin delil değeri olmadığını göstermektedir.¹⁶¹ Dolayısıyla ilgili lafız, muhaddislerin geneline göre râvinin hem adâlet hem zabt yönünden kusurlu olduğuna işaret etse de İbn Maîn’in kullanımında büyük oranda adâlet noktasında cerh ifade ettiği ve metrûk râviler hakkında sarf edildiği söylenebilir.

1.2.2.6 *Habîs*

Sözlük anlamı temiz ve faydalı manasındaki tayyib kelimesinin zıttı olan kötü, pis, değersiz anlamına gelen *habîs* (خبث) kelimesi hadis usulünde şiddetli bir cerh lafzı olarak

¹⁵⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 43.

¹⁵⁷ Yücel’in tespiti için bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 58 vd.

¹⁵⁸ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, s. 76.

¹⁵⁹ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 51.

¹⁶⁰ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 510; III, 102.

¹⁶¹ Ayrıca bkz. Mehmet Efendioğlu, “Metrûk”, *DİA*, XXIX, 415.

kullanılmaktadır.¹⁶² Nitekim İbn Maîn, *habîs* (خبيث) lafzını, *raculün sū* (رجل سوء) lafzına benzer şekilde, genellikle yalan söyleyen râviler hakkında *kezzâb* terimiyle birlikte kullanmıştır. Çünkü İbn Maîn'in, "Hadis uydurur, yalancıdır, *habîs*";¹⁶³ "*kezzâb, habîs*, insanların hadislerini çalardı."¹⁶⁴ ve "Ondan hadis yazmadım, o kurnaz ve kötü bir adamdı (*raculün sū*), hadisi yazılacak bir konumda değildir."¹⁶⁵ gibi açıklamalar yapması lafzın yalancı ve hadis hırsız râviler hakkında kullanıldığını göstermektedir.

el-Mektebetü's-Şâmile üzerinden yaptığımız tarama sonucunda İbn Maîn'in, *habîs* lafzını kendi eserlerinde 25 defa kullandığı, 23 tanesini *kezzâb* lafzıyla birlikte söylediği tespit edilmiştir.¹⁶⁶ Diğer kullanımlarından birinde, yalnızca râvinin kötü ve kalitesiz olduğunu belirtmiş,¹⁶⁷ diğerinde ise yukarıda da geçtiği gibi "Ondan hadis yazmadım, o kurnaz ve kötü bir adamdı (*raculün sū*), hadisi yazılacak bir konumda değildir" gibi râvinin dürüst olmadığını gösteren açıklamalar yapmıştır.¹⁶⁸ Bununla birlikte çalışmamız sırasında İbn Maîn'in bu lafzı *leyse bi şey* lafzıyla beraber Râfîzî bir râvi hakkında kullandığı da görülmüştür.¹⁶⁹ Dolayısıyla İbn Maîn'in ilgili lafzı bazen tek başına kullanmakla birlikte çoğunlukla başka bir cerh lafzıyla beraber pekiştirici olarak kullandığı görülmektedir. Sonuç olarak bu lafzın İbn Maîn'e göre şiddetli bir cerh lafzı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *habîs* lafzıyla nitelenen râvinin hadiste yalan söyleyenlerde olduğu yahut hadislerinin çok zayıf ve metrûk olduğu anlaşılmaktadır. Elbette İbn Maîn'in, ilgili lafızla birlikte kullandığı diğer cerh lafızlarını beraber incelemek ve bütüncül bir şekilde değerlendirme yapmak daha isabetli olacaktır.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 141 vd.

¹⁶³ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 293.

¹⁶⁴ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 350.

¹⁶⁵ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 398.

¹⁶⁶ Misal için bkz. İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 50, 51, 52, 55, 56, 58, 61; İbn Maîn, *Târîh* (Dârimî rv.), s. 74, 193, 196, 240; İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), III, 175, 362, 456, 554; İbn Maîn, *Suâlât*, s. 293, 324, 350, 398, 432, 490.

¹⁶⁷ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 334.

¹⁶⁸ Bkz. İbn Maîn, *Suâlât*, s. 398.

¹⁶⁹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XV, 243.

1.2.2.7 Kezzâb

Sözlük anlamı “doğrunun (sıdk) zıttı”¹⁷⁰ veya “ister kasten ister hatayla söylenmiş vakiya uygun olmayan haber”¹⁷¹ olup *kizb* kelimesinden türemiştir. *Yekzibu* şeklinde kullanıldığında “yalan söyler” anlamında; mübalağalı ism-i fâil kalıbında olan *kezzâb* (كَذَّاب) şeklinde kullanıldığında “çok yalan söyler” anlamına gelmektedir. Bir hadis terimi olarak ise hicrî ilk asırdan itibaren büyük oranda “hadis rivayetinde yalan söyleyen” anlamında kullanılmakla birlikte farklı kullanımları da bulunmaktadır.¹⁷²

Kezzâb veya *yekzibu* lafızları, sahâbe döneminde genellikle “hata yapmak” anlamında kullanılan كذب ve كذاب lafızları, ehl-i bid‘atten olan râvilerin görüşlerini hatalı bulmak hakkında da kullanılmıştır.¹⁷³ Ayrıca lafzın hicrî ilk asırlarda makbul bir yolla dinlemediği veya ezberlemediği hadisleri rivayet eden kimseler için de kullanımı mevcuttur.¹⁷⁴ Söz gelimi Hatîb el-Bağdâdî, Hadramî’nin (ö. 297/909-910) Utâridî (ö. 272/886) isimli bir râviyi yalancılıkla itham etmesi üzerine “bu mücmel bir ifade olup açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Eğer bu sözle onun hadis uydurduğunu kastediyorsa Utâridî’nin hadislerinde böyle bir durum yoktur. Fakat görmediği birinden hadis rivayet etmesini kastediyorsa, böyle bir durum da söz konusu değildir”¹⁷⁵ açıklamasını yapması bu lafzın yalnızca kasten hadis uydurmak anlamında kullanılmadığını göstermektedir.

Betül Yılmazörnek’in tespitine göre İbn Maîn, *kezzâb* ve *yekzibu* terimlerini, hadis uydurmak dışında farklı anlamlarda da kullanmıştır. Bunlar, isnatta değişiklik yapmak daha önce hadis dinlemediği birinden rivayette bulunmak, rivayet ettiği hadisi o kişiden duymadığını iddia etmek ve hocasından dinlemediği hadis nüshasından rivayette bulunmak şeklinde sıralanabilir.¹⁷⁶ Örneğin İbn Maîn, İbrâhim b. Ebi’l-Leys hakkında “*Kezzâb*, Allah onu muhafaza etmesin, hadis çalardı” dedikten sonra rivayet ettiği hadisi, bahsettiği kişiden değil bir başkasından dinlediğini, yani isnatta bir değişiklik yaptığını

¹⁷⁰ İbn Mazûr, *Lisânu ’l-Arab*, I, 704.

¹⁷¹ Ebû’l-Feyz ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, y.y.: Dâru’l-hidâye, t.y. IV, 131.

¹⁷² Bkz. Bünyamin Erul, “Sahâbe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1999) c. 39, s. 487 vd.

¹⁷³ Bkz. Halil İbrâhim Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 47, 69.

¹⁷⁴ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 160.

¹⁷⁵ Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, V, 434.

¹⁷⁶ Yılmazörnek’in tespiti için bkz.: Betül Yılmazörnek, “Hicrî İlk Üç Asırda Râvî Tekzibi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023, s. 124-272.

belirtmektedir.¹⁷⁷ Bir başka ifadeyle, burada râvinin hadis uydurduğunu değil, isnadı değiştirdiğini ve bu suretle yalan söylediğini belirtmektedir.¹⁷⁸

Öte yandan, İbn Maîn'e, Muhammed b. Muaviye isimli bir râvinin ölüm haberi verilince "Allah'a hamdolsun. O, Rasulullah (s.a.v.) adına yalan söylerdi (*yekzibu*)" demiştir. Öğrencisi İbn Maîn'in bu sözünü "yani istemeden yalan (yanlış) söylemiştir, o *sâlih* (doğru sözlü) bir kimseydi" sözleriyle açıklamıştır.¹⁷⁹ Dolayısıyla bu ifade, İbn Maîn'in bu lafzı "hadis rivayetinde hata yapmak" anlamında da kullandığını göstermektedir. Aksi hâlde öğrencisi, râviyi hem doğru sözlü (*sâlih*) olarak niteleyip hem de nasıl "yanlışlıkla yalan söylerdi" açıklamasını yapma ihtiyacı duymazdı. Buna karşın İbn Maîn'in, Ebû Katâde el-Harrânî hakkında "yalan söylemezdi (*lem yekun yekzibu*) ama hata ederdi"¹⁸⁰ açıklamasını yapması *yekzibu* lafzını "hatalı rivayet etmek" anlamında da kullandığını göstermektedir.

İbn Maîn'in akranı Ahmed b. Hanbel, kimi zaman bid'at sahibi râvileri, görüşlerinin hatalı olduğunu belirtmek maksadıyla "bid'atinde hatalıdır" anlamında tekzîb etmiştir. Örneğin Kerâbîsî'nin, Kur'ân'ın mahluk olduğunu söylediği haber verilince, "kezebe" açıklamasını yapmıştır.¹⁸¹ Benzer şekilde bu yöndeki kullanımın hicrî ikinci yüzyılda Zâide b. Kudâme (ö. 161/777) ve İbn Uyeyne tarafından da râvinin mezhebini hatalı bulmak anlamında kullanıldığı görülmüştür.¹⁸² Dolayısıyla bu kullanımın, İbn Maîn tarafından devam etmesi ihtimali mevcuttur. Fakat İbn Maîn'in, Şîî İbrâhim b. Ebî Yahya hakkında "Onda üç özellik vardı, hem *kezzâb*, hem Kaderî hem de Râfîzîydi"¹⁸³ açıklamasını yapması onun bid'atle yalancılığı birbirinden ayrı kusurlar olarak değerlendirdiğini düşündürmektedir. Benzer şekilde Amr b. Ubeyd'i cerh edince, yanındaki "O yalan mı söylüyordu?" sorusu üzerine "Mezhebine davet ediyordu."

¹⁷⁷ Hatîb, *Târîh-u Bağdâd*, VII, 141. Mevzu bahis bilgi, Süleymân b. Eş'as'ten nakledilmektedir. Uzun bir rivayetin ardından, İbn Ebî Leys'in bir rivayetini duyduktan sonra bu açıklamayı yapmaktadır.

¹⁷⁸ Misal için bkz. İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 56.

¹⁷⁹ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 406.

¹⁸⁰ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 67.

¹⁸¹ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, thk. Muhammed el-Kahtânî, 1. Baskı, Dammam: Dâru'l-Kalem, 1406/1986, I, 164; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, II, 361. Ayrıca bkz. Betül Yılmazörnek, "Hicrî İlk Üç Asırda Râvî Tekzibi", s. 35.

¹⁸² Müslim, *Sahîhu Müslim*, I, 20.

¹⁸³ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafai'r-ricâl*, Thk. Abdulfettâh Ebû Sünne, 1. Baskı, Beyrut: el-Kutübü'l-ilmîyye, 1997, I, 356. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: Ayrıca bkz. Yılmazörnek, "Hicrî İlk Üç Asırda Râvî Tekzibi", s. 96 vd.

açıklamasını yapması,¹⁸⁴ dâî ve bid‘atçı râvi ile yalan söyleyen râviyi birbirinden ayırdığını göstermektedir.

Sonuç olarak İbn Maîn, *kezzâb* lafzını yalnızca hadis uyduranlar için değil, rivayetinde hata yapan, bir isnadı değiştirerek nakleden veya bizzat dinlemediği ve başkasına ait olan bir hadisi, kendisi dinlemiş gibi nakleden râviler hakkında da kullanmıştır.¹⁸⁵ Bu lafzın, onun yaşadığı dönemde bid‘at sahiplerinin görüşünü yanlışlamak için kullanıldığı da görülmektedir. Fakat İbn Maîn’in, râvilerin bid‘atiyle yalancılıklarını ayrı kusurlar gibi zikretmesi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Bununla birlikte onun yalancılıkla itham ettiği bid‘at ehli râvilere karşı da ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Bu durumda bid‘at sahibi râvi hakkında kullandığı başka bir cerh lafzı varsa birlikte değerlendirmek ve diğer münekkitlerin râvi hakkındaki görüşüne müracaat etmek isabetli olacaktır.

1.2.2.8 *Lâ yuktebu hadîsuhu*

“Hadisi yazılmaz” anlamına gelen *lâ yuktebu hadîsuhu* (لا يكتب حديثه) lafzı, hicrî üçüncü yüzyılda râviler hakkında kullanılan bir cerh terimidir. Mütekaddim dönemde kendisi hakkında *lâ yuktebu hadîsuhu* ifadesi kullanılan râvilerin çok *zayıf*, *metrûk*, yalancı, hadisi *i‘tibâr* için bile yazılmayan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Zira Yahya b. Maîn, “hadisi yazılmaz” dediği İshâk b. Yahya’yı (ö. 164/ 781[?]) aynı zamanda *zayıf* olarak nitelemiş,¹⁸⁶ Meymûn el-A‘ver (ö. 141/ 759 [?]) hakkında “Hiçbir değeri yoktur, hadisleri yazılmaz”¹⁸⁷ ve Yusuf b. Hâlid (ö. 190/ 806 [?]) hakkında “yalancıdır, zındıktır, hadisleri yazılmaz”¹⁸⁸ açıklamasını yapmıştır. Ahmed b. Hanbel’in, “*lâ yuktebu hadîsuhu*” değerlendirmesini yaptığı İbrâhim b. Ebî Yahya (ö. 191/ 807 [?]) hakkında “Aslı olmayan *münker* hadisler rivayet ederdi, meşhur muhaddislerin hadislerini alır - sanki kendi hadisiymiş gibi- kendi kitabına koyardı”¹⁸⁹ demesi Hasan b. Umâre (ö. 153/ 770) hakkında “*Metrûk*, hadisi yazılmaz, hadisleri uydurmadır”¹⁹⁰ açıklamasını yapması

¹⁸⁴ Ukaylî, ed-Duafâ, III, 281. İfadenin aslı şu şekildedir. Bu tespit için ayrıca bkz. Yılmazörnek, “Hicrî İlk Üç Asırda Râvî Tekzibi”, s. 202-203.

¹⁸⁵ Misal için bkz.: İbn Maîn, *Ma‘rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 56, 58, 61, 63; II, 99.

¹⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 237.

¹⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, VIII, 236.

¹⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 126.

¹⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 126.

¹⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, III, 28.

da bu görüşü desteklemektedir. İbn Maîn ile aynı dönemde yaşayan Ebû Hâtim'in de Cerrâh b. Minhâl (ö. 168/785) hakkında “*metrûk*, hadisi yazılmaz”¹⁹¹ demesi Cârûd b. Yezîd (ö. 203/ 819) hakkında “Hadisi *münker*dir, ondan hadis yazılmaz, yalancıdır”¹⁹² açıklaması yapması bu düşünceyi pekiştirmektedir.¹⁹³ Dolayısıyla İbn Maîn'in “hadisi yazılmaz” lafzını kullandığı râvilerin genellikle yalancı, rivayetleri hüccet olmayan ve hadisleri terk edilmiş kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan İbn Maîn'in bazı bid'at sahibi râviler hakkında özellikle *lâ yuktebu hadîsuhu* lafzını kullanması dikkat çeker. Nitekim o, İbrâhim b. Ebî Yahya'nın Râfızî ve Cehmî olduğunu belirtip hadisinin yazılmayacağını söylemiştir.¹⁹⁴ Aşırı Şîî fırkalardan Muğiriyye'nin lideri Câbir el-Cu'fî (ö. 128/746) hakkında başka bir cerh lafzı kullanmaksızın hadisinin yazılmayacağını belirtmiştir.¹⁹⁵ Benzer bir şekilde Hz. Peygamber'in -sallallahu aleyhi ve sellem- ashabına hakaret eden Telîd b. Süleyman (ö. 190/805[?]) hakkında “Yalancıdır. O Hz. Osman'a (r.a.) hakaret ederdi. Kim Osman'a, Talha'ya veya Peygamber'in -sallallahu aleyhi ve sellem- ashabından birine hakaret ederse deccâldir, ondan hadis yazılmaz. Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti o kişinin üzerine olsun” demiştir.¹⁹⁶ Benzer şekilde Abbâd b. Suheyb'in dâî olduğunu belirterek ondan ve mezhebine davet eden hiç kimseden hadis yazılmayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁷ İbn Maîn genel kaide olarak sahâbeye hakaret eden veya mezhebinin davetini yapanlardan hadis yazılmayacağını ifade etmişse de üçüncü bölümde görüleceği üzere mezhebine davet eden bazı isimleri tevsîk edip hadislerini yazmıştır. Bu durum onun uygulamada farklı hükümler verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla “hadisi yazılmaz” ifadesinin tek başına cerh ifade edip etmediğini tartışmaya açmaktadır.

Muhaddisler bir râvinin hadislerinin yazılmaması gerektiğini ve rivayetlerinin terk edildiğini “*terekheû, darabe alâ hadîsihi, lâ yuktebu anhu*” lafızlarıyla ifade etmişlerdir.¹⁹⁸ Söz gelimi Abdurrahman b. Mehdî'nin, önceleri İsmâil b. Ayyâş'tan (ö.

¹⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, II, 523.

¹⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, II, 525.

¹⁹³ Diğer örnekler için bkz.: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, IV, 277; V, 291, 377; VI, 39; VII, 84.

¹⁹⁴ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 95.

¹⁹⁵ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 364.

¹⁹⁶ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 546.

¹⁹⁷ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), IV, 139.

¹⁹⁸ Aynı anlamdaki kullanımlarına örnek olarak bkz.: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, II, 171. İfadesinin aslı şu şekildedir: “سمع أبي منه ثم ضرب على حديثه وكتب إنه كذاب ولم يحدثني عنه”. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 217. İbn Hibbân'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “وحدث عنه عبد الرحمن بن مهدي ثم ضرب على حديثه”.

181/797) hadis rivayet ederken sonrasında hadislerini terk etmesi “*darabe alâ hadîsihî*” lafzıyla aktarılmıştır. Aynı râvi hakkında Abdullah b. Ahmed b. Hanbel “Ondan hadis yazmayın (*lâ tektubû anhu*).” demiştir.¹⁹⁹ Bu durum söz konusu lafızların birbirleri yerine kullanıldığını gösterir. Dikkat çekilmesi gereken nokta, mezkûr lafızların her zaman yalancı veya münker hadis rivayet eden râviler hakkında kullanılmamasıdır. Söz gelimi Hâkim, Zühî’nin (ö. 258/872) Ebû Kudâme’den (ö. 241/855) daha önce hadis rivayet ederken, aralarında bir tatsızlık yaşandıktan sonra hadislerini terk ettiğini fakat bunu cerh niyetiyle yapmadığını belirtmiştir. Bu durumu “Ondan hadis rivayet etmişti, sonra hadislerini terk etti ama cerh ettiği için terk etmedi (*darabe alâ hadîsihî lâ li cerhin fîhi*)”²⁰⁰ sözleriyle ifade ederek râvinin her terkinin cerh ifade etmediğini belirtmiştir. Zühî, beklediği hürmet kendisine gösterilmediği için Ebû Kudâme’nin hadislerini yazmayı ve rivayet etmeyi terk etmiştir. Bu durum bazı terklerin arkasında cerh kriterlerinden herhangi biri olmaksızın sadece muhaddislerin kişisel tercihlerinin olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Benzer bir durum mezhebinde aşırı, sahabeye hakaret eden veya dâî râviler için de geçerli olabilir. Bir başka ifadeyle mezhebinin dâîsi olan, aşırı görüşlere sahip veya sahâbeye (r.a.) hakaret eden bazı râvilerin hadislerini, onlara tavır gösterme isteğiyle terk ettikleri, böylece aralarına mesafe koydukları düşünülebilir.

Muasır araştırmacı Şerif Hâtim el-Avnî’nin tespitine göre genel olarak muhaddisler bazı dâî râvilerin mezhebine ilgi duyulmasını engellemek ve onlardan gelen rivayet akışını önlemek maksadıyla hadislerini yazmamış ve yazılmasından nehyetmiştir.²⁰¹ Aksi hâlde dâî râvilerin, sırf dâî oldukları için doğrudan güvenilir bulunması söz konusu değildir. Nitekim dâî bir râvi olan Râfîzî Abbâd b. Yakub er-Ravâcinî (ö. 250/ 864)²⁰² gibi isimlerden *Sahih-i Buhârî* gibi temel sahih hadis kaynaklarında hadis rivayet edilmesi bid’atçıların hadislerini dâîlik sebebiyle doğrudan reddetme meyilinde olmadıklarını göstermektedir. Benzer şekilde İbn Huzeyme’nin (ö. 311/924) Abbâd hakkında “Hadis rivayetinde doğru sözlü, dininde (mezhebinde) itham

¹⁹⁹ Zehebî, *Mîzân*, I, 242.

²⁰⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2011, V, 137. Hâkim’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وقد كان محمد بن يحيى روى عن أبي قدامة، ثم ضرب على حديثه؛ لا لجرح فيه، فإن أبا قدامة أحد أئمة الحديث متفق على إمامته، وحفظه، وإتقانه، لاستزادة وقعت بينهما”.

²⁰¹ Şerif Hâtim, *Hukm-u rivâyeti’l-mubtedi*, s. 106, 108.

²⁰² Demirel, “*Sahih-i Buhârî Râvisi Râfîzî Abbâd b. Yâ’kûb*”, s. 53-55, 58-59. Esasında Buhârî, Abbâd’dan bir hadisi mütâbaat yoluyla rivayet etmiştir. Fakat bu haliyle de Buhârî’nin, râvinin ilgili rivayetine güvendiğini söylemek mümkündür.

edilen kişi (*essadûk u fi rivâyetihi el-müttehemu fi dînihi*)”²⁰³ açıklaması yapması bunun örneklerindendir. Bu durum muhaddislerin en azından bir kısmı için dâî râvî ile yalancı râvînin ayrı olduğunu ve dâî olan râvînin de zorunlu olarak yalancı olmadığını, aksine bir kısmının doğru sözlü olabileceğini gösterir.

Şerif Hâtîm’in açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda dâînin rivayetini terk etmenin arkasında öncelikli olarak onun mezhebini veya ahaba hakaret ediyorsa bu aşırı tutumunu yaymayı önlemek olduğuna düşünülebilir. Dolayısıyla bu tür rivayetlerin terkinde meselenin teknik yönünden çok, muhaddisin şahsî duruşuyla ilgili bir yönü olduğu düşünülebilir. Zira Yahya b. Maîn hakkında övgü dolu ifadeler kullanan, *Müsned*’inde ondan rivayet ettiğı hadisler bulunan ve ilmi yetkinliğini takdir eden Ahmed b. Hanbel, mihne döneminde Halku’l-Kur’ân inancını kerhen kabul etmesi sebebiyle, bir dönem İbn Maîn’den hadis rivayet etmeyi terk etmiştir.²⁰⁴ Dolayısıyla bu durum râvînin cerh edildiğini değil muhaddisin şahsi hadis rivayeti ve eser telifi yöntemlerinden ötürü râviyi terk ettiğini göstermektedir ki ikisi arasında teknik farklar söz konusudur.

Bid’at sahibi râvînin terkinde, bir başka ifadeyle ondan hadis yazılmamasında, şayet dürüstlüğü ve zabtı noktasında bir kusuru yoksa, hem dolaylı olarak bid’atinin yayılmasını engelleme hem de hadis rivayetini bu bid’atin etkisinden koruma isteğı bulunabilir. Ayrıca bu noktada bid’at sahibi râvînin, özellikle mezhebinde aşırı veya dâî olması durumunda, hadisleri kendi mezhebine uygun bir şekilde anlama ihtimaline karşı ihtiyatlı davranıldığı söylenebilir. Mezhebinin aktif bir şekilde reklamını yapan bir kimsenin yanına hadis öğrencilerini göndermek, onların da bu davetle karşılaşmalarına zemin hazırlayacaktır. Muhtemelen bu sebeple, İbn Maîn gibi muhaddisler zaten hadis ilminden payesini almamış bazı isimlerden hadis yazılmamasını tavsiye edebilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar İbn Maîn bu konuda net bir açıklama yapmasa da üçüncü asırda böyle bir kullanım şeklinin bulunması, ilgili lafzın İbn Maîn kanalında da her zaman cerh ifade etmediğini düşündürebilir. Bu sebeple İbn Maîn bir râvî hakkında “hadisi yazılmaz” dediğinde râvînin bid’at sahibi veya dâî olup olmadığına ve hadis rivayetindeki ehliyetine bakmak gerekir. Zira mezkûr lafız, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, her zaman

²⁰³ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 131.

²⁰⁴ Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XII, 169. Ayrıca bkz.: Ataullah Şahyar, “Bid’at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta’dile Etkisi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2013): 43.

râvinin doğrudan hadis rivayetinde yalan söylediği veya oldukça zayıf olduğu anlamına gelmeyebilir. Bu konu, üçüncü bölümde dâî ve aşırı bid‘at sahibi râviler değerlendirilirken tekrar tartışılacaktır.

1.2.2.9 Yuktebu hadîsuhu

“Hadisi yazılır” anlamına gelen *yuktebu hadîsuhu* (يكتب حديثه) ifadesi, ilk bakışta bir ta‘dîl ifadesi gibi görünse de hicrî üçüncü yüzyılda genellikle, râvinin adâlet bakımından bir kusuru olmasa dahi zabt yönündeki eksikliğine dikkat çekmek için kullanılmıştır. Bu lafzın kullanıldığı râvide genellikle hafıza bakımından bir kusur bulunduğu için hadisleri, zabtı araştırılmak veya diğer hadislerle karşılaştırılmak için yazılmakta, tek başına delil olarak kullanılmamaktadır. Zira İbn Ebî Hâtim’in açıklamasına göre biri hakkında *sika* veya *mutkin* denirse, onun hadisleriyle ihticâc edilmesi gerekmektedir. Fakat *sadûk*, *mahalluhu sîdk* veya *lâ be’sê bihî* denirse onun hadisi yazılır ve rivâyetleri değerlendirilmek üzere tetkik edilir. Hakkında *şeyh*, *sâlihu ’l-hadîs*, *leyyinu ’l-hadîs*, *leyse bi kavîy* veya *zaîfu ’l-hadîs* değerlendirmesi yapılanların da hadisleri *i’tibâr* için yazılır, sözlerini destekleyici başka bir rivayet aranır. Ancak *metruk*, *zâhibu ’l-hadîs* veya *kezzâb* olduğu belirtilen râvilerin hadisleri ne *i’tibâr* için ne de hafızaları tetkik edilmek için yazılmaz.²⁰⁵ Ayrıca Ebû Hâtim’in ifadesine göre hakkında “hadisi yazılır fakat kendisiyle ihticâc edilmez” denilenler, zabtı yeterince güçlü olmayan ve rivayetlerinde çok hata yapan râvilerdir.²⁰⁶ Burada genellikle *yuktebu hadîsuhu* ifadesinden sonra kullanılan bir cerh lafzıyla râvinin zabt durumunun detaylandırıldığına dikkat çekilmelidir.²⁰⁷

Günümüz araştırmalarına göre terimin hicrî ilk yüzyıllarda yaygın olarak üç kullanım alanı bulunduğu işaret edilmektedir: Hadisi alınır ve rivayet edilir,²⁰⁸ hadislerinin uydurma olduğu bilinmesi için yazılır²⁰⁹ ve râvinin hafızasının yeterli olmadığı düşüncesiyle, takviye edici başka bir hadis bulunduktan sonra rivayet edilmek üzere yazılır anlamında²¹⁰ kullanılmaktadır.

²⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ’t-ta’dîl*, II, 37.

²⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ’t-ta’dîl*, II, 525.

²⁰⁷ Misal için bkz. *el-Cerh ve ’t-ta’dîl*, II, 80.

²⁰⁸ Misal için bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 143.

²⁰⁹ Misal için bkz. Ebû’l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta’dîl ve ’t-tecrîh limen harrece lehu ’l-Buhârî fi ’l-Câmii’s-sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, 1. Baskı, Riyad: Dâru’l-livâ’ li’n-neşri ve’t-tevzî’, 1406/1986, I, 190.

²¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ’t-ta’dîl*, II, 37. Yücel’in tespiti için bkz. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 119-121.

Söz konusu lafız İbn Maîn tarafından bazı hafızası *zayıf* râviler hakkında kullanılmıştır. Bu zayıflık kimi zaman hafif kimi zaman şiddetli olabilmektedir. İbn Maîn'in bu lafzı aynı zamanda *sika*²¹¹ veya *leyse bihi be's*²¹² lafızlarıyla kullanmış olması râvinin adâlet vasfından değil, hafızasından kaynaklanan bir kusurundan dolayı ifade ettiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla, *lâ yuktebu hadîsuhu* lafzının mefhum-u muhalifine göre İbn Maîn'in "ondan hadis yazdım (*ketebtu anhu*)" veya "hadisi yazılır (*yuktebu hadîsuhu*)" gibi lafızla kullandığı râvilerin, ona göre *sika* oldukları, hadislerinin hüccet değeri taşıdığı sonucu çıkarılmamalıdır. Zira o, yalancı olduğunu ifade ettiği bir râvi hakkında da "Ondan hadis yazdım."²¹³ açıklamasını yapmıştır.

Öte yandan İbn Adî'nin açıklamasına göre İbn Maîn *yuktebu hadîsuhu* sözü ile "hadisi yazılan *zayıf* râviler arasındadır" anlamını kastetmektedir.²¹⁴ Bir başka ifadeyle, İbn Maîn'e göre bazı *zayıf* râvilerin hadisleri hüccet değeri taşımaksızın yazılabilir ki bu *i'tibâr* içindir. Bunları destekleyecek başka rivayetler bulunduğu takdirde rivayetleri kullanıma uygundur. Bazı çok zayıf râvilerin ise hadisleri, kendilerine hiç güvenilmediği için *i'tibâr* için bile olsa yazılmamakta ve terk edilmektedir. Yalancı râvilerin hadisleri ise yalnızca bilinmesi için not edilmekte, destekleyici bir rivayet bulunsa dahi onlarla amel edilmemektedir.

1.3 Dâî Lafzı ve Kapsamı

Sözlükte "seslenen, çağıran, davet eden" anlamına gelen ve *Duâ* kökünden türeyen dâî (الداعي) kelimesi²¹⁵ hadis ilminde genellikle bid'at sahibi râviler hakkında kullanılan bir terimdir. Girişte belirtildiği gibi bu lafız, kimi zaman bir cerh ifadesi olarak bazen de cerh ifade etmeksizin râvinin bir özelliği olarak da zikredilmiştir. Bu sebeple diğer cerh-tad'îl lafızlarından ayrı bir başlık altında incelenecektir. Lafız, Türkçe kaynaklarda genellikle "mezhebinin propagandasını yapan"²¹⁶ veya "mezhebine davet eden", "mezhebini yaymaya çalışan"²¹⁷ "mezhebini inatla müdafaa eden ve propagandasını

²¹¹ Misal için bkz.: İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), IV, 465; İbn Maîn, *Suâlât*, s. 321.

²¹² Misal için bkz.: İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), IV, 247, 364.

²¹³ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 344.

²¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 394.

²¹⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXXVIII, 46; Wensinck, Arent Jan ve diğer., *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Fuâd Abdülbâkî, Leiden: Brill, 1969, II, 128-129.

²¹⁶ Karabulut, *Bid'at Ehinden Hadis Rivayeti*, s. 22; Mustafa Öz, "Dâî", *DİA*, VIII, 421.

²¹⁷ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 58.

yapan”²¹⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Söz konusu davetin kapsamı ve keyfiyeti, özellikle aşırılıkla itham edilen râvilerle birlikte düşünüldüğünde muğlak görünmektedir.

Mustafa Öz’ün tespitine göre İslam tarihinde dâî lafzı, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilen “Allah’ın dinine çağıran” anlamından ilhamla, Mu‘tezile, Zeydiyye, İsmâiliyye, Karmatiyye ve Dürzîyye gibi bazı itikadî mezheplerin önemli figürleri için kullanılmıştır. Bu kimselerin eğitim seviyesine oldukça önem verilmiş, böylece mezheplerini geniş bir ilmî birikimle savunmaları mümkün olmuştur. Bu kişiler yalnızca itikadî öğretileri yaymakla kalmayıp mezhebin idari işlerinde de rol almış, kimi zaman orduların başında kumandanlık yapmış; bir kısmı bunun karşılığında maaş almıştır.²¹⁹ İslam tarihinde kendi mezhebinin sözcüsü olmayı niteleyen dâî lafzının, genel anlamda “Ehl-i sünnet’in dışında kalan bid‘at mezheplere sahip olup inancını başkalarına kabul ettirmek için propaganda yapan kimse” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.²²⁰

Bununla birlikte Büyükkara’nın tespitine göre dâî lafzı genel manasıyla, tarih boyunca ortaya çıkmış birçok Şîî grubun davetçilerine verilen ortak bir isimdir. Ancak bu lafız özellikle hicrî üçüncü asır sonlarından itibaren, Fâtımî devleti himayesinde bulunan ve kendi görüşlerini yayma faaliyetinde bulunan İsmâiliyye mezhebine mensup bireylere özgü bir isim olarak kullanılmıştır. Öyle ki hicrî üçüncü asırdan sonra dâî denince akla, İsmâîlîlerin davetçileri gelir olmuştur.²²¹ Dolayısıyla bu lafzın, bir mezhebin görüşlerini yaymayı hedefleyen, mezhep liderleri hakkında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan bu lafzın bahsedilen kullanımı hicrî üçüncü asrın sonlarına tekabül ettiği ve özellikle Fatımîler döneminde bu anlamda bir yaygınlık kazandığı için²²² İbn Maîn’in yaşadığı dönemde ve öncesinde, hakkında dâî lafzının kullanıldığı râviler hakkında yeterli bilgi sunmamaktadır. Nitekim muhaddisler, mürcîî²²³ ve Kaderî²²⁴ râviler hakkında da dâî lafzını kullanmıştır. Dolayısıyla dâî lafzının, hem yalnızca

²¹⁸ Uğur, Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 57.

²¹⁹ Bkz. Öz, “Dâî”, *DİA*, VIII, 420-421.

²²⁰ Bkz. Ebû Mansûr, Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Farğ beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1977, s. 276.

²²¹ Bkz. Mehmet Ali Büyükkara, “İsmâîlî Dâî ve Fâtımî Davet”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1 (1998): s. 10, 25.

²²² İsmâîlî dâîlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Merve Gül, “İsmâîlî Davet ve Propaganda” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 4-70.

²²³ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, VIII, 299. Mürcîî râvi Abdülmecîd b. Abdülaziz hakkında Fesevî’nin kullandığı ifade şu şekildedir: “كان مبتدعا معاندا داعية”.

²²⁴ Ebû Zür‘a, *ed-Duafâ*, II, 668. Ebû Zür‘a’nın ifadesinin aslı şu şekildedir: “أبو بكر الكلبي هو عباد بن صهيب، “قدري، داعية”.

İsmâîlîler hakkında hem de yalnızca devlet himayesiyle, tam zamanlı bir iş gibi mezhebini yaymaya çalışan kimseler hakkında kullanıldığını söylemek eksiklik olur.

İlgili lafzın, muhaddislerin kullanımında ifade ettiği anlamın tespiti, tezin sorularına cevap bulmak açısından önemlidir. Fakat dâî hakkında erken veya muasır dönemde yazılmış müstakil bir çalışmanın olmayışı hangi kaynaklara müracaat edilmesi gerektiğiyle ilgili soru işareti oluşturmuştur. Bu sebeple *Şamile* üzerinden yapılan taramayla, dâî lafzının geçtiği ricâl ve târîh kaynakları incelenmiştir. Aşağıda öncelikle İbn Maîn dışındaki muhaddislerin dâî lafzını kullandığı yahut açıkladığı cümleler; ardından İbn Maîn'in kendi ifadeleri incelenecektir.

1.3.1 İbn Maîn Dışındaki Muhaddislerin Kullanımında Dâî Lafzı

İbn Maîn'in dâî ile kastettiği anlamı yakalayabilmek için öncelikle muhaddislerin lafızla ilgili açıklamalarına yahut hangi bağlamda kullandıklarına bakmak önem arz etmektedir. Bu başlık altında hadis ilminde dâî râvi terimi araştırıldığı için yalnızca muhaddislerin açıklamasına kronolojik sırayla yer verilmiştir. Zira terimlerin farklı disiplinlerde farklı anlamlara gelmesi mümkündür.

Hicrî ikinci yüzyılın önemli hadis münekkitlerinden Abdullah b. Mübârek, Hişam ed-Destuvâî (ö. 153/770) ve Saîd b. Ebî Arûbe'den (ö. 156/773) hadis rivayet etmesine karşın niçin Amr b. Ubeyd'in hadislerini terk ettiği, halbuki üçünün de aynı mezhebe (kader görüşüne) mensup olduğu sorulunca “Amr mezhebine davet ediyor, davetini açıkça yapıyordu. Diğer ikisi ise susuyorlardı (görüşlerine davet etmiyorlardı)”²²⁵ cevabını vermiştir. İsmi geçen Amr, Amr b. Ubeyd olup Mu'tezile mezhebinin kurucu imamlarından²²⁶ O, Vâsıl b. Ata' ile birlikte Hasan-ı Basrî'den ayrılıp insanları kader görüşüne davet etmiştir.²²⁷ Dolayısıyla burada Amr'ın, diğer ikisinden farklı olarak mezhep lideri olduğunun altı çizilmelidir. Yukarıdaki cümleden anlaşıldığı üzere dâî lafzı hicrî ikinci yüzyılda “mezhebi hakkında konuşmalar yapan”, “insanları ona açıkça davet eden” gibi anlamlara gelmekte ve bazı mezhep liderleri hakkında da kullanılmaktadır.

²²⁵ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, V, 573. İfadenin aslı şu şekildedir: “قال الدوري: لم رويت عن سعيد وهشام”.
الدستوائي وترك عمرو بن عبيد ورأيهم واحد؟ فقال: كان عمرو يدعو إلى رأيه ويظهر الدعوة، وكان هذان ساكتين

²²⁶ Bkz. Avni İlhan, “Amr b. Ubeyd”, *DİA*, III, 93-94. Râvi hakkında üçüncü bölümde detaylı inceleme yapılacaktır.

²²⁷ Hatîb, *Târihu medîneti's-selâm*, XIV, 63.

Benzer şekilde Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), mezhebine davet etmek ifadesini bir cümlesinde “Mezhebine dâvet eden ve mezhebinin lideri (*re ‘sen fî bid‘atin*) olan kimseyi terk et”²²⁸ şeklinde kullanmıştır. Buna göre terk edilmesi gereken râvi, mezhebine davet eden ve aynı zamanda o mezhebin lideri olan biridir. Bu noktada İbn Mehdî’nin dâî râvi ile mezhep liderlerini anladığı da düşünülebilir. Bu yaklaşıma ileride Zehebî’nin ifadelerinde de rastlanacaktır.²²⁹ İbn Mehdî’nin zikredilen açıklaması onun, mezhebin başı veya lideri şeklinde tanımlanan birini dâî olarak nitelediğini gösterir. Dolayısıyla hakkında doğrudan dâî lafzı kullanılmasa da mezhebin reisi, başı, büyüğü şeklindeki nitelemeler İbn Mehdî’nin işaret ettiğine göre dâî râvileri kapsamaktadır.

Hicrî üçüncü asrın önemli hadis münekkitlerinden ve İbn Maîn’in akranı olan Ahmed b. Hanbel, “kimlerden hadis yazmalıyız” sorusuna “Şu üç grup dışında herkesten hadis yazılır: bid‘atine davet eden bid‘atçı; *kezzâb* (hadis ilminde yalancı olan) ki bu gruptakilerden az olsun çok olsun hiçbir hadis yazılmaz; çok hata yapan ve hatası ona söylendiği hâlde bunu kabul etmeyen kimse”²³⁰ şeklinde cevap vermiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta İbn Hanbel’in, yalan söyleyen râvilerle dâî râvileri ayırmasıdır. Öyleyse dâî her zaman *kezzâb* olmak zorunda değildir. Dâîler, *kezzâb* olmasa dahi İbn Hanbel’e göre hadisleri terk edilmesi gereken bir gruptur. Böylece iki kavram arasında tam bir mutabakat bulunmadığı, farklı terimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu metin, tezin araştırma sorularından olan dâî râvinin, “hadiste yalan söyleyerek insanları mezhebine davet eden kimse” anlamına gelip gelmediği sorusuna olumsuz cevap vermektedir.

²²⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 8. İbn Mehdî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “اترك من كان رأساً في بدعة يدعو إليها”.

²²⁹ Konuyla ilgili Şuayb Arnavut’un (ö. 1928/2016) şu açıklamaları dikkate değerdir: “Burada kastedilen, râvinin hadisinin terk edilmesi; râvi *sika* ve hâfız olsa dahi bid‘atçı ve bid‘atine davet eden biri olduğu takdirde onun rivayetiyle ihticâc edilmemesidir. Muteber olan görüş ise şudur ki rivayeti reddedilecek olan kişi, şeriatta mütevatir olan, zaruri ilim ifade eden bir şeyi reddeden ya da bunun tam tersine inanan kişidir. Böyle olmayan ise rivayet ettiğini iyice muhafaza eden, takvası ve verâsiyle tanınan biriye, ister mezhebine davet etsin ister etmesin, onun rivayetinin kabul edilmesinde mutlak olarak bir mâni yoktur.” Bkz.: Zehebî, *Siyer*, IX, 190 (dipnot). Açıklamaya göre İbn Mehdî’ye göre bid‘atine davet eden kimse, bir hadis râvisi hakkında beklenen şartları yerine getirse dahi bid‘atçı olması sebebiyle rivayetine itibar edilmemelidir. Ayrıca Arnavut, bu durumun genel kanaatin aksi olduğunu vurgulayarak İbn Mehdî’nin aslında “bid‘atine davet eden” ifadesiyle farklılaştığını, hadis âlimlerinin çoğunun bid‘atine davet etsin ya da etmesin, güvenilir ve hâfızası güçlü râvilerden hadis aldığını belirtmiştir.

²³⁰ Hatîb, *Kifâye*, s. 144.

Hicrî üçüncü yüzyılın müçtehit ve kadılarından olup hadis rivayetinde bulunan Yahya b. Eksem'in (ö. 242/857) ²³¹ Mu'tezile'nin temel akidelerinden Halku'l-Kur'ân görüşüne sahip biri hakkında ²³² kurduğu şu cümleler dikkat çekicidir:

Bir gün Me'mun'un yanındaydım, Horasan komutanlarından bir grupla beraberdi. O zaman orada bulunan askeri birliklere dönüp onları Halku'l-Kur'ân inancına davet etmişti, onlara "Kur'ân hakkında ne söylüyorsunuz?" demişti. Bunun üzerine onlar da "Hocalarımız, 'içinde eşek, deve, inek gibi zikredilenler mahluktur, bunun dışındakiler ise mahluk değildir', derlerdi. Fakat eğer mü'minlerin emiri bize o mahluktur derse, biz de Kur'ân'ın hepsi mahluktur deriz", dediler. ²³³

Yukarıda zikredilen metne göre دعا إلى fiili, kendi mezhebi hakkında konuşmak, onun hakkında insanlarla tartışmaya girmek, insanları buna davet etmek gibi anlamlara gelmektedir. Burada dâî yalnızca mezhebine davet eden değil kendi görüşüne davet eden anlamında daha geniş kapsamda kullanılmıştır.

Ebû'l-Hasan el-İclî (ö. 261/875) Kaderî olan Katâde b. Diâme (ö. 117/735) hakkında "Kaderî olmakla itham edilirdi ama Kaderîliğe davet etmezdi, mezhebini polemik konusu yapmazdı" ²³⁴ açıklamasında bulunmuştur. Bu cümleden, mezhebine davet eden râvinin, mezhebi hakkında konuşan veya mezhebini izhar eden râvi olduğu anlaşılmaktadır. Katâde'nin Kaderî olduğu bilinmekle birlikte, mezhebini yaymak ve insanlarla konuşarak mezhebini anlatmak için aktif faaliyet göstermediği anlaşılmaktadır.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) Nu'man b. Münzir hakkında değerlendirme yaparken "O kader görüşüne çağırان bir dâî idi, insanları Kaderîliğe davet eden bir kitap yazmıştı" ²³⁵ açıklamasını yapmıştır. Buradan anlaşıldığına göre itikadî mezhebiyle ilgili müstakil kitap yazmak, mezhebine davet etmek anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle mezhebini savunduğu bir kitap kaleme alan kişi, dâî olarak nitelenebilmektedir.

²³¹ Detaylı bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Yahya b. Eksem", *DİA*, XLIII, 249-251.

²³² Ku'ân'ın mahlûk olduğuna inanmak başlı başına bir mezhebe mensubiyet anlamı taşımak zorunda olmasa da Mu'tezile'nin temel öğretilerinden biri olması ve bu görüşün de taraftarları olması sebebiyle bu açıklamaya yer verilmiştir.

²³³ Zehebî, *Târihu'l-İslam*, V, 351.

²³⁴ Seyyid Ebû'l-Meâtî en-Nûrî ve diğer., *el-Câmi' fi'l-cerhi ve't-ta'dil*, Beyrut: Alamu'l-Kütüb, 1992, III, 383. İclî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: "وَكَانَ لَا يَدْعُو إِلَيْهِ وَلَا يَتَكَلَّمُ فِيهِ".

²³⁵ Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Suâlat Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvud es-Sicistânî fi'l-cerhi ve't-Ta'dil*, Beyrut: el-Fârûk el-hadîsiyye lit't-ibâati ve'n-neşr, 1. Baskı, 1431/2010, I, 249.

Ebû Dâvud'un ifadesinin aslı şu şekildedir: "قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَانَ دَاعِيَةً فِي الْقَدَرِ، وَضَعَ كِتَابًا يَدْعُو فِيهِ إِلَى قَوْلِ الْقَدَرِ".

İbn Hibbân (ö. 354/965) Abbâd b. Suheyb²³⁶ için “Kaderî idi, kader görüşüne davet ederdi bununla birlikte önde gelen isimlerden *münker* hadisler rivayet ederdi. Öyle ki hadis ilmine yeni başlamış olan bile bu hadisin mevzu olduğunu anlardı”²³⁷ açıklamasını yapmıştır. Böylece dâî râvinin aynı zamanda *münker* hadisler rivayet ettiğini yani bir mezhebi benimsemesinin yanı sıra hadis rivayetinde kabul edilemeyecek hatalar yaptığı bilgisini vermektedir. Abbâd, *münker* ve mevzu rivayetler naklettiği için itikadî görüşünün hadis rivayetine olumsuz etki etmesi de muhtemeldir. Burada da mezhebine davet etmenin keyfiyeti açık lafızlarla izah edilmemiştir. Fakat mezhebinin propagandasını yapan ve rivayeti terk edilen bir râvinin tek kusurunun aşırı bid‘atçı olmak veya mezhebinin propagandasını yapmak olmadığı, bunlarla birlikte İbn Hibbân’ın ifadesiyle uydurma ve *münker* hadisler rivayet ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Hibbân, Mu‘tezile’nin kurucu imamlarından Amr b. Ubeyd hakkında “Ashâba hakaret ederdi. Hadis rivayetine yalan karıştırır, bunu da kasıtlı olarak değil, vehmederek yapardı”²³⁸ açıklamasını yapmıştır. Bu ifade, bid‘atinde aşırıya kaçan râvilerin psikolojik olarak, duyduğu haberleri kendi görüşünü destekleyecek şekilde nakletme eğilimi taşıdığına işaret etmektedir. Çünkü İbn Hibbân’a göre Amr, bilerek yalan hadis uydurmamakta, vehmederek, doğruluk süzgecinden geçirmeden kendi görüşünü destekleyen rivayetleri nakletmektedir. Dolayısıyla burada mezhebinin “propagandasını” yapmak tek başına hadis usulünde zemmedilen “dâî” anlamına gelmemektedir. Bu propagandanın mesnedsiz, yalan karıştırılmış haberlerle süslenerek topluma sunulması râvinin güvenilirliğine zarar vermekte, itikadî yahut siyasî görüşünü onaylatmak için dini kullanabileceği izlenimi vermektedir.

Benzer şekilde İbn Hibbân, Ebû Hâlid el-Herevî (ö. 177/ 794) isimli râvi hakkında “Mürciîydi, *ircâ* görüşüne davet ederdi. *Sika* râvilerden *mu‘dall* hadis rivayet eder ve *sika* râvilerden yaptığı rivayetlerinde *sebt* (oldukça güvenilir) râvilere muhalefet ederdi. Hadisleriyle ihticâc edilmez fakat *i’tibâr* edilir. Bu konuda cerh edilmediğini

²³⁶ Bu râviyi İbn Maîn dâî olarak tanımlamıştı. Gelecek bölümde üzerinde durulacaktır.

²³⁷ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, el-*Mecruhin*, thk. Muhammed İbrâhim Zâhid, Halep: Dâru’l-va‘y, 1396/1976, II, 164. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ قَدْرِيَا دَاعِيَا إِلَى الْقَدْرِ وَمَعَ ذَلِكَ يَرَوِي الْمُنَاكِرَ عَنْ الْمُنَاهِيرِ الَّتِي إِذَا سَمِعَهَا الْمُبْتَدِئُ فِي هَذِهِ الصَّنَاعَةِ شَهِدَ لَهَا بِالْوَضْعِ”.

²³⁸ İbnu’l-Cevzî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, h. 1406, II, 229. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَكَانَ يَشْتُمُ الصَّحَابَةَ وَيَكْذِبُ فِي الْحَدِيثِ وَهُمَا لَا تَعْمَدَا”.

umuyorum”²³⁹ açıklamasını yapmıştır. Burada dâî râvinin rivayetlerinde de usul açısından birtakım sorunlar olduğu; dâîlerin, oldukça güvenilir (*sebt*) râvilerin hadislerine muhalefet ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hadislerinin *i’tibâr* için kullanımını uygun bulması râvinin yalancı olarak nitelenmediğini göstermektedir. Zira yalan söylediği bilinen râvilerin hadisleri *i’tibâr* için yazılmamaktadır.²⁴⁰

İbn Hibbân’ın şu sözleri yukarıda bahsi geçen düşüncüyü desteklemektedir: “Mürcie, Râfîzîlik vb. mezheplere sahip olan râviler *sika* olup dâî olmadıkları takdirde rivayetleriyle ihticâc eder mezheplerini de Allah’a havale ederiz. Onların görüşü, kendileriyle Allah Teâlâ arasındadır. Mezhebine davet eden, mezhebini savunan ve mezhebinin imamı olan râvilerden ise *sika* oldukları takdirde hadis rivayet ederiz...”²⁴¹ İbn Hibbân’ın burada dâî ile kastettiği “mezhebi lehine yalan söyleyen râvi” olamayacağına göre bir başka ifadeyle “yalan söyleyerek mezhebine davet eden râvi” *sika* olamayacağına göre mezhebine oldukça bağlı ve çeşitli yollarla insanları mezhebine davet edenleri kastetmektedir. Dolayısıyla İbn Hibbân’a göre dâî râvi, bid‘at sahibi diğer râvilerden ayrılan, sivrilmiş veya mezhebin imamı olan bir profili temsil etmektedir. Onlardan, *sika* oldukları takdirde hadis rivayet edilmektedir.²⁴²

Hatîb Bağdâdî, Hüseyin b. Hasan b. Ali b. Bundar hakkında “*İ’tizal ve teşeyyu*” inancına sahipti. Sahip olduğu görüşte ahmaklığı ve cehaleti çok açtı. İnsanları görüşüne davet ederdi ve münazara yapardı”²⁴³ açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamaya göre دعا fiili, insanlarla münazara ve tartışmaya girmek suretiyle onları görüşüne davet etmek anlamına gelmektedir.

²³⁹ İbn Hibbân, el-Mecruhin, III, 96. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ مَرَجْنَا دَاعِيَةً إِلَى الْإِرْجَاءِ وَكَانَ مِمَّنْ يَرُوي عَنْ الْمُعْضَلَاتِ عَنْ الثَّقَاتِ، وَيُخَالِفُ الْأَثْبَاتِ فِيمَا يَرُويهِ عَنْ الثَّقَاتِ، فَهُوَ سَاقِطُ الْإِحْتِجَاجِ بِهِ وَعِنْدَ الْإِغْتِبَارِ فَإِنْ اُعْتَبِرَ بِهِ مُعْتَبَرٌ أَرُجُو أَنْ لَا يَجْرَحَ فِي ذَلِكَ”.

²⁴⁰ Bkz. Selahattin Polat, “İ’tibâr”, DİA, XXIII, 455.

²⁴¹ İbn Hibbân, es-Sikât, 1. Baskı, Haydarabad: Dâiretu’l-meârif el-Osmâniyye, 1393/1973, I, 160.

²⁴² Burada İbn Hibbân’ın, dâînin hadislerini rivayet etmek ile hadisleriyle ihticâc etmek arasında bir ayrım yaptığına dikkat çekilmelidir. Ona göre dâîlerin hadislerinin “delil” değeri yoktur fakat *sika* oldukları takdirde kendilerinden “rivayette bulunulur”. Bu rivayetin ise *i’tibâr* için olması muhtemeldir. Çünkü burada bir ihtiyat gözlenmektedir; dâîlerin hadisleri, benzer rivayetler olduğu takdirde takviye etmek için yazılmaktadır.

²⁴³ Hatîb, Târihu medîneti’s-selâm, VIII, 562. Hatîb’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَكَانَ يَنْتَحِلُ الْاِعْتِرَالِ وَكَانَ ظَاهِرَ الْحَقِّ، بَادِيَ الْجَهْلِ فِيمَا يَنْتَحِلُهُ، وَيَدْعُو إِلَيْهِ، وَيُنَظَرُ عَلَيْهِ”.

Ebu'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) dâîyi “bid‘atini izhâr eden ve davetini ortaya koyan kişi”²⁴⁴ şeklinde tanımlamıştır. Böylece râvi hakkında “mezhebini izhar ediyordu” denen râvilerin²⁴⁵ dâî olduğu söylenebilir.

Zehebî (ö. 748/1348), Bâtınilerin Teym vadisinde öldürülmeleri hakkında bilgi verirken: “Behrâm, halife olarak Şam’dan Tuğtekin’in üzerine yürüdü ve mezhebine [Bâtınlığe] çağırdı, böylece Şam’da taraftarları çoğaldı”²⁴⁶ açıklamasını yapmıştır. Bu metinden anlaşıldığı üzere دعا إلى fiili, mezhebine takipçi kazandırmakla sonuçlanan bir münazaraya yahut silahlı eyleme katılmak suretiyle insanları kendi görüşüne çağırmak anlamına gelmektedir. Son olarak, Zehebî’nin dâî râvi hakkındaki değerlendirmesini nakletmek Zehebî’nin konu hakkındaki görüşünü anlamak açısından faydalı olacaktır:

Âlimlerin çoğuna göre Kaderî, Mu‘tezilî, Cehmî ve Râfızîlerin, hadiste doğru sözlü olmaları, takvalarının bilinmesi ve mezheplerine davet etmedikleri takdirde rivayetleri kabul edilir. Fakat dâîden hadis alma hususunda ihtilaf etmişlerdir. Pek çok hadis hâfızı bu kimselerin hadisinden uzak durmuştur. Bazıları ise ‘râvi dâî olsa dahî şayet doğru sözlü olduğunu bilirse ve kendisinden başka kimsede olmayan bir sünnet (bir hadis) varsa nasıl olur da bu sünneti terk edebiliriz?’ demiştir. Hadis âlimlerinin tüm uygulamaları şuna izin vermektedir ki bid‘atçı râvinin bid‘atı, râviyi İslam dairesinden çıkarmıyor ve kanını helal kılmıyorsa, onun rivayetlerini kabul etmek caizdir. Doğrusu bu mesele benim için de yeterince açıklığa kavuşmuş değildir. Bana öyle geliyor ki kim bir bid‘ate dalar da onun liderlerinden olmaz ve bid‘atinde uç noktaya gitmezse tıpkı Ebû Zekeriyâ’nın [İbn Maîn] zikrettiği o kimseler²⁴⁷ gibi hadisi kabul edilir. Onların hadisleri, doğru sözlü olmaları ve hâfızalarının yetkinliği sebebiyle İslam kaynaklarında bulunmaktadır.²⁴⁸

Zehebî’ye göre bu konuda âlimlerin farklı yaklaşımları bulunmakla birlikte muhaddislerin genel görüşü; sözüne güvenilir, yalan söylemeyeceği düşünülen sika râvilerin, İslam dairesinden çıkmadıkları ve kâfir olmadıkları sürece, mezheplerine davet etsinler veya etmesinler rivayetlerinin kabul edilebileceği yönündedir. Zehebî’nin

²⁴⁴ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn, *el-Bahru’l-muhît fî usûli’l-fikh*, 1. Baskı, t.y. :Dâru’l-kütüb, 1414/1994, VI, 148. Ebû’l-Velîd el-Bâcî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “الْخِلَافُ فِي الدَّاعِيَةِ بِمَعْنَى أَنَّهُ يُظْهِرُهَا، وَيُحَقِّقُ عَلَيْهَا”.

²⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 443. İfadenin aslı şu şekildedir: “يرى القدر و يظهره”

²⁴⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslam*, XXI, 342.

²⁴⁷ Eserde, Zehebî’nin bu açıklamalarından önce İbn Maîn’in Kaderî râvilerle ilgili bir sözü geçmiş, burada Katâde, Hişâm, Saîd b. Ebî Arûbe ve Abdulvâris’in isimlerini zikretmiştir.

²⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 571.

“rivayetleri kabul etmek” ile kastettiği bir önceki cümlede belirttiği gibi bu rivayetlerle amel etme ve delil gösterme anlamındadır.

Zehebî'nin açıklamasına göre her ne kadar çok sayıda âlim, dâîlerin hadislerini terk etse de bazı muhaddisler, sünnetin kaybolmaması adına sözlerine güvendikleri kişilerden hadis rivayet etmeyi uygun görmüştür. Ayrıca Zehebî, “Ebû Zekerıyyâ'nın zikrettiği o kimseler” ifadesiyle; Katâde, Hişâm, Saîd b. Ebî Arûbe ve Abdolvâris'i kastetmektedir. İbn Maîn daha önce onların dâî olmadıklarını belirtmişti. Ayrıca “kim bir bid'ate dalar, onun liderlerinden olmaz ve bid'atinde ileri gitmezse tıpkı Ebû Zekerıyyâ'nın zikrettiği o kimseler gibi” ifadesini, ayrı ayrı bağlaçlarla kullandığı için dâî ile bid'atinde aşırıya gideni ayırdığı ve mezhebin liderlerinden olanları da dâî olarak nitelediği anlaşılmaktadır. Zira Katâde ve diğerleri, mezhebine davet etmeyen ve mezhebin lideri olmayan bid'atçilerdi. Dolayısıyla Zehebî'ye göre mezhebin öncüsü olmak, dâîlik anlamına gelmektedir ve hususen bu kimselerden hadis rivayet edilmemelidir.

Sonuç olarak İbn Maîn öncesi ve sonrası dönemlerde dâî lafzı, insanlarla sohbet ederek, kitap telif ederek görüşünü anlatan, inancıyla ilgili münazara yapan, mezhebin kurucu veya tâli lideri olan, mezhebin müdafaa etmek adına kendisi hadis uydurmasa dahi yalan hadislere müracaat eden ve böylece insanları mezhebine davet edenler hakkında kullanılmıştır. Bu veriler lafzın, yalnızca resmi bir görevli olarak dâîlik misyonu yüklenenler için kullanılmadığını, bid'atini insanlara anlatan, görüşüyle ilgili münazara yapanların da dâî sayılabileceğini göstermektedir.²⁴⁹

1.3.2 Yahya b. Maîn'in Kullanımında Dâî Lafzı

Bu başlık altında İbn Maîn'in “mezhebine davet ederdi” ve “dâî” ifadeleriyle neyi kastettiğini anlamak adına bazı anahtar kelimeler üzerinden analiz yapılacaktır. Bunun için İbn Maîn'in ricâl değerlendirmeleri yaparken kullandığı دعا إلى، داعيا إلى، يدعو إلى lafızları ile bunlara benzer anlamları taşıdığı düşünülen lafızlar birlikte değerlendirilecektir.

²⁴⁹ Nitekim muasır hadis araştırmacısı Şerîf Hâtım el-Avnî de dâî râviyi “insanları bid'atine çağıran, bid'ati için mücadele eden ve insanlarla münazara eden kimse” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bkz.: el-Avnî, *Hukm-u rivâyeti'l-mubtedi*, s. 105. Şerîf Hâtım'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وهي أنه يدعو الناس و يجادل و يناظر على البدعة”.

يدعو , دعا إلى بدعته, داعيا إلى مذهبه“ Yahya b. Maîn, râvinin dâî olduğunu kimi zaman “إلى دينه” ifadeleri ile belirtmektedir. Misal olarak o, Kaderî olan ²⁵⁰ Mehdî b. Hilal (ö. ?) hakkında “Yalancıdır, ²⁵¹ Allah düşmanı ve bid‘atçidir, İnsanları bid‘atine çağırırdı.” ²⁵² açıklamalarını yapmıştır. Burada bid‘atine davet etmenin keyfiyeti ile ilgili daha açıklayıcı bir ifadeye yer vermemiştir. Metinden hareketle dâî râvinin, Arapçadaki sözlük anlamına uygun bir şekilde insanlara mezhebinin anlatıp onları davet eden biri olduğu izlenimi oluşmaktadır. Bununla birlikte mezhebine davet etme hususunda nasıl bir yol takip ettiğiyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Benzer şekilde İbn Maîn, Amr b. Ubeyd b. Bâb (ö. 140/761) isimli Mu‘tezilî râvi hakkında “Ondan hadis yazma.” demiş, bunun üzerine öğrencisi “Yalan mı söylüyordu?” diye sorunca, “İnsanları kendi dinine davet ediyordu.” cevabına karşı Dûrî’nin “O hâlde neden Katâde, Saîd b. Ebî Arûbe ve Sellâm b. Miskîn’i tevsîk ettin?” suali üzerine “Onlar hadis rivayetlerinde doğru sözlüydüler ve insanları bid‘atlerine çağırmazlardı.” ²⁵³ cevabını vermiştir. Dûrî’nin “O halde neden Katâde, Saîd b. Ebî Arûbe ve Sellâm b. Miskîn’i tevsîk ettin?” sorusu, onların dâî olmasından değil, bid‘atçi olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira İbn Maîn’in açıklamasına göre onlar insanları mezheplerine davet etmemiştir. Bu açıklama, dâî teriminin doğrudan “mezhebi için hadis uyduran” anlamına gelmediğini, bir başka ifadeyle her dâînin mezhebi lehine hadis uydurmadığını düşündürmektedir. Elbette bir râvinin hem dâî olması hem de mezhebi için hadis uydurması mümkündür fakat bu ikisi farklı durumlardır. Mezhebi lehine hadis uyduran râvi, mezhebine hizmet etmesi ve mezhebin yayılması için elindeki sözlü ve oldukça etkili mücadele araçlarından biri olan hadisleri kullanması sebebiyle dâî olarak nitelenebilir. Fakat her dâî aynı yola başvurmak zorunda değildir. Burada dikkat çekilmesi gereken diğer detay, Amr’ın Mutezile mezhebinin liderlerinden olmasıdır. Bir başka ifadeyle İbn Maîn’in, dâî olduğu gerekçesiyle hadislerini yazmadığı râvi, aynı zamanda bir mezhebin lideridir. Dolayısıyla

²⁵⁰ Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Tâ’likâtü’l-dârekutnî alâ Mecrûhîni İbn Hibbân*, thk. Halil b. Muhammed el-Arabî, Kahire: el-Fârûk el-hadîsiyye li’t-tibâati ve’n-neşr, 1414/1994, s. 266.

²⁵¹ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), IV, 123.

²⁵² İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 228. İfadenin aslı şu şekildedir: “... كان يدعو .” “الناس إلى بدعته”.

²⁵³ Ukaylî, *ed-Duafâ’*, III, 281. İfadenin aslı şu şekildedir: “... لا نكتب حديثه .” “قلت كان يكذب؟ قال: كان داعية إلى دينه. فقلت له فلم وثقت قتادة وسعيد بن أبي عروبة و سلام بن مسكين؟ قال: كانوا يصدقون في حديثهم .” “و لم يكونو يدعون إلى بدعة”.

İbn Maîn'e göre cerhe ve terke medar olan dâînin, mezhep liderliği olabileceği akla gelmektedir. Üçüncü bölümde Amr hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Dâîlik bağlamda incelenecek isimlerden biri de Yahya b. Maîn'in Kaderî olmakla nitelediği Abbâd b. Suheyb el-Basrî'dir (ö. 212/828). Yahya b. Maîn onun hakkında "Ondan hadis yazmadım." demiştir. Öğrencisi Dûrî bunun üzerine "Sen ister Kaderî, ister Râfîzî isterse ehl-i bid'atin başka bir grubuna mensup bulunsun, dâî olanların hadisinin yazılmayacağını söylüyorsun. Peki, dâî olan kimdir?" diye sorunca İbn Maîn, "Onlardan ancak Hişâm ed-Destuvâî ve onun gibi kader görüşünü benimseyip buna davet etmeyen kimselerden, bir bid'ate inanmış olmalarına rağmen bunun propagandasını yapmamaları halinde hadis yazılır." cevabını vermiştir.²⁵⁴ Burada İbn Maîn, bid'atin propagandasını yapmanın keyfiyetini belirtmemiş, bid'atçı olduğu hâlde insanlara bunun propagandasını yapmayanlardan hadis alınacağını söylemiştir.

Bu ifadesiyle İbn Maîn, iki anlamdan birini kastediyor olabilir. Birincisine göre Abbâd, mezhebini kendi içinde yaşayıp başkalarına yansıtmayan, inandığı itikadî görüşü insanlara anlatmayan biridir. İkincisine göre ise İbn Maîn, "Onlardan ancak Hişâm ed-Destuvâî ve onun gibi kader görüşünü benimseyip buna davet etmeyen kimselerden, bir bid'ate inanmış olmalarına rağmen bunun propagandasını yapmamaları halinde hadis yazılır." ifadesinde "mezhebine davet etme" ile, mezhebin liderini kastediyor olabilir. Zira onun bu sözü, Amr hakkındaki açıklamasıyla birleştirilerek, "Hişâm gibi mezhebinin lideri olmayan bid'atçiden hadis rivayet edilebilir, çünkü onlar insanları kendi görüşlerine davet etmek için hadisleri kullanmazlar" alt metni bulunabilir. Çünkü bir kimsenin, insanları doğru bulduğu bir mezhebe davet etmesi başkadır, kendisinin bizzat başkanlık ettiği sisteme ve görüşe davet etmesi başkadır. İkincisinde hadislerin suistimal edilmesi ihtimali daha büyüktür.

Ayrıca İbn Maîn, Abbâd hakkında "Ebû Âsım en-Nebîl'den (ö. 212/828) daha güvenilirdir"²⁵⁵ açıklamasını yaparak, Abbâd'ın hadis alanında tamamen güvenilir bir isim olmamakla birlikte rivayetlerinin toplu bir şekilde reddedilmeyeceğine, Ebû Âsım gibi bazı hadis râvilerinden daha güvenilir olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte "Onu hadiste *sadûk* (doğru sözlü) buluyor musun?" diye sorulunca net bir cevap

²⁵⁴İbn Maîn, *et-Târîh*, IV, 247.

²⁵⁵İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 557. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "عبد بن صهيب أثبت من أبي عاصم النبيل".

vermeyerek “Ondan hiçbir şey yazmadım.”²⁵⁶ demesi râviyi doğru sözlü bulmadığını düşündürmektedir. Nitekim Üçüncü bölümde de belirtileceği üzere, Abbâd’ın münker ve uydurma olduğu belli olan hadisler rivayet etmesi onun aynı hadis ilminde yetkin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Abbâd mezhebin liderlerinden olmasa dahi, insanları mezhebine davet etmekle birlikte İbn Maîn’in ifadesine göre “hadislerinde açık hatalar bulunan” biridir. Bu bağlamda İbn Maîn’in dâî lafzını kullandığı bir râvinin ya mezhebinin lideri olduğu ya da mezhebine davet faaliyetine hadis ilmini karıştırdığı, dolayısıyla dâî olarak nitelenmesinin yanında başka güvenilirlik sorunları olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan İbn Maîn bazen, bir râvinin mezhebine davet ettiğini doğrudan ism-i fail kalıbındaki dâî lafzını kullanmadan, fiil şeklinde kullanmıştır. Örneğin o, Kurt b. Hureys (ö. ?) hakkında “Kendisinden hadis yazdım. Onda hiçbir beis yoktur, *sikadır* fakat o Kaderî idi. Bir gün evine gitmiştik de bize, ‘Allah’ı, şu işlediğiniz günahlardan tenzih ediniz’, demiş ve bizi kaderciliğe davet etmişti. Bunun üzerine evinden çıkmıştım.”²⁵⁷ demiş, bir başka yerde de “Ondan hadis dinledim, o *sika* bir Kaderî idi.”²⁵⁸ açıklamasını yapmıştır. Böylece bu cümlelerden, dâî râvinin, insanlarla konuşarak onları mezhebine davet eden râvi anlamına geldiği ve üçüncü bölümde de değerlendirileceği üzere, Yahya b. Maîn’in, mezhebine davet eden bir râviden hadis aldığı sonuçları çıkmaktadır. Ayrıca İbn Maîn, dâî râvinin hadislerini terk et” demesine rağmen, onu açıkça mezhebine davet eden biri hakkında “ondan hadis yazdım, *sika*” demesi râviyi hem tevsik ettiğini hem rivayetlerini terk etmediğini göstermektedir. Bu da zihinde, bahsi geçen râvinin mezhep lideri olmadığı, ya da mezhebinin görüşlerini hadis rivayetine yansıtmadığını, belki de bu sebeple İbn Maîn tarafından cerhe medâr olan dâîlik niteliğine sahip olmadığını düşündürmektedir.

Yahya b. Maîn, mezhebine davet eden anlamındaki “داعي” lafzının yanı sıra benzer anlamlar taşıyan başka ifadelere de yer vermiştir. Misal olarak İbn Maîn, Abdülazîz b. Ebî Revâd (ö. 155/772) hakkında “*Sikadır, ircâ*’ görüşünü ilân ederdi.”²⁵⁹

²⁵⁶ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, thk. Ebû Ğudde, 1. Baskı, y.y.: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 2002, IV, 390.

²⁵⁷ İbn Maîn, *et-Târîh*, IV, 247. Diyalogun aslı şu şekildedir: “قد كتبت أنا عنه وليس به بأس ولكن كان قدريا أتينا به إلى” “منزله فقال لنا نزهوا الله عن هذه المعاصي فدعانا إلى القدر فخرجت”.

²⁵⁸ Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XIV, 490. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قرط بن حريث الباهلي قد سمعت منه، وكان قدريا ثقة”.

²⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 508. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şöyledir: “ثقة، كان يعلن الإرجاء”.

açıklamasını yapmıştır. Hocası Yahya el-Kattân da Abdülazîz'in, mezhebinin lideri olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Burada da “davet eden” manasındaki fiil (دعا الي) kullanılmamış olsa da mezhebinin görüşlerini ilan ederdi, açıkça konuşurdu anlamında (يُعلن) ifadesinin dâî olmakla benzer anlamı taşıdığı düşünülebilir. Râvinin mezhebini aşikâr etmesi onun hakkında konuşması ve onu insanlara anlatıp davet etmesi gibi ifadelerin benzer anlamlara geldiği düşünülebilir. Bu bağlantıya binaen tezin üçüncü bölümünde, bahsi geçen lafızları kullandığı râviler de detaylı bir şekilde incelenecektir.

Yukarıdaki metinlerden anlaşıldığı üzere Yahya b. Maîn'in kullanımında dâî lafzı, insanlarla konuşarak onları mezhebine davet eden, mezhebine davet edecek bir eser bırakan, mezhebini tanıtan, mezhebinin lideri olan râviler hakkında kullanılmaktadır. Tezin giriş kısmında bahsedildiği gibi araştırmamızın temel sorularından biri olan, “dâî râvi” ifadesinin hadis uydurarak insanları mezhebine çağıran kimse için kullanılıp kullanılmadığı noktasında ise olumsuz bir sonuca ulaşıldığını söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle dâî râvi doğrudan yalan söyleyerek insanları mezhebine çağıran râvi anlamına gelmemektedir.

Bu başlıkta incelenen metinlerden hareketle Yahya b. Maîn'in bazı râviler hakkında kurduğu “görüşünü ilan ederdi”²⁶¹ ve “mezhebini açıkça söylerdi”²⁶² cümlelerinde دعا إلى fiili olmasa da, sonuç itibarıyla aynı anlamı kastettiği düşünülebilir. Zira İbn Maîn'in yaşadığı dönemde de dâî râvinin çeşitli eylemlerde bulunarak görüşünü diğerlerine anlatan, savunan, itikadî düşüncesiyle öne çıkan bir şahsiyet olduğu bir önceki başlıkta açıklanmıştı. Görüldüğü üzere Yahya b. Maîn'in bid'at ehli râviden ancak bid'atine davet etmediği takdirde hadis aldığı genel kabulü pratikteki bazı örneklerle ters düşmektedir. Zira mezhebine davet eden, mezhep görüşlerini ilan eden, insanlara kendi mezhebini öğreten, aşırılık yapan râvileri de tevsîk etmiş, onlardan hadis almıştır. Dâî olandan hadis alınmayacağına dair ifadesinin ise teorik bir kural olduğu, uygulamada ise kişiye özel hüküm verildiği düşünülebilir. Zira o, dâî olduğunu bildiği Kurt b. Hureys'ten ve Adî b. Sabit'ten hadis yazmış ve onları tevsîk etmiştir.

Benzer şekilde İbn Maîn, üçüncü bölümde incelenecek olan Hüseyin el-Eşkar (ö. 208/823) hakkında “Şîa'nın aşırılarından ve büyüklerinden idi” demiş, öğrencisi: “Hadisi

²⁶⁰ Ukaylî, *Duafâ*, I, 8. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 128.

²⁶¹ Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 508. İfadenin aslı şu şekildedir: “كان يعلن الأرجاء”

²⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 443. İfadenin aslı şu şekildedir: “يرى القدر و يظهره”

nasıldı?” diye sorunca, “hadisinde sorun yoktur (*sikadır*)” cevabını vermiştir. Öğrencisi, “*Sadûk* muydu?” diyerek teyit etmek isteyince, “Evet, ondan hadis yazdım” ²⁶³ cevabını vermiştir. Şia’nın büyüklerinden olması öncülerinden ve dolayısıyla dâîlerinden olduğunu düşündürmektedir. İbn Maîn onun *sika* olduğunu söylemesine rağmen, öğrencisi daha düşük bir ta’dîl lafzı olan *sadûk*’u kullanarak “*Sadûk* muydu?” demesi “Hadislerinde yalan söylüyor muydu? Bid’atini desteklemek için hadisleri kullanıyor muydu?” alt metnini barındırmaktadır. Ayrıca İbn Maîn, benzer konumda olan, mezhebini ilan eden ve insanlara anlatan râvilerden Amr b. Heysem hakkında “Kader hakkında konuşurdu ve *sadûk* idi” ²⁶⁴ cümlesini kurmuştur. Nitekim *sadûk* lafzı incelenirken İbn Maîn’in bu lafzı, bid’at ehlinden olup dürüst olan, yalan söylemeyen râviler hakkında kullandığından bahsedilmişti. Buradan da anlaşıldığı üzere İbn Maîn, dâî veya aşırı bid’atçı râviler için hadis rivayetinde doğru sözlü ve güvenilir olması şartını öcelemeaktadır. Dolayısıyla şu aşamada İbn Maîn’in “mezhebine davet eden râviden hadis yazılmaz” cümlesinin teorik bir kaide olduğu; pratikte ise râviye güven duyduğu ve râvinin doğru sözlü olduğu bilindiği takdirde ondan hadis almaktan çekinmediğini düşünülebilir. Bu düşüncenin sağlaması üçüncü bölümde ilgili râviler detaylı incelendikten sonra yapılacaktır.

²⁶³ İbn Maîn, *Suâlât*, Medine: Mektebetü’-d-Dar, 1988, s. 435. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ذَكَرَ حُسَيْنُ الْأَشْفَرُ فَقَالَ: كَانَ مِنَ الشَّيْعَةِ الْمَغَالِيَةِ الْكِبَارِ. قُلْتُ: وَكَيْفَ حَدِيثُهُ؟ قَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ. قُلْتُ: صَدُوقٌ؟ قَالَ: نَعَمْ كَتَبْتُ عَنْهُ عَنْ أَبِي، ”كَذِبَةٌ وَيَعْقُوبُ الْقُمِّي“.

²⁶⁴ İbn Maîn, *Ma’rifetü’-r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 81. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لم يكن به ”بأس ولكنه كان يتكلم في القدر وكان صدوقاً“.

İKİNCİ BÖLÜM

YAHYA B. MAİN'İN DEĞERLENDİRMEDE BULUNDUĞU

BİD'AT FIRKALARI

Bu bölümde İbn Maîn'in haklarında değerlendirmede bulunduğu ve üçüncü bölümde incelenecek olan râvilerin mezhepleri, öne çıkan görüşleriyle birlikte hicrî ilk üç asırdaki tanımları çerçevesinde açıklanmaya gayret edilecektir. Ardından aşırı bid'atçı lafzı ile dâî arasındaki fark değerlendirilecektir.

2.1 Cehmiyye

İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ilk itikadî mezheplerden biri olan Cehmiyye, ilk kelamcılardan Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46) önderliğinde kurulmuş, ardından Bîşr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833) tarafından öğretileri devam ettirilmiştir. Allah'ın sıfatlarını yok sayması sebebiyle “Muattıla” olarak da anılan bu fırka, kulların özgür iradelerinin olmadığını ve her eylemin Allah'ın zorunlu iradesiyle gerçekleştiğini ileri sürerek kulun sorumluluğunu ortadan kaldırması yönüyle “Cebriyye” ve “Cebriye-i Hâlisâ” olarak da anılmıştır.²⁶⁵ Aşağıda zikredilecek olan bazı görüşlerinin aşırı bulunması sebebiyle bazı âlimler tarafından dinden çıktıkları ve katledilmeleri gerektiği düşünülen Cehmîler,²⁶⁶ Ehl-i sünnet inancına mensup Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Osmân b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/894) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi bazı muhaddisler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş,²⁶⁷ Cehmiyye'ye itiraz kabilinden kaleme alınan müstakil risale ve reddiyeler telif edilmiştir.²⁶⁸

Cehmîyye'nin öne çıkan bazı görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür. İman yalnızca bilgiyle gerçekleşir, Allah'ı bilen Müslüman olur, onun cahili olan kafir olur; amel ve dil ile ikrara gerek yoktur, Allah'ın alîm, hay, semî', basîr ve kelâm sıfatları

²⁶⁵ Bkz. Şerafettin Gölçük, “Cehmiyye”, *DİA*, VII, 234-236; Gölçük, “Cehm b. Safvân”, *DİA*, VII, 233-234; İrfân Abdülhamîd Abdülfettâh, “Cebriyye”, *DİA*, VII, 205-208.

²⁶⁶ Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1431/2010, 189.

²⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 492.

²⁶⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-zenâdika*, thk. Sabri b. Selame Şâhîn, y.y.:Dârus'-sebât li'n-neşri ve't-tevzî', t.y.,5-168; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, thk. Ömer b. Muhammed Ebû Ömer, y.y.: Dâru'r-râye, t.y., s. 17-68; ed-Dârimî, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, Kahire: 39-195.

yoktur ve bunların tevil edilmesi gerekir, Kur'ân mahlûktur, Allah'ın ilmi hâdistir, alemdeki tek hakiki *fail* ve *mürîd* Allah'tır ve insanlar hiçbir fiilinde özgür irade sahibi değildir. Kul yalnızca zaruret kanunlarına tabidir, kader Allah'ın ezeli ilminde, *levh-i mahfûzda* yazılmıştır ve insanlar Allah'ın seçip takdir ettiği hayatı yaşamaktadır.²⁶⁹

Cehmiyye'nin ileri sürdüğü görüşler, bir bakıma fitne döneminde Müslümanlar arasında meydana gelen çatışmaları anlamlandırdığı için bazı kesimler tarafından benimsenmiş ve yayılmıştır. Bu görüşler arasından özellikle cebir inancı, Emevî halifelerinin Hz. Ali ve evladına olan tepkisini normalleştirme, Emevîlerin hakimiyetlerini mübah kılma içgüdüsü ve diğer Müslümanları da bunun doğru olduğuna inandırmak isteğiyle siyasi olarak istismar edilmiştir.²⁷⁰ Bu yönüyle Cehmiyye mensuplarının aslında siyasi bir görüşe de mensup olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca mezhebin öğretileri arasında Kur'ân'ın mahluk olduğu düşüncesinin yer alması müntesiplerinin Mihne döneminde ön plana çıkmalarına ve ricâl kaynaklarına girmesine imkân tanımıştır. Bu isimlerden bir kısmının hadis ilmiyle ilgisi olmadığı ve rivayetleri bulunmadığı hâlde cerh edilmeleri, Mihne dönemindeki etkin tavırları yahut kadılık faaliyetleri sebebiyle olduğu söylenebilir.²⁷¹ Öte yandan Cehmiyye'nin Kaderiyye ile kulun iradesi ve kaderi noktasında benzer görüşlerinin bulunması da bazı râvilerin Cehmî ve Kaderî olarak nitelenmesini mümkün kılmıştır.²⁷² Dahası aşırı Şiîlikle nitelenen İbrâhim b. Ebî Yahya (ö. 191/806[?])²⁷³ gibi bir râvinin İbn Maîn tarafından Râfîzî, Kaderî ve Cehmî şeklinde nitelenmesi de esasında râvinin her üç mezhebin de öne çıkan bazı görüşlerine sahip olduğunu ifade etmektedir. Örneğin İbn Maîn'in, İbrâhim'i her üç mezheple nitelemesinin sebebi ashâba hakaret etmesi, kaderi inkâr etmesi ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu düşünmesi sebebiyle olabilir.²⁷⁴ Dolayısıyla hicrî ilk üç asırda yaşamış bir râvinin Cehmîlikle itham edilmesinde râvinin, Mihne döneminde öne çıkan bazı görüşlere mensubiyetinin etkili olduğu düşünülebilir.

²⁶⁹ Bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırak*, s. 199; İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 21-68; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 459.

²⁷⁰ Metin Yurdağur, *Kelam Tarihi Ekoller-Şahıslar-Eserler*, 4. Baskı, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2019, s. 131.

²⁷¹ Tespit için bkz.: Sait Erkam Boz, "Cehmî Oluşu Sebebiyle Tenkit Edilen Râviler" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), s. 27-28.

²⁷² Zehebî, *Târîhu İslâm*, IV, 805.

²⁷³ Zehebî, *Târîhu İslâm*, V, 573. Râvî, üçüncü bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

²⁷⁴ İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), III, 95, 156.

2.2 Kaderiyye

Sözlük anlamı itibariyle “kaderci, kader taraftarı” anlamına gelen bu kelime terim olarak hicrî ilk asırdan itibaren kaderi inkâr eden gruplar hakkında kullanılmıştır. Kaderiyye, kulun iyilik ve kötülük cinsinden bütün eylemlerini kendi iradesiyle gerçekleştirdiğini ve kendisinin yarattığını savunan bir ekoldür.²⁷⁵ İtikadî bir mezhep olarak şekillenmesi ve tarih sahnesinde yer edinmesi Ma‘bed el-Cühenî (ö. 83/702 [?]) tarafından ilk defa terimsel bir hüviyet kazanmasıyla gerçekleşmişse de kökleri Cemel Vak‘ası ve Sıffin Savaşına dayanmaktadır. Ma‘bed’in ardından ön plana çıkan Ğaylân ed-Dımeşkî (ö. 120/738), mezhebin görüşleri devam ettiren, Kaderiyye’nin en önemli ikinci ismidir.²⁷⁶

Emevî iktidarının, Cemel ve Sıffin’den itibaren sahâbe arasında cereyan eden savaş ve mücadeleleri, tamamen kader görüşüne dayandırması ve kendi hilafetinin meşruiyetine kader söylemini delil olarak göstermesi bu görüşün ortaya çıkmasına ve takipçi kazanmasına zemin hazırlamıştır.²⁷⁷ Buna bir tepki olarak Ma‘bed el-Cühenî; tam karşıt bir söylem kullanarak kulun, kötü eylemlerinin tek faili olduğunu savunmuş ve Emevî iktidarına başkaldırmıştır. Dolayısıyla bu görüşün aynı zamanda siyasi bir görüş olduğu da unutulmamalıdır. Atâ’ b. Yesâr ve Ma‘bed’in, dönemin âlimlerinden Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) yanına giderek sordukları şu soru, mezhebin hangi kaygılarla ortaya çıktığını göstermektedir: “Ey Ebû Saîd, bu yöneticiler Müslümanların kanını akıtıyor, malına el koyuyor, istediklerini yapıp ediyorlar, sonra da ‘şüphesiz ki amellerimiz ancak Allah’ın kaderine göre gerçekleşiyor.’ diyorlar!”. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî onlara “Allah düşmanları, yalan söylüyorlar!” cevabını vermiştir.²⁷⁸ Nitekim Hasan-ı Basrî’nin de Kaderîlerden sayılması esasında Emevîlerin kader anlayışına karşı çıkması sebebiyle gerçekleşmiştir. Kaderiyyenin bahsi geçen temel görüşü, daha sonra Mutezile’nin temel akidelerinden biri olan *el-adl*’in içinde yer almıştır.²⁷⁹

²⁷⁵ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 459; İlyas Üzümlü, “Kaderiyye”, *DİA*, XXIV, 64-65.

²⁷⁶ Yurdağür, *Kelam Tarihi*, s. 132.

²⁷⁷ Bkz. Mustafa Öztürk, “Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2013): 79.

²⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Kahire: el-Hey‘etü’l-Mısriyye’l-âmme li’l-kitâb, 1992, I, 441.

²⁷⁹ Yurdağür, *Kelam Tarihi*, s. 133. Dahası, Öztürk’ün tespitine göre iki mezhep arasındaki bu fikir birliği kimi zaman İmam Matürîdî (ö. 333/944), Hatîb Bağdâdî ve Şehristânî gibi âlimler tarafından ikisinin tek bir mezhepmiş gibi telakki edilmesine sebep olmuştur. Bkz.: Öztürk, “Kaderî”, s. 83.

Yahya b. Maîn'in değerlendirmede bulunduğu, mezhebinde aşırı veya dâî olan yedi Kaderî, bir Kaderi-Râfîzî ve Cehmî râvi tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde inceleneceği üzere Kaderî râvilerin ortak özelliği Basra ve Dımeşk bölgesinde bulunmalarıdır. Bunun muhtemel sebebi mezhebin kurucusu Ma'bed'in Basralı olması ve görüşlerini orada yaymaya başlaması ardından Halife Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) talebi üzerine Dımeşk'e gelmesi ve orada mezhebini yaymaya devam etmesi olabilir. Ayrıca bu isimlerden üç tanesi aynı zamanda Basra'da kader görüşünün davetçisi olan Abdülvâris b. Saîd, Amr b. Heysem ve Kurt b. Hureys olup üçüncü bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu durum Kaderiyye'nin Basra'da yayılmakla kalmayıp davetçi grubuna sahip olduğunu da göstermektedir. Bu sayede mezhebin yayılma ve yeni takipçiler kazanma imkânı bulduğu söylenebilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de bu duruma, tevsîk ettiği Basralı bir râvinin Kaderî olduğu söylenince "Biz Kaderîlerden hadis rivayet ederiz. Basra ehlini tek tek denetleyecek olursan üçte birinin Kaderî olduğunu görürsün."²⁸⁰ açıklamasını yaparak işaret etmiştir.

2.3 Mutezile

Sözlükte "ayırarak, uzaklaştırmak" anlamındaki "عزل" kökünden türeyen bu kelime, "ayrılan, uzaklaşan" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, Hâricîlerden ve Ehl-i sünnet'ten ayrılanlar, şeklinde nitelenmekle birlikte büyük oranda Hasan-ı Basrî'nin ders halkasından ayrılan Vâsıl b. Atâ ve beraberindekiler için kullanılmaktadır.²⁸¹ Kendisini *ashabu'l-adl* ve *t-tevhîd* olarak da isimlendiren bu fırka, kaderi reddetmesi ve kulun fiilerinde özgür olduğunu savunması sebebiyle aynı zamanda Kaderiyye olarak da tanınmıştır.²⁸² Öyle ki Hansu'nun tespitine göre ricâl kaynaklarında Kaderî olmakla nitelenen çok sayıda râvi aynı zamanda Mutezilî hadisçiler arasında zikredilmiştir.²⁸³

²⁸⁰ Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 104.

²⁸¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1031; Çelebi, "Mutezile", *DİA*, XXX1, 391; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 93 vd.

²⁸² Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*, Kâhire: Müessesetü'l-halebî, 1968/1387, I, 43.

²⁸³ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ed. M. Said Hatiboğlu, Ankara: Kitâbiyât, 2004, s. 166. Mutezile'nin tarihi ve görüşlerini Mutezilî iki müellifin kalemiyle değerlendirmek için ayrıca bkz.: el-Ka'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah el-Belhî, *Kitâbu'l-makâlât ve maahu Uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu, Râcih Abdulhamîd Kurdî ve Abdulhamîd Râcih Kurdî, İstanbul: KURAMER, 2018, s. 157-199.

Hicrî ikinci asrın başlarında Vâsıl b. Atâ önderliğinde Basra’da kurulan ve Amr b. Ubeyd öncülüğünde geliştirilen Mutezile mezhebi, Abbâsiler döneminde Bişr b. Mu‘temir (ö. 210/825) vesilesiyle Bağdat’ta da yayılmıştır.²⁸⁴ Bu durum Bağdat Mutezilesi ve Basra Mutezilesi şeklinde iki okulun doğuşunu hazırlamıştır. Mezhebin ana inanç konuları üzerinde ittifak olmakla birlikte aralarında bazı tâlî konularda ihtilaf oluşmuştur. Bunlardan biri, râşit halifelerin efdaliyeti meselesidir. Her iki ekole göre Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) hilafeti meşru ve doğrudur zira halifelik nasla değil, seçimle yapılmalıdır. Fakat Basra Mutezilesine göre efdaliyet, hilafet sırasında olduğu gibi sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (r.a.) gelecek şekilde iken; Bağdat Mutezilesine göre Hz. Ali, Şia’nın *imâmet* inancına uygun olacak şekilde, hem diğer halifelerden daha üstündür²⁸⁵ hem de Hz. Peygamber’den sonraki en faziletli kişidir.²⁸⁶ Dolayısıyla İbn Maîn’in yaşadığı bölgede bulunan Bağdat Mutezilesine mensup bir râvide Şîilik temayülü olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan Basra Mutezilesinin kurucusu Vâsıl b. Atâ’nın da Şîilik eğilimi taşıdığı söylenebilir. Bunun sebebi Vâsıl’ın, Hz. Ali’yi Hz. Osman’a (r.a.) takdim etmesi ahabın en faziletlisi olduğunu ve hilafeti maslahat için diğerlerine bıraktığını düşünmesidir.²⁸⁷ Dolayısıyla bu eğilimin, Bağdat Mutezilesindeki gibi olmadığını ve mütekaddim dönemdeki anlamıyla “Hz. Ali’yi Hz. Osman’a (r.a.) tafdîl etme” anlamında kullanıldığının altı çizilmelidir.²⁸⁸ Nitekim Hansu’nun da tespiti göre Vâsıl hakkında, imametın nassla tayin edildiğine inanan bir Şîilik ithamı asılsız olmakla birlikte bu itham, Câhız gibi mezhebin önemli liderleri tarafından da reddedilmiştir.²⁸⁹ Öte yandan genel olarak Mutezile’nin itikadî görüşlerinin Zeydiyye ve Şia içerisinde yer edinmesi, Zeydiyye’nin inanç esaslarının Mutezile ile neredeyse aynı olması Mutezile’nin Şia’yla yakın ilişkisi olduğunu düşündürmüştür.²⁹⁰ Fakat bu ilişkiyi Basra Mutezilesinden çok Bağdat Mutezilesinde aramak daha isabetli olacaktır.

²⁸⁴ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, s. 101 vd; Çelebi, “Mutezile”, *DİA*, XXX1, 393-394.

²⁸⁵ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 63 vd.

²⁸⁶ Selim Özarlan, “Mu‘tezile: Basra ve Bağdat Mu‘tezilileri ve Başlıca Görüşleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2003): 178 vd.

²⁸⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 155.

²⁸⁸ Şia’nın mütekaddim ve müteahhir dönemde karşılık geldiği anlam, ileride detaylı bir şekilde işlenecektir.

²⁸⁹ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 63.

²⁹⁰ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 155. Ayrıca bkz.: Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 317.

Mutezile'nin *Usûl-i hamse* olarak nitelenen ve Bağdat ve Basra ekollerinde üzerinde ittifak edilen inanç esasları şu şekildedir: Büyük günah işleyen imanla küfür arasında bir yerdedir (*el-Menzile beyne'l-mentileteyn*), Her Müslümanın iyiliği emredip kötülükten alıkoyması gerekir (*Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker*), Allah'ın iyilik yapanı ödüllendirmesi kötülük yapanı cezalandırması bir zorunluluktur (*el-Va'd ve'l-vaâd*), Allah iyi (hasen) fiillerin yaratıcısıdır, kötü (şer ve zulüm) fiillerin yaratıcısı ise kuldur (*el-Adl*), Allah'ın sıfatları, zatıyla aynıdır ve Allah zâtında, sıfalarında ve fiillerinde tektir; zâtıyla âlim, kâdir ve hayydır, dolayısıyla zatı dışında ayrıca ilim, kudret ve hayat sıfatları yoktur (*et-Tevhîd*). Bunun dışında Mutezile, kelâmın harf ile sestene ibaret olması sebebiyle *muhdes* olduğunu, dolayısıyla Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ın da *mahlûk* olduğunu öne sürmüştür.²⁹¹ Zikredilen inanç esaslarından, Ehl-i sünnet itikadı ile aralarında farklılıklar olduğu görülmektedir.²⁹²

Mutezile mezhebine mensup bazı alimler, hadis ilmiyle de ilgilenmiş ve bu alanda eserler vermiştir.²⁹³ Bununla birlikte hadis rivayetinde aktif rol alan Mutezilî râvilerin, Buhârî'nin *Sahîh*'i başta olmak üzere Ehl-i Sünnet'in hadis külliyyatında rivayetleri bulunmaktadır.²⁹⁴ Mutezile mezhebine mensup râviler kimi zaman Mutezilî kimlikleriyle değil kader görüşleriyle ön plana çıktığı ve bu yönleriyle nitelendirildiği ifade edilmiştir. Öyle ki Mutezilî olduğu, dahası mezhebin dâîlerinden olduğu Yahya el-Kattân tarafından belirtilen İbn Ebî Necîh (ö. 131/ 749), İbn Maîn tarafından yalnızca Kaderî ve *sika* olmakla nitelenmiştir.²⁹⁵ Bununla birlikte ismi geçen râviyi tevsîk etmesi Mutezilî olmanın İbn Maîn gibi bazı muhaddislere göre başlıca cerh sebebi olmadığını düşündürmektedir. Öte yandan mezhebin liderlerinden olan Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) İbn Maîn tarafından cerh edilen Mutezilî râviler arasındadır.²⁹⁶

²⁹¹ Bkz. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 130-164; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 43-46.

²⁹² Ehl-i sünnet, Mutezile ve diğer fırkaların, zikredilen konularla ilgili tartışmaları için bkz.: Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer Teftâzânî, *Şerhi'l-Akâid'in-Nesefiyye*, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2017, 183-450.

²⁹³ Hansu, adı geçen eserinde "Hadis Rivayet Etmış Mutezili İmamlar ve Eserleri" başlığında bu konuda yeterli örnek ve değerlendirmeye yer vermektedir. Bkz.: Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 183-212. Mutezilî hadis râvileri hakkında ayrıca bkz.: A.g.e., s. 167-180.

²⁹⁴ Bkz.: Mustafa Taş, Halil İbrâhim Turhan, "Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvileri İle İlgili Metodu", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2016): 96-100.

²⁹⁵ el-Ka'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetu'r-ricâl*, thk. Ebû Amr el-Hüseynî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2000, II, 381.

²⁹⁶ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, Thk. Abdulmutî' Emin el-Kalecî, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-mektebeti'l-ilmîyye, 1983, III, 281. Râvi üçüncü bölümde incelenecektir.

2.4 Mürcie

Mürcie, sözlük anlamı “ertelemek” anlamına gelen ve “umut etmek” anlamına gelen “ircâ” kelimesinden türemiştir.²⁹⁷ Terim olarak Hz. Osman’ın şehit edilmesi üzerine meydana gelen savaş ve karışıklıklar döneminde ortaya çıkan, Hz. Ali ve Hz. Osman başta olmak üzere büyük günah işleyenler hakkında bir hüküm vermeyip işlerini Allah’a bırakanları temsil eden gruptur.²⁹⁸

İbn Hacer’in tarifine göre ertelemek anlamından gelen irca, iki şekildedir. Birincisi, Hz. Osman’ın vefatından sonra savaştan iki grubun eylemini doğrulamayı ya da yanlışlamayı erteleyenler için kullanılmaktadır. İkinci kullanım ise büyük günah işleyen veya farzları terk edenlerin cehenneme gidip gitmeyecekleri konusunda hüküm vermeyenler içindir. Çünkü onlara göre iman ikrar ve itikattan ibaret olup amel noktasındaki eksiklik imana zarar vermemektedir.²⁹⁹ Terimin iki farklı kullanım alanı bulunsa da Hüseyin Kahraman’ın tespitine göre muhaddisler tarafından cerhe konu olan mürcîî lafzı, “ameli imanın bir parçası olarak görmeyenler” anlamına gelmektedir.³⁰⁰ Dolayısıyla İbn Maîn’in, haklarında bu lafzı kullandığı râviler de amelin imanı etkilemediği düşüncesine sahip olanlardır. Elbette böyle bir durumda İbn Maîn’in râvi hakkında kullandığı başka lafızlar ile diğer münekkitlerin değerlendirmelerine başvurmak isabetli olacaktır.

İbn Maîn döneminde Mürcîîlikle tavsif edilen bir râvinin aynı zamanda mezhebinde aşırı ve dâî olduğu tespit edilmiştir. Örneğin İbn Maîn’in, Mürcie’nin dâîlerinden olduğunu belirttiği³⁰¹ Abdülmecîd b. Abdilazîz (ö. 206/822) isimli râviyi³⁰² Ahmed b. Hanbel aşırı Mürcîî olarak nitelemiş ve “ircâ görüşünde aşırılık vardı (ğuluv) (kendisi gibi düşünmeyenler hakkında) ‘bu kimselerin imanları hep şüphede (şükkâk)’ derdi.”³⁰³ açıklamasını yapmıştır. Ayrıca bahsi geçen râvinin “kim şu şüphe edenlerden hadis getirirse ondan hadis rivayet etmem: Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Abdurrahman el-

²⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 311.

²⁹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 139. Ayrıca bkz. Sönmez Kutlu, “Mürcie”, *DİA*, XXXII, 41.

²⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 459.

³⁰⁰ Hüseyin Kahraman, *Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcîî Râviler*, Bursa: Emin Yayınları, 2008, s. 133-138. Muhaddislerin iman-amel ilişkisi bağlamında mürcie tanımları için ayrıca bkz.: A.g.e., s. 61-64.

³⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 47.

³⁰² Râvi üçüncü bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

³⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 47.

Mukri‘.” demesi ³⁰⁴ mezhebine taassup derecesinde bağılı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu bilgi, hicrî ilk üç asırda mezhebine taassup derecesinde bağılı olan mürciîlerin de *ğâli* lafzı kullanılarak aşırılıkla nitelendiğini göstermektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken diğere husus Abdülmecîd isimli aşırı mürciî râvinin aynı zamanda mezhebinin liderlerinden olmasıdır. Dolayısıyla aşırılıkla nitelenen mürciî râvilerin davetçi kimliklerini öğrenmek için diğere münekkitleerin görüşlerinin de incelenmesi gerekmektedir.

2.5 Nâsıbiyye

Kelime anlamı itibariyle “bir şey sağlam bir şekilde dikmek, zahmet, yorgunluk, birinden hoşlanmadığını açıkça göstermek, kin gütmek” ³⁰⁵ anlamına gelen *nasb* kökünden türeyen bu lafız, terim olarak Şiiler tarafından Hz. Ali’ye (r.a.), soyuna ve onun tarafını tutanlara karşı olan gruba verilen özel isimdir.³⁰⁶ Bu mezhebin temel inancına göre Hz. Ali, yaptığı savaşlarda haksızdır.³⁰⁷ Ayrıca İbn Hacer’in ifadesine göre Nâsibîlerin görüşlerinin temelinde, Hz. Ali’nin (r.a.) Hz. Osman’ı öldürdüğü veya öldürülmesine yardım ettiği inancı vardır.³⁰⁸ Öte yandan Nâsibî lafzı, İmamiyye Şia’sı tarafından “Kişinin Ehl-i sünnet’ten olması için Hz. Ali’den nefret etmesi gerekir” düşüncesiyle Ehl-i sünnet için kullanılan bir terimdir.³⁰⁹ Elbette İbn Maîn bu lafzı, Hz. Ali karşıtı olan Hz. Osman (r.a.) taraftarları için kullanmaktadır.

Nâsibîlik, Zehebî’nin tanımına göre Hz. Ali’nin hatalı olduğunu düşünmek ve onun karşısında yer almak anlamına gelmektedir. Zira Zehebî, Nâsibîliğin tanımını yaparken “Kim Ali’yi kınar, onu eleştirirse o kişi Nâsibîdir.” demiştir.³¹⁰ Bununla birlikte muhaddisler, kimi zaman Hz. Ali’ye hakaret edenler hakkında da Nâsibî lafzını kullanmıştır. Bu bağlamda ona hakaret edenlerin de Nâsibîliğe mensup olduğu söylenebilir. Nitekim Zehebî’nin Nâsibî olmakla nitelediği bir râvi hakkında İbn Maîn, “O, Hz. Ali’ye hakaret ederdi.” demiştir.³¹¹ Bu durum İbn Maîn’inin, Hz. Ali’ye hakaret

³⁰⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 108.

³⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 758.

³⁰⁶ Öz, “Nâsibe”, *DİA*, XXXII, 393-394.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 543.

³⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 458.

³⁰⁹ Öz, “Nâsibe”, *DİA*, XXXII, 393-394.

³¹⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 370.

³¹¹ Zehebî, *Mizân*, I, 633.

ettiğini belirttiği râvilerin Nâsıbî olarak niteleneceklerini göstermektedir. Benzer şekilde Zehebî'nin bir râvi hakkında "Nâsıbî idi, Ali'ye hakaret ederdi." demesi Hz. Ali'ye hakaret edenlerin Nâsıbî olarak nitelenmesinin uygun olduğunu göstermektedir.³¹² Fakat bu ifadelerden, her Nâsıbî'nin Hz. Ali'ye hakaret ettiği sonucu çıkarılamaz. Zira Zehebî'nin tanımına göre Nâsıbîlik'in, Hz. Ali'yi eleştirmek ve ondan buğz etmeyi kapsadığı anlaşılmaktadır. Hz. Ali'ye hakaret etmesi râvinin Nâsıbîlik mezhebinde aşırı olduğunu gösterebilir. Bu detay bölüm sonunda tekrar değerlendirilecektir.

2.6 Şia

Şia kelimesi sözlükte süre, miktar, birini belli bir konuda destekleyen grup, fırka ve yayılmak gibi anlamlara gelen "şy'a" (شيعة) kökünden türemiştir.³¹³ Kelime Kur'an-ı Kerim'de de taraftar anlamında kullanılmıştır.³¹⁴ Terim olarak kullanım alanı farklı dönemlerde değişmekle birlikte temelde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra hilafeti en çok hak edenin Hz. Ali ve evladı olduğunu ve bunun nass ile tayin edildiğini düşünen grupların ortak ismidir. Bu lafız, zamanla Hz. Hüseyin'in (r.a.) intikamını almak için birlik olanları ve Hz. Ali'nin ve soyundan gelenlerin hakkını savunanları temsil etmiştir.³¹⁵ Bir başka ifadeyle Şia, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatının ardından ortaya çıkan siyasi karışıklık döneminde, Hz. Ali'nin halifelik için en uygun kişi olduğuna ve sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan taraftarların müşterek ismi anlamına gelmekte ve bu yönüyle de aynı zamanda siyasi bir görüşü temsil etmektedir. Bu siyasi görüş zamanla inanç ilkelerini geliştirerek mezhep haline gelmiştir.³¹⁶ Doğrusu, Şiîliğin doğuşu hakkında Nevbahtî gibi bazı Şiî müellifler, mezhebin Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Hz. Ali (r.a.) tarafında yer alan kimseler tarafından kullanıldığını ve bu dönemde mezhepsel bir anlam kazandığını düşünmektedir.³¹⁷ Fakat bu iddia tarihi verilere ters düştüğü gerekçesiyle Fığlalı gibi bazı

³¹² Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, thk. Nureddin İtr, Katar: İdâretu ihyâi't-turâs, t.y., II, 111.

³¹³ İbn Manzûr, *Lisân'ul-arab*, VIII, 188; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXI, 301-312.

³¹⁴ Bkz. Kasas (28), 15; Sâffât (37), 83; En'am (6), 65, 150; ayetleri.

³¹⁵ Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, İstanbul: Sa-To İlahiyat, 2001, s. 134.

³¹⁶ Bkz. Ali Özek, "İmamiye- İsnâşeriye Şiası ve Tefsir Anlayışı", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, 1. Baskı, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993, s. 216.

³¹⁷ Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Fıraku'ş-şîa*, 1. Baskı, Beyrut: Menşûrâtü'r-ridâ, 1433/2012, s. 51; el-Kummî, Ebû Halef Sa'd b. Abdillâh, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-firak*, Ed. : Cevad Meşkûr, Tahran: Merkez-i intişârâtî'l-ilmî ve ferhengî, 1355/1936, s. 17, 18.

müelliflerce eleştirilmiş ve ancak Hz. Ali'nin (r.a.) vefatının ardından veya Hz. Hüseyin'in (r.a.) şehit edilmesinin akabinde fırkalaştığı ifade edilmiştir.³¹⁸ Zira Şîî yazarlardan Cevad Muğniyye'nin (1904-1979) de ifade ettiği gibi Şia'nın bir mezhep olarak diğerlerinden ayrıldığı temel nokta, *imâmet* görüşüdür. Bu görüşe göre imam, Peygamber'in tayiniyle belirtilmiş ve *masûm* (günahlardan arınmış) olmalıdır.³¹⁹ Bu ise Peygamberimizin (s.a.v.) vefatından sonra öne sürülen bir görüştür.³²⁰

Fığlalı'nın tespitine göre Şia, temel akidelerinden olan imamlık,³²¹ mehdilik,³²² gaib imam,³²³ rec'at³²⁴ ve bedâ³²⁵ inanışları, Tevvâbûn³²⁶ ve Muhtar es-Sekafî³²⁷ hareketleri neticesinde bir mezhep haline gelmeye başlamıştır.³²⁸ Bu hareketlerin ardından Emevîlerin son döneminde meydana gelen Beyan b. Sem'ân³²⁹ (ö. 119/737), Muğîre b. Saîd el-İclî³³⁰ (ö. 119/737) ve Abdullah b. Muaviye³³¹ (ö. 129/746-47) hareketleri³³² Şiîliğin bir mezhep olarak temel akidelerini geliştirmiş ve artık Cafer es-Sâdık (ö. 148/765) sonrasında itikadî ve fikhî esasları olan bir mezhep haline gelmeye başlamıştır.³³³ Benzer bir şekilde Topgül'ün tespitine göre de Şia, bir mezhep olabilmek için gerekli olan *takiyye*, *imâmet* vb. bazı doktrinlerini ancak hicrî IV. asırda oluşturmuş ve sistematize etmiştir. Dolayısıyla hicrî III. asır ve öncesinde kullanılan "*teşeyyu*" lafzının, mezhebî anlamda bir Şiîlik anlamı taşımadığını, ancak "Hz. Ali ve Ehl-i Beyt büyükleriyle ilgili çeşitli tonlarda hassasiyet taşıyan muhtelif cemaatler" anlamında

³¹⁸ Fığlalı, "Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, 1. baskı, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993, s. 35.

³¹⁹ Muhammed Cevad Muğniye, *eş-Şia ve'l- hâkimûn*, 1. Baskı, Beyrut: Menşûrâtur'-rîdâ, 1433/2012, s. 19.

³²⁰ Bkz. Hamid Algar, "Çârdeh Ma'sûm-i Pâk", *DİA*, VIII, 227-228. Mustafa Öz, Avni İlhan, "İmâmet", *DİA*, XXII, 201-203.

³²¹ Detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Öz, Avni İlhan, "İmâmet", *DİA*, XXII, 201-203.

³²² Detaylı bilgi için bkz.: Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdî", *DİA*, XXVIII, 371-374.

³²³ Detaylı bilgi için bkz.: Fığlalı, "Gâib", *DİA*, XIII, 292.

³²⁴ Detaylı bilgi için bkz.: İlyas Üzümlü, "Rec'at", *DİA*, XXXIV, 504-506

³²⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Avni İlhan, "Bedâ", *DİA*, V, 290-291.

³²⁶ Detaylı bilgi için bkz.: İsmâil Yiğit, "Tevvâbîn", *DİA*, XL, 49-50.

³²⁷ Detaylı bilgi için bkz.: İsmâil Yiğit, "Muhtâr es-Sekafî", *DİA*, XIII, 54-55.

³²⁸ Ayrıca bkz. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 43-134.

³²⁹ Aşırı Şiî gruplardan olan Beyânîyye mezhebinin kurucusudur. Bkz. Şerafettin Gölcük, "Beyân b. Sem'ân", *DİA*, VI, 6-7.

³³⁰ Aşırı Şiî gruplardan Muğîrîyye'nin kurucusudur.

³³¹ Cenâhiyye hareketinin Alevî lideridir. Bkz. Fığlalı, "Abdullâh b. Muâviye", *DİA*, I, 119.

³³² Detaylı bilgi için bkz.: Fığlalı, *İmâmîyye Şiası*, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984, s. 107 vd.

³³³ Fığlalı, "Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi", s. 41.

kullanıldığını söylemek gerekir.³³⁴ Her iki tespit de göz önünde bulundurulduğunda mezheplerin doğuş ve gelişim süreçlerine dikkat ederek, Şia'nın farklı dönemlerde farklı anlamlara geldiğini söylemek gerekir. Nitekim ileride zikredileceği üzere İbn Hacer, Şiîliğin tanımını yaparken genel bir sınır çizmemiş; tanımı, mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimlerin kullanımına göre ikiye ayırmıştır.³³⁵ Bu açıklama Şiîliğin tüm tonlarını içinde barındıran şemsiye bir kavram olan “*teşeyşu*” lafzının yaşadığı anlam değişikliğine ışık tutmaktadır:

Mütekaddimîn ulemanın kullanımında *teşeyyu* ‘ Ali’nin Osman’dan daha faziletli bulunması, Hz. Ali’nin savaşlarında haklı olduğu ve muhaliflerinin de hatalı olduğuna inanılması, bununla birlikte Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in de faziletinin kabul edilmesi anlamına gelir. Aralarında Hz. Ali’nin Resulullah’tan (s.a.v.) sonra yaratılmışların en faziletlisi olduğuna inananlar da vardır. Böyle bir inanca sahip olan kimse müttakî, doğru sözlü ve müçtehit ise bilahssa dâî değilse onun rivayeti reddedilmez. Müteahhirîn ulemaya göre ise *teşeyyu* ‘ mahzâ Râfîzîliktir ve aşırı olan (*ğâlî*) bir Râfîzî’nin rivayeti keramet için bile kabul edilmez.³³⁶

Dolayısıyla İbn Hacer’in açıklamasına göre *teşeyyu* ‘, Yahya b. Maîn’in de içinde bulunduğu mütekaddimûnun kullanımında Hz. Ali’nin fazilet bakımından diğerlerine öncelenmesinden ibarettir. Müteahhirîn döneminde kullanılan *teşeyyu* ‘ lafzının ise Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın (r.a.) faziletini kabul etmeyen ve onlar hakkında ileri geri konuşan gruplar için kullanıldığını söylemektedir. Nitekim Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) de hicrî üçüncü yüzyıl dolaylarında yaşamış Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) gibi bazı râviler hakkında *teşeyyu* ‘ lafzını kullanmış, ardından bu lafzın anlamının “Hz. Ali’yi ashâba öncelemek” olduğunu açıklamıştır.³³⁷

İbn Hacer’in müteahhirîn dönemindeki Şiîlikle ilgili sözleri, İbn Maîn dönemi için de geçerlidir. Zira İbn Maîn’in belirttiğine göre Şiî, Hz. Ali’yi fazilet bakımından Hz. Osman’dan üstün gören, bununla birlikte Hz. Osman’ın faziletini de kabul eden kişidir. Nitekim o, ilk dört halifenin fazilet sırasıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Kim

³³⁴ Muhammed Enes Topgöl, “Bir Cerh Sebebi Olarak *Teşeyyu* ‘ (Şiîlik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2012): s. 51.

³³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 94.

³³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 94.

³³⁷ Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Faryâbî. y.y.: Dâru tayyibe, t.y., I, 389.

Ebû Bekir, Ömer ve Osman ve Ali derse isabet etmiştir. Kim Ebû Bekir, Ömer, Ali sonra Osman derse o kimse Şîî'dir. Biri, Ebû Bekir, Ömer ve Osman deyip susarsa o da isabet etmiştir.”³³⁸ Bu açıklamaya göre İbn Maîn'in yaşadığı hicrî üçüncü yüzyılda Şîî, Hz. Ali'yi fazilet bakımından Hz. Osman'a önceleyen fakat Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın faziletini kabul edebilen kişidir. Dolayısıyla müteahhir dönemde karşılaştığı gibi *imâmet* inancına sahip Şîîler kastedilmemektedir.³³⁹

Öte yandan, Ehl-i sünnet çatısı altında olduğu hâlde halifelerin fazilet sıralaması hakkında Şîa'ya benzer bir görüş taşıyan Alevilere değinmekte fayda vardır. İbn Hacer'in ifadesine göre Alevî, Ehl-i sünnet mezhebi sınırları içerisinde olmak üzere Hz. Ali'yi fazilet bakımından Hz. Osman'dan üstün gören, Kûfe'de Ehl-i sünnet'e mensup meşhur bir grubun mezhebidir.³⁴⁰ Anlaşılan o ki İbn Hacer, Ehl-i sünnet'in genel itikadî görüşlerine uymakla birlikte yalnızca hilafet sırası hakkında farklı düşünen Kufeli bir gruptan bahsetmektedir. Bu noktada Topgöl'ün tespit ettiği gibi Kufe'de Şîilikle itham edilen râvilerin pek çoğunun ortak özellikleri Hz. Ali'ye muhabbet beslemek, savaşlarında haklı olduğunu düşünmek ve onu hilafet sıralamasında Hz. Osman'a öncelermelerinden ibarettir.³⁴¹ Bu yönüyle Alevîler Şîa'dan ayrı düşünülmesi gereken bir gruptur. Konuyla ilgili Kufeli bir hadis ve fıkıh âlimi olan Süfyân es-Sevrî'ye (ö. 161/778) halifelerin fazilet sıralaması hakkındaki görüşü sorulduğunda “Kûfeli Ehl-i sünnet ‘Ebu Bekir, Ömer, Ali, Osman’ derlerdi, Basralı Ehl-i sünnet ise Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.a.) derlerdi.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine, onun hangi görüşe sahip olduğu sorulunca “Ben Kûfeli bir çocuğum.” cevabını vermiştir.³⁴² Bu açıklama, Ehl-i sünnet olmakla birlikte Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan daha faziletli gören bazı isimlerin bulunduğunu göstermektedir.

³³⁸ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 465.

³³⁹ Şîa'nın inanç esasları ve gelişim süreçleri hakkında bkz. Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 201 vd.

³⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 191.

³⁴¹ Topgöl, “Bir Cerh Sebebi Olarak *Teşeyyu*” s. 53-56.

³⁴² Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, Halep: el-Matbaatu'l-ilmiyye, 1451/1932, IV, 303. Ayrıca Hattâbî, Süfyân'ın ömrünün sonlarına doğru Basra Ehl-i sünneti'nin görüşünde karar kıldığını ifade etmiştir. Ayrıca bkz. Topgöl, “Bir Cerh Sebebi Olarak *Teşeyyu*” s. 55.

2.6.1 Râfızîyye

Sözlükte “ayrılmak, bırakmak” anlamlarına gelen “rafz” kökünden türeyen râfıza kelimesi terim olarak, tarihi süreç içerisinde birkaç Şîî grubu kapsayan fırkaya verilen isimdir. İlk olarak Zeyd b. Ali’nin Emevîler’e karşı başlattığı isyana önce destek olacaklarını söyleyip sonrasında Zeyd’i terk eden Şîî gruplar hakkında, sonrasında ise Hz. Ali’den önceki halifelerin hilafetini reddeden Şiîler hakkında kullanılmıştır.³⁴³ İbn Maîn’in tanımına göre ise Râfızî, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’e hakaret eden kimsedir. Nitekim o konuyla ilgili “Ebû Bekir ve Ömer’e hakaret eden bir Râfızî’nin arkasında namaz kılmam.”³⁴⁴ açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Râfızîlik ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e hakaret eden aşırı gruplar kastedilmektedir.

İbn Hacer’in açıklamasına göre ise Râfızî lafzı, Hz. Ali’yi fazilet bakımından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in önüne geçiren aşırı Şiîlere verilen bir diğer isimdir. Şayet bu takdime, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e hakaret etmek, onlara olan nefretini açıkça göstermek eklenirse bu Râfızîlik’te aşırı olduklarını gösterir. Şayet bu kimseler bir de rec‘at³⁴⁵ görüşüne inanırsa, çok daha aşırı bir noktada olduğu anlaşılır.³⁴⁶ Bu açıklamaya göre ilk halifelere hakaret etmek gibi aşırı davranışlarda bulunanlar, Şiîliğinde aşırı olmakla nitelenmektedir. Söz gelimi Şiî muhaddislerden Câbir el-Cu‘fî (ö. 128/746) hakkında Zaide’nin “Râfızîydi, Peygamber’in (s.a.v.) ashabına hakaret ederdi.” demesi Râfızîlerin ashaba hakaret etme temayülü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Râfızî olarak nitelenen Câbir hakkında İclî’nin (ö. 261/875) “Şiîlikte aşırıydı.” demesi Râfızîliğin, Şiîliğin aşırı bir hali olduğunu göstermektedir.³⁴⁷ Bu sebeple Râfızîlik, kendi içinde bir aşırılık bulundurabileceği gibi esasında aşırı Şiî gruplara verilen özel bir isimdir. Lafızların hicrî ilk üç asırda kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda İbn Maîn’in Râfızî olmakla nitelediği bir râvinin aşırı Şiî olduğu söylenebilir.

³⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII, 157.

³⁴⁴ İbn Maîn, *et-Târîh*, III, 466.

³⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. İlyas Üzümlü, “Rec‘at”, *DİA*, XXXIV, 504-506.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 459.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 49.

2.6.2 Aşırı Şîî

Teşeyyu' ve Şîî lafızları, aşırılık anlamı taşıyan “*ğâlî, mufrî, muhterik*” gibi lafızlarla beraber kullanıldığında Şîîlikte aşırılık ifade etmektedir. Benzer bir şekilde bazı aşırılık unsuru bulunduran inanış ve tavır sergileyen râvîlerin de aşırılıkla itham edildiği görülmüştür. *Ğâlî* lafzı, ğulûv kökünden türeyen bir kelime olup sözlükte “herhangi bir şeyde haddi aşmak” ve “aşırılığa kaçmak” anlamlarına gelmektedir.³⁴⁸ Esasında Şîa'nın Ğâliyye isminde, Hz. Ali ve imamlar hakkında aşırı fikirlere sahip bir fırkası bulunmaktaysa da Topgöl'ün tespitine göre hicrî ilk üç asırda “*ğâlî, mine'l-muğliye*” şeklindeki lafızlar bu anlamda değil, çoğunlukla sözlük anlamına uygun bir şekilde “aşırılık” anlamında kullanılmıştır.³⁴⁹ Bu aşırılığın alt anlamları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Masdarı *ifrât* olan *Mufrî* lafzı da benzer şekilde “kadrini aşan her şey” anlamına gelmektedir.³⁵⁰ Benzer şekilde *Muhterik* lafzı, sözlükte şiddet ve aşırılık ifade etmektedir.³⁵¹ Dolayısıyla her üç lafız da aşırıya kaçmak, bir görüşte aşırı olmak şeklinde tercüme edilmiştir. Bu lafızlar yalnızca Şîîlikte aşırılığı ifade etmek zorunda değildir. Bir başka ifadeyle bu lafızlar, mezhebinde aşırılık bulunan diğer mezhep mensupları hakkında da kullanılabilir. Fakat İbn Maîn, her bu lafızları yalnızca Şîî râvîler hakkında kullanmıştır. Muhtemelen bunun sebebi aşırı görüşlere sahip olmanın, özellikle Şîîlerde görülmesinden kaynaklanmasıdır. Girişte de belirtildiği gibi aşırı Şîî kavramının İbn Maîn dönemini kapsayan hicrî üçüncü yüzyılda hangi anlamda kullanıldığını açıklamak, tezin hedeflerinden biridir. Aşağıdaki başlıklarda klasik ve modern dönemde bu lafızların hangi anlamlarda kullanıldığına dikkat edilerek, aşırı Şîî lafzı ele alınacaktır.

2.6.2.1 Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den Daha Faziletli Bulmak

İbn Hacer Aşırı Şîîlik hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “*Teşeyyu'*, Ali'ye muhabbet duymak ve onun, diğer sahabîlerden daha faziletli olduğunu düşünmektedir. Kim onu Ebû

³⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 135.

³⁴⁹ Topgöl, “Hadis Râvîlerinde Şîîlik Eğilimi” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 71.

³⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 369.

³⁵¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 873.

Bekir ve Ömer’e takdim ederse o kimse Şîliğinde aşırıdır (*ğâli*). Bu kimse için Râfızî de denir. İkisine öncelemiyorsa yalnızca Şîidir.”³⁵² İbn Hacer bu sözleriyle, *teşeyyu*‘ lafzının, Hz. Ali’yi ashaba öncelemek anlamında olduğunu belirterek genel bir Şîilik portresi çizmiştir. İbn Hacer’in, “Bu kimse için Râfızî de denir.” sözünün sebebi, kendisinin daha önce ifade ettiği gibi Müteahhirûn döneminde *teşeyyu*‘ lafzının Râfızîler hakkında kullanılmasıdır.³⁵³ Burada dikkat çekilmesi gereken husus, aşırılık unsurunun hangi âmilden kaynaklandığıdır. Hz. Ali’yi Hz. Osman’a takdim eden de Hz. Ebû Bekir’e takdim eden de Şîidir. İki arasında fark, onu Hz. Ebû Bekir ve Osman’a tafdîl edenlerin “aşırı” olmasıdır. Nitekim Yahya b. Maîn, üçüncü bölümde incelenecek râvilerden Ubeydullah b. Musa’nın Hz. Ali’yi Hz. Ebû Bekir ve Ömer’e tafdîl ettiğini bizzat haber vermiş ve “Şîilik konusunda Abdurrezzâk, ondan daha aşırıydı.” açıklamasını yaparak râvinin mezhebinde aşırı olduğuna dikkat çekmiştir.³⁵⁴

2.6.2.2 Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’e Buğz Etmek

Mütekaddim dönemde *Şîi ğâlî* ve *Şîi mufrî* lafızları, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e buğz eden râviler hakkında da kullanılmıştır. Misal olarak, hicrî ikinci asırda yaşayan ve aşırılıkla itham edilen Cafer b. Süleyman (ö. 178/795) bizzat kendisi Ebû Bekir ve Ömer’e buğz ettiğini ifade etmiş, Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) onu Râfızîlikle nitelemiştir.³⁵⁵ Benzer şekilde İbn Hibbân da Cafer’in Hz. Ebû Bekir ve Ömer’e (r.s.) buğz ettiğini belirtmiştir.³⁵⁶ Dolayısıyla bu dönemde Şîilikte aşırıya gitmenin anlamlarından birinin, Şeyheyn’e buğz etmeyi ve onların faziletini kabul etmemeyi kapsadığı söylenebilir. Bir diğer örnek olarak Ukaylî (ö. 322/934), Şîi râvi Sâlim b. Ebî Hafsa (ö. 140/757) hakkında “Şîilikte aşırıya giderdi (*yufrit*), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e buğz eder, Hz. Osman hakkında ileri geri konuşurdu.”³⁵⁷ açıklamasını yapmıştır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e (r.a.) buğz etme halinin râvinin aşırı Şîi kimliğinin asgarî göstergesi olduğu düşünülebilir.

³⁵² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 459.

³⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 94.

³⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVIII, 60.

³⁵⁵ el-Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 188; Sem’ânî, *el-Ensâb*, VIII, 378. Ayrıca Râfızîliğin, Şîiliğin aşırı bir kolu olduğundan bahsedilmiştir.

³⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 140. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَكَانَ يَبْغِضُ الشَّيْخَيْنِ”.

³⁵⁷ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemal*, III, 201. Ukaylî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ يَفْرُطُ فِي التَّشْيِيعِ، وَكَانَ يَبْغِضُ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ، وَيَتَنَاولُ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ”.

2.6.2.3 Sahâbeye Hakaret Etmek

Şîî lafzıyla birlikte kullanılan ve aşırı Şîî anlamını veren *ğâlî*, *ğulât*, *muğliye* lafızları, İbn Maîn'in içinde bulunduğu mütekaddim dönemde Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a dil uzatanlar, Hz. Ali'nin karşısında savaşanlara hakaret edenler hakkında da kullanılmıştır.³⁵⁸ Misal olarak İbn Maîn, Yunus b. Habbâb'ın (ö. 131-140/748-757) sahâbeye,³⁵⁹ ve Hz. Osman'a hakaret ettiğini söylemiş,³⁶⁰ onu Râfîzî olarak nitelemiş³⁶¹ ve hakkında “Şîîliğin ötesinde, Şîîlikte aşırı” anlamında “*fevka 'ş-şîa*” lafzını kullanmıştır. Diğer münekkittler de râvinin mezhebinde aşırılık olduğunu ifade etmiştir.³⁶² Bu durumda hakkında “sahâbeye hakaret ediyordu” yahut “Râfîzî” lafızlarını kullandığı râvilerin aşırı Şîî olduğu söylenebilir. İbn Adî de (ö. 365/976) Yunus b. Habbâb hakkında “Şîîlikte aşırı olanlardandır. Osman'a hakaret ederdi...”³⁶³ diyerek, Hz. Osman'a hakaret etmenin aşırılık olarak nitelendiğini belirtmektedir. Ayrıca İbn Maîn, üçüncü bölümde incelenecek râvilerden Ubeydullah b. Musa'nın Muaviye hakkında ileri geri konuştuğunu, bir başka ifadeyle ona hakaret ettiğini duyduğunu ifade etmiş ve mezhebinde aşırı olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴

Bir başka misal olarak İbn Maîn, Ebû İsrâîl (ö. 169/786[?]) hakkında “Şîîlikte aşırıya giderdi (*yufrit*)³⁶⁵ demekle birlikte Ebû İsrâîl Şîîlikte aşırıydı (*yağlû*).”³⁶⁶ açıklamasını yapmıştır. Bu durum *مفرط* ve *يغلو* lafızlarının benzer anlamda kullanıldığını göstermektedir. Ebû İsrail, hem Hz. Osman'a hakaret etmekle nitelenmiş,³⁶⁷ hem de onun kâfir olarak vefat ettiğini düşündüğü öne sürülmüştür.³⁶⁸ Bu ise aşırı Şîî anlamına gelen mezkûr iki lafzın, Hz. Osman'a hakaret eden yahut onun hakkında aşırı görüşlere sahip olanlar hakkında da kullanıldığını göstermektedir. Benzer bir şekilde İbn Hacer,

³⁵⁸ Mustafa Öz'ün tespiti için bkz.: Öz, “Ğâliyye”, *DİA*, XII, 334.

³⁵⁹ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 406.

³⁶⁰ İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.) III, 470.

³⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 515.

³⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 439. İfadenin aslı şu şekildedir: “ويونس بن خباب فوق الشيعي”.

³⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 519. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ويونس بن خباب له غير ما ذكرت، وهو: “من الغالين في التشيع وكان يحمل على عثمان وأحاديثه مع غلوه تكتب”.

³⁶⁴ Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 612; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 60.

³⁶⁵ Ebû Zûr'a ed-Dimeşkî, *Târîh*, s. 273. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لا بأس به، كان يفرط في التشيع”.

³⁶⁶ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, s. 65. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ أَبُو إِسْرَائِيلَ يَغْلُو فِي الشَّيْعَةِ”.

³⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 478. İbn Mehdî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان يشتم عثمان”.

³⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 467.

“ashaba hakaret eden aşırı Râfızî’dir (aşırı Şîî)” demiştir.³⁶⁹ Burada kullandığı Râfızî lafzı, mütekaddim dönemdeki aşırı Şîî ile aynı anlama gelmektedir. Ayrıca bu noktada önemli olan, aşırı Râfızî yahut aşırı Şîînin ne zaman “aşırılıkla itham edildiği” konusudur. Anlaşılan o ki İbn Hacer, ashaba hakaret etmenin aşırı bir davranış olduğunu söylemekte ve bunu yapanları da aşırılıkla nitelemektedir. Konuyla ilgili Zehebî’nin (ö. 748/1348) yaptığı açıklamalar önemlidir:

Biri, bid‘at sahibi râvinin *sika*, âdil ve mutkin olarak nitelenmesine, adâletli sayılmasına nasıl müsaade edilir derse ona şöyle cevap verilir; bid‘at iki türdür: (Bid‘at-i suğrâ ve bid‘at-i kübrâ) Aşırı Şîilik (*ğuluwvi’-teşeyyu’*) gibi veya aşırılık ve tahrif olmaksızın inanılan Şîilik gibi olan bid‘atler bid‘at-i suğrâdır; tâbiîn ve tebe-i tâbiînin çoğu dindâr, takvalı ve doğru sözlü olmakla birlikte bu tür bid‘ate sahip kimselerdi. Şayet onların hadisleri reddedilecek olursa nebevî sünnettîn hepsi elimizden kayıp gider, bu apaçık bir zarardır. Bid‘at-i kübrâyâ gelince, kâmil bir Râfızîlik ve bunda aşırıya gitmek, Ömer ve Ebû Bekir’i (r.a.) alçaltıcı sözler söylemek ve insanları da buna teşvik etmek gibi davranışlarda bulunan kimselerin bid‘atidir. Onların hadisleri hürmeten dahi olsa (hadiste) delil olarak kullanılmaz. Nitekim bu özelliklere sahip olup doğru sözlü ve güvenilir olan bir kişi bile hatırıma gelmiyor. Bilakis yalan onların şîâridir, takiyye ve nifak onların örtüsüdür. Hal böyleyken bu kimselerden nasıl hadis alınır? Hâşâ ve Kellâ! Selefin zamanında ve kullanımında aşırı (*ğâlî*) Şîî ise; Osman, Zübeyr, Talha, Muâviye ve Ali r.a. ile savaşan bir grup insan hakkında kötü konuşan ve onlara hakaret etmeye yeltenen kimseler içindir. Bizim zamanımızda ve kullanımımızdaki aşırı Şîî ifadesi ise bu kimseleri tekfir eden, Ebû Bekir ve Ömer’den (r.a.) yüz çeviren kimseler içindir, bu ise kötü bir dalalettir.³⁷⁰

Zehebî’nin açıklamasına göre “aşırı Şîî (*ğâlî*)” lafzı, selefin döneminde farklı, sonraki dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Zehebî’nin “selefin” ifadesiyle, hicrî ilk üç asrı içine alan ve hadiste mütekaddimûn dönemini kapsayan âlimleri kastettiği anlaşılmaktadır. Zira bu lafız, kimi zaman selef-i salihîn tamlamasıyla, hicrî ilk üç asırda yaşamış ehl-i hadis mensupları hakkında kullanılmıştır.³⁷¹ “Bizim zamanımızda” ifadesini hicrî sekizinci yüzyılda kullandığına dikkat edilirse bu süre zarfında Şîî ve aşırı

³⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 459. İbn Hacer’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “والتشيع محبة علي وتقديمه على الصواب، فمن قدمه على أبي بكر وعمر فهو غال في تشيعه ويطلق عليه رافضي وإلا فشيوعي، فإن انضاف إلى ذلك السب أو التصريح بالبغض فغال في الرفض وإن اعتقد الرجعة إلى الدنيا فأشد في الغلو”.

³⁷⁰ Zehebî, *Mîzân*, I, 5.

³⁷¹ Bkz.: Mehmet Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *DİA*, XXXVI, 399-402.

Şîi kavramlarının değişmesi oldukça doğaldır. Zehebî'nin aktardığı bilgiler, İbn Maîn'in "aşırı Şîi" olmakla nitelediği birinin, Hz. Osman, Zübeyr, Talha, Muâviye ve Hz. Ali'yle (r.a.) savaşanları tekfir etmediğini, bu anlamdaki aşırılığın ancak müteahhir dönemde olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir. Öte yandan mütekaddim dönemde yaşamış ve İbn Maîn tarafında mezhebinde aşırılıkla nitelenmiş bir râvi olan İsmâil b. Halîfe'nin (ö. 169/786[?]), Hz. Osman'ı (r.a.) tekfir ettiği de Behz b. Hakîm (ö. 143/761[?]) tarafından nakledilmiştir.³⁷² Dolayısıyla mütekaddim dönemde mezkûr sahabîlerin tekfir edilmediğini söylemek doğru olmayabilir. Fakat İbn Maîn'in değerlendirmede bulunduğu râviler arasında sahabeyi tekfir ile itham edilen başka bir râviyi tespit etmediğimizi belirtmek gerekir. Bu sebeple Hz. Osman'ı (r.a.) tekfir etmenin hicrî ilk üç asırda nadiren vuku bulduğu düşünülebilir.

İbn Maîn döneminde aşırı Şîi olarak itham edilen birinin, bid'at-i suğrâya sahip olduğu; genel olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i tekfir etmediği, en fazla onlar hakkında ileri geri konuştuğu ve onlara hakaret ettiği söylenebilir. Nitekim İbn Maîn, Hz. Osman hakkında ileri geri konuşan Abdurrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/827) Şîilikte aşırı (*ğâlî*) olduğunu ifade etmiştir.³⁷³ Benzer bir şekilde İbn Maîn'in aşırı Şîi olarak nitelediği (*yufritu fi't-teşeyyu*)³⁷⁴ İsmâil b. Halîfe hakkında İbn Mehdî, "Osman'a hakaret ederdi (*yeştumu*)."³⁷⁵ Bir diğer örnek olarak İbn Maîn'in aşırı Şîi olarak (*mine's-şâ'l-muğâliye*)³⁷⁶ nitelediği Hüseyin el-Eşkar hakkında Cûzcânî "Ashâbın hayırlılarına (Ebu Bekir ve Osman'a) çok fazla hakaret eden aşırılardan (i) (*ğâlin mine's-şettâmîn*)."³⁷⁷ açıklamasını yapmıştır. Bu durum *ğâlî* veya *yufritu* lafzı kullanılarak aşırılıkla itham edilen râvinin Hz. Osman'a hakaret ettiğini, bir başka ifadeyle hicrî ilk üç asırda Hz. Osman'a hakaret eden birinin aşırı Şîi olarak nitelenebileceğini göstermektedir.

Mufrit lafzının *ğâlî* ile benzer bir anlama geldiğini söylemek mümkündür. Nitekim Ukaylî'nin "*yufritu fi't-teşeyyu*" lafzını kullandığı Abdülcebbâr b. Abbâs hakkında İbn Hibbân'ın "*Ğâlî*" lafzını kullanması bu düşünceyi desteklemektedir.³⁷⁸ Bir

³⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 467.

³⁷³ Haîf, *Târihu medîneti's-selâm*, XVI, 612.

³⁷⁴ Ebû Zûr'a ed-Dîmeşkî, *Târih*, s. 273.

³⁷⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 478.

³⁷⁶ İbn Maîn, *Suâlat*, Medine: Mektebetü'd-Dar, 1988, s. 435

³⁷⁷ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VI, 368.

³⁷⁸ Bkz. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVI, 386 ve dipnot.

başka örnek olarak Ukaylî, bir râvi hakkında “Şîilikte aşırıya kaçıyordu (*yufritu*), Ebû Bekir ve Ömer’e (r.a.) buğz ediyordu, Hz. Osman’a (r.a.) hakaret ediyordu”³⁷⁹ açıklamasını yapmıştır. Bu da “*yufritu*” lafzının, “*ğâlî*”ye benzer şekilde sahâbeye hakaret eden râviler hakkında da kullanıldığını göstermektedir.

Zehebî’nin yukarıda zikredilen ifadelerinden anlaşılan bir başka nokta ise bid’atinde aşırıya giden râvi ile insanları mezhebine davet eden râvinin farklı kimseler olduğudur. “Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir’i (r.a.) alçaltıcı sözler söyleyerek insanları da buna teşvik etmek gibi davranışlarda bulunan kimseler” cümlesinde “teşvik etme” lafzı ile mezhebine davet etmeyi kastetmektedir. Böylece bid’atinde aşırıya kaçan râvi ile bid’atine davet eden râvinin farklı anlamlara geldiği söylenebilir.

2 6.2.4 Aşırı Fikirlere Sahip Olmak

Râvinin bid’atinde aşırı olarak nitelenmesinin sebeplerinden biri de rec’at gibi aşırı fikirlere sahip olmasıdır. Nitekim bazı mezhepler tarihi müellifleri, mezhebin aslında olmayıp sonrasında gelişen ve görüşlerinde aşırılık bulunan kimseleri *ğâlî* veya *ğulât* şeklinde nitelemişlerdir. Örneğin Abdülkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), Muğîriyye, Beyânîyye gibi mezhebinde imamların ilahlığı ve rec’at, gibi inanışları bulunduran grupları “aşırı” olarak nitelemiştir.³⁸⁰ Dolayısıyla mezhebin içerisinde aşırı görüşlerin bulunması râvinin “aşırı” olarak nitelenmesine sebep olmaktadır. Bir başka misal olarak Şehristânî (ö. 548/1153), el-*Milel ve’n-nihal*’de Şîa’yı Keysânîyye, Zeydiyye, İmamiyye, *Ğâlîyye* ve İsmâîliyye kollarına ayırarak açıklamıştır. Şehristânî’in açıklamasına göre *Ğâlîyye* fırkası, imamları hakkında aşırılık barındıran görüşlere inanan (*ğalev*) hatta onları insan üstü bir varlık olarak niteleyen kimselerden oluşmaktadır. Kimisi yaratıcıyı kendi imamlarına benzetmiş, kimisi de imamlarına ilahlık sıfatı yüklemiştir. Genel olarak bu tür farklı itikadî görüşlerin, diğer dinlerden etkilenecek mezheplerine girdiğinin altını çizmiştir.³⁸¹ Anlaşılan o ki Şîa’nın *ğâlîyye* fırkası için, aşırı görüşlere sahip olmaları sebebiyle *ğâlî* lafzı kullanılmıştır. Buradan hareketle, kendisine “*Ğâlî, mufrit*” gibi nitelemeler yapılarak aşırı oldukları belirtilen râvilerin, inandıkları mezhebin akidesinde aşırılık barındıran unsurlar olduğu için bu şekilde tanıtıldıkları görülmektedir.

³⁷⁹ Moğultay, *İkmâlu Tehzîb’il-Kemâl*, III, 201.

³⁸⁰ Bkz.: Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firak*, 227-233.

³⁸¹ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 173.

Bahsedildiği üzere “Aşırı” anlamına gelen “*ğâlî*” lafzı, rec‘at gibi sonradan ortaya çıkmış ve mezhebin ana çizgisinden farklı, aşırı olarak nitelenecek görüşlere sahip olanlar hakkında da kullanılmıştır. Buna İbn Adî’nin (ö. 365/976) bir açıklaması örnek gösterilebilir. O, Osmân b. Umeyr isimli bir râvi hakkındaki “Kötü bir mezhebi var. Aşırı Şiîdir, rec‘ate inanır.”³⁸² demiştir.

“Aşırı” ithamının, “mezhebin görüşlerinde aşırılık unsuru bulunması” anlamında kullanılmasına İbn Hacer’in daha önce zikredilen şu sözleri örnek gösterilebilir. İbn Hacer, “Bir Râfîzî, rec‘at görüşüne inanıyorsa mezhebinde çok daha “aşırı” (*ğâlî*) olduğu anlaşılır.”³⁸³ demiştir. Dolayısıyla *imamet* anlayışıyla birlikte gelişen, mezhebin içerisine sonradan dâhil olmuş rec‘at gibi aşırı görüşlere inanmak da kişinin aşırılıkla nitelenmesine sebep olmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında ise her aşırılık lafzının doğrudan râvinin davetçi olduğuna delalet etmediği anlaşılmaktadır. Benzer bir şekilde Büyükkara’nın tespitiyle göre hicrî ikinci asırdan itibaren özellikle İmam Sâdık (ö. 148/765) sonrasında ortaya çıkan bazı “aşırı” gruplar, masum imamların ilahlığı, imamların gaybı bilmesi gibi görüşlere inanmıştır.³⁸⁴ Bu durum, o dönem aşırı kabul edilen inançlara sahip olanların aşırılıkla (*ğuluv*) nitelendiğini göstermekte Mustafa Öz’ün bu yöndeki tespiti de bu düşünceyi desteklemektedir.³⁸⁵ Esasında İbn Maîn, değerlendirmede bulunduğu râvilerin hiçbirini hakkında imamların gaybı bildiği, imamların ilahlığına, veya rec‘ate inandığı bilgisi vermemiştir. Fakat bu durum, ilk üç asırda bu görüşe sahip kimsenin olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Câbir el-Cu‘fî (ö. 128/746) gibi bazı isimlerin rec‘ate inandığını, İbn Maîn’in akranları ifade etmiştir.³⁸⁶ Sonuç olarak İbn Maîn bir râviyi *ğâlî* lafzıyla nitelediğinde, bu aşırılığın doğrudan Ğâliyye mezhebine mensubiyeti ifade ettiği düşünülmemelidir. Bununla birlikte *ğâlî* lafzının, yukarıdaki gibi bir kullanımının olması lafzın doğrudan dâîler hakkında değil, mezhebin içinde aşırılık unsuru barındıran râviler hakkında kullanıldığını söylemek mümkündür.

³⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 286.

³⁸³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, 459.

³⁸⁴ Mehmet Ali Büyükkara, Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet: Mûsâ Kazım ile Ali Rızâ Dönemi Şiîliği ve Abbasiler, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2010, s. 377.

³⁸⁵ Öz, “Ğâliyye”, *DİA*, XII, 333 vd.

³⁸⁶ İbn Maîn, *et-Târîh*, III, 296. Zâide’nin rec‘ate inandığı, İbn Maîn tarafından nakledilmediği için râvi üçüncü bölümde incelenememiştir.

2.6.2.5 Mezhebine Taassup Derecesinde Bağlı Olmak

Aşırı Şîi anlamına gelen “*mufrit*” lafzının “*ğâlî*”den farklı olarak, mezhebine taassup derecesinde bağlı olan râviler hakkında da kullanıldığına dikkat çekilmelidir. Sözlük anlamı itibariyle *ğâlî* gibi aşırılığa delalet eden *yufritu* ve *mufrit* lafızları, “*ğâlî*”den farklı olarak mezhebine taassupla bağlı olmak, koyu bir taraftar olmak anlamında da kullanılmıştır. “*Ğâlî*”nin kullanım sıklığı, mezhebin ana akım görüşleri merkeze alındığında *imâmet* gibi konularda aşırılık olarak nitelendirilecek fikirlere sahip olan, sahâbeye hakaret etmek veya silahlı eyleme katılmak gibi aşırı davranışlarda bulunan kimselerde karşımıza çıkmaktadır. *el-Mektebetü’ş-Şâmile* üzerinden yapılan taramada *ğâlî* lafzının genellikle yukarıda zikredilen maddelere bağlı olarak kullanıldığı, *mufrit* lafzının ise çoğunlukla tek başına, aşırılık barındıran fikirlere veya eylemlere atıf yapılmadan kullanıldığı fark edilmiştir.³⁸⁷ Ayrıca Ukaylî’nin bir râvi hakkında “Şiîliği şiddetliydi (*şedîd*), gerçekten aşırılığa kaçıyordu (*yufritu*)”³⁸⁸ demesi *yufritu* lafzının, mezhebine mutaassıp bir şekilde bağlı Şîiler hakkında kullanıldığını düşündürmektedir. Bu bağlılık, râvinin kendi görüşüne muhalif olanları dinsiz görmesi yahut abartılı dinî eylemlerde bulunması şeklinde kendini gösterebilir.

Dikkat çekilmesi gereken diğer konu, “mezhebine taassup derecesinde bağlı” anlamına gelen *mufrit* lafzının, kimi zaman dâî râviler hakkında da kullanıldığıdır. Söz gelimi İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), Sıffin savaşında Ammâr b. Yâsir’i şehit eden Ebü’l-Gâdiye (ö. 83/702) hakkında “Ammâr’ın katilidir. Hz. Osman’ı sevmekte aşırıya kaçıyordu (*yufritu*).”³⁸⁹ demiştir. Bu açıklama, mezhebi uğrunda silahlı saldırıya katılan ve bu sebeple mezhebinin davetçisi olduğu anlaşılan biri hakkında *mufrit* veya *yufritu* lafızlarının kullanıldığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle haklarında mezkûr lafızlar kullanılan bazı râvilerin, aynı zamanda mezhebi için savaşan dâîler olduğu düşünülebilir. Öte yandan bu lafızlar genel olarak “aşırı” ve “mutaassıp” anlamlarına geldiği için lafzın doğrudan ve yalnızca dâîler hakkında kullanıldığını söylemek hatalı olacaktır. Bu düşüncenin sağlaması tezin üçüncü bölümünde yapılacaktır.

³⁸⁷ Misal için bkz.: Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, X, 134, 271, XII, 53.

³⁸⁸ Ukaylî, *Duafâ*, III, 74.

³⁸⁹ İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut: Dâru’l-ceyl, 1992, IV, 1582.

Sonuç olarak aşırı Şiîliğe delalet eden lafızlardan *ğâlî* ve *mufrî* gibi lafızlar genelde şu kimseler hakkında kullanılmaktadır: Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den daha faziletli olduğunu düşünen, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e buğz eden, sahâbeye hakaret eden, *Rec'at* ve Ehl-i beyt mensubu imamların ilahlılığı gibi aşırı görüşlere inanan, mezhebine koyu bir şekilde bağlı olan kimseler. Buna ek olarak *mufrî* lafzıyla nitelenen bazı râviler aynı zamanda dâî olmakla da nitelenmiştir. Bu durum yalnızca *mufrî* lafzıyla nitelenen bir râvinin doğrudan dâî olduğunu göstermese de davetçi yönü hakkında şüphe oluşturmaktadır. Bu sebeple üçüncü bölümde İbn Maîn'in aşırılıkla nitelediği râviler de dâî- aşırı bağlantısını görmek açısından incelenecektir.

2.6.3 Haşebiyye

Kelime anlamı olarak “sopa ve odun” anlamındaki “haşeb” kökünden türeyen Haşebiyye kelimesi ³⁹⁰ İbn Maîn'in ifadesine göre terim olarak, kendilerini Hz. Hüseyin'in oğlu olan Zeyd b. Ali'nin asıldığı ağaca nisbet eden topluluğun ismidir.³⁹¹ Bu kimseler için Râfîzî lafzı da kullanılmaktadır. Terim ilk defa, Hz. Hüseyin'in intikamını alma hedefiyle yola çıkan Muhtâr es-Sekafî'nin ordusunda bulunan mevâliler için kullanılmıştır. Ellerinde yeterli silah bulunmadığı için odun ve sopalarla orduya katıldıkları ve bu sebeple “Haşebiyye” olarak anıldıkları da kaydedilmektedir. Bu grup isyan zamanında Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye'den (ö.?) doğan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700) halife olmasını istemesi yönüyle diğer Şiî fırkalardan ayrılmaktadır. Ayrıca Keysâniyye'ye mensup olan ve sonrasında rec'at ve tenâsüh akîdesine inananlar hakkında da Haşebî lafzı kullanılmıştır.³⁹² Sonuç olarak hakkında Haşebî lafzının kullanıldığı râvilerin aşırı Şiî olduğu söylenebilir.

Söz gelimi Yahya b. Maîn'in Şiî ³⁹³ ve Haşebî olmakla nitelediği ³⁹⁴ Hâris b. Hasîra ³⁹⁵ hakkında İbn Adî (ö. 365/976) “Kûfe'de aşırı Şiîlikle yanıp tutuşan biridir (*muhterik fi't-teşeyyu*’).” ³⁹⁶ demiş, Dârekutnî (ö. 385/995) de “Şia'nın büyüklerindendir,

³⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 351.

³⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 452.

³⁹² Mustafa Öz, “Haşebîyye”, *DİA*, XVI, 402-403.

³⁹³ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 469.

³⁹⁴ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 93.

³⁹⁵ Râvî, üçüncü bölümde detaylı incelenecektir.

³⁹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 454. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وهو أحد من يعد من المحترقين بالكوفة في التشيع”.

aşırı Şîidir.”³⁹⁷ açıklamasını yapmıştır. Bu sebeple Haşebî olarak nitelenen râvinin aşırı Şîi olduğu söylenebilir. Burada *Muhterik* lafzı, sözlük anlamına uygun bir şekilde mecazen şiddet ve aşırılık ifade etmektedir.³⁹⁸ Dolayısıyla lafız bu bağlamda “mezhebi için yanıp tutuşan, sıkı sıkıya bağlı, taassup derecesinde bağlı” anlamlarına gelmiş olmalıdır. Bu şekilde nitelenen birinin aynı zamanda dâî olması muhtemel olmakla birlikte buna hükmedebilmek için yardımcı bir karineye ihtiyaç duyulur. Zira kişi bir gruba ve bir görüşe meftûn olsa da insanları ona davet etmeyebilir.

2.7 Dâî ile Aşırı Lafızları Arasındaki Fark

Yukarıdaki “aşırı Şîi” başlığında yalnızca Şîi râviler hakkında bazı tespitler yapılmıştı. Bu başlık altında ise yukarıda zikredilen beş başlıktaki anlamlara ek olarak, diğer mezhepleri de kapsayacak şekilde, genel manasıyla mezhebinde aşırı olmanın anlamı ve dâî ile arasındaki fark üzerinde durulacaktır.

Zikredildiği üzere aşırı Şîiliğin ifade ettiği beş anlam, hakkında *ğâlî*, *şedîd*, *mufrîd* lafızları kullanılan diğer mezhep mensupları hakkında da geçerli olmalıdır. Öte yandan, bu tür özellikleri gösteren râviler hakkında da “mezhebinde aşırıdır” denebilir. Misal olarak Hz. Ebû Bekir ve Ömer’e (r.a.) buğz ve hakaret etmek nasıl aşırılık olarak değerlendiriliyorsa, tersi olan Hz. Ali’ye buğz veya hakaret etmek de aşırılık olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, aşırı Şîilere kıyasla Hz. Ali’ye hakaret eden Nâsibîlerin de aşırılık taşıyan bir eylemde bulundukları için bid’atlerinde aşırı oldukları söylenebilir. Bu sebeple çalışmamızda İbn Maîn’in Hz. Ali’ye hakaret ettiğini söylediği râviler de aşırı olarak kabul edilmiş ve o başlık altında incelenmiştir. Benzer şekilde mezhebine koyu bir şekilde bağlı olan diğer mezhep mensuplarını da aşırılıkla nitelemek mümkündür. Söz gelimi Ahmed b. Hanbel, Abdülmecîd b. Abdilazîz isimli mürcî bir râvi hakkında³⁹⁹ “Hadisinde bir sorun yok (*lâ be’s bihi*), ircâ görüşünde aşırılık vardı (*ğuluv*). (Kendisi gibi düşünmeyenler hakkında) ‘bunların imanları hep şüphede (*şükkâk*)’”⁴⁰⁰ açıklamasını yapmıştır. Abdülmecîd’in aşırı olarak nitelenmesinde diğer mezhep gruplarının

³⁹⁷ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, II, 148. Dârekutnî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “شيخ للشيعة يغلو في التشيع”.

³⁹⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 873.

³⁹⁹ Râvi, üçüncü bölümde detaylı incelenecektir.

⁴⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 47. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لا بأس به وكان فيه غلو في الإرجاء ويقول هؤلاء الشكاك”.

“şüphecilerden” olduklarını söylemesi yatıyor olmalıdır. Zira İbn Hanbel’in, râvinin aşırılığını bu şekilde gerekçelendirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Abdülmecîd’in bizzat “kim şu şükkâktan (şüphe edenlerden) hadis getirirse ondan hadis rivayet etmem: Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Abdurrahman el-Mukri’.”⁴⁰¹ demesi mezhebinin koyu bir taraftarı olduğu ve karşı görüştekilerden hadis rivayet etmeyecek kadar mutaassıp olduğunu düşündürmektedir. Bu ileri gitme durumu, aşırılığın bir tezahürüdür.

Öte yandan, birinci bölümde incelenen dâî lafzıyla, râvinin aşırılığına delalet eden *ğâlî*, *muğlî*, *mufrit* vb. lafızların anlamları birbirinden ayrılmaktadır. Dâîlik, mezhebinin reisi olmak, mezhebi hakkında konuşmak, mezhebi uğruna savaşmak veya kitap telif etmek suretiyle mezhebine davet etmek anlamı taşımakta, aşırılık ise bid‘atinde rec‘at ve imamların ilahlılığı gibi aşırı görüşlere sahip olmak, *Şeyheyn*’e buğz etmek ve Hz. Ali’yi onlara tafdîl etmek, ashaba hakaret etmek gibi bid‘ati hakkında aşırıya kaçan sözler söylemek ve bid‘atine taassup derecesinde bağlı olmak anlamlarına gelmektedir. Mezhebinde aşırı bir râvinin aynı zamanda dâî olması mümkün olsa da her aşırının mutlaka dâî olması her dâînin de mezhebinde aşırı olması zorunlu değildir. Nitekim İbn Maîn, Kaderî, Mutezilî ve Cehmî râviler hakkında aşırılığa delalet eden bir lafız kullanmamış fakat bazılarını dâîlikle nitelemiştir. Dolayısıyla aşırılığın doğrudan dâîlik anlamına gelmediği, genellikle bir mezhebin aşırı görüş ve tasarrufları hakkında veya o mezhebe taassup derecesinde bağlılık anlamında kullanıldığı söylenebilir.

⁴⁰¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHYA B. MAÎN'İN AŞIRI BİD'ATÇI VEYA DÂÎ OLMAKLA NİTELEDİĞİ RÂVİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde öncelikle İbn Maîn'in bid'at ehli râvilerden hadis kabul etmede öne sürdüğü ana kriterler incelenecektir. Ardından *Mevsûa*'daki aşırı bid'atçı ve dâî râviler hakkında ulaşılan bilgiler değerlendirilecektir. Akabinde İbn Maîn'in aşırılık veya dâîlikle nitelediği 27 râvi dört başlık altında incelenecektir. Her başlığın sonunda ilgili râviler hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1 Yahya b. Maîn'in Bid'atçıların Rivayetlerini Kabul Şartları

İbn Maîn'in aşırı ve dâî râviler hakkındaki değerlendirmelerini daha iyi okumak adına genel olarak bid'at sahiplerinin rivayetlerine yaklaşımına değinmekte fayda vardır. Onun ehl-i bid'ate yaklaşımını, râvinin rivayetlerini hatasız aktarması, yalan söylememesi, sahâbeye (r.a.) hakarete veya fiilî saldırıda bulunmaması ve dâî olmaması şeklinde dört ana başlık altında incelemek mümkündür.

3.1.1 Râvinin Rivayetlerini Hatasız Aktarması

İbn Maîn, bid'at sahibi bazı râvileri hadis rivayetlerinde hatasız ve doğru aktarım yaptıkları gerekçesiyle tevsik etmiş ve hadislerinin yazılabileceğini ifade etmiştir. Bunun yalnızca belli bir grup bid'at fırkası için değil genel olarak tüm bid'at grupları için geçerli olduğu söylenebilir. Söz gelimi İbn Maîn, *sika* olduğunu belirttiği Saîd b. Huseym el-Hilâlî'nin (ö. 180/797) Şîî olduğu ifade edildiğinde, onun hakkındaki görüşünü değiştirmemiş, “Şîî de olsa *sikadır*, Kaderî de olsa *sikadır*.”⁴⁰² diyerek itikadî görüşlerden ziyade râvinin hadis ehliyetine odaklandığını göstermiştir. Misal olarak o, Kaderî olan Alâ' b. el-Hâris'in (ö. 136/754) *sika* olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine kendisine “Hadislerinde bir sorun var mı?” sorusu yöneltince “Hayır, fakat o kader görüşüne inanıyordu.”⁴⁰³ açıklamasını yapmıştır. Görüldüğü gibi İbn Maîn, Alâ'nın

⁴⁰² İbn Maîn, *Suâlât*, s. 421.

⁴⁰³ Mizzî, *Tehzib 'ul-Kemâl*, XXII, 480.

hadislerinde bir sorun olmadığını belirtmekte ve hadis ilminde güvenilir bir râvi olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, “Hadislerinde bir sorun var mı?” sorusuna “Hayır, hadislerinde sorun yok, hadis ilminde güvenilir biri fakat itikadında sorun var” alt metni barındıran bir cevap vermiştir. Böylece râvinin itikadî görüşüne katılmasa da yalnızca inancı sebebiyle Kaderî bir râvinin rivayetlerini terk etmemektedir. Benzer şekilde o, kendisine yöneltilen “Kaderî olmakla itham edilen birinin hadisi yazılır mı?” sorusuna “Evet, nitekim Katâde, Hişâm ed-Destuvâî, Saîd b. Ebî Arûbe, Abdolvâris -ve bir grup insanı daha zikrederek- Kaderî idiler, onlar *sikadır*, bid’atlerine davet etmedikleri müddetçe hadisleri de yazılır.”⁴⁰⁴ cevabını vermiştir. Mezheplerine davet etme konusu ileride ayrıca değerlendirilecektir. Benzer şekilde İbn Maîn’in mürcî râvileri değerlendirirken de onların rivayetlerini merkeze aldığını söylemek mümkündür. Nitekim o, Muhammed b. Şuayb el-Kuraşî (ö. 198/814) hakkında “Mürcîydi ama hadislerinde bir sorun yoktur (*leyse bihi be’s*).”⁴⁰⁵ açıklamasını yapmıştır. İbn Maîn’in bu lafzı *sika*, hadislerine güven duyulan ve rivayetleri delil olarak kullanılan râviler hakkında kullandığı söylenmişti. Râvinin itikadî görüşü İbn Maîn’den farklı olsa da hadislerinde teknik bir sorun bulunmadığı ve rivayetleri doğru olduğu için râviyi tevsîk ettiği söylenebilir.

3.1.2 Râvinin Yalan Söylememesi ve Doğru Sözlülüğüyle Tanınması

İbn Maîn, hadis rivayetinde yalan söylemekten çekinen, bu konuda özel hassasiyeti bulunan râvileri, hadis ilmi açısından güvenilir bulmaktadır. Misal olarak, İbn Maîn Şîî olduğunu belirttiği Abdurrahman b. Salih el-Ezdî (ö. 235/850) hakkında “O, *sika* ve doğru sözlüdür (*sadûk*). Hadisin bir harfinde yalan söylemektense gökten yere çakılmak, ona çok daha sevimli gelir.”⁴⁰⁶ demiştir. Bu ifade İbn Maîn’in cerh-ta’dîl yönteminde, râvinin mezhebini değil, rivayetinde doğru sözlü olması kriterini önceliğini göstermektedir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 571.

⁴⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 373.

⁴⁰⁶ Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XI, 543.

⁴⁰⁷ Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, Abdurrahman’ın kendi mezhebini destekleyen hadisler rivayet etmesidir. Topgöl, Abdurrahman’ın Hz. Ali’nin fezâilini destekleyen 20 hadisini inceledikten sonra, bunlardan bir kısmının diğer tarihlerle desteklendiği ve sahih derecesine çıktığı, diğer bir kısmının ise zayıf olduğu sonucuna varmıştır. Tespit ve ilgili rivayetlerin incelemesi için bkz. Topgöl, *Rivâyetten Râviye: Cerh-Ta’dîl Hükümleri Nasıl Oluşturdu?*, MÜİF Vakfı Yayınları, 2019, s. 278-316. Bu durum mezhebi lehine hadis rivayet eden her râvinin İbn Maîn tarafından cerh veya terk edilmediğini düşündürmektedir.

Aynı şekilde Şîi olduğunu belirttiği Abdusselam b. Salih el-Herevî (ö. 236/851) hakkında “*Sikadır*, doğru sözlüdür, ne var ki Şîîliği vardı.”⁴⁰⁸, “Hadiste yalan söylediğini görmedim.”⁴⁰⁹ ve “Hadiste yalan söyleyenlerden değil.”⁴¹⁰ açıklamalarını yapmıştır. Bu ifadeler İbn Maîn’in râvileri “yalan söyleyenler ve söylemeyenler” şeklinde ayırdığını ve her bid‘at sahibinin de hadislerine yalan karıştırmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte her iki râvinin de İbn Maîn ile aynı dönemde yaşadığı ve Bağdat’a geldikleri bilgisi göz önünde bulundurulduğunda İbn Maîn ile görüşüklerini düşünmek mümkündür.⁴¹¹ Dolayısıyla İbn Maîn’in bizzat müşahade ederek bu kanıya vardığı düşünülebilir. Ayrıca İbn Maîn, Şîi Ali b. Gurâb el-Fezârî (ö. 184/800) hakkında “Onda bir beis yok (*sika*), sâlih bir adamdı.”⁴¹², “Onda bir beis görmüyorum (*mâ erâ bihî be ‘s*), o Şia’dandı ve (hadiste) yalan söyleyenlerden değildi.”⁴¹³ açıklamalarını yapmıştır. Bu sözler İbn Maîn’in, râvilerin itikadî görüşü ile hadis rivayet ehliyetini birbirinden ayırdığını göstermektedir. Nitekim “Şia’dandı ama yalan söyleyenlerden değildi” ifadesi de İbn Maîn’in bid‘at sahibi râvileri “hadis rivayetinde yalan söyleyenler” ve “hadis rivayetinde yalan söylemeyenler” olarak ayırdığı düşüncesini desteklemektedir.

3.1.3 Râvinin Sahâbeye Hakarete veya Fiilî Saldırıda Bulunmaması

İbn Maîn, Şîi râvileri tevsik etme noktasında bir çekince yaşamamakla birlikte ashaba hakaret eden bazı aşırı Şîi isimler hakkında sert ifadeler kullanmış ve onları cerh etmiştir. Böylece bu isimlerin hadis ilminde kendilerine başvurulmasını engellemiştir. Misal olarak o, Yunus b. Habbâb (ö. 131-140/748-757[?]) hakkında “*Sika* değil. O Nebi’nin (s.a.v.) ashâbına hakaret ederdi. Allah’ın peygamberinin ashâbına hakarete bulunan kim varsa *sika* değildir”⁴¹⁴ sözleriyle, bu yönelimdeki râvilerin hadis rivayeti açısından güvenilir olmadıklarını ifade etmiştir. Benzer şekilde İbn Maîn, Hz. Hüseyin’in (r.a.) şehîd edilmesine sebep olan isimlerden Ömer b. Sa’d’ın (ö. 66/ 686) *sika* olup olmadığı sorulunca, “Hz. Hüseyin’i (r.a.) öldüren biri nasıl *sika* olabilir?!”⁴¹⁵ demiştir. Böylece

⁴⁰⁸ Haûb, *Târîhu medîneti ‘s-selâm*, XII, 315.

⁴⁰⁹ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 359.

⁴¹⁰ İbn Maîn, *Ma ‘rifetü ‘r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 79.

⁴¹¹ Haûb, *Târîhu medîneti ‘s-selâm*, XI, 543; XII, 315.

⁴¹² İbn Maîn, *Ma ‘rifetü ‘r-ricâl* (İbn Muhriz rv.) I, 91.

⁴¹³ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 488.

⁴¹⁴ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 406.

⁴¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta ‘dîl*, VI, 111.

Ehl-i beyt'e hakaret veya fiilî saldırıda bulunan, onların şehit düşmesine sebep olan bazı râvilerin hadislerine güvenemediği, onları hem cerh hem de terk ettiği görülmektedir. Bu noktada İbn Maîn'in sahabeye hakaret edenleri cerh ederek tepkisel davrandığı, Hz. Hüseyin'i şehit eden, silahlı eyleme katılan ve sahâbeye hakaret ederek aşırılık gösteren râvilerin "itikadî görüşlerinden dolayı" cerh ve terk ettiği düşünülebilir. Hâlbuki söz konusu durumun, râvinin terk ve cerhinde tek âmil olmaması da muhtemeldir. Zira sahabe tabakasında yer almayan mezkûr râvilerin bu tür özellikleri, onların kolaylıkla yalan söyleyeceği şüphesi de uyandırmaktadır. Bu durumda ihtiyata uygun olarak hadis gibi dinin temel kaynaklarından birinde şهادette bulunma yetkileri zarar görebilir. Dolayısıyla İbn Maîn'in bu tavrını yalnızca tepkisel ve taraflı olarak değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olmayacaktır. Onun bu yöntemle, daha titiz bir eleme metodu kullanmayı hedeflediği söylenebilir.

Öte yandan İbn Maîn, her ne kadar sahâbeye hakaret edenlerden rahatsızlık duysa da sahâbeye hakaret eden Abdurrezzâk es-Sanânî,⁴¹⁶ İsmâil b. Halîfe⁴¹⁷ ve Ubeydullah b. Musâ (ö. 213/ 828)⁴¹⁸ gibi bazı isimleri hem tevsik etmiş hem de onlardan hadis rivayet etmiştir. Bu da bid'atinde aşırılık olanların da mutlak olarak terk edilmediği, detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu konu, bid'atinde aşırı olanlar başlıkları altında incelenecektir. Diğer örneklerde görüldüğü üzere İbn Maîn'in cerh-ta'dîl yönteminde, râvinin bid'at sahibi olması hadislerinin toptan reddedilmesine değil, onlara temkinli yaklaşılmaya sebep olmuştur. Böylece hadislerine yalan karıştırmadığı tespit edilen bazı râviler tevsik edilmiş ve rivayetleri kabul edilmiştir.

3.1.4 Râvinin Mezhebine Davet Etmemesi

İbn Maîn'in, bid'at ehli râvileri genel olarak dürüstlüklerine ve rivayetlerinin sağlamlığına göre değerlendirirken, aynı titizliği dâî râviler için de gösterip göstermediği önemli bir sorudur. İbn Maîn, bid'at sahibi râvilere genel yaklaşımında olduğu gibi dâî râvilere de benzer bir ölçüt uygulamış, ancak onlara, toplumu kendi görüşlerine davet

⁴¹⁶ Haûb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 612. İbn Maîn burada "yetenâvelu" lafzını kullanmıştır. Bu lafız sözlükte "hakkında ağır sözler söylemek" ve "hakaret etmek" anlamlarına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 609.

⁴¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 478. İbn Mehdî, İsmâil hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: "كان يشتم عثمان".

⁴¹⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 60.

etme eğilimleri nedeniyle özel bir dikkatle yaklaşmıştır. Bu, İbn Maîn'in hadis rivayetindeki güvenilirlik kriterlerinin, rivayetin doğruluğu kadar rivayeti aktaran kişinin niyeti ve nüfuz gücüyle de ilgili olduğunu gösterir. Nitekim İbn Maîn, Mu'tezilî Amr b. Ubeyd b. Bâb (ö. 140/761) hakkında "Onun hadisini yazma!" demiş, bunun üzerine yanındaki "Yalan mı söylüyordu?" diye sorunca, "İnsanları kendi dinine davet ediyordu." demiştir. İbn Maîn "O hâlde neden Katâde, Saîd b. Ebî Arûbe ve Sellâm b. Miskîn'i tevsik ettin?" suali üzerine "Onlar hadis rivayetlerinde doğru sözlüydüler ve insanları bid'atlerine çağırmazlardı." cevabını vermiştir.⁴¹⁹ İbn Maîn'in bu cümleleri, dâî râvilerin hadislerine özellikle temkinli yaklaştığını göstermekte ve ilk bakışta onları tümünden terk ettiği izlenimi oluşturmaktadır. Metinden anlaşıldığına göre İbn Maîn, "yalan mı söylüyordu?" sorusuna olumlu veya olumsuz açık bir cevap vermemiştir. Bu durum dâî râviler yalan söylemese dahi muhaddislerin onlardan çekindiğini, yeterince güvenmediklerini düşündürmektedir. Bu noktada Amr gibi tenkit edilen diğer dâî râvilerin yalancılık durumunun incelenmesi gerekmektedir. Zira bazı dâîlerin, aynı zamanda hadis rivayetlerinde yalancılıklarıyla bilindikleri için terk edilmiş olmaları muhtemeldir.

Üzerinde durulması gereken diğer husus, İbn Maîn'in, Amr'ı dâî olmakla niteleyip hadislerini terk ederken, Amr'ın müntesibi olduğu Kaderiyye mezhebinin fikir babası olan, Basra'da kader görüşünü ilk defa ortaya atan⁴²⁰ ve Kaderiyye mezhebinin lideri,⁴²¹ bir başka ifadeyle dâîsi olan Ma'bed el-Cühenî'yi⁴²² (ö. 83/702 [?]) tevsik etmesidir. İbn Maîn onun mezhebiyle ilgili bir bilgi vermemiş, yalnızca doğru sözlü ve güvenilir (*sika*) olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁴²³ Hâlbuki İbn Maîn'in, Ma'bed'in dâî olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Zira öğrencisi Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) "Basra'da kader meselesi hakkında ilk konuşan Ma'bed'dir. O, Kaderiyye'nin başıdır (*kâne re'sen fi'l-kader*), Katâde ve Mâlik b. Dînâr ondan hadis rivayet etti." demiştir.⁴²⁴ "Kaderiyye'nin başı" lafzı, mezhebin dâîsi olduğunu göstermektedir. Katâde b. Diâme ile

⁴¹⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 281.

⁴²⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Muallimî ve Yemânî, Haydarabad: Dâiretu'l-maarif el-Osmâniyye, h. 1431, VII, 399.

⁴²¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 226.

⁴²² Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Ma'bed el-Cühenî", *DİA*, XXVII, 281-282.

⁴²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh-ve't-Ta'dîl*, VIII, 280. Ayrıca bkz. Marûf ve diğer., *Mevsûa*, IV, s. 347.

⁴²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh-ve't-Ta'dîl*, VIII, 280.

Mâlik b. Dînâr gibi muhaddislerin ondan hadis rivayet etmesi de hadisçiler tarafından tanındığını ve rivayetlerine güven duyulduğunu göstermektedir. Ayrıca İbn Maîn, Kaderiyye mezhebini bilmektedir ve bu mezhebe müntesip çok sayıda râviyle görüşmüştür. Dolayısıyla bu kimselerin mezhep imamlarını da tanıyor olması gerekir. Öte yandan İbn Maîn, Amr b. Ubeyd'in "Tâvûs, bize Ma'bed'den (görüşlerinden) uzak durmamızı tavsiye etti."⁴²⁵ sözünü bizzat rivayet ederek onu bu bağlamda bildiğini göstermiştir. Böylece bu bilgiler, İbn Maîn'in dâî olduğunu bildiği bir râviyi tevsik ettiğini göstermektedir. Bu sebeple onun dâîlere yönelik cerh ta'dîl yönetimi tekrar sorgulamayı gerektirmektedir.

3.2 Bid'atinde Aşırı veya Dâî Olan Râviler Hakkında Genel Bilgiler

İbn Maîn'in dâî ve aşırı bid'atçı râvilere yaklaşımına geçmeden önce bu gruptaki râviler hakkında genel bir bilgilendirme yapmak faydalı olacaktır. Yahya b. Maîn'in *Mevsûa*'da değerlendirmede bulunduğu râvi sayısı 4.813'tür. Bunlar arasından yalnızca İbn Maîn'in mezhebinde aşırı veya dâî olduğunu "ğâlî", "mufrit", "dâî" gibi açık lafızlar yahut bunlara delalet eden lafızlar kullandığı ve hakkında cerh-ta'dîl hükmü verdiği râviler seçilmiştir. Onun, bizzat râvinin dâî veya aşırı olduğunu ifade etmese de hocasından naklettiği ve râvinin aşırılık veya dâîliğine delalet eden bir sözü aktarması râviyi bu bağlamda bildiğini düşündürmüştür, dolayısıyla bu râviler de kapsama dâhil edilmiştir. Bid'atinde aşırı olduğu hâlde hakkında cerh-ta'dîl hükmü vermediği râviler⁴²⁶ ve ehl-i bid'atten olup sonrasında Ehl-i sünnet'e geri döndüğünü açıkladığı râviler⁴²⁷ araştırmanın dışında bırakılmıştır. Bu şekilde araştırmaya dâhil edilen 27 râvinin 14'ünün mezhebinde aşırı, 13'ünün dâî olduğu

⁴²⁵ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 166; İbn Maîn'in Amr'dan naklettiği ifadesinin aslı şu şekildedir: "عن عمرو، قال: قال لنا طاوس: احذروا معبدا. قال يحيى: يعني معبدا الجهني". Tâvus'un "Çünkü o Kaderîdir" şeklindeki ziyadeli açıklaması da mevcuttur fakat bu varyant İbn Maîn tarafından rivayet edilmemiştir. Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 1006. Zehebî'nin ifadesi şu şekildedir: "قال عمرو بن دينار: قال لنا طاوس: احذروا معبدا. قال يحيى: يعني معبدا الجهني فإنه كان قدريا".

⁴²⁶ Bid'atinde aşırı ve dâî olduğu anlaşılan fakat İbn Maîn'in haklarında cerh-ta'dîl hükmü vermediği üç râvi bulunmaktadır: er-Rebî' b. Enes el-Bekrî, Ezher el-Herâzî ve Esed b. Vedââ. Bkz.: Marûf ve diğer., *Mevsûa*, I, 200; II, 61. Ezher el-Herâzî ve Esed b. Vedââ, Hz. Ali'ye açık bir şekilde hakaret ettikleri için mezheplerinde aşırı oldukları düşünülmüştür. Bununla birlikte, yanlarında bulunan diğer arkadaşları Hz. Ali'ye hakaret etmediği için onun ayağını çekiştirmeleri ve hakarete zorlamaları, mezheplerinde dâî olduklarını göstermektedir. Fakat İbn Maîn, bu iki isim hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl değerlendirmesi yapmamış, bu kıssayı nakletmekle yetinmiştir. Bu sebeple râviler bu bölümde incelenmemiştir.

⁴²⁷ Örneğin Abdülaziz b. Abdullah el-Mâcişûn'un (ö. 164/781) Kaderî olduğu fakat sonrasında Ehl-i sünnet'e geri döndüğünü bizzat İbn Maîn ifade etmektedir. Bkz. Hâkim, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 194.

düşünülmüştür. Mezhebinde aşırı olmakla birlikte dâî olduğu İbn Maîn'in değerlendirmelerinden anlaşılan 2 râvi bulunmakta olup bu râviler yalnızca dâî başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

İbn Maîn'in mezhep çeşitliliği zengin bölgelerde bulunması, çok sayıda bölgeye *rihle* düzenlemesi ve hatırı sayılır çoklukta hocadan ders alması, görüş belirttiği bid'at sahibi râvi sayısının fazla olacağını düşündürmektedir. Buna karşın *Mevsûa*'da bulunan 4.813 râvi arasından bid'atında aşırı veya dâî olan 27 râvi tespit edilmesinde en önemli etken, bazı râvilerin mezhep, aşırılık ve dâîlik durumunu belirtmemesidir. Bu durumunun sebepleri, bazı râvilerin aşırılık ve dâîlik durumunun talebeler tarafından da bilinmesi İbn Maîn'in eserlerinin *suâlât* tarzında olması ve bizzat kendisi tarafından değil, öğrencileri tarafından kaleme alınması olabilir.

Söz gelimi Yahya b. Maîn, akranı Ahmed b. Hanbel'in dâî ve Mürcîî olduğunu belirttiği⁴²⁸ ve diğer muhaddislerin bu bilgiyi desteklediği Şebâbe b. Sevvâr (ö. 206/821) hakkında “*sika*” açıklaması yapmakla yetinmiştir.⁴²⁹ Ayrıca İbn Maîn'in, Şebâbe'den hadis rivayet etmesi ona güvendiğini göstermektedir.⁴³⁰ İbn Maîn, Şebâbe'nin mezhebi hakkında yalnızca bir yerde, “Şebâbe ircâ görüşüne mi inanıyordu?” sorusu üzerine “Onun gibi bir şey.” anlamında net olmayan bir cevap vermiştir.⁴³¹ Bu lafız, kapalılığı sebebiyle Şebâbe'nin mürcîî olduğuna da kesin bir şekilde delalet etmemektedir. Zira o Mürcîî olmayıp buna benzer bir görüşe inanıyor da olabilir. Burada İbn Maîn'in, özellikle sorulmadığı müddetçe bazı râvilerin bid'at durumlarını açıklamadığı düşünülebilir. Öte yandan elbette İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel'in belirttiği şekilde Şebâbe'nin dâî olduğunu bilmiyor olabilir fakat kendisiyle râviler hakkında sıklıkla müzakere yaptığı akranı İbn Hanbel'in⁴³² Şebâbe'yi dâî olarak tanımlaması, İbn Maîn'in de bunu bildiğini düşündürmektedir. Buna rağmen karşı taraftan özellikle bir soru gelmediği müddetçe, râvinin mezhebi hakkında bile bilgi vermemesi onun her râvinin bid'at ve dâîlik durumunu belirtmediğini düşündürmektedir.

⁴²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 71.

⁴²⁹ Zehebî, *Mizân*, II, 260. Ayrıca bakınız, Ma'rûf ve diğer., *Mevsûa*, III, 301.

⁴³⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 545.

⁴³¹ İbn Maîn, *Suâlât*, 474. İbnü'l-Cüneyd'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قال رجل ليحيى بن معين وأنا أسمع: كان: “شبابه بن سوار يرى رأي الإرجاء؟ قال: ما أشبهه.”

⁴³² Bkz. Özbek, “Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları”, s. 60 vd.

İkinci bir örnek olarak o, Kaderiyye mezhebinin kurucu imamı, bir başka ifadeyle dâîsi olan Ma‘bed el-Cühenî’nin itikadî mezhebi hakkında bilgi vermemiş ve onu tevsîk etmekle yetinmiştir.⁴³³ Benzer şekilde İbn Maîn, Mutezile mezhebinin dâîlerinden olduğu Yahya el-Kattân tarafından ifade edilen İbn Ebî Necîh’in (ö. 131/ 749) davetçi kimliğini belirtmemiş fakat onu Kaderî ve *sika* olmakla nitelemiştir.⁴³⁴ İbn Maîn, dâî olduğu bilinen bazı râvileri de davetçi kimlikleriyle ilgili bilgi vermeden yalnızca cerh etmekle yetinmiştir. Söz gelimi İbn Maîn, Câbir el-Cu‘fî’nin (ö. 128/746) dâî olduğunu belirtmemiş⁴³⁵, “Hadiste çok yalan söylerdi (*kezzâb*).”⁴³⁶, “Hadisi yazılmaz, hiçbir kıymeti yoktur.”⁴³⁷, “Benim gözümde hiçbir değeri yok (*leyse indî bi şey*).”⁴³⁸ lafızlarını kullanmakla iktifa etmiştir. Hâlbuki Câbir dâî râvilerdendir.⁴³⁹ Bu bilgi İbn Maîn tarafından ikrar edilmese de, Câbir’in aşırı Şîî gruplardan Muğîriyye’nin liderlerinden olması⁴⁴⁰ onun dâî olduğunu bildiğini göstermektedir. Fakat o ne Câbir’in mezhebinde aşırı olduğunu ne de dâî olduğunu belirtmemiştir. Benzer bir şekilde, Râfîzî ve dâî Abbâd b. Yakub’un⁴⁴¹ mezhebi hakkında açıklama yapmamış, “*Leyse bi şey*’, kendisinde biraz olsun hayır olan insan, ondan hadis yazmaz.” demiştir.⁴⁴² Dolayısıyla mezhebinin dâîsi olan bazı râviler, İbn Maîn bunu açıklamadığı için araştırmaya dâhil edilememiştir.

İbn Maîn’in her râvînin aşırılık ve dâîlik durumunu belirtmemesine rağmen öne sürülen şartlar dâhilinde dâî râvilere karşı yöntemi hakkında yeterli bilgiye ulaşıldığı söylenebilir. İbn Maîn’in açıklaması dışında bir veriden yararlanarak İbn Maîn’in cerh-ta‘dîl yöntemi hakkında yorum yapmak hem meseleyi daha zannî bir düzleme taşıyacağı hem de bir yüksek lisans tezi olan bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla genişleteceği için yukarıda belirtilen şartlarla araştırma yapılması uygun görülmüştür.

Araştırmaya dâhil edilen râviler, bid‘atinde aşırı olup ta‘dîl edilenler, bid‘atinde aşırı olup cerh edilenler, dâî olup ta‘dîl edilenler ve dâî olup cerh veya terk edilenler

⁴³³ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh-ve-t-Ta‘dîl*, VIII, 280; Marûf ve diğer., *Mevsûa*, IV, 347.

⁴³⁴ Ka‘bî, *Kabûlu’l-ahbâr*, II, 381.

⁴³⁵ Marûf ve diğer., *Mevsûa*, I, 351 vd.

⁴³⁶ İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), III, 296.

⁴³⁷ İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), III, 364.

⁴³⁸ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 482.

⁴³⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, 1. Baskı, Riyad: Dârus’samîi li’n-neşri ve’t-tevzî’, 1420/2000, I, 78.

⁴⁴⁰ Bkz. Fığlalı “Câbir el-Cu‘fî”, *DİA*, VI, 532.

⁴⁴¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 172.

⁴⁴² İbn Cevzî, *el-Mevzûât*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: el-Mektebetü’s-selefiyye, 1386/1966, I, 345.

şeklinde dört başlık altında değerlendirilecektir. Râviler vefat tarihlerine göre incelenecek olup; tam isimleri, künyeleri, doğum ve vefat tarihleri, nisbeleri, hocaları, hadis aldıkları isimler, onlardan hadis rivayet edenler ve *Kütüb-i sitte*'de hadislerinin olup olmadığı bilgisi verilecektir. Ardından İbn Maîn'in râvi hakkında kullandığı lafızlar nakledilecek, bu lafızlar birinci ve ikinci bölümde açıklanan cerh-ta'dîl lafızları ve bid'at lafızlarıyla birlikte değerlendirilecektir. Son olarak bu veriler, hicrî ilk beş asırdaki cerh ta'dîl âlimlerinin kanaatleri ile mukayese edilecektir.

3.3 Bid'atında Aşırı Olan ve Ta'dîl Ettiği Râvilere Yaklaşımı

Bu başlık altında öncelikle İbn Maîn'in bid'atında aşırı olduğunu ifade edip aynı zamanda tevsik ettiği râviler kronolojik olarak incelenecektir. Ayrıca İbn Maîn'in, "Râfızî, Haşebî" gibi terim olarak aşırı Şîî grupları temsil eden lafızlar kullandığı râviler de bu başlık altında incelenecektir. Araştırma sırasında İbn Maîn'in, dâî olduğunu belirttiği iki Şîî râviyi (Adî b. Sâbit ve Hüseyin el-Eşkar) aynı zamanda aşırı olarak nitelediği görülmüştür. İki râvinin ismi, her iki başlık altında da yer alacak, Ek'te yer alan grafik verilerinde hem aşırı hem de dâîler arasında bulunacak olup yalnızca dâî râviler başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.3.1 Adî b. Sâbit el-Ensârî (ö. 115/734)

Kûfeli tâbiînlerden olan Adî aynı zamanda el-Kûfî ez-Zaferî ve el-Hâfız nisbeleriyle de tanınmış, Şîîlerin vaizlerinden olması sebebiyle el-Vâiz nisbesiyle de anılmıştır. Bununla birlikte *Kütüb-i sitte* müelliflerinin hepsi ondan hadis rivayet etmiştir. İbn Maîn, Adî b. Sâbit hakkında "Şîîlikte aşırıdır (yufritu)"⁴⁴³ sözüyle aşırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca "Mes'ûdî onun hakkında 'Şîîlik hakkında Adî b. Sâbit'ten daha fazla konuşanı görmedim' demişti."⁴⁴⁴ ifadesi, onun mezhebi hakkında çok konuştuğunu göstermekte, bu durum onun dâî olduğunu düşündürmektedir. Nitekim diğer münekkitler, Şîîlerin kadılarından ve vâizlerinden olduğunu söyleyerek Adî'nin dâî olduğuna işaret etmiştir.⁴⁴⁵ İbn Maîn,

⁴⁴³ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 524. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "كَانَ يَفْرِطُ فِي الشَّيْءِ".

⁴⁴⁴ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), IV, 10. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا قَطْنٍ يَقُولُ سَمِعْتُ الْمَسْعُودِيَّ يَقُولُ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَقُولُ بِقَوْلِ الشَّيْئَةِ مِنْ عَدِي بْنِ ثَابِتٍ".

⁴⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 167. Ebû Hâtim'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "نَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ قَالَ: "سَأَلْتُ أَبِي عَنْ عَدِي بْنِ ثَابِتٍ الْإِنصَارِيِّ فَقَالَ هُوَ صَدُوقٌ وَكَانَ إِمَامَ مَسْجِدِ الشَّيْئَةِ وَقَاصِمَهُمْ كَانَ فِيهِ "وقاصيهم", şeklinde geçmektedir. bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 524, dipnot.

onu “*Sika râvilerden hadis rivayet ettiği takdirde kendisinde bir beis yoktur (leyse bihî be’s).*”⁴⁴⁶ lafızlarını kullanarak şartlı olarak ta’dîl etmiştir. Diğer münekkitler de onu ta’dîl ederek İbn Maîn’i desteklemiştir.⁴⁴⁷ Dolayısıyla râvi, bid’atinde aşırı ve dâidir. Burada hakkında kısaca bilgi verilen Adî b. Sâbit, dâi ve tevsîk edilenler başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.3.2 Ebû Muhammed Hârûn b. Sa’d el-Kûfî (ö. 123/741)

el-A’ver lakabıyla da tanınan Hârûn’un tam ismi Ebû Muhammed Hârûn b. Sa’d el-İclî el-Cu’fî el-Kûfî’dir. Kendisi, İbrâhim et-Teymî, Sümâme b. Ukbe, Suveyr b. Ebî Fâhite, Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali. b. Ebî Tâlib, Selman Ebû Hâzim el-Eşcaî, Süleyman el-A’miş, Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî Ebû Salih Abdurrahman b. Kays el-Hanefî, Atiyye el-Avfî, Amr b. Murra, İmran b. Zabayân, Ebû Duhâ Müslim, Mukâtil b. Hayyân, Meymûn Ebû Abdillâh, Ebû İshak es-Sebi’den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Hasan b. Salih b. Hayy, Ebû Cünâde Husayn b. Muhârik es-Selûlî, Süfyân es-Sevrî, Sülayman b. Karm, Şerîk b. Abdillâh, Şu’be b. Haccâc, Abdurrahim b. Hârûn, Abdurrahîm b. Hârûn el-Ğassânî, Ebû Meryem Abdulğaffâr b. el-Kâsım, Abdunnûr b. Ahbullah b. Sinan, Kays b. Rebî’, Muhammed b. Ebî Hafs el-Attâr, Muhammed b. Süleyman b. el-Esbahânî, Muhammed b. Süleyman el-Abdî, Muhammed b. Amr el-Ensârî ve Yunus b. Erkam hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden yalnızca Müslim, Hârûn’dan hadis rivayet etmiştir.⁴⁴⁸

Yahya b. Maîn, Hârûn hakkında “Mes’ûdî ondan hadis rivayet etmişti, Hârûn b. Sa’d *teşeyyu’* görüşünde aşırılandı (muğlîye).”⁴⁴⁹ demiştir. İbn Maîn, bir başka rivayetinde *leyse bihi be’s* lafzını kullanarak onu tevsîk etmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, thk. Subhi Sâmerrâî, Kuveyt: Dâru’s-selefiyye, 1404/1984, s. 117; Moğultay

b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemal*, III, 201. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس به بأس إذا حدث عن الثقات”.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’l- Tehzîb*, VII, 166.

⁴⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXX, 87.

⁴⁴⁹ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 359. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قد روى المسعودي عن هارون ابن سعد وكان هارون بن سعد من المغلبة في الشيع”.

⁴⁵⁰ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 224.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onun hakkında “İnsanlar ondan hadis rivayet ettiler, sanırım onda *teşeyyu* ‘ vardı, *sâlih*.”⁴⁵¹ demiştir. *Sâlih* lafzı, râvinin doğru sözlü olduğunu göstermektedir. İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise “Zeydiyye’nin lideriydi.”⁴⁵² olduğunu belirtmiştir. Nitekim Topgül’ün tespitine göre Hârûn, Şîî kaynaklardan Keşşî’nin *Ricâl*’inde Zeydî olarak geçmektedir.⁴⁵³ Bir mezhebin lideri olarak tanınmak, dâî olmak anlamına gelmektedir. Bu örnekte İbn Maîn’in aşırı olarak nitelediği bir râvinin, İbn Maîn’le muasır bir muhaddise göre dâî olarak nitelendiği görülmektedir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) “Onda bir beis yoktur, Süfyân es-Sevrî ondan hadis rivayet etmişti.”⁴⁵⁴ açıklamasını yapmıştır. Ebû Hâtim’in bu ifadesi, İbn Maîn’in Hârûn’u tevsîk etmesini desteklemektedir. Zekerîyyâ es-Sâcî onun (ö. 307/920) “Râfîzîlik’te aşırı (*yağlû*)”⁴⁵⁵ olduğunu belirtmiş, Ukaylî (ö. 322/934) de aynı şekilde “Râfîzîlikte aşırıydı (*yağlû*)”⁴⁵⁶ demiştir. İbn Maîn’in aşırı Şîî olarak nitelediği râvinin, hicrî dördüncü yüzyılda aşırı Râfîzî olarak nitelendiği görülmektedir.

İbn Hibbân (ö. 354/965) ise onu *el-Mecrûhîn*’de zikretmiş ve “Râfîzîlikte aşırıydı (*ğâlî*), Zeydiyye’nin lideriydi ve Zeyd b. Ali’nin şehit edildiği ağacın yanında itikafa çekilenlerdendi, mezhebine davet ederdi (dâî), ondan rivayette bulunmak da rivayetiyle ihticâda bulunmak da doğru değildir.”⁴⁵⁷ açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama, İbn Kuteybe’nin ifadesini doğrulamakta, İbn Maîn’in öne sürdüğü gibi Hârûn’un aşırı Şîî olduğu görüşünü desteklemektedir. Metinden anlaşıldığı üzere İbn Hibbân Zeydiyye’nin lideri olan biri için dâî ve *ğâlî* ifadelerini kullanmaktadır. Bu da bazı dâîlerin aynı zamanda mezheplerinde aşırılıkla bilindiklerini göstermektedir. es-Sâcî ve Ukaylî onun “Râfîzîlik’te aşırı” olduğunu belirtmesi iki terimin birbirinden ayrıldığı, birbirinin aynısı olmadığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle Hârûn hem aşırı görüşleri olan bir Şîî’dir ve mezhebine davet eden bir dâîdir. İbn Hibbân, Hârûn’u cerh ve terk etmekle birlikte es-

⁴⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl* (Abdullah rv.), thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, Riyad: Dâru’l-hânî, 1422, II, 475. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “رَوَى عَنْهُ النَّاسُ شَرِيكَ وَهُوَ صَالِحٌ أَطْنَهُ كَانَ يَتَشَبَّعُ”.

⁴⁵² Abdullah b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vîlu muhtelifi’l-hadîs*, y.y: el-Mektebu’l-İslâmî, Müessesetü’l-işrâk, 1419 /1999, s. 123. İbn Kuteybe’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَكَانَ رَأْسَ الرِّبِّيَّةِ”.

⁴⁵³ Topgül, “Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi”, s. 100.

⁴⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 91. Ebû Hâtim’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لَا بَأْسَ بِهِ رَوَى عَنْهُ”.

⁴⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XXI, 6. es-Sâcî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ يَغْلُو فِي الرَّفْضِ”.

⁴⁵⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 362. Ukaylî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “هَارُونَ بْنُ سَعْدٍ كُوفِيٌّ كَانَ يَغْلُو فِي الرَّفْضِ”.

⁴⁵⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 4. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ غَالِيًا فِي الرَّفْضِ وَهُوَ رَأْسَ”.

Sikât'ta onu *sika* râviler arasında zikretmiş,⁴⁵⁸ bu durum İbn Hacer gibi müelliflerin de dikkatini çekmiştir.⁴⁵⁹ Dolayısıyla İbn Hibbân'ın Hârûn hakkındaki görüşünün değiştiği düşünülebilir. Nitekim İbn Hibbân'ın her iki eserde de zikrettiği râviler hakkında araştırma yapan muasır araştırmacı Mübârek Seyf Hâcirî, İbn Hibbân'ın *es-Sikât* eserini *el-Mecrûhîn*'den sonra yazdığını tespit etmiş, Macit Karagözoğlu'nun araştırması da bu görüşü desteklemiştir.⁴⁶⁰ el-Hâcirî, özel olarak İbn Hibbân'ın Hârûn hakkındaki son görüşünün *es-Sikât*'taki görüşü olduğunu da ifade etmiştir.⁴⁶¹ Sonuç olarak İbn Hibbân'ın Hârûn'u mezhebindeki aşırılığı sebebiyle kınaması ve ilk adımda cerh etmesine rağmen sonrasında hadis rivayetinde güvenilir bulunduğu söylenebilir.

İbn Adî (ö. 365/976) “Ondan rivayet ettiğim hadislerin dışında çok az hadisi var ve bunların arasında da *münker* hadisi bulunmuyor, umuyorum ki onda bir beis yoktur.” demiştir.⁴⁶² İbn Adî'nin “onda bir beis yoktur” sözünü, rivayetlerinde münker hadis bulunmaması üzerine bina ettiği düşünülebilir. İbn Şahin (ö. 385/996) Hârûn'u *sika* râviler arasında zikretmiş ve “*Salih*, muhaddisler ondan hadis rivayet ettiler. Sanırım onda *teşeyyu'* vardı”⁴⁶³ açıklamasını yapmıştır. Bu durum Hârûn'un diğer münekkitlerce de güvenilir olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Hârûn'un Şîi olduğu, genel kanaate göre mezhebinde aşırı olduğu ve mezhebinin lideri ve dolayısıyla dâî olduğu söylenebilir. Buna rağmen diğer münekkitlerce tevsîk edilmiş, rivayetlerine güven duyulduğu belirtilmiştir. İbn Maîn'in, râviyi doğrudan dâî olarak nitelememesi onu dâî olarak tanımlamadığını düşündürülebilir. Fakat İbn Kuteybe'nin de belirttiği gibi mezhebin liderlerinden olması ve bunun da İbn Maîn'e oldukça yakın bir dönemde biliniyor oluşu, bu ihtimali zayıflatmaktadır. Dolayısıyla İbn Maîn belirtmese dahi, mezhebinin lideri olmak suretiyle dâî olan bir

⁴⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 1. Baskı. Haydarabad: Dâiretu'l-meârif el-Osmâniyye, 1393/1973, VII, 579.

⁴⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XXI, 6. İbn Hacer'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وذكره بن حبان في الثقات”.

⁴⁶⁰ Mübârek Seyf el-Hâcirî, er-Ruvât ellezîne terceme lehüm İbn Hibbân fi'l-Mecrûhîn ve eâdehum fi's-Sikât: Cem', dirâse, tahlil, Kuveyt: Meclisü'n-neşri'l-ilmî, 1421/2000, s. 20. Ayrıca bkz. Mustafa Macit Karagözoğlu, Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2014, s. 94.

⁴⁶¹ el-Hâcirî, er-Ruvât ellezîne terceme lehüm İbn Hibbân, s. 298.

⁴⁶² Ukaylî, *el-Kâmil*, VIII, 440. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “له غير ما ذكرت أحاديث يسيرة وليس في”.

⁴⁶³ İbn Şahin, Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî Sâmîrî, 1. Baskı, Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1984, s. 249. İbn Şahin'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “روى عنه الناس وهو صالح أظنه كان”.

râviyi rivayetlerinde münker hadis olmaması, dürüst ve güvenilir olması sebebiyle tevsîk ettiği söylenebilir.

3.3.3 Ebû Yunus Sâlim b. Ebî Hafsa el-Kufî (ö. 140/757)

Tam ismi Ebû Yunus Sâlim b. Ebî Hafsa el-İclî el-Kindî el-Kufî'dir. Abdullah b. Abbas'ı görmüş Kûfeli bir râvidir. İbrâhim b. Yezîd et-Teyyimî, Cumey' b. Umeyr et-Teymî, Zâzân el-Kindî, Selmân Ebû Hâzım el-Eşcaî, Âmir eş-Şa'bî, Atiyye el-Avfî, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Münzir es-Sevrî, Ebû Gülsüm gibi hocalardan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de İsrâîl b. Yunus, Halef b. Havşeb, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uveyne, Abdülvâhid b. Ziyâd, Mübârek b. Saîd es-Sevrî, Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Tirmizî, Sâlim'den hadis rivayet etmiştir.⁴⁶⁴

Yahya b. Maîn Sâlim hakkında yalnızca “Onda bir beis yoktur, Şîa'nın aşırılarından (muğliye).”⁴⁶⁵ ve “Sika”⁴⁶⁶ açıklamalarını yapmıştır. Şîa'nın aşırılarından olduğunu belirtmesi sebebiyle râvi bu başlık altında incelenmektedir.

Kaynaklarda Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813) Sâlim'den hadis rivayet etmediği nakledilmiş ancak bunun dışında bir değerlendirmelerine rastlanmamıştır.⁴⁶⁷ Buradan hareketle İbn Maîn'in, hocalarının terk ettiği bazı râvileri tevsîk ettiği söylenebilir. Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864) Sâlim hakkında “Hadis ilminde zayıftır, Şîilikte aşırıya gitmiştir.”⁴⁶⁸ demiştir. Bu ifade, İbn Maîn'in râvi hakkındaki “Şîilikte aşırı” açıklamasını desteklemektedir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise “Şîidir, bununla birlikte hadisinde bir beis görmüyorum, az sayıda hadisi vardı.”⁴⁶⁹ açıklamasını yapmıştır. İbn Hanbel tıpkı Hârûn b. Sa'd'da olduğu gibi Sâlim'in de bid'atinin aşırılığı hakkında detay vermemiştir.

⁴⁶⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, X, 134; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, V, 266.

⁴⁶⁵ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 403. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس به بأس كان مغلياً من الشيعة.”

⁴⁶⁶ İbn Maîn, *et-Târîh* (İbn Muhriz rv.) Şam: Mecmau'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1985, I, 109.

⁴⁶⁷ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas'il-İlmi, 1952, IV, 180.

⁴⁶⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XX, 134. Fellâs'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: ضعيف الحديث، يفرط في التشيع.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), I, 546. İbn Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَكَانَ شَيْعِيًّا لَهُ” “رَأَى مَا أَظُنُّ بِهِ بَأْسًا يَغْنِي فِي الْحَدِيثِ رَوَى عَنْهُ الثَّوْرِيُّ وَهُوَ قَلِيلُ الْحَدِيثِ”.

Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) ise “Koyu Şîidir (*min utki 'ş-şîa*), doğru sözlüdür (*sadûk*), hadisi yazılmakla birlikte onlarla ihticâc edilmez.”⁴⁷⁰ açıklamasını yapmıştır. Ebû Hâtîm de râvinin ta'dîli noktasında İbn Maîn ile hemfikirdir. Nesâî (ö. 303/915) ve Dûlâbî'ye (ö. 310/923) göre ise *sika* değildir.⁴⁷¹ Ukaylî (ö. 322/934) onun hakkında “Şîilikte aşırıya giderdi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den hoşlanmaz Hz. Osman'a hakaret edip ileri geri konuşurdu (*yetenâvelu*). Bu sebeple de hadisi terk edildi, terk edilmeyi de hak etti.”⁴⁷² açıklamasını yapmıştır. Sâlim'in aşırı Şîî olarak nitelenmesine Hz. Osman hakkında ileri geri konuşmasının sebep olduğu söylenebilir.

İbn Hibbân (ö. 354/965) “Hadislerin yerlerini değiştirmek suretiyle rivayetlerinde vehimde bulunuyordu.”⁴⁷³ açıklamasını yapmıştır. Bu değerlendirme Sâlim'in hafızasından kaynaklanan bir kusura işaret etmektedir. İbn Adî (ö. 365/976) ise “Rivayetlerinin çoğu ehl-i beytin faziletiyle ilgilidir. Bana göre Kûfelilerin aşırı Şîîlerindendir. Ayıplanmasının tek sebebi bu görüşünde aşırıya gitmesidir. Fakat hadislerine gelince, onlarda bir beis olmadığını umuyorum.”⁴⁷⁴ açıklamasını yapmıştır.

Münekkitlerin yorumlarına göre Sâlim'in aşırı bir Şîî olduğu noktasında Fellâs, Ebû Hâtîm, Ukaylî ve İbn Adî, Yahya b. Maîn ile hemfikirdir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtîm ve İbn Adî'nin ise Sâlim'in hadislerinde bir beis olmadığını ifade etmeleri de İbn Maîn ile benzer bir çizgide olduklarını göstermektedir. Fellâs'ın Sâlim'i hadis ilminde *zayıf* görmesi Nesâî ve Dûlâbî'nin ise *sika* olmadığını ifade etmesi İbn Hibbân'ın açıklamasını doğrulamaktadır. Dolayısıyla hadis ilminde ehil olmadığı, hâfızasının yeterince kuvvetli olmadığı noktasında eleştiriler almış olsa da adâletiyle ilgili bir tenkit söz konusu olmamış, belki de bu nedenle tevsîk edilebilmiştir. Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî'nin, Sâlim'den hadis rivayet etmemesinin muhtemel sebebi ya aşırı Şîîliği ya da hadis ilminde çok güçlü olmamasına dayanmaktadır. Ukaylî'nin

⁴⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 180. Ebû Hâtîm'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “هو من عتق الشيعة، صدوق، يكتب حديثه ولا يحتج به”.

⁴⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 135.

⁴⁷² Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemal*, III, 201. Ukaylî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان يفرط في التشيع، ويغض أبا بكر وعمر، ويتناول عثمان رضي الله عنهم فترك لذلك، وبحق ترك ‘yeştumu’ anlamında kullanıldığından daha önce bahsedilmişti.

⁴⁷³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 343. İfadesinin aslı şu şekildedir: “يقلب الأخبار، ويهم في الروايات”.

⁴⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 374. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَغَامَةٌ مَا يَرْوِيهِ فِي فَضَائِلِ أَهْلِ النَّبِيِّتِ وَهُوَ: “عندى من الغالين في متشيعي أهل الكوفة وإنما عيب عليّه الغلو فيه فاما أحاديثه فأرجو أنه لا بأس به”.

ifadelerine göre Sâlim'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e (r.a.) buğz etmesi ve Hz. Osman hakkında ileri geri konuşması rivayetlerinin terk edilmesine zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Sâlim'in aşırı Şîî olarak nitelenmesinde, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i (r.a.) sevmemesinin ve bunu açıkça göstermesinin etkili olduğu düşünülebilir. Dahası, hicrî üçüncü asrın sonları ile dördüncü asrın başlarında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e buğz eden râvilerin, aşırı Şîî kimliğiyle ilişkilendirildiği söylenebilir. Sâlim'in az sayıda hadislerinin olması, bu hadislerin de ehl-i beytin faziletine dair olması, muhaddisler tarafından hadislerine ihtiyatlı yaklaşılmaya ve Ebû Hâtim'in belirttiği gibi hadisleriyle ihticâc etmemeye sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum hadislerinin toptan reddedilmesine sebep olmamış, İbn Hanbel'in de açıklamasıyla, hadislerinde bir beis olmadığı, İbn Maîn'e göre de *sika* olduğu görülmüştür. Bir başka ifadeyle Ehl-i sünnet muhaddisler, Sâlim'in aşırı Şîî kimliğine rağmen hadis rivayetindeki dürüstlüğü ve yetkinliğini dikkate alarak onun hakkında insafî bir hüküm verdikleri söylenebilir.

3.3.4 Ebû'n-Nu'mân el-Hâris b. Hasîra el-Ezdî (ö. 141/759)

Tam adı Ebû'n-Nu'mân el-Hâris b. Hasîra el-Ezdî el-Kûfî olup Kûfeli bir râvidir. Kendisi, Câbir el-Cu'fî, İbrâhim b. Müslim el-Hecerî, Zeyd b. Vehb el-Cühenî, Saîd b. Amr b. Eşva', Abdullâh b. Bureyde, İbn Abbâs'ın azatlısı İkrime, Kâsım b. Cündeb, Kâsım b. Abdirrahmân b. Abdullâh b. Mes'ûd, Ebû Dâvûd es-Sebüî el-A'mâ, Ebû'l-Acfâ' es-Sülemî'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Cafer b. Ziyâd el-Ahmar, Hakem b. Abdülmelik, İsmâil b. Sâlim, Hâlid b. Muhtâr el-Yemânî, Süfyân es-Sevrî, Sabbâh b. Yahya el-Müzenî, Abdullâh b. Abdülmelik el-Mes'ûdî, Abdullâh b. Numeyr, Abdusselâm b. Harb, Abdülvâhid b. Ziyad, Adî b. Fadl, Ali b. Âbis, Amr b. Şuayb el-Ensârî, Muhammed b. Kesîr el-Kûfî, Ebû İsrâîl el-Mülâî hadis rivayet etmiştir. Hâris'in *Kütüb-i sitte*'de rivayeti bulunmamaktadır.⁴⁷⁵

⁴⁷⁵ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, V, 225.

Yahya b. Maîn, Hâris hakkında “Şîî”,⁴⁷⁶ “Haşebî, sika”,⁴⁷⁷ “leyse bihi be’s”⁴⁷⁸, “sika”⁴⁷⁹ lafızlarını kullanmıştır. Haşebî lafzı, aşırı Şîî bir grubun ismi olduğundan dolayı râvî bu başlık altında incelenmiştir.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) Hâris’in *sadûk* bir Şîî olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁰ Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) onun hakkında “Şayet Süfyân es-Sevrî ondan rivayette bulunmasaydı hadisi terk edilirdi.”⁴⁸¹ demiştir. Ebû Hâtîm bu ifadesiyle, Süfyân’ın ondan hadis rivayet etmesini tevsîk olarak değerlendirildiğini ve bu sebeple Hâris’in hadislerine başvurulduğunu ima etmekte ve dolaylı olarak onu tenkit etmektedir. Nesâî (ö. 303/915) onun *sika* olduğunu belirtmiş,⁴⁸² İbn Hibbân da (ö. 354/965) Hâris’i *sika* râvîler arasında zikretmiştir.⁴⁸³ Bu değerlendirmeler İbn Maîn’in verdiği ta’dîl hükmünü desteklemektedir.

İbn Adî (ö. 365/976) “Kûfelilerin ondan rivayet ettiği hadislerin çoğu ehl-i beytin faziletiyle ilgilidir. Abdülvâhid b. Ziyâd ve Basrahlıların kendisinden rivayet ettiği hadisler ise çeşitli konulardadır. Kendisi aynı zamanda Kûfe’de aşırı Şîîlikle tanınan biridir. *Zayıf* olmasıyla birlikte hadisleri yazılır.”⁴⁸⁴ açıklamasını yapmıştır. Dârekutnî (ö. 385/995) ise “Şîa’nın büyüklerindendir, aşırı Şîîdir.”⁴⁸⁵ demiştir. Sonuç olarak Şîa’nın büyüklerinden olması Hâris’in mezhebinde lider ve dâî olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca rivayetlerinin çoğunun ehl-i beytin faziletiyle ilgili olması bu düşünceyi desteklemektedir. Öte yandan diğer münekkitler tarafından tevsîk edilmesi ve Süfyân es-Sevrî’nin ondan hadis rivayet etmesi, râvinin rivayetlerinin de doğru olduğu izlenimi vermektedir.

⁴⁷⁶ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 469.

⁴⁷⁷ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 93. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “خشبي ثقة”.

⁴⁷⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 73.

⁴⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 452.

⁴⁸⁰ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi’l-Kemal*, II, 148.

⁴⁸¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, Beyrut: Daru İhyai’t-Turas’il-İlmi, 1952, I, 151. İfadesinin aslı şu şekildedir: “لولا أن الثوري روى عن الحارث بن حصيرة لترك حديثه”.

⁴⁸² Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 1980, V, 229.

⁴⁸³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/173.

⁴⁸⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 454. İbn Adî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “والحارث هذا إذا روى عنه الكوفيون فهو عامة روايات الكوفيين عنه في فضائل أهل البيت، وإذا روى عنه عبد الواحد بن زياد والبصريون فروايتهم عنه أحاديث متفرقة، وهو أحد من يعد من المحترقين بالكوفة في التشيع وعلى ضعفه يكتب حديثه”.

⁴⁸⁵ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi’l-Kemal*, II, 148. Dârekutnî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “شيخ للشيعة يغلو في التشيع”.

3.3.5 Ebû Abdîrrahmân Fudayl b. Merzûk er-Rekâşî (ö. 160/777 [?])

Tam ismi Ebû Abdîrrahmân Fudayl b. Merzûk el-Anezî er-Ruâzî el-Ağarr er-Rekâşî el-Kûfî'dir. Kendisi Hasan b. Hasan b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd el-Ammî, Süleymân el-A'meş, Şakîk b. Ukbe el-Akdî, Adî b. Sâbit, Atiyye el-Avfî, Muhammed b. Saîd, Meysere b. Habîb, Hârûn b. Antere, Ebû İshâk es-Sebî'î, Ebû Hâzım el-Eşcaî, Ebû Suheyle el-Kûfî, Ebû Seleme el-Cuhenî, Ebû Ömer ve Cebele bt. Mûsâffih'ten hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Hasan b. Atiyye el-Kuraşî, Hüseyin b. Ali el-Cu'fî, el-Hakem b. Mervân ed-Darîr, Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme, Halef b. Eyyüb el-Beclî, Huneys b. Bekr b. Huneys, Züheyr b. Muâviye, Zeyd b. el-Habbâb, Saîd b. Süleymân el-Vâsitî, Saîd b. Muhammed el-Verrâk, Süfyân es-Sevrî, Süleymân b. Musâ ez-Zührî, Abdullâh b. Dâvûd el-Hureybî, Abdullah b. Recâ el-Mekkî, Abdullâh b. Sâlih el-İclî, Abdullah b. Numeyr, Abdulğaffâr b. el-Hakem, Ubeydullâh b. Mûsâ, Ali b. el-Ca'd, Ali b. Hişâm b. el-Berîd, Ali b. Yezîd es-Sudâî, Ömer b. Sa'd el-Basrî, Ömer b. Şebîb el-Müslî, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dukeyn, el-Fadl b. el-Muvaffak, Kabîsa b. Ukbe, Ebû Ğassân Mâlik b. İsmâil, Muhammed b. Rebîa el-Kilâbî, Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân ve Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî, Ebû Nuaym b. Meysere en-Nahvî, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahya b. Âdem, Yahya b. Ebî Bukeyr, Yahya b. Said el-Attâr el-Hımsî, Yezîd b. Hârûn, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Ebû Abdurrahman el-Asbâğî gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kesin olmamakla birlikte hicrî 160 senesi civarında vefat ettiği nakledilmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce ondan hadis rivayet etmiştir.⁴⁸⁶

Yahya b. Maîn, Fudayl'ın, vefatından kısa bir süre önce dünyaya gelmiştir. Aynı dönemde kısa süre yaşamış olsalar da bu, İbn Maîn'in çocukluk dönemine denk gelmektedir. Hakkında "Onda bir beis yoktur (*leyse bihi be's*)",⁴⁸⁷ "*sika*",⁴⁸⁸ "*sâlihu'l-hadîs* olmasına karşın Şiîliğinde aşırıdır."⁴⁸⁹ ve "İnsanlar arasında gördüğümüz en doğru sözlü kimseydi."⁴⁹⁰ açıklamalarını yapmıştır. Dolayısıyla İbn Maîn'in Fudayl'ı aşırı bir

⁴⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 306-307.

⁴⁸⁷ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 191.

⁴⁸⁸ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 272.

⁴⁸⁹ Makdisî, *el-Kemâl*, VIII, 167; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIII, 307. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "صالح الحديث، ولكنه شديد التشيع".

⁴⁹⁰ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), II, 239. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "كان من أصدق من رأينا من الناس".

Şii olarak nitelemekle birlikte dürüstlüğüne vurgu yaparak tevsîk ettiği açıkça görünmektedir. Bir rivayete göre ise onun *zayıf* olduğunu söylemiştir.⁴⁹¹ İbn Maîn'in râvi hakkında farklı kanaatlerde bulunduğu görülse de bu sözü bazı özel durumlar için geçerli olduğu ve bazı rivayetlerinde *zayıf* olduğu düşünülebilir. Fudayl hakkında kullandığı "*salihu'l-hadis*" lafzı, rivayetlerinde hatalar olduğu ve tek başına hüccet olmadığını; "*sika* ve *leyse bihi be's*" lafızları ise râvinin doğru sözlü olduğunu göstermektedir.

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) Fudayl'ın *sika* olduğunu söylemiştir.⁴⁹² İbnü'l-Mübârek ondan hadis rivayet etmiştir.⁴⁹³ Ahmed b. Hanbel ise "Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum."⁴⁹⁴ demiştir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) "*sadûk, sâlihu'l-hadis*, çok hata yapar, hadisi yazılır, ihticâc edilmez."⁴⁹⁵ açıklamasını yapmıştır. İbn Hibbân (ö. 354/965) ise Fudayl hakkında "Hata yapanlardandı."⁴⁹⁶ demekle birlikte şu açıklamayı yapmıştır:

Hadisi *münker*dir, *sikalara* muhalefet ederdi. Atiyye'den mevzu hadisler rivayet ederken, *sika* râvilerden doğru (müstakîm) hadisler rivayet etmesi sebebiyle durumu karışıktır. Bana göre Atiyye'den rivayet ettiği hadislerin hepsi *münker*dir; bunların hepsi Atiyye'ye isnat edilir, Fudayl onlardan berî olur. *Sika* râvilere muvafakat ettiği güvenilir kimselerden aldığı (*sebt*) hadislerle ise hüccet edilir. *Sika* râvilere karşı *teferrüd* ettiği ve *mütâbîsi* bulunmayan rivayetlere gelince, hüccette bulunma noktasında onlardan uzak durulur.⁴⁹⁷

İbn Hibbân'ın açıklamasına göre Fudayl hadiste hata yapmakla birlikte mevzu hadisler rivayet edecek biri de değildir. Dahası ona göre bu mevzu ve *münker* rivayetlerdeki kusur Atiyye'den kaynaklanmaktadır. *Sikalara* muhalefet ettiği *mütâbîsi* olmayan hadisleri de delil olacak kadar güçlü bulmamaktadır. Dolayısıyla İbn Hibbân,

⁴⁹¹ İbn Hibbân, *el-Mecruhin*, II, 164.

⁴⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 75; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIII, 307.

⁴⁹³ İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühed ve'r-rekâik*, s. 392.

⁴⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 75. Ahmed b. Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "لا أعلم إلا خيرا".

⁴⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 75. Ebû Hâtim'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "هو صدوق صالح".

⁴⁹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 316. İbn Hibbân'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: "كَانَ مِمَّنْ يَخْطِئُ".

⁴⁹⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, II, 209. İbn Hibbân'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: "مُنْكَرُ الْحَدِيثِ جَدًّا كَانَ مِمَّنْ يَخْطِئُ عَلَى النَّقَاتِ وَيُرْوَى عَنْ عَطِيَّةِ الْمَوْضُوعَاتِ وَعَنِ النَّقَاتِ الْأَشْيَاءِ الْمُسْتَقِيمَةِ، فَاشْتَبَهَ أَمْرَهُ. وَالَّذِي عِنْدِي أَنَّ كُلَّ مَا رَوَى عَنْ عَطِيَّةِ مِنَ الْمَنَاقِيرِ يَلْزَقُ ذَلِكَ كُلُّهُ بِعَطِيَّةٍ وَيَبْرَأُ فَضَّلَ مِنْهَا، وَفِيمَا وَافَقَ النَّقَاتِ مِنَ الرِّوَايَاتِ عَنِ الْأَثْبَاتِ يَكُونُ مُحْتَاجًا بِهِ. وَفِيمَا انْفَرَدَ عَلَى النَّقَاتِ مَا لَمْ يُتَابِعْ عَلَيْهِ يَتَكَبَّرُ عَنْهَا فِي الْإِحْتِجَاجِ بِهَا عَلَى حَسَبِ مَا ذَكَرْتَاهُ مِنْ هَذَا الْجَنْسِ فِي كِتَابِ سَرَائِطِ الْأَخْبَارِ وَأَرَجُو أَنْ فِيمَا ذَكَرْتُ فِيهِ مَا يَسْتَدَلُّ بِهِ عَلَى مَا وَرَأَاهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ".

Fudayl'ın yalancı olmayacağını fakat hadis rivayetinde de yetkin olmadığını belirtmektedir. Bu açıklamaları, İbn Maîn'in Fudayl'ı tad'îf etme sebebine de perde aralamaktadır. Nitekim İbn Maîn de Fudayl için “*sâlihu'l-hadis*” ifadesini kullanarak hadiste çok güçlü olmadığına, hadisin *i'tibâra* elverişli râvilerden olduğuna dikkat çekmiştir. İbn Adî (ö. 365/976) ise Fudayl için “Öyle umuyorum ki kendisinde bir beis yoktur (*sikadır*).”⁴⁹⁸ açıklamasını yapmıştır.

3.3.6 Ebû İsrâîl İsmâil b. Halîfe el-Mülâî (ö. 169/786[?])

Hicrî 83 senesinde dünyaya gelen İsmâil'in tam adı Ebû İsrâîl İsmâil b. Halîfe b. Ebî İshâk el-Mülâî el-Absî el-Kûfî'dir. Kendisi, İbrâhim b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, İsmâil b. Ebî Hâlid, İsmâil b. Abdîrrahmân es-Süddî, İsmâil b. Müslim el-Mekkî, Sa'd b. Huzeyfe, Talhâ b. Mûsârrif, Abdullâh b. Saîd el-Makburî, Atiyye b. Saîd el-Avfî, Ali b. Bezîme, Fudayl b. Amr el-Fukaymî, Mücahid b. Rûmî, Meymûn b. Mihrân, Ebû Bekr b. Hafs el-Kuraşî, Ebû Ömer el-Behrânî gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ahmed b. Abdullâh b. Yunus, İsmâil b. Ebân el-Verrâk, İsmâil b. Subeyh el-Yeşkurî, İsmâil b. Amr, Hâlid b. Amr el-Kuraşî, Süfyân es-Sevrî, Talk b. Ğannâm en-Nehâî, Ubâde b. Ziyâd el-Esedî, Abdurrahîm b. Süleymân, Ubeydullâh b. Mûsâ, Ali b. Sâbit el-Cezerî, Avn b. İslâm, İsa b. Mûsâ Ğuncâr, Ğassân b. Rebî', Ebû Nuaym Fadl b. Dukeym, Muhammed b. Sâbık, Ebû Ahmed Muhammed b. Abdullâh b. Zübeyr ez-Zübeyrî, Mûsâ b. A'yen, Veki' b. Cerrâh, Yahya b. Abdulhamîd el-Himmânî, Useyd el-Cemâl ve Ebû Velîd et-Tayâlisî gibi âlimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, İsmâil'den hadis rivayet etmiştir.⁴⁹⁹

Yahya b. Maîn, Ebû İsrâîl hakkında “Şîilikte aşırıya giderdi (*yufritu*), onda bir beis yoktur,⁵⁰⁰ *sâlih*,⁵⁰¹ *sika*,⁵⁰² ashâb-ı hadis ondan hadis yazmaz.”⁵⁰³ açıklamalarını yapmıştır. İbn Maîn, Abdullah b. Ayyâş (ö.?) hakkında bilgi verirken “Ebû İsrâîl'e ne

⁴⁹⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXIII, 308. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “أرجو أنه لا بأس به”.

⁴⁹⁹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, III, 77; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, I, 293.

⁵⁰⁰ Ebû Zûr'a ed-Dımeşkî, *Târih*, s. 273. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لا بأس به، كان يفرط في التشيع”.

⁵⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 166.

⁵⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 468.

⁵⁰³ el-Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 76. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “أصحاب الحديث لا يكتبون حديثه”.

kadar da yakındır! Ebû İsrâîl Şîilikte aşırıydı (*yağlû*).”⁵⁰⁴ açıklamasını yapmıştır. Bu durum râvinin hem مفرط hem de بغلو lafızlarıyla nitelendiğini dolayısıyla bu iki terimin benzer anlamda kullanıldığını da göstermektedir. Bununla birlikte aynı râvi hakkında bir başka yerde “*zayıf*” lafzını kullanmıştır.⁵⁰⁵ Böylece İbn Maîn’in râviyi hem cerh hem ta’dîl ettiği görülmektedir. Fakat burada Şîilikte aşırıya gittiğini bildiği hâlde aynı cümle içerisinde hadisinde bir beis olmadığını, yani *sika* olduğunu ifade etmesi *sika*, *sâlih*, *leyse bihi be’s* gibi tevsîk edici lafızları tad’îf edici lafızdan daha fazla kullanması râvi hakkında olumlu bir portre çizdiğini düşündürmektedir. Muhtemelen râvinin bazı rivayetlerinde zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple İbn Maîn’in genel kanaati râvinin tevsîki yönünde olduğu, “*zayıf*” lafzının bazı rivayetleri için geçerli olduğunu düşünmek mümkündür. Ayrıca ashâb-ı hadisin Ebû İsrâîl’den hadis yazmamasından hareketle, bazı muhaddislerin, Ebû İsrâîl’in bu aşırılık durumunu bildiği ve hadislerini rivayet etmekten çekindikleri düşünülebilir. Zira ashâb-ı hadis birinden hadis yazdığında öğrencileri ve halk tabakası da o kimselerden hadis almaya çalışırdı. İsmâîl’in aşağıda zikredilecek aşırı görüşlerinin yayılmasını önlemek maksadıyla hadislerini yazmadıkları düşünülebilir.

Muhaddislerden Behz b. Hakîm (ö. 143/761[?]), İsmâîl b. Halîfe’nin Hz. Osman’ın (r.a.) kafir olarak öldüğüne inandığını nakletmiş, kendisinden hadis rivayet etmemesi için Ebû Muâviye’yi uyarmıştır.⁵⁰⁶ Öyle görünüyor ki bu durum, Ebû İsrâîl’in neden aşırı Şîî olarak nitelendiğini göstermektedir. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/798) “Allah, Ebû İsrâîl’e kötü hâfıza vermekle Müslümanlara nimette bulunmuştur”⁵⁰⁷ açıklamasını yapmıştır. Sanki bu sözle, zaten aşırılığın dolayısı hadislerinden çekindiği Ebû İsrâîl’in hadislerine kötü hafızası sebebiyle iltifat edilmeyeceğini düşündüğü ve bundan memnuniyet duyduğunu belirtmektedir.

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) onun hadislerini terk etmiş, “Osman’a hakaret ederdi (*yeştumu*).” demiş, kendisine İsmâîl hakkında soru sorulunca, hadislerini

⁵⁰⁴ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, s. 65. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “و عبد الله بن عيَّاش: “لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ مَا أَقْرَبَهُ مِنْ أَبِي إِسْرَائِيلَ الْمَلَانِي كَانَ أَبُو إِسْرَائِيلَ يَغْلُو فِي الشَّيْعَةِ”.

⁵⁰⁵ el-Ukaylî, *ed-Duaîf*, I, 76.

⁵⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 467. İfadenin aslı şu şekildedir: “قَالَ: سَمِعْتُ بِهِزَ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي مُعَاوِيَةَ فَقَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْرَائِيلَ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا مُعَاوِيَةَ، لَا تَحْدِثْ عَنْ أَبِي إِسْرَائِيلَ، قَالَ: لِمَ؟ قُلْتُ: تَذْكُرُ يَوْمَ شَجِّ ابْنِهِ فَلَانَ؟ قَالَ: أَنْكَ لَتَذْكُرَ قَالَ: إِنِّي كُنْتُ عِنْدَ أَبِي إِسْرَائِيلَ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: إِنَّ عَثْمَانَ قُتِلَ كَافِرًا، إِنَّ عَثْمَانَ قُتِلَ كَافِرًا، ثَلَاثًا، قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ: فَإِنِّي أَشْهَدُ اللَّهُ أَنِّي لَا أَذْكُرُ أَبَا إِسْرَائِيلَ فِي حَدِيثٍ “حَتَّى أَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ”.

⁵⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 167. İbn Mübârek’in ifadesinin aslı şekildedir: “لَقَدْ مِنَ اللَّهِ عَلَى الْمُسْلِمِينَ بِسُوءِ حِفْظِ أَبِي إِسْرَائِيلَ”.

terk etmesini tavsiye etmiştir.⁵⁰⁸ Yine İbn Mehdî'nin ifadesine göre Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ondan hadis rivayet etmemiştir.⁵⁰⁹ Bu tavrın, İsmâîl'in Hz. Osman'a hakaret etmesinden kaynaklandığını düşünmek mümkündür. İbn Mehdî ve İbn Saîd'in tutumları, İbn Maîn'in "Ashâb-ı hadis onun hadisini yazmazdı" sözünü desteklemektedir.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) "Hadisi yazılır, ayrıca maktul hakkında *münker* hadis rivayet etmiştir." demiştir.⁵¹⁰ Oğlu ona "Bazıları onun *zayıf* olduğunu söylüyor." deyince "Hayır, yalnızca bazı hadislerde diğer râvilerle muhalefet etmiştir." açıklamasını yapmıştır.⁵¹¹ Anlaşılan o ki İbn Hanbel, burada İsmâîl'in hadis ilminde terk edilecek kadar *zayıf* olmadığını, nadiren hata yaptığını düşünmektedir. Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864) onun hakkında "Yalancılardan değildir."⁵¹² demiştir. Bu ifade, Ebû İsrâîl'in bid'at sahibi olsa dahî mezhebi için yalan söyleyen bir râvi olmadığına işaret etmektedir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) onun hakkında "*Hasenu'l-hadis, ceyyidu'l-likâ*, çok hata yapar, hadisleriyle ihticâda bulunulmaz."⁵¹³ açıklamalarını yapmış, mezhebi hakkında bir detay zikretmemiştir. Öte yandan hadiste yaptığı hatalar sebebiyle hadislerinin *i'tibâr* için yazılabileceğini düşünmektedir.

Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) ise "*Sadûk*, ne var ki mezhebinde aşırılık (*ğuluv*) vardır."⁵¹⁴ demiştir. Böylece Ebû Zür'a, İsmâîl'in doğru sözlü olduğunu belirtmekle birlikte, *sadûk* terimini kullanarak hâfızasında bir kusur olduğuna işaret etmektedir.⁵¹⁵ Bununla birlikte Hz. Osman hakkında aşırıya gittiğini belirtmekte ve bu noktada İbn Maîn'in görüşünü desteklemektedir. Tirmizî (ö. 279/892) ise "Ashâb-ı hadise göre güçlü değil."⁵¹⁶ demiştir.

⁵⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 478. İbn Mehdî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: "كان يشتم عثمان".

⁵⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 477. İbn Mehdî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: "وكان يحیی لا يحدث عنه".

⁵¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 166. Ahmed b. Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "أبو إسرائيل: "يكتب حديثه، وقد روى حديثاً منكراً في القتل".

⁵¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 468. Ahmed b. Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "سألت أبي، عن أبي إسرائيل: "قلت: بعضهم يقول هو ضعيف. قال: لا، خالف في أحاديث الملائي، فقال: هو هكذا. قلت: ما شأنه؟ قال: خالف الناس في أحاديث. قلت: بعضهم يقول هو ضعيف. قال: لا، خالف في أحاديث الملائي، فقال: هو".

⁵¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 166. Fellâs'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: "أبو إسرائيل الملائي ليس".

⁵¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 166.

İfadenin aslı şu şekildedir: سمعت أبي يقول أبو إسرائيل الملائي حسن الحديث جيد اللقاء، له أغاليط لا يحتج بحديثه.

⁵¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 167. İfadesinin aslı şu şekildedir: "صدوق كوفي، إلا أنه كان في رأيه غلو".

⁵¹⁵ Zira *sadûk* kelimesi, Ebû Zür'a'ya ve onun dönemindeki muhaddislere göre hâfızası çok güçlü olmayan, kimi zaman yanılabilen, rivayeti yazılmakla birlikte onunla ihticâc edilmeyen râviler için kullanılan bir terimdir. Bkz. Yücel, "*Sadûk*", *DİA*.

⁵¹⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 294. İfadesinin aslı şu şekildedir: "ليس بالقوي عند أصحاب الحديث".

Sonuç olarak, Behz ve İbn Kattân'ın, Hz. Osman'a hakaret ettiği için İsmâil'in hadislerini terk ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan İbn Ebî Hâtim, Abdullah b. Mübârek, Tirmizî ve Ebû Zür'a'ya göre İsmâil'in aşırı Şîî yönü sarf-ı nazar edildiğinde dahi hadislerinin güçlü olmadığı, hâfızasına çok güvenilmediği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel'e göre ise *münker* hadis rivayet etmesi ve bazı hadislerinde diğer râvilere muhalefet etmekle birlikte onu *zayıf* olarak nitelenmesi de uygun değildir. Dolayısıyla hadisleri hüccet değeri taşımasa da *metrûk* olarak nitelenmemektedir. Son olarak, Hz. Osman'a hakaret eden veya onun İslam üzere vefat etmediğini ileri süren bir râvinin, aşırı Şîî olmakla nitelendiği ve İbn Maîn ile birlikte bazı muhaddislerin, râviyi hadis ilminde doğru sözlü buldukları için tevsîk etiği söylenebilir. Bahsedilen râvinin aynı zamanda hadislerinde hatalar olmasının, hadislerinin terkinde veya onlara ihtiyatlı yaklaşılmasında etkili bir âmil olduğu söylenebilir.

3.3.7 Ebû Abdillâh Hüseyin el-Eşkar (ö. 208/823)

Tam ismi Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasan el-Eşkar el-Fezârî el-Kûfî el-Fezârî'dir. Yahya b. Maîn onun “Şîa'nın aşırılarından (*muğâliye*) ve büyüklerinden (*kibâr*).” olduğunu söyleyerek mezhebinde aşırı olduğunu belirtmiştir. Hadisinin nasıl olduğu sorulduğunda “Sakıncası yoktur (*lâ be'se bih*).” demiştir. Doğru sözlü (*sadûk*) olup olmadığı sorulunca “Evet, onun Ebû Kudeyne ve Ya'kub el-Kummi'den olan rivayetlerini yazdım.” açıklamasını yapmıştır.⁵¹⁷ İbn Maîn “Şîa'nın büyüklerinden” ifadesiyle Hüseyin'in mezhep lideri olduğuna ve dolayısıyla dâî olduğuna işaret etmiştir. Dâî ve ta'dîl edilenler başlığında görüleceği üzere diğer münekkitler de onun aşırı ve dâî olduğunu kabul etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden yalnızca Nesâî, Hüseyin'den hadis rivayet etmiştir. Hüseyin aynı zamanda dâî ve *sika* olduğu için dâî ve tevsîk edilenler başlığı altında detaylı incelenecektir.

3.3.8 Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/827)

Tam ismi Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî es-San'ânî'dir. Hicrî 126 senesinde Yemen'in San'a şehrinde dünyaya gelmiş, ilim hayatına da bu şehirde

⁵¹⁷ İbn Maîn, *Suâlât*, Medine: Mektebetü'd-Dar, 1988, s. 435. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ذَكَرَ حُسَيْنًا الْأَشَقَرَّ فَقَالَ: "كَانَ مِنَ الشَّيْبَةِ الْمَغَالِيَةِ الْكِبَارِ", قُلْتُ: وَكَيْفَ حَدِيثُهُ؟ قَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ, قُلْتُ: صَدُوقٌ؟ قَالَ: نَعَمْ, كَتَبْتُ عَنْهُ عَنْ "أَبِي كُدَيْتَةَ وَيَعْقُوبَ الْقَمِّيَّ".

başlamıştır. ⁵¹⁸ Hicrî 211 yılında vefat eden Abdurrezzâk, İbrâhim b. Ömer b. Keysân es-San‘ânî, İbrâhim b. Muhammed es-Sülemî, İbrâhim b. Meymûn es-San‘ânî, İbrâhim b. Yezîd el-Havzeî, İsrâîl b. Yunus es-Sebî‘î, İsmâîl b. Abdillâh el-Basrî, İsmâîl b. Ayyâş el-Hımsî, Malik b. Enes, Süfyân es-Sevrî ve Ma‘mer b. Râşid gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. İbn Uyeyne, Mu‘tebir b. Süleyman gibi hadis âlimlerinden ders almış, hocaları başta olmak üzere Veki’ ve Üsâme gibi akranı olan muhaddisler ondan hadis rivayet etmiştir. Bunun yanında Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İshak b. İbrâhim, Bîşr b. Sirrî, Ebû Hayseme, İbrâhim b. Mûsâ, Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî, Seleme b. Şubeyb, Amr en-Nakîd, İbn Ebî Amr, Haccâc b. Yusuf eş-Şâir, Yahya b. Cafer el-Bîkendî, İshâk b. İbrâhim es-Sa’dî, Muhammed b. Yahya ez-Zühlî, Ebû Mes‘ud er-Râzî kendisinden rivayette bulunmuştur. *Kütüb-i sitte* müelliflerinin hepsi Abdurrezzâk’tan hadis rivayet etmiştir. ⁵¹⁹

İbn Maîn, yukarıda belirtildiği üzere kendisinden hadis rivayet ettiği Abdurrezzâk hakkında “*Sika, lâ be’s bihi*”, ⁵²⁰ “Abdurrezzâk Ma‘mer’in hadislerinde Hişâm b. Yusuf’tan daha güvenilirdir, Hişâm da İbn Cüreyc’in hadislerinde Abdurrezzâk’tan daha güvenilirdir. Hişâm, Süfyân’ın hadislerini Abdurrezzâk’tan daha iyi bilir.” ⁵²¹ açıklamasını yapmıştır. Anlaşılan o ki İbn Maîn’e göre Abdurrezzâk hadis ilminde güvenilir olmakla birlikte bu durum rivayette bulunduğu hocasına göre değişiklik göstermektedir. Burada tenkidin, râvinin rivayet ehliyetine, rivayetlerindeki doğruluk oranına ve hafızasına göre yapıldığı görünmektedir.

Ayrıca İbn Maîn’e “Hangisi sana göre daha güvenilir; Abdurrezzâk mı Ebû Süfyân el-Ma‘merî mi?” sorusu yöneltildiğinde “Abdurrezzâk bana göre daha muteberdir.” ⁵²² demiştir. Yine kendisine, Süfyân es-Sevrî’nin ashâbından hangisinin hadis ilminde daha güvenilir olduğu sorulunca “Onlar beş kişidir, Yahya b. Saîd el-Kattân, Veki’ b. Cerrâh, Abdullah b. Mübârek, Abdurrahmân b. Mehdî, Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn (bunlar en güvenilir olan ashâbıdır); fakat Firyâbî, Ebû Huzâfe, Kabîsa,

⁵¹⁸ Hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Ali Akyüz, “Abdurrezzâk es-San‘ânî”, *DİA*, I, 298-299.

⁵¹⁹ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVIII, 52; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, VI, 311.

⁵²⁰ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 346.

⁵²¹ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî Rivayeti), III, 130. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَمِعْتُ بِحَيِّ يَقُولُ: “كَانَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ فِي حَدِيثِ مَعْمَرٍ أَثْبَتَ مِنْ هِشَامِ بْنِ يُوسُفَ وَكَانَ هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَثْبَتَ مِنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ فِي حَدِيثِ بَنِ جَرِيحٍ وَكَانَ أَقْرَأَ لَكْتُبِ بَنِ جَرِيحٍ مِنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ وَكَانَ أَعْلَمَ بِحَدِيثِ سُفْيَانَ مِنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ”.

⁵²² İbn Maîn, *Suâlât*, s. 346. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “عبد الرزاق أحب إليّ”.

Ubeydullâh, Âsım, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî ve Abdurrezzâk’a gelince, hepsi *sikadır*; ne var ki hâfıza ve bilgi yönüyle ilk gruptakilerden daha geridedirler.”⁵²³ açıklamasını yapmıştır. Bu cümlede ise Abdurrezzâk’ın hâfızasıyla ilgili bir eleştiri yöneltmekle birlikte adâletine yönelik bir tenkit bulunmamaktadır.

Öte yandan, bir gün İbn Maîn’e, Ahmed b. Hanbel’in Ubeydullâh b. Mûsâ hakkında “Onun hadisleri Şîliğinden dolayı reddedilir.” cümlesini kurduğu söylenince İbn Maîn; “Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki Abdurrezzâk ondan yüz kat daha aşırıydı ve şüphesiz ki ben Abdurrezzâk’tan, Ubeydullâh’tan işitmediğim kadar çok sayıda hadis dinledim.”⁵²⁴ demiştir. Bu ifadeler de Abdurrezzâk’ın İbn Maîn’e göre aşırı bir Şîî olduğu, bunun Abdurrezzâk’tan hadis almaya zarar vermeyen bir durum olduğu anlamına gelmektedir. Yine bu metin, Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Maîn’in râvilere karşı, itikadî görüşlerinden dolayı sergiledikleri tutumun farklılığını göstermektedir. Bununla birlikte İbn Maîn, Abdurrezzâk’ın mezhebiyle ilgili yaptığı bir konuşmayı duyması üzerine ona “Senin ilim aldığın hocaların; Ma‘mer, Malik b. Enes, İbn Cüreyc, Süfyân ve Evzâî hepsi *sika*, Ehl-i sünnet hocalardı, sen bu mezhebi (Şîliği) kimden aldın?” diye sorunca “Cafer b. Süleymân ed-Dubaî ile tanıştım, onu faziletli ve güzel bir rehber olarak gördüm, böylece bu mezhebi de ondan aldım.”⁵²⁵ açıklamasını yapmıştır. Cafer’in Şîî olduğunu bizzat İbn Maîn ifade etmektedir.⁵²⁶ Anlaşılan o ki Cafer, Abdurrezzâk’ın görüşlerini etkilemiş ve Şîî olmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla bu metinden de anlaşıldığı üzere Abdurrezzâk’ın Şîiliğinde İbn Maîn kanalında bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Abdurrezzâk’ın aşırılığı ve sahâbeye hakaret etmesi hakkında şu bilgi dikkat çekicidir. Bir gün İbn Maîn mescitteyken Ahmed b. Hanbel’in bir öğrencisi gelir ve İbn Maîn’e dönerek “Kardeşin Ahmed b. Hanbel sana selam söylüyor ve diyor ki; Ubeydullâh

⁵²³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, y.y.: Dâru’l-fikr li’t-tibâati ve’n-neşri ve’t-tevzi’, 1995/1410, XXXVI, 176; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVII, 52.

⁵²⁴ Haûf, *el-Kifâye*, s. 130. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ وَقِيلَ لَهُ: إِنَّ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ قَالَ: إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُوسَى يُرَدُّ حَدِيثُهُ لِلشَّيْعِ. فَقَالَ: كَانَ وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ: «عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَغْلَى فِي ذَلِكَ مِنْهُ مِائَةٌ ضِعْفٍ، وَلَقَدْ سَمِعْتُ مِنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ أَضْعَافَ أَضْعَافٍ مَا سَمِعْتُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ».

⁵²⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXVI, 187; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, V, 47. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ مِنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ كَلَامًا يَوْمًا فَاسْتَدَلَّتْ بِهِ عَلَيَّ مَا ذَكَرَ عَنْهُ مِنَ الْمَذْهَبِ. فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ أَسْتَادِيكَ الَّذِينَ أَخَذْتَ عَنْهُمْ ثَقَاتَ كُلِّهِمْ أَصْحَابَ سَنَةِ مَعْمَرٍ وَمَالِكِ بْنِ أَنَسٍ وَابْنِ جَرِيرٍ وَسُفْيَانَ وَالْأَوْزَاعِيَّ فَعَمِنَ هَذَا الْمَذْهَبُ؟ فَقَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الضَّبْعِيِّ فَرَأَيْتُهُ فَاضِلًا حَسَنَ الْهَدْيِ فَأَخَذْتُ هَذَا عَنْهُ”.

⁵²⁶ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, s. 68; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 55. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثَقَّةٌ يَتَشَبَّهُ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ”.

b. Mûsâ el-Absî'den hadis rivayet ediyormuşsun, ikimiz de duyduk ki o Muaviye b. Ebî Sufyân hakkında ileri geri konuşuyormuş. Ben ondan hadis rivayet etmeyi kestim.” der. Bunun üzerine İbn Maîn başını kaldırır ve “Ebu Abdullâh'ın (Ahmed b. Hanbel) selamını alıyorum, ona de ki Yahya b. Maîn de sana selam söylüyor ve diyor ki ikimiz de Abdurrezzâk'ın Osman b. Affân hakkında ileri geri konuşup hakaret ettiğini duymuştuk, o hâlde haydi sen de ondan hadis rivayet etmeyi bırak! Zira şüphesiz ki Osmân, Muâviye'den daha faziletlidir!”⁵²⁷ açıklamasını yapar. Bu bilgi, hem Abdurrezzâk'ın neden aşırı Şîî olarak nitelendiğini hem de İbn Maîn ve İbn Hanbel'in buna rağmen onu tevsîk edip hadis rivayet ettiklerini göstermektedir.

Metne göre Abdurrezzâk, Hz. Osman hakkında ileri geri konuşan ve hakaret eden biridir. Ona “Abdurrezzâk, Ubeydullâh b. Mûsâ'dan yüz kat daha aşırıydı.” ifadesiyle aşırı Şîî nitelemesi yapılmasının, Hz. Osman'a karşı takındığı sert üsluptan kaynaklanması muhtemeldir. Ahmed b. Hanbel ile arasında gerçekleşen bu ihtilaf, ikisinin meseleye farklı yönlerden baktıklarını tekrar göstermekle birlikte Abdurrezzâk'ın aşırı Şîî kimliğine rağmen ikisinin de onu doğru sözlü olarak kabul ettiği ve hadis rivayet etmekte sakınca görmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Mezkûr rivayet, Abdurrezzâk'ın dâî olduğunu da düşündürebilir zira İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel onun Hz. Osman'a hakaret ettiğini duymuştur. Fakat bunu özel bir mecliste, insanları mezhebine çağırmadan söylemesi mümkündür. Aksine bir söylem bulunmadığı için eldeki verilerle Abdurrezzâk'ın dâî olduğun söylemek güçtür.

Ukaylî'nin rivayetine göre İbn Maîn ve Ahmed b. Hanbel Yemen'de iken, o ikisinin Abdurrezzâk'ın hadislerini terk ettiklerine ve ondan rahatsızlık duyduklarına dair bir söylenti yayılmıştır. Bunu duyan bazı talebeler Mekke'de İbn Maîn ile karşılaştıkları vakit meselenin aslını sormak istemiştir. Ebû Salih İsmâil ed-Darîr, İbn Maîn'e “Ey Ebû Zekerîyyâ, Abdurrezzâk'ın hadislerini terk ettiğiniz ve ondan yüz çevirdiğinize dair bize bazı haberler ulaştı.” deyince İbn Maîn “Ey Ebû Salih! Abdurrezzâk dinden dönse bile onun hadislerini terk etmeyiz (*lev irtedde Abdurrezzâk lemâ tereknâ hadîsehu*).”⁵²⁸

⁵²⁷ Haţîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XVI, 612. Diyalogun aslı şu şekildedir: “فَقَالَ لَهُ: أَخْرَجَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ يقرأ عليك السلام، ويقول لك: هُوَ ذا تَكَثَّرَ الْحَدِيثُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْعِيسِيِّ، وَأَنَا وَأَنْتَ سَمِعْنَاهُ يَتَنَاوَلُ مُعَاوِيَةَ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، وَقَدْ تَرَكْتُ الْحَدِيثَ عَنْهُ؟ قَالَ: فَرَفَعَ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ رَأْسَهُ، وَقَالَ لِلرَّسُولِ: اقْرَأْ عَلَيَّ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ السَّلَامَ، وَقَالَ لَهُ: يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ يقرأ عليك السلام، ”ويقول لك: أَنَا وَأَنْتَ سَمِعْنَا عَبْدَ الرَّزَّاقِ يَتَنَاوَلُ عُثْمَانَ بْنُ عَفَانَ فَاتَرَكَ الْحَدِيثَ عَنْهُ، فَإِنَّ عُثْمَانَ أَفْضَلُ مِنْ مُعَاوِيَةَ“.

⁵²⁸ el-Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 107.

açıklamasını yapmıştır. Bu söz Abdurrezzâk'ın Şîî kimliğine rağmen İbn Maîn tarafından hadislerine güven duyulduğu ve rivayetlerinin dikkate alındığı anlamını taşımaktadır. Elbette “dinden dönse bile” ifadesinin vurgu amaçlı kullanıldığı aşikârdır. Fakat bu cümle, Abdurrezzâk'ın hadis ilminde doğru sözlü olduğuna ve hadiste doğru sözlü olmasıyla bilinen birinin, mezhebi farklı olsa dahi kendisinden vazgeçilmeyeceğine dair güçlü bir delildir. Böylece bu cümleyi kuran İbn Maîn'in dâîlere karşı tavrının da herkes için geçerli olmadığı fikri ağır basmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) “Abdurrezzâk'ın hadisinden daha güzel hadisleri olan birini gördün mü?” sorusuna hayır cevabını vermesi⁵²⁹ ve yukarıda geçtiği üzere onun Şîî olduğunu bildiği hâlde rivayetlerini terk etmemesi İbn Hanbel'in Abdurrezzâk'a duyduğu güveni göstermektedir. Bununla birlikte, Abdurrezzâk'ın bir süre sonra kör olduğunu, bu süreçte kendisine *telkîn* yapıldığı ve *telkîni* kabul ettiğini, gözleri görmediği dönemde kitaplarında olmayan hadislerin ona isnat edildiğini, dolayısıyla bu dönem itibarıyla hâfızasından rivayet ettiği hadislerin değil, bizzat kitabında bulunan hadislerin kabul edilebileceğini söylemiştir.⁵³⁰ Ayrıca o, “Abdurrezzâk ile 200 senesinden evvel görüştük, o zaman gözleri görüyordu. Kim ondan gözleri görmez olduktan sonra hadis dinlerse semâ'ı *zayıf* kabul edilir.”⁵³¹ sözüyle bu döneme dikkat çekmiştir. Bu sözler, özelde İbn Hanbel'in, genel olarak ise bazı muhaddislerin, râviler hakkında ideolojik bir güdüyle hareket etmeksizin beşerî yönler ve tarihsel gerçeklikleri dikkate alarak hüküm verdiklerini göstermektedir.

Ebû Zür'a er-Râzî'ye göre Abdurrezzâk hadisi güvenilir olan kimselerdendir.⁵³² Yakub b. Şeybe'ye göre *sebt* ve *sikadır*.⁵³³ Buhârî'ye (ö. 256/870) göre kitabından rivayet ettiği hadisler daha güvenilir ve *sahihtir*.⁵³⁴ Ebû Hâtim er-Râzî'ye (ö. 277/890) göre Abdurrezzâk, Ebû Süfyân el-Ma'merî ve Mutarrif b. Mâzin'den daha tercih edilen

⁵²⁹ Makdisî, *el-Kemâl*, VII, 60. İfadenin aslı şu şekildedir: “قلت لأحمد ابن حنبل: رأيت أحداً أحسن حديثاً من عبد الرزاق؟” قال: لا.

⁵³⁰ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 58. Ahmed b. Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سمعت أبا عبد الله يسأل عن حديث النار جبار؟ فقال: هذا باطل ليس من هذا شيء. ثم قال: ومن يحدث به عن عبد الرزاق؟ قلت: حدثني أحمد بن شبيب. قال: هؤلاء سمعوا بعدما عمي، كان يلقي فلقته، وليس هو في كتبه وقد أسندوا عنه أحاديث ليست في كتبه كان يلقيها بعدما عمي. وقال حنبل بن إسحاق، عن أحمد بن حنبل نحو ذلك، وزاد: من سمع من الكتب فهو أصح.”

⁵³¹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 58. Ahmed b. Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وأخبرني أحمد بن حنبل، قال: أتينا عبد الرزاق قبل المثنين وهو صحيح البصر ومن سمع منه بعدما ذهب بصره، فهو ضعيف السماع.”

⁵³² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 56. Ebû Zür'a'nın ifadesinin aslı şu şekildedir: “عبد الرزاق أحد من ثبت حديثه.”

⁵³³ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 58.

⁵³⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 130. Buhârî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ما حدث من كتابه فهو أصح.”

biridir ve hadisleri yazılır.⁵³⁵ Bir başka ifadesine göre Abdurrezzâk'ın hadisleri yazılır fakat onlarla ihticâc edilmez.⁵³⁶ Nesâî (ö. 303/915) “Ömrünün sonuna doğru rivayet ettiği hadislerinde ihtilaf vardır. Ondan *münker* hadisler yazdım.”⁵³⁷ açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamalar, İbn Maîn'in ifadelerini desteklemektedir. İbn Adî (ö. 365/976) ise Abdurrezzâk hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

Abdurrezzâk'ın *Musannefleri* ve çok sayıda hadisi vardır. Müslüman ve *sika* râviler hadis almak için ona gitmiş, hadiste otorite âlimler kendisinden hadis yazmıştır. Hadislerinde bir beis görmemekle birlikte Şîî olduğunu söylemişlerdir. Gerçekten de o, fezâil konusunda kendisinden başka *sika* râvilerin desteklemediği hadisler rivayet etmiştir. İşte Abdurrezzâk'ın eleştirildiği ve benim de bu kitabımda kendisinden hadis almamamda etkili olan en büyük etken, rivayet ettiği bu hadislerdir. Fakat doğru sözlü olmasına gelince, kendisinde bir beis yoktur. Ne var ki onun dışında da ehl-i beytin faziletiyle ilgili münker hadis rivayet edenler olmuştur.”⁵³⁸

Abdurrezzâk'ın mezhebine uygun hadisler rivayet ettiği fakat hiçbir güvenilir hadisçinin bunları desteklememesi sebebiyle şüpheli görüldüğü anlaşılmaktadır. Mezhebi lehine hadis uydurmayacak kadar güvenilir olduğu düşünüldüğü için yalnızca fedâil konusunda hadislerine iltifat edilmediği anlaşılmaktadır.

Yukarıda ismi geçen muhaddislerin açıklamalarına göre Abdurrezzâk, İbn Maîn sonrası dönemde yaşamış bazı meşhur muhaddisler nazarında da aşırı bir Şîidir. Rivayetlere göre o, Hz. Osman'a dil uzatmış, ehl-i beytin faziletine dair şâz hadisler rivayet etmiştir. Adalet noktasında kendisinden şüphe edilmeyen, doğru sözlü olduğu düşünülen Abdurrezzâk'ın hem Şîî olmasının hem de *sika* muhaddisler tarafından desteklenmeyen fezâil hakkında hadisler rivayet etmesinin, bu konuda kendisine mesafeli yaklaşılmasına sebep olduğu görülmektedir. Öte yandan ömrünün sonlarına doğru gözlerinin görmemesi, bu vakitten sonra *telkini* kabul etmesi, kitabında bulunmayan hadislerin *telkin* yoluyla ona söylettilmesi gibi sebeplerden ötürü ancak kitabından

⁵³⁵ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, V, 34. Ebû Hâtîm'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “هو أحب إلي من أبي”
”سفيان المعمرى، ومن مطرف بن مازن، وعبد الرزاق يُكتب حديثه”.

⁵³⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 39. Ebû Hâtîm'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “يكتب حديثه ولا يحتج به”.

⁵³⁷ İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 104. Nesâî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “فيه نظر لمن كتب عنه بآخرة، كتبت”
”عنه أحاديث مناكير”.

⁵³⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 545.

rivayet ettiği hadislerin muteber olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte Abdurrezzâk'ın fezâil babında hadis rivayet etmesi ve Hz. Osman hakkında ağır sözler söylemesinin, aşırı Şîî olarak nitelenmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Abdurrezzâkla ilgili Mirza Tokpınar tarafından kaleme alınan bir çalışmada⁵³⁹ Abdurrezzâk'ın Ehl-i sünnet olduğu, Şîî olduğuna dair ithamların yanlış anlaşılma veya kavram karmaşası sebebiyle ortaya çıktığı ve ilk dönem tabakât eserlerinde Abdurrezzâk'ın Şîî olduğuna dair bir bilginin yer almadığı öne sürülmüştür.⁵⁴⁰ Abdurrezzâk hakkında daha isabetli bir yorumda bulunmak için bu görüşlerin kısaca değerlendirilecektir.

3.3.8.1 Abdurrezzâk'ın İlk Üç Halifeyi Sevdiğine Dair Rivayetin Bulunması

Bu başlıkta Tokpınar tarafından Abdurrezzâk'ın Ehl-i sünnet olduğuna delalet ettiği düşünülen bazı rivayetler incelenecek ve bir değerlendirme yapılacaktır.⁵⁴¹

Abdurrezzâk'ın kurduğu “Vallahi Ali’yi, Ebû Bekir ve Ömer’e tafdîl etmek içime sinmiyor. Allah Ebû Bekir’e de Ömer’e de rahmet eylesin. Allah Osman’a da rahmet eylesin. Allah Ali’ye de rahmet eylesin. Onları sevmeyen mü’min değildir. Şüphesiz ki benim en güvenilir amelim onların hepsine olan muhabbetimdir. Allah hepsinden razı olsun.”⁵⁴² Tokpınar’a göre bu cümleler Abdurrezzâk'ın ashâbı sevdiğini, Hz. Ali’yi diğerlerine tafdîl etmediğini ve dolayısıyla Şîî olmadığını göstermektedir. Fakat Hz. Ali’yi diğerlerine tafdîl etmemekle birlikte hilafetin Hz. Ali’nin hakkı olduğunu, bu göreve onu daha çok yakıştırdığını düşünmesi yahut eski fikrinden dönmesi de mümkündür. Ayrıca ikinci bölümdeki Şia başlığında belirtildiği üzere Abdurrezzâk'ın yaşadığı dönemde Şîilik, Hz. Ali’yi Hz. Osman’a tafdîl etmeyi kapsıyordu. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir’e tafdîl etmemesi Şîî olmadığı anlamına gelmemektedir.

⁵³⁹ Esasında bir doktora tezi olan bu çalışma sonrasında kitap olarak yayımlanmıştır. Bkz. Mirza Tokpınar, *Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Musannef’i*, ed. Faik Akcaoğlu, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015. Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Abdurrezzâk'ın hayatı, ilmî yönü, hocaları, öğrencileri, siyasi ve itikadî görüşleri işlenmiştir. İkinci bölümde *Musannef* hakkında detaylı bilgi verilmiş, üçüncü bölümde ise Abdurrezzâk’a yöneltilen tenkitler etraflıca incelenmiştir.

⁵⁴⁰ Tokpınar, *Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Musannef’i*, s. 345 vd.

⁵⁴¹ Tokpınar, *Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Musannef’i*, s. 304-308.

⁵⁴² Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu’s-sahâbe*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1983/1403, I, 146; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVIII, 60. Abdurrezzâk'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَاللَّهِ مَا انْتَرَحَ صَدْرِي قَطُّ أَنْ أَفْضَلَ عَلَيَّ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَرَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَرَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى عُثْمَانَ، وَرَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى عَلِيٍّ، وَمَنْ لَمْ يُجِبْهُمْ فَمَا هُوَ بِمُؤْمِنٍ، وَإِنْ أَوْثَقَ أَعْمَالِنَا حُبَّنَا إِلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَجْمَعِينَ، وَلَا جَعَلَ لِأَحَدٍ مِنْهُمْ فِي أَعْنَاقِنَا تَبِعَةً، وَحَسَرْنَا فِي رُؤُوسِهِمْ وَمَعَهُمْ، آمِينَ رَبَّ الْعَالَمِينَ”.

Tezde daha önce de zikredilen diyaloga göre İbn Maîn'in bizzat Abdurrezzâk'a yönelttiği "Senin ilim aldığın hocaların; Ma'mer, Malik b. Enes, İbn Cüreyc, Süfyân ve Evzâî hepsi *sika*, Ehl-i sünnet hocalardı, sen bu mezhebi kimden aldın?" sorusu üzerine Abdurrezzâk, "Cafer b. Süleymân ed-Dubaî ile tanıştım, onu faziletli ve güzel bir rehber olarak gördüm, böylece bu mezhebi (Şîliği) ondan aldım."⁵⁴³ cevabını vermiştir. İbn Maîn mezkûr kıssayı anlatmadan önce "Bir gün Abdurrezzâk'tan duyduğum bir cümleyle, mezhebi hakkında söylenen sözleri açıklığa kavuşturdum."⁵⁴⁴ açıklamasını yapmıştır. Anlaşılan o ki Abdurrezzâk'ın Şîliği hakkında âlimler arasında konuşmalar meydana gelmiş, İbn Maîn bu durumun aslını açıkça kendisine sormuştur. O da Cafer b. Süleymân ile tanıştıktan sonra fikirlerinin değiştiğini, bir başka ifadeyle daha önce Şîi değilken sonrasında Şîi olduğunu, dolayısıyla bu iddiaları kabul ettiğini belirtmiştir. Bu sebeple onun diğer halifelere sevgi duyduğuna dair rivayetlerin bulunması bu rivayetler sahih olsa dahi ulaştığımız sonucu ortadan kaldırmamaktadır. Öte yandan Abdurrezzâk hakikatte Ehl-i sünnet'ten olsa da bu durum tezin ulaştığı verilere zarar vermemektedir. Zira bu çalışma İbn Maîn'in aşırı bid'atçı veya dâî olarak nitelediği râviler hakkındaki cerh-ta'dîl yöntemine odaklanmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi İbn Maîn Abdurrezzâk'ı aşırı Şîi bulduğunu "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki Abdurrezzâk Ubeydullâh'tan yüz kat daha aşırıydı" ve "Osman hakkında ileri geri konuşuyordu" sözleriyle açıklamıştır. Dolayısıyla İbn Maîn Abdurrezzâk'ı aşırı Şîi olarak tanımladığı hâlde onu tevsîk etmektedir.

3.3.8.2 Abdurrezzâk'ın Şîliğine Delalet Eden Rivayetler

Bu başlık altında Abdurrezzâk'ın Şîi temayülü taşıdığını gösteren ve Tokpınar'ın eleştirdiği bazı rivayetler incelenecek ve eleştirisi değerlendirilecektir.

Zeyd b. Mübârek es-San'ânî'nin (ö. 211?/827) Abdurrezzâk'tan uzun süre hadis dinleyen ve çok sayıda rivayette bulunan biri olmasına rağmen bir süre sonra ondan dinlediği hadislerinin bulunduğu kitapları yaktığı nakledilmektedir. Bunun sebebi

⁵⁴³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXXVI, 187; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 47. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "سمعت يحيى بن معين يقول: سمعت من عبد الرزاق كلاما يوما فاستدللت به على ما ذكر عنه من المذهب. فقلت له: إن أساتذتك الذين أخذت عنهم ثقات كلهم أصحاب سنة معمر ومالك بن أنس وابن جريج وسفيان والأوزاعي فعمن أخذت هذا المذهب؟ فقال: قدم علينا جعفر بن سليمان الضبيعي فرأيتُه فاضلا حسن الهدي فأخذت هذا عنه".

⁵⁴⁴ Yukarıdaki dipnotta yer aldığı gibi İbn Maîn'in ifadesi şu şekildedir: "سمعت من عبد الرزاق كلاما يوما فاستدللت به على ما ذكر عنه من المذهب".

sorulduğunda ise Zeyd şu açıklamayı yapmıştır: “Abdurrezzâk’ın meclisindeydik, bize Mamer’in Zührî’den onun da Malik b. Evs b. Hadesân’dan rivayet ettiği uzun hadisi nakletti. Hadiste Ömer’in, Ali ve Abbas’a (r.a.) söylediği ‘Sen kardeşinin oğlundan gelen miras payını istiyorsun, o da (Hz. Fatıma) miras hakkını babasının payından istiyor’ cümlesine gelince şöyle dedi: (Hz. Ömer’i kastederek) ‘Şu ahmağa bak, bir de diyor ki ‘sen mirasını kardeşinin oğlundan iste, o da mirasını babasından istesin’. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem denmez mi?!”. Bunun üzerine Zeyd, “O meclisten kalktım ve bir daha geri dönmedim. Bir daha asla ondan hadis rivayet etmem.” demiştir.⁵⁴⁵ Anlaşılan o ki Abdurrezzâk, Hz. Ömer’in “Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem” ifadesine yer vermemesine kızmıştır.

Tokpınar’ın aktardığı üzere Zehebî mezkûr rivayeti naklettikten sonra rivayeti nakledenleri⁵⁴⁶ sert bir şekilde eleştirmiştir.⁵⁴⁷ Zehebî’ye göre Hz. Ömer burada edebe mugayir davranmak istememiş, Peygamber Efendimiz’in (allallahu aleyhi ve sellem) varisinin olamayacağını açıklamak istemiştir. Zehebî, Abdurrezzâk’ın yorumu hakkında bir açıklama yapmamış, sadece Abdurrezzâk için mağfiret dilenmesi gerektiğini, onun hadis alanında çok güvenilir biri olduğunu vurgulamıştır. Tokpınar’a göre ise Zehebî, bu yorumuyla Abdurrezzâk’a atılan iftiralara öfkelenildiğini belirtmektedir.⁵⁴⁸ Hâlbuki kanaatimizce Zehebî, Abdurrezzâk hakkında bir açıklama yapmadığı, yalnızca mağfiret dileyerek bu konuda sessiz kalmayı tercih ettiği için öfkelenildiğini söylemek oldukça uzak bir ihtimaldir. Ayrıca Tokpınar, Abdurrezzâk’a isnat edilen bu sözün, Ali b. Abdillâh el-Mübârek tarafından uydurulduğuna hükmetmiş ve bu iddia için delil gösterme ihtiyacı hissetmemiştir.⁵⁴⁹ Aralarında rekabet olduğuna dair bir veriye rastlamadığını da belirmesine rağmen Tokpınar’a göre Zeyd ve Abdürrezzak akran olduğu için, öğrencilerinden Ali b. Abdillâh el-Mübârek, hocası Zeyd’i yüceltmek için böyle bir yol

⁵⁴⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 107. İfadenin aslı şu şekildedir: “كَانَ زَيْدٌ سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ الصَّنْعَائِيَّ يَقُولُ: كَانَ زَيْدٌ سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ لَزِمَ عَبْدَ الرَّزَّاقِ فَأَكْثَرَ عَنْهُ ثُمَّ خَرَقَ كُتْبَهُ وَلَزِمَ مُحَمَّدَ بْنَ ثَوْرٍ فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ: كُنَّا عِنْدَ عَبْدِ الرَّزَّاقِ فَحَدَّثَنَا بِحَدِيثٍ مَعْمُرٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ بْنِ الْحَدَّثَانِ الْحَدِيثِ الطَّوِيلِ، فَلَمَّا قَرَأَ قَوْلَ عُمَرَ لِعَلِيٍّ وَالْعَبَّاسِ: فَجِئْتُ أَنْتَ تَطْلُبُ مِيرَاثَكَ مِنْ ابْنِ أَخِيكَ، وَجَاءَ هَذَا يَطْلُبُ مِيرَاثَ امْرَأَتِهِ مِنْ أَبِيهَا، قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: انْظُرُوا إِلَى الْأَنْثَى، يَقُولُ: تَطْلُبُ أَنْتَ مِيرَاثَكَ مِنْ ابْنِ أَخِيكَ وَيَطْلُبُ هَذَا مِيرَاثَ امْرَأَتِهِ مِنْ أَبِيهَا، أَلَا يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ زَيْدٌ بْنُ الْمُبَارَكِ: فَقُمْتُ فَلَمْ أَغْزِ إِلَيْهِ وَلَا أَرْوِي عَنْهُ حَدِيثًا أَبَدًا”.

⁵⁴⁶ Zeyd b. el-Mübârek ya da Ali b. Abdillâh b. Mübârek’ten birini kastetmektedir.

⁵⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, VIII, 227. Zehebî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “قُلْتُ: هَذِهِ عَظِيمَةٌ، وَمَا فِهُم قَوْلَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ “عُمَرَ، فَإِنَّكَ يَا هَذَا لَوْ سَكَتَ لَكَانَ أَوْلَى بِكَ فَإِنَّ عُمَرَ إِنَّمَا كَانَ فِي مَقَامِ تَنْبِيْنِ الْعُمُومَةِ وَالْبُنُوَّةِ، وَإِلَّا فَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَعْلَمُ بِحَقِّ الْمُصْطَفَى، وَبَنُو قَبِيلِهِ وَتَعْظِيمِهِ مِنْ كُلِّ مُتَحَدِّقٍ مُتَنَطِّعٍ بِلِ الصَّوَابِ أَنْ نَقُولَ عَنْكَ: انْظُرُوا إِلَى هَذَا الْأَنْثَى الْفَاعِلِ عَفَا اللَّهُ عَنْهُ كَيْفَ يَقُولُ عَنْ عُمَرَ هَذَا وَلَا يَقُولُ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ الْفَارُوقُ؟ وَبِكُلِّ حَالٍ فَتَسْتَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلِعَبْدِ الرَّزَّاقِ فَإِنَّهُ مَأْمُونٌ عَلَى حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. صَادِقٌ”.

⁵⁴⁸ Tokpınar, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Musannef’i, s. 305.

⁵⁴⁹ Tokpınar, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Musannef’i, s. 306.

izlemiş olmalıdır.⁵⁵⁰ Bu ifadelerin dayanağı olmadığı için Abdurrezzâk'ın Şîî olduğuna ikna etmemektedir. Dahası, Zehebî'nin ona mağfiret dilemesi ve başka bir açıklama yapmaması Abdurrezzâk'ın bu sözü söylediğini düşündürmektedir.

Onun Şîîliğine delalet eden bir diğer rivayeti zikretmekte fayda vardır. Daha önce de nakledildiği gibi İbn Maîn, İbn Hanbel'e iletmek üzere "İkimiz de Abdurrezzâk'ın Osman b. Affân hakkında ileri geri konuştuğunu (hakaret ettiğini) duymuştuk..."⁵⁵¹ demişti. Bu diyaloga göre Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn, Abdurrezzâk'ın Hz. Osman hakkında kötü sözler söylediğini bizzat işitmiştir. Bu durum Abdurrezzâk'ın Şîî olduğunu söylemek için yeterli görünmektedir. Öte yandan Ahmed b. Hanbel ile İbn Maîn'in bu durumu bilmelerine rağmen Abdurrezzâk'tan hadis rivayet etmeyi kesmemeleri oldukça dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki Tokpınar'ın düşündüğünün aksine Abdurrezzâk gerçekten de Şîî idi; fakat bu Şîîlik İmamiyye veya İsnâaşeriyye itikadına karşılık gelen bir Şîîlik anlamında değil, hicrî üçüncü yüzyıldaki Şîîlik anlamındaydı. O dönemin muhaddisleri ise dürüstlüğü sebebiyle Abdurrezzâk'ın bu yönünün cerhi gerektirmediğini düşünmekteydi. Öte yandan, ricâl tenkidi noktasında titiz aynı zamanda Ehl-i sünnet'ten oldukları bilinen iki muhaddisin (İbn Maîn ve İbn Hanbel) Abdurrezzâk'ın bu hali hakkında fazla yorum yapmaması da dikkat çekicidir. Abdurrezzâk'ın aşırı Şîîliğine ilişkin bilgiler, onların üçüncü kişilerle yaptıkları diyalogların sonucunda doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in Abdurrezzâk'ı hadis ilminde son derece güvenilir bulduklarını, mezhebî anlamda kendisinden ne kadar uzak olsalar da hadis rivayetinde yalan söylemeyeceğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle bazı muhaddisler, aşırı Şîî olduğunu düşündükleri bir râviden, hadis ilminde ehil oldukları takdirde hadis rivayet etmekte sakınca görmemişlerdir.

3.3.8.3 Abdurrezzâk'ın Şîî Olmadığına Dair Diğer İşaretler

Tokpınar'a göre Abdurrezzâk'ın Şîî olmamasının delillerinden biri, *Musannef*'inde Şîî itikada dair bir rivayet veya Hz. Ali'nin faziletine dair ikisi hariç başka bir rivayet bulunmamasıdır. Onun tafdiline yönelik rivayet ettiği ilk hadis "Ben kimin mevlâsı isem

⁵⁵⁰ Tokpınar, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Musannef'i, a. y.

⁵⁵¹ Hatîb, *Târihu medîneti's-selâm*, XVI, 612. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "أَنَا وَأَنْتَ سَمِعْنَا . . . عَبْدُ الرَّزَّاقِ يَتَنَوَّلُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانٍ . . .".

Ali de onun mevlâsıdır (*men kuntu mevlâhu fe Aliyyun mevlâhu*)” hadisidir. Tokpınar’a göre bu hadisin varlığı Abdurrezzâk’ın Ehl-i Sünnet’ten olduğuna yönelik iddiasını etkilememektedir. Zira hadis, başka Ehl-i sünnet kaynaklarda da geçmektedir. Ayrıca *Musannef*’teki bu rivayet *munkatı* ‘ olduğu için *zayıf* olmakla birlikte Câmî’ kısmında bulunmakta, bir sıhhat iddiasıyla değil hadisleri cemetme maksadıyla yazılmıştır. İkinci rivayet ise Hz. Ali’ye karşı savaşan Harûrîler’in cehennemlik olduğuna hakkındadır. Bu hadisin ise Abdurrezzâk’a aidiyeti zayıf olduğu için yazara göre onun Şîî olmasını gerektirmemektedir.⁵⁵²

Yazara göre Abdurrezzâk’ın Ehl-i Sünnet’ten olduğunun diğer bir delili ise *Musannef*’in sahâbe kavli ve içtihatlarına dair çok sayıda veriyi içinde bulundurmasıdır. Zira ona göre bir Şîînin sahâbenin fetvasına kıymet vermemesi beklenir. Kanaatimizce bu başlık altındaki görüşleri, Tokpınar’ın müteahhirûn ve günümüz Şîa’sı ile mütekaddimûn Şîasını aynı seviyede bulmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ikinci bölümde de ifade edildiği üzere Şîa’nın terim anlamı zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Hicrî ilk üç asırda yaşayan bir râvî hem ilk halifelere muhabbet besleyebilir hem de hilafet meselesinde yanıldıklarını; hilafetin Hz. Ali’nin hakkı olduğunu düşünebilir. Bu düşüncesini açıkça söyleyen veya diğer sahâbîleri tekfir etmeksizin Hz. Ali taraftarı olduğu belirten kimseler de o dönemde aşırı Şîîlikle nitelenmiştir. Yazarın, Abdurrezzâk’ın Ehl-i sünnet’ten olduğuna dair diğer bir delili ise Ehl-i sünnet’in hadis kaynaklarında Abdurrezzâk’ın rivayetlerinin bulunması ve *Kütüb-i sitte* müelliflerinin onun hadisleriyle ihticâc etmeleridir.⁵⁵³ Hâlbuki *Kütüb-i sitte* müelliflerinin Şîîlerden hadis almayacağına dair bir ifadeleri bulunmamakta, bilakis bizzat Buhârî, Şîî ve dâî olduğu bilinen râvilerden hadis rivayet etmektedir.⁵⁵⁴ Ayrıca Şîîlikle itham edilen çok sayıda râvinin *Kütüb-i Sitte*’de bulunan rivayetleri hakkında Topgül detaylı bir çalışma yapmıştır.⁵⁵⁵ Dolayısıyla bir râvinin *Kütüb-i sitte*’de rivayetinin bulunması Ehl-i sünnet’ten olduğuna delalet etmemektedir. Ayrıca Abdurrezzâk’tan hadis rivayet edebilmek için onun Ehl-i sünnet’ten olduğunu ispat

⁵⁵² Tokpınar, Abdurrezzâk b. Hemâm ve Musannef’i, s. 311- 312.

⁵⁵³ Tokpınar, Abdurrezzâk b. Hemâm ve Musannef’i, s. 301.

⁵⁵⁴ Bkz. Turhan ve Taş, “Buhârî’nin Ehl-i Bid’at Râvileri ile İlgili Metodu”, 69-116; Demirel, “*Sahîh-i Buhârî* Râvisi Râfîzî Abbâd b. Yâ’kûb:”, *Sahîh-i Buhârî Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*, I, 53-55, 58-59.

⁵⁵⁵ Bkz. Topgül, “Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi” s. 84-344.

etmeye ihtiyaç yoktur. Nitekim ilk bölümde açıklandığı üzere muhaddisler, yalnızca mezhebi farklı olduğu için râvilerin üzerini çizmemiştir. Bir başka ifadeyle, Ehl-i sünnet hadis kaynakları, yalnızca kendilerinden olan âlimlerin hadis rivayet ettiği bir alan değildir. Örneğin İbn Maîn, *sika* olduğunu belirttiği bir râvinin Şîî olduğu hatırlatıldığında “Şîî’dir *sikadır*, Kaderîdir *sikadır*.”⁵⁵⁶ sözüyle Şîî olmanın tek başına cerh etmeyi gerektirmediğini göstermiştir. Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel, tevsik ettiği bir râvinin Kaderî olduğu söylenince “Biz Kaderîlerden hadis rivayet ederiz. Basra ehlini tek tek denetleyecek olursan üçte birinin Kaderî olduğunu görürsün.”⁵⁵⁷ açıklamasını yaparak bu görüşü desteklemiştir.

Sonuç olarak, Abdurrezzâk’ın itikadî görüşünde bir değişiklik meydana gelmiştir. Bizzat kendisinin ifadesiyle Cafer b. Süleymân ile tanıştıktan sonra Şîî olmuştur. Hz. Osman hakkında ileri geri konuşması da aşırılıkla itham edilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla rivayet edildiği gibi sahâbe hakkında övücü ifadeler kullanan da Hz. Ali taraftarı olup Hz. Osman’a karşı tavır alan da Abdurrezzâk’tır. Onun Şeyheyn’i tafdîl etmesi Şîîliğinden önce vuku bulmuş olabileceği gibi aynı dönemde de gerçekleşmiş olabilir. O, Şîî olmakla birlikte, İbn Maîn ve diğer münekkitlere göre güvenilirdir. Yalnızca bazı rivayetlerine, hafızasından kaynaklanan bir kusur sebebiyle temkinli yaklaşılmaktadır.

3.3.9 Ebû Muhammed Ubeydullah b. Musa el-Absî (ö. 213/828)

Diğer ismi Bâzâm olan Ubeydullah’ın tam adı Ebû Muhammed Ubeydullah b. Musa b. Ebi’l-Muhtâr el-Absî el-Kûfî’dir. Kendisi, Üsame b. Zeyd el-Leysî, İsrâîl b. Yunus, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Hasan b. Sâlih b. Hayy, Hanzala b. Ebî Sufyân el-Cumahî, Hârice b. Mus‘ab, Rebî‘ b. Habîb, Zâide b. Kudâme, Zekerıyyâ b. Ebî Zâide, Züheyr b. Muaviye, Sâlim el-Hayyât, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Seleme b. Nubayt, Şu‘be b. Haccâc, Şeybân b. Abdurrahman, Dahhâk b. Nibrâs, Talha b. Yahya b. Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Amr el-Evzâî, Abdulaziz b. Siyâh, Abdülmelik b. Cüreyc,

⁵⁵⁶ İbn Maîn, *Suâtât*, s. 421. İfadenin aslı şu şekildedir: “سألت يحيى بن معين عن سعيد بن خثيم الهلالي، فقال: «شيخ» «كوفي ليس به بأس ثقة»، فقال رجل ليحيى: شيعي؟ قال: «وشيعي ثقة، وقدري ثقة»

⁵⁵⁷ Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XIV, 104. Diyalogun aslı şu şekildedir: “حَدَّثَنَا أَحْمَدُ يَوْمَا عَنْ أَبِي فُطْنٍ، فَقَالَ لَهُ: «رجل: إن هذا بعد ما رجع من عندكم إلى البصرة تكلم بالقدر، وناظر عليه، فقال أحمد: نحن نحدث عن القدرية، لو فتشت أهل البصرة وجدت رجلًا تلثم قدرية»

Ubeydullah b. Ebî Ziyâd el-Kaddâh, Ebî Seydân Ubeyd b. Tufeyl, Osman b. el-Esved, Ukbe b. Ebî Salih, Fıtr b. Halîfe, Kays b. er-Rebî', Malik b. Miğvel, Mübarek b. Hasan es-Sülemî, Muhammed b. Abdirrahman b Ebî Leyla, Mis'ar b. Kidâm, Mus'ab b. Süleym, Matar el-İskâf, Ma'rûf b. Harbûz, Musa b. Umeyr el-Anberî, Hârûn b. Selman el-Ferrâ, Hişâm b. Urve, Yakub b. Abdillâh el-Kimmî, Yusuf b. Suheyl el-Kindî, Yunus b. Ebî İshak, Ebû Bâzâm el-Muhâribî, Ebû İsrâîl el-Mülâî, Ebû Ca'fer er-Râzî gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir.

Ubeydullah'tan ise Buhârî, İbrâhim b. Dînâr el-Bağdâdî, İbrâhim b. Yakub el-Cüzânî, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Şureyh er-Râzî, İshak b. Râhûye, İshak b. Mansûr el-Kevsec, Hâris b. Muhammed b. Usame et-Temîmî, Haccâc b. eş-Şâir, Hüseyin b. Ali b. el-Esved el-İclî, Süfyân b. Vekî' b. Cerrâh, Salih b. Muhammed b. Yahya b. Saîd el-Kattân, Abbas b. Abdülazîm el-Anberî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Abdullah b. el-Cerrâh el-Kuhustânî, Abdullah b. Hakem b. Ebî Ziyâd el-Katavânî, Ebû Saîd Abdullah b. Saîd el-Eşec, Abdullah b. es-Sabbâh el-Attâr, Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed el-Müsneî, Abdullah b. Münîr el-Mervezî, Abdullah b. Humeyd, Üsâme b. Ebi Şeybe, Ali b. Hasan b. Ebî İsa el-Hilâlî, Kâsım b. Zekeriyyâ b. Dînâr, Ebû Hâtım Muhammed b. İdris er-Râzî, Muhammed b. İshak es-Sâğânî, Muhammed b. İsmâîl b. Semure, Muhammed b. Hüseyin b. İşkâb, Muhammed b. Sehl b. Asker el-Buhârî, Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, Muhammed b. Osman b. Kerâme, Ebû Musa Muhammed b. el-Müsennâ, Muhammed b. Yahya ez-Zühîlî, Muhammed b. Yunus el-Kudeymî, Muhammed b. Ğaylân el-Mervezî, Muaviye b. Sâlih el-Eş'arî, Yahya b. Maîn, Yakub b. Süfyân el-Fârisî, Yakub b. Şeybe es-Sedûsî, Yusuf b. Musa el-Kattân gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı ondan hadis rivayet etmiştir.⁵⁵⁸

Yahya b. Maîn, yukarıda görüldüğü üzere Ubeydullah'tan hadis rivayet etmiştir. Ondaki hadis rivayet etmesi râviyi tevsîk etmesinin bir göstergesidir. Bununla birlikte onun hakkında “Doğru sözlü bir adamdır (*raculün sıdk*) onda bir sorun yoktur (*leyse bihi be's*). O, hidayet, akıl ve vakâr sahibi biriydi.”⁵⁵⁹ ve “*sika*”⁵⁶⁰ açıklamalarını yaparak

⁵⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 164-165.

⁵⁵⁹ İbn Maîn, *Suâîlât*, s. 442. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “عبيد الله بن موسى رجل صدق، ليس به بأس، كان له هدى وعقل ووقار”.

⁵⁶⁰ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 334.

onu tevsik etmiştir. Ayrıca onun hakkında “Ubeydullah’ın ‘Ali’nin, Ebû Bekir ve Ömer’den daha faziletli olduğu hususunda kimsenin şüphesi yoktur” dediğini işittim.” açıklamasını yapmıştır.⁵⁶¹ Hz. Ali’nin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer’e (r.a.) tafdîl edilmesi hicrî ilk üç asırda râvinin aşırı Şîî olarak nitelenmesine sebep olan durumlardandır. Nitekim İbn Maîn, Ubeydullah’ın mezhebinden bahsederken görüşünde aşırı olduğunu da ifade etmiştir. Öyle ki İbn Maîn’e, Ahmed b. Hanbel’in “Ubeydullah b. Musa’nın hadisi Şîîliği sebebiyle reddedilir.” sözünden haber verilince “Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki Abdurrezzak bu konuda ondan yüz kat daha aşırıydı (ağlâ). Abdurrezzak’tan, Ubeydullah’tan dinlediğim hadislerin kat kat fazlasını dinledim.” açıklamasını yapmıştır.⁵⁶² İbn Maîn’in burada kullandığı bu konuda daha aşırıdır” ifadesi “أغلى في التشيع” şeklinde anlaşılabilir. Dolayısıyla İbn Maîn, Ubeydullah’ın Şîîlik konusunda aşırı olduğunu fakat Abdurrezzak’ın daha aşırı olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple râvi bu başlık altında incelenmiştir.

Başka bir rivayete göre bir gün Ahmed b. Hanbel’in bir öğrencisi, İbn Maîn’in yanına gelerek “Ahmed b. Hanbel sana selam söylüyor ve diyor ki Ubeydullah b. Musa’dan çok sayıda hadis rivayet ediyormuşsun. İkimiz de onun Muaviye b. Ebî Süfyân’a hakaret ettiğini duyduk. Ben ondan hadis rivayet etmeyi bıraktım.” deyince İbn Maîn başını kaldırıp öğrenciye dönmüş ve “Ahmed b. Hanbel’in selamını alıyorum. Ona de ki Yahya b. Maîn de sana selam söylüyor ve diyor ki ikimiz de Abdurrezzak’ın Osman b. Affân’a hakaret ettiğini duymuştuk. O zaman sen de ondan hadis rivayet etmeyi bırak. Çünkü şüphesiz ki Osman, Muâviye’den daha faziletlidir.” cevabını vermiştir.⁵⁶³ Bu ifadeler İbn Maîn ve İbn Hanbel’in bid’atinde aşırı bir râviye uyguladıkları cerh-ta’dîl metodunun farklılığını göstermektedir. Öyle ki İbn Hanbel, mezhebinde aşırı olması sebebiyle Ubeydullah’ın hadislerini terk etmiş ve akranı İbn Maîn’in de aynı metodu uygulamasını tavsiye etmiştir. Fakat İbn Maîn, râvinin hadis rivayetindeki dürüstlüğü ve ehliyetini göz önünde bulundurarak rivayetlerini terk etmemiştir. Bu durumu,

⁵⁶¹ İbn Maîn, *et-Târîh* (İbn Muhriz rv.), I, 159. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سمعت عبيد الله بن موسى يقول: ما كان أحد يشك في أن علياً أفضل من أبي بكر وعمر. Aynı yerde benzer bir ifadeyi daha zikretmiştir. Buna göre bir adam Ubeydullah’ın yanına gelmiş ve ona “Hangisi daha faziletli, Ebû Bekir ve Ömer mi yoksa Ali mi?” diye sormuş o da aynı cevabı vermiştir.

⁵⁶² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVIII, 60. İfadenin aslı şu şekildedir: “سمعت يحيى بن معين وقيل له: إن أحمد بن حنبل قال: إن عبيد الله بن موسى يرد حديثه للتشيع، فقال: كان والله الذي لا إله إلا هو عبد الرزاق أغلى في ذلك منه مئة ضعف، ولقد سمعت من عبد الرزاق أضعاف أضعاف ما سمعت من عبيد الله.”

⁵⁶³ Hatîb, *Târihu medîneti’s-selâm*, XVI, 612.

Abdurrezzâk'ın aşırı Şîî olmasına ve Hz. Osman hakkında ileri geri konuşmasına rağmen hadis rivayetinde dürüst olması ve doğru hadisler rivayet etmesi sebebiyle terk etmemeleri üzerinden açıklamıştır.

İbn Sa'd (ö. 230/845) Ubeydullah hakkında "Sika, hadis rivayetinde doğru sözlü (*sadûk*) olduğunu umuyorum. Çok sayıda hadisi vardır. Şîî eğilimleri vardı ve Şîîlikle ilgili *münker* hadisler rivayet ederdi. Bu sebeple çok sayıda âlim tarafından zayıflıkla nitelendi."⁵⁶⁴ açıklamasını yapmıştır. Bu ifadeler Ubeydullah'ın mezhebi lehine sahih olmayan hadisleri rivayet ettiğini göstermektedir. Fakat aynı zamanda *sadûk* lafzı ile nitelenmesi hadis rivayetinde mezhebi lehine hadis uydurmayacağını düşündürmektedir. Mezhebiyle ilgili *münker* hadis rivayet etmesi ise râvinin dürüst olmakla birlikte mezhebinin etkisi altında kaldığını ve bunu rivayetlerine yansıttığını düşündürmektedir.

Ebû Hâtım onun hakkında "Hadis rivayetinde doğru sözlü (*sadûk*), *sika*, *hasenu'l-hadîs*. Ebû Nuaym'ın hafızası ondan daha kuvvetlidir." açıklamasını yapmıştır.⁵⁶⁵ Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/853) onun hakkında "Doğru sözlü, *sika*, Süfyân'ın hadislerinde *muzdarip* hadisleri vardı."⁵⁶⁶ açıklamasını yapmıştır. Bu durum onun hadis rivayetinde yeterince güçlü olmadığını ve teknik hatalar yaptığını göstermektedir. Ebû Dâvud ed-Sicistânî (ö. 275/889) onun hakkında Şîîlikte aşırıdır (*muhterik*) ondan hadis rivayet etmek câizdir."⁵⁶⁷ açıklamasını yaparak râvinin mezhebinde aşırı olduğunu belirtmekle birlikte hadislerine güvenilebileceğine işaret etmiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *sika* râviler arasında zikretmiş ve "Onda Şîîlik eğilimi vardı."⁵⁶⁸ açıklamasını yapmıştır. Zekeriyâ es-Sâcî (ö. 307/920) de "Hadis rivayetinde doğru sözlüdür (*sadûk*), Şîîlikte aşırıya kaçardı (*yufrit*)."⁵⁶⁹ demiştir.

Nakledilen açıklamalara göre Ebû Dâvud ve Sâcî'nin ifadeleri, Ubeydullah'ın aşırı Şîî olduğunu doğrulamaktadır. Bununla birlikte diğer münekkitler de onun hadis rivayetinde dürüst olmakla birlikte teknik hataları bulunduğunu belirtmiştir. İbn Maîn'in

⁵⁶⁴ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 171. İbn Sa'd'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: "وكان ثقة صدوقاً إن شاء الله تعالى، كثير الحديث حسن الهيئة، وكان يتشيع ويروي أحاديث في التشيع منكراً، وضعف بذلك عند كثير من الناس".

⁵⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 52.

⁵⁶⁶ İbn Şâhin, *es-Sikât*, s. 165. Osman b. Ebî Şeybe'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: "صَدُوقٌ ثِقَّةٌ وَكَانَ يَضْطَرُّ فِي حَدِيثِ سُفْيَانَ اضْطِرَاباً قَبِيحاً".

⁵⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 169. Ebû Dâvud'un ifadesinin aslı şu şekildedir: "كَانَ مُحْتَرَقاً شَيْعِيًّا، جَازَ حَدِيثَهُ".

⁵⁶⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 152.

⁵⁶⁹ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 172. Sâcî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: "صَدُوقٌ، كَانَ يَفْرِطُ فِي التَّشْيِيعِ".

Ubeydullah'ı tevsîki, diğer münekkitler tarafından desteklenmiş olsa da bir kısmı Ubeydullah'ın bazı hadislerinde zayıflık olduğunu vurgulamıştır.

3.3.10 Abdullâh b. Ayyâş (ö. ?)

İbn Maîn Abdullâh hakkında değerlendirmede bulunurken künyesi, lakabı, yaşadığı bölge, doğum ve vefat tarihine dair bir bilgi vermemiştir. Aynı isme sahip çok sayıda Abdullah b. Ayyaş olup İbn Maîn'in hangisini kastettiği müphemdir. Nitekim kollektif bir çalışma olan *Mevsûa* editörleri de Abdullah b. Ayyâş'ın kimlik bilgilerine ulaşamamıştır.⁵⁷⁰ *Câmiu Hadimi'l-Haremeyn* ve *Şamile* programları üzerinden yapılan râvi taraması da olumlu sonuç vermemiştir. Bununla birlikte tezin kapsamına dâhil edilmesi gerektiği için bu bölümde ismine ve İbn Maîn'in açıklamasına yer verilmiştir.

İbn Maîn Abdullah hakkında “*Leyse bihi be's, Ebû İsrâîl'e ne kadar da yakındır, Ebû İsrâîl Şîlikte aşırıydı (vağlû).*”⁵⁷¹ açıklamasını yapmıştır. Bu söz Ebû İsrâîl'e yakınlığının mezhebi anlamda olduğunu, Abdullâh'ın da aşırı bir Şîî olduğunu düşündürmektedir. Râvinin kimlik bilgilerine ulaşamadığı için diğer münekkitlerin değerlendirmesine de yer verilememiştir.

3.3.11 Değerlendirme

Yukarıda değerlendirilen on râvinin ortak özelliklerini kısaca belirtmekte fayda vardır. Öncelikle, zikredilen râvilerin tümü aşırı Şîî'dir. İbn Maîn, aşırılıkla nitelediği râvilerden ikisinin (Adîy b. Sâbit ve Hüseyin el-Eşkar) dâî olduğuna da işaret etmiştir. İbn Maîn'in dâî olduğunu söylemediği fakat diğer münekkitlerin, Zeydiyye'nin lideri olduğu için dâî olduğunu belirttiği bir râvi daha (Hârûn b. Sa'd) bulunmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında aslında aşırı ve dâî olduğu anlaşılan üç râvi bulunmaktadır. İbn Maîn üçünü de doğru sözlü oldukları gerekçesiyle tevsîk etmiş, birinden (Hüseyin) hadis rivayet etmiştir. İbn Maîn'in *mine'l-muğlîye, yufritu, (muğâliye)* lafızlarını kullandığı bu üç râvinin aynı zamanda dâî olduğuna dikkat çekilmelidir. Bu sebeple aşırılıkla nitelenen râvileri diğer münekkitlerin sözleriyle beraber değerlendirerek isabetli olacaktır.

⁵⁷⁰ Bkz. Marûf ve diğer, *Mevsûa*, III, 114.

⁵⁷¹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyyâ*, s. 65. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَيَّاشٍ: «لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ مَا أَقْرَبَهُ مِنْ أَبِي إِسْرَائِيلَ الْمَلَانِي كَانَ أَبُو إِسْرَائِيلَ يَغْلُو فِي الشَّيْعَةِ».

Zikredilen râvilerden birinin (Abdullah b. Ayyâş) tam ismi bulunamadığı için râvinin bid‘at derecesi hakkında diğer münekkitlerin görüşüne ulaşılammıştır. Aşırılıkla nitelenen diğer altı râvide İbn Maîn veya diğer münekkitler tarafından yöneltlen dâîlik ithamı bulunmamıştır. Bu sebeple bid‘atinde aşırı râvilerin mutlaka dâî olması gerekmemektedir. Yine de aşırılıkla itham edilen râvilerin, diğer münekkitlerin açıklamalarından sonra bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira görüldüğü üzere, hicrî ilk üç asırda İbn Maîn gibi bazı münekkitler râvinin mezhebini, aşırılık ve dâîlik durumunu her zaman belirtmemiştir. Bunun sebebi ilk üç asırdaki bazı müelliflerin eserlerinin öğrencileri veya çocukları tarafından yazılması ve eserlerin *suâlât* tarzında telif edilmesi olabilir.

İbn Maîn, bu başlık altındaki on râviyi *leyse bihi be’s, sika, sâlihu’l-hadîs* lafızlarıyla tevsîk etmiştir. Bunlardan üçünden (Hüseyn, Abdurrezzâk ve Ubeydullâh) hadis rivayet etmiştir. Hadis rivayet ettiği isimlerden Abdurrezzâk, Hz. Osman’a hakaret etmek, Ubeydullâh ise Muaviye’ye hakaret etmekle itham edilmiştir. Bu durum, sahabeye hakaret eden bazı ravileri terk eden İbn Maîn’in, bazen bu kuralın dışına çıkarak hadis ilminde yetkin bulduğu bazı isimlerden hadis rivayet ettiğini ve onları tevsîk ettiğini göstermektedir. Nitekim *Kütüb-i sitte* müelliflerinin tamamı her iki râviden de hadis rivayet etmiştir. On râvinin dokuzunu diğer münekkitler de benzer lafızlarla ta‘dîl etmiştir. Bununla birlikte biri hakkında (Abdullah b. Ayyâş) bilgi bulunamadığı için münekkitlerin görüşü edilememiştir. Kalan bir isim de (İsmâîl b. Halîfe), yalan söylemediği belirtilmekle birlikte bazıları tarafından mezhebindeki aşırılığı ve dâîliği sebebiyle terk edilmiş, bazıları da *münker* hadis rivayet etmesi ve bazı hadislerinde diğerlerine muhalefet etmesi sebebiyle onu terk etmiştir. İncelenen on râviden sekizi Kûfelidir. Diğer iki kişiden biri Yemen’li olup diğerinin yaşadığı yer bilinmemektedir. On râvinin ikisi hariç (Hâris ve Abdullah b. Ayyâş) hepsinin *Kütüb-i sitte*’de rivayeti bulunmaktadır. İbn Maîn’in, on râviden beşiyle muasır olmadığı, dördüyle muasır olduğu bilinmekte, birinin vefat tarihi bilinmediği için muâsarât durumu bilinmemektedir.

3.4 Bid‘atinde Aşırı Olan ve Cerh Ettiği Râvilere Yaklaşımı

Bu başlık altında İbn Maîn’in aşırı olmakla nitelediği veya kullandığı lafızlardan râvinin aşırı olduğu anlaşılan ve cerh ettiği râviler, vefat tarihlerine göre kronolojik olarak incelenecektir.

3.4.1 Ebû Lebîd Limâze b. Zebbâr ez-Ezdî (80-101/700-720[?])

Tam ismi Ebû Lebîd Limâze b. Zebbâr ez-Ezdî el-Basrî el-Cahdamî'dir. Sahâbeyi görme imkânı bulan ve tâbiîn tabakasının büyüklerinden olup hicrî 80 senesinde⁵⁷² veya 101-110 yılları arasında vefat ettiğine dair farklı rivayetler bulunmaktadır.⁵⁷³ Limâze, Ali b. Ebî Tâlib, Ömer b. el-Hattâb, Ebû Musa el-Eş'arî ve Enes b. Mâlik gibi önemli sahabîlerin yanı sıra, Abdurrahmân b. Semura, Urve b. Ebi'l-Ca'd el-Bârikî ve Ka'b b. Sûr'dan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Cerîr b. Hâzim, er-Rebî' b. Suleym el-Ezdî el-Halkânî, Zübeyr b. el-Hırrî, Tâlib b. es-Semeyde', Muhammed b. Zekvân, Matar b. Humrân, Ya'lâ b. Hakîm rivayette bulunmuş, Hammâd b. Zeyd ile görüşmüştür. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Limâze'den hadis rivayet etmiştir.⁵⁷⁴

İbn Maîn, Limâze hakkında hocasından bir bilgi naklederek onun Hz. Ali'ye hakaret ettiğini haber vermiştir. İbn Maîn, "İbn Cerîr dedi ki babası Cerîr, 'Limâze çok hakaret ediyordu' dedi. Bunun üzerine İbn Cerîr, 'Kime hakaret ediyordu?' diye sorunca 'Ali b. Ebî Tâlib'e hakaret ettiğini görüyoruz.' cevabını verdi." açıklamasını yapmıştır.⁵⁷⁵ Ayrıca İbn Maîn, onun hakkında "Şayet kim Ali'ye (r.a.) ya da Nebî Aleyhisselam'ın ahabından birine hakaret ederse, Allah ona rahmet de etmesin, salât da etmesin." demiştir.⁵⁷⁶ Bu açıklamalara göre İbn Maîn, Limâze'nin Hz. Ali'ye hakaret ettiğini düşünmekte ve "Allah ona merhamet etmesin" sözüyle onu cerh etmektedir. İbn Maîn, Limâze hakkında teknik anlamda bir cerh lafzı kullanmasa da aslında bedduanın içeriği hasebiyle râviyi şiddetli bir şekilde cerh ettiği anlaşılmaktadır. Beddua etmesi yönüyle de râvinin hadislerini terk ettiği söylenebilir. Limâze'nin, Hz. Ali'ye (r.a) hakaret etmesi sebebiyle Nâsıbî olduğu anlaşılmakta, nitekim Zehebî de râvinin mezhebinin Nâsıbîlik olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁷

⁵⁷² Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Thk. Ahmed Arnavut ve Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-turâs, 1420/2000, XXIV, 304.

⁵⁷³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 146.

⁵⁷⁴ Bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 250.

⁵⁷⁵ İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), IV, 312. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ قَالَ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي لَيْبِدٍ: وَكَانَ شَتَامًا. قُلْتُ لِيَحْيَى مِنْ كَانَ يَشْتُمُ؟ قَالَ نَرَى أَنَّهُ كَانَ يَشْتُمُ عَلَيَّ ابْنَ أَبِي طَالِبٍ لَارْحَمَهُ".

⁵⁷⁶ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), IV, 312. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "لَارْحَمَهُ اللَّهُ وَلَا صَلَّى عَلَيْهِ إِنْ كَانَ شَتَمَ عَلِيًّا أَوْ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

⁵⁷⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 146.

Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) onun hakkında “Cemel Vakası’nın olduğu gün (Hz.) Ali’ye karşı savaşmıştı.”⁵⁷⁸ açıklamasını yapmıştır. Hz. Ali’ye karşı silahlı mücadeleye girmesi sebebiyle râvinin dâî olduğu kolaylıkla söylenebilir. Ayrıca Matar b. Humrân’ın anlatısına göre bir gün Limâze’ye “Ali’yi seviyor musun?” denince, “Tek bir günde kavmimden altı bin kişiyi öldürmüşken bir de Ali’yi seveyim mi?!”⁵⁷⁹ cevabını vermiştir. Bu ifade, onun Hz. Ali’ye buğz ettiğini ve savaştığını göstermektedir. Kuvvetle muhtemel İbn Maîn, Limâze’nin dâî olduğunu hocaları kanalıyla biliyordu. Nitekim Hz. Ali’ye hakaret ettiğini bildiğini kendisi ifade etmiş ve ona beddua etmişti. Buna rağmen, tıpkı Câbir el-Cu’fî gibi bazı dâîlere yaptığı şekilde, onun da davetçi yönü hakkında bilgi vermemiştir yahut bu bilgi kaynaklarda zikredilmemiştir.

Zübeyr b. el-Hırrî (ö. 121/739 [?]) onun hakkında “Ebû Lebîd (Limâze), şarap içerken ‘Yezîd (İbn Muâviye) için canımız fedâ olsun!’ dedi. Bunun üzerine şiddetli bir rüzgâr geldi de çadırını alıp götürdü. Bir de baktık ki açmış Kur’ân okuyor.” açıklamasını yapmıştır.⁵⁸⁰ Bu açıklama, Limâze’nin şarap içtiğini ve o adâlet sıfatına dâhil olan büyük günah işlemek ve mürûet’ten (mürüvvet) yoksun olduğunu göstermektedir.⁵⁸¹ Bununla birlikte, yukarıda bilgiyi nakleden Zehebî, “Şî’ bir kimse, şu Nâsibî ve Yezîdî olup aynı zamanda Ali’yi kötüleyen ve Yezîd’in menkıbelerini rivayet eden adamdan (Limâze’den) nefret etse, hiçbir şekilde kınanmaz.”⁵⁸² açıklamasını yaparak, Limâze’nin Yezîd’in menkıbelerini nakletmek ve Hz. Ali’yi kötülemek gibi aşırı yönüyle ilgili bilgi vermiş ve bu duruma tepkisini göstermiştir.

İbn Sa’d (ö. 230/845) “Hz. Ali’den hadis dinledi, *sika*, hadisleri vardır.”⁵⁸³, bir başka rivayete göre “*Sâlih* hadisleri (delil olarak kullanılabilecek) vardır.”⁵⁸⁴ demiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ona övgüde bulunmuş ve “*Sâlihu’l-hadîs* (hadisi delil

⁵⁷⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, I, 305 ;Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXIV, 250. Hammâd’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “رَأَيْتُ أَبَا لَبِيدٍ يَصْفِرُ لِحْيَتَهُ، وَكَانَتْ لِحْيَتُهُ تَبْلُغُ سِرْتَهُ، وَقَدْ قَاتَلَ عَلِيًّا يَوْمَ الْجَمَلِ”.

⁵⁷⁹ Ka’bî, *Kabûlu’l-ahbâr*, I, 166. İfadenin aslı şu şekildedir: “عَنْ مَطَرِ بْنِ حِمْرَانَ: كُنَّا عِنْدَ أَبِي لَبِيدٍ فَقِيلَ لَهُ: أَتُحِبُّ عَلِيًّا؟” “فَقَالَ: أَحِبُّ عَلِيًّا وَقَدْ قَتَلَ مِنْ قَوْمِي فِي غَدَاةٍ وَاحِدَةٍ سِتَّةَ أَلْفٍ؟”.

⁵⁸⁰ Zehebî, *Târihu’l-İslâm vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, y.y: Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 2003, III, 146. Zübeyr’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَرَوَى الزُّبَيْرُ بْنُ الْخَزِيمَةِ، عَنْ أَبِي لَبِيدٍ قَالَ: وَفَدْنَا إِلَى: فَهَاجَتْ رِيحٌ فَأَلْقَتْ خَيْمَتَهُ، فَإِذَا هُوَ قَدْ نَشَرَ الْمُصْنَحَفَ وَهُوَ يَقْرَأُ: يَزِيدُ فَقَالُوا: هُوَ يَشْرِبُ الْخَمْرَ، فَهَاجَتْ رِيحٌ فَأَلْقَتْ خَيْمَتَهُ، فَإِذَا هُوَ قَدْ نَشَرَ الْمُصْنَحَفَ وَهُوَ يَقْرَأُ”.

⁵⁸¹ Detaylı bilgi için bkz.: Aydın, “Adâlet”, I, 344.

⁵⁸² Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, III, 146. Zehebî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “قُلْتُ: مَا يُلَامُ الشَّيْعِيُّ عَلَى بُغْضِ هَذَا: “النَّاصِبِيُّ الْيَزِيدِيُّ الَّذِي يَنَالُ مِنْ عَلِيٍّ وَيُرْوِي مَنَاقِبَ يَزِيدٍ”.

⁵⁸³ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 166. İbn Sa’d’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَمِعَ مِنْ عَلِيٍّ، وَكَانَ ثَقَّةً وَلَهُ أَحَادِيثُ”.

⁵⁸⁴ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, V, 520. İbn Sa’d’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَمِعَ مِنْ عَلِيٍّ وَلَهُ أَحَادِيثُ صَالِحَةٌ، وَكَانَ ثَقَّةً”.

olarak kullanılabilir)”,⁵⁸⁵ “Kader görüşüne inanırdı, *sâlihu’l-hadîs*.”⁵⁸⁶ açıklamasını yapmıştır. İbn Hanbel’in burada akranı İbn Maîn’den farklı düşündüğü görünmekteyse de râvinin aşırılık durumundan haberdar olmaması muhtemeldir. Nitekim Limâze’nin Kaderî olduğunu söylemiş, Nâsıbîliğini zikretmemiştir.

Mufaddal b. Ğassân (ö. 246/861) ise “Ebû Lebîd, Ömer b. el-Hattâb ile görüşmemiş, Ali b. Ebî Tâlib ve Ka’b b. Sû ile görüşmüştür.”⁵⁸⁷ demiştir. Benzer şekilde İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *sika* râviler arasında zikrettikten sonra “Şayet Ali b. Ebî Tâlib’den gerçekten semâ ettiyse, ondan hadis rivayet etmiştir.” açıklamasını yapmıştır.⁵⁸⁸ Bu sözleyle, Hz. Ali (r.a.) ile *semâ* yoluyla hadis almasında bir şüphe olduğunu belirtmektedir. Hz. Ali ile savaştığı için onu görmüş olması makul iken ondan hadis dinlemesi bir hadis meclisinde değil ancak doğal şartlar altında savaşta veya başka bir iş akışında gerçekleşmiş olmalıdır. Limâze’nin Hz. Ali’den hadis rivayet ettiği göz önünde bulundurulduğunda hadis usulü açısından da güvenilir olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak İbn Maîn, Limâze’nin Hz. Ali’ye (r. a) çok hakaret eden biri olduğunu bilmekte ve ashaba hakaret eden hiç kimseye Allah’ın merhamet etmemesini dilemektedir. Ayrıca İbn Maîn, aşırı olan Yunus b. Habbâb hakkında da “*Sika* değildir. O Nebi’nin (Aleyhisselam) ashâbına hakaret ederdi. Allah’ın peygamberinin ashâbına hakarete bulunan kim varsa *sika* değildir.”⁵⁸⁹ açıklamasını yapmıştır. Benzer bir cerh metodunu burada da kullandığını düşünmek mümkündür. Dahası, râvi hakkında başka bir açıklama yapmaması da bu görüşü destekleyen bir karinedir. Dolayısıyla İbn Maîn’in, Limâze’yi *sika* görmediği gibi ona beddua etmesinden hareketle, hadislerini de terk ettiği kolaylıkla söylenebilir. Ayrıca İbn Maîn’in râvi hakkında başka açıklama yapmaması da başlı başına bir yöntem olabilir. Bir başka ifadeyle İbn Maîn’in, ashâba hakaret eden râvilere karşı tutumunun, onları hadis ilminde saha dışı bırakmak ve dolayısıyla hadislerini terk etmek olduğunu söylenebilir.

⁵⁸⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 182. İfadenin aslı şu şekildedir: “أحمد بن حنبل يقول كان أبو ليبيد صالح”.

⁵⁸⁶ Harb el-Kirmânî, *Mesâilu harb*, III, 1240. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان أبو ليبيد يرى القدر، وكان صالح الحديث”.

⁵⁸⁷ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXIV, 250. Mufaddal’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “ولم يلق أبو ليبيد عمر بن الخطاب ولكنه لقي علي بن أبي طالب، وكعب بن سور”.

⁵⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 345. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “يروى عن علي بن أبي طالب إن كان”.

⁵⁸⁹ İbn Maîn, *Suâlat*, s. 406. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وسمعت يحيى بن معين يقول -وسئل عن يونس- «ليس بئقة، كان يشتم أصحاب النبي -صلى الله عليه وسلم-، ومن شتم أصحاب النبي -صلى الله عليه وسلم- فليس بئقة»”.

3.4.2 Ebû'l-Kâsım Hâlid b. Abdillâh ed-Dımeşkî (ö. 126/743)

Tam ismi Ebû'l-Kâsım Hâlid b. Abdillâh b. Yezîd b. Esed b. Kurz b. Âmir el-Becelî el-Kasrî ed-Dımeşkî'dir. Ebû'l-Heysem künyesi ile de tanınmıştır. Aslen Dımeşk'li olması sebebiyle genellikle ed-Dımeşkî nisbesiyle anılmıştır. Bunun dışında Vâsıt, Irâkeyn ve Hicaz bölgesinde ikamet etmiş, Kûfe'de öldürülmüştür.⁵⁹⁰ Emevî Devletinde, Velîd b. Abdilmelik ve Süleymân b. Abdilmelik'in hilafet dönemlerinde Mekke'nin; Hişâm b. Abdilmelik döneminde Basra ve Kûfe'nin emirliğini yapmıştır.⁵⁹¹ Hâlid, babası Abdullâh ve dedesinden hadis rivayet etmiştir. Dedesinin sahâbi olduğu kaydedilmektedir. Kendisinden, İsmâil b. Evsat b. İsmâil el-Becelî, İsmâil b. Ebî Hâlid, kardeşi İsmâil b. Abdillâh el-Kasrî, Habîb b. Ebî Habîb el-Cermî, Humeyd et-Tavîl, Seyyâr Ebû'l-Hakem ve Abdullah b. Nuh hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ondan hadis rivayet etmiştir.⁵⁹²

Yahya b. Maîn onun hakkında yalnızca “Benî Ümeyye'nin valilerindendi, kötü bir adam (*raculün sû'*), Ali b. Ebî Tâlib'e hakaret ederdi.”⁵⁹³ açıklamasını yapmıştır. Bu söz Hâlid'in Nâsıb olduğu göstermekle birlikte Hz. Ali'ye (r.a.) hakaret etmesi yönüyle, aşırı olduğu anlaşılmakta, bu sebeple râvi bu başlık altında incelenmektedir. İbn Maîn, *raculün sû'* lafzını, genellikle metrûk, adâleti kusurlu ve hadisleri *i'tibâr* için bile olsa yazılmayan râviler hakkında kullanmıştır. Dolayısıyla İbn Maîn'in, Hâlid'in rivayetlerini terk ettiği söylenebilir.

Fadl b. Zübeyr (ö. ?) onun hakkında “Hâlid'i, (Hz.) Ali hakkında öyle bir söz söylerken işittim ki bunu söylemem helal olmaz.”⁵⁹⁴ demiştir. Muhtemelen bu söz Hz. Ali'ye hakaret minvalindedir ve bu yönüyle İbn Maîn'in sözünü doğrulamaktadır. Seyyâr b. Ebî Seyyâr el-Anezî'ye (ö. 122/740) “Hâlid'den hadis rivayet eder misin?” sorusu yöneltince “O, yalan söylemeyecek kadar onurludur.”⁵⁹⁵ sözüyle râvinin yalancı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Ukaylî (ö. 322/934) onun hakkında “Hadisini destekleyen

⁵⁹⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 158.

⁵⁹¹ Belâzûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Suheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zerkelî, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1417/1996, IX, 94-95.

⁵⁹² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VIII, 108.

⁵⁹³ İbn Asâkîr, *Târîhu dımeşk*, XVI, 160. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “خالد بن عبد الله القسري كان واليا لبني أمية وكان رجل سوء وكان يقع في علي بن أبي طالب.”

⁵⁹⁴ İbn Asâkîr, *Târîhu dımeşk*, XVI, 160. Fudayl b. Zübeyr'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “الفضل بن الزبير قال سمعت خالدا القسري وذكر عليا فذكر كلاما لا يحل ذكره.”

⁵⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 340. Seyyâr'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “إنه كان أشرف من أن يكذب.”

mütâbî bulunmaz, onun çok meşhur haberleri ve çok çirkin sözleri vardır.” demiş, bu sözün benzeri İbn Cerîr, Ebû'l-ferec ve Asbahânî tarafından da nakledilmiştir.⁵⁹⁶ Bu açıklama, Hâlid'in teknik olarak sorunlu hadisler rivayet ettiğini ve hadis ilminde güven duyulacak biri olmadığını göstermektedir. Öte yandan İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *sika* râviler arasında zikrederek,⁵⁹⁷ diğerlerinden ayrılmıştır. Belâzûrî (ö. 279/892-93), *Ensâbu'l-eşrâf*’ında Hâlid'in hayatı ve sözleriyle ilgili müstakil bir başlık açmıştır. *Tehzîbu'l-Kemâl*’de de râvinin biyografisi, diğer râvilere oranla daha uzun anlatılmıştır. Bu durumun her râvide değil mensûb sahibi kimselerde görülmesi doğaldır. Bahsi geçen nakiller genellikle Hâlid'in hutbelerinden, yanına gelen ihtiyaç sahipleriyle arasında geçen diyaloglardan, Hişâm b. Abdilmelik’le arasında geçen gergin yazışmalardan oluşmaktadır. Bu yazışmalarda Hâlid'in şairane bir üslupla konuşması, kendine has bir üslupla vaaz vermesi, bununla birlikte kimi zaman karşısındaki insanlara sert cevaplar vermesi, Hişâm b. Abdilmelik’i çokça eleştirmesi ve ona hakaretler etmesi dikkat çeken hususlardandır. Fakat buralarda Hâlid'in, Hz. Ali veya diğer sahâbîlerle (r.a.) ilgili bir sözüne rastlanmadığı için ilgili açıklamalara yer verilmemiştir.⁵⁹⁸

Sonuç olarak diğer münekkitler de onun Hz. Ali’ye hakaret ettiğini doğrulamıştır. Böylece onun aşırı bir Nâsıb olduğu görülmektedir. Ayrıca Emevîler döneminde Hişâm b. Abdilmelik’in Irak emiri olduğu göz önünde bulundurulduğunda onun rivayetleri hatalı, kendi görüşüne uygun bir şekilde rivayet etmesi de muhtemeldir. İbn Maîn’in, bu sebeple Hâlid'in hadislerini terk ettiği de düşünülebilir.

3.4.3 Ebû Hamza Yunus b. Habbâb el-Esedî (ö. 131-140/748-757[?])

Tam ismi Ebû Hamza Yunus b. Habbâb el-Esedî el-Kûfî’dir. Ebû'l-Cehm künyesiyle de tanınmıştır. Babası Habbâb el-Esedî, Cerîr b. Ebî Heyyâc el-Esedî, Hasan-ı Basrî, Şakîk el-Ezdî, Tavus b. Keysan el-Yemânî, Nâfî b. Cübeyr b. Mut‘im, Minhal b. Amr el-Esedî, Talk b. Habîb, Abdullah b. Bureyde, Abdurrahman b. Sabit el-Cumehî, Osman b. Hâdır, Mücahid b. Cebr l-Mekkî, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî, Müseyyeb b. Abdihayr, Minhâl b. Amr el-Esedî, Nâfî b.

⁵⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 102. Ukaylî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وقال العقيلي لا يتابع على حديثه “وله أخبار شهيرة وأقوال فظيعة ذكرها بن جرير وأبو الفرج الأصبهاني والميرد وغيرهم”.

⁵⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 256.

⁵⁹⁸ Bkz. Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşrâf*, IX, 89-96.

Cübeyr b. Mut'im, Ya'la b. Murra (mürsel olarak), Ebû'l-Buhterî et-Tâî, Ebû Seleme b. Abdirrahman b. Avf, İbn Abbâs'ın mevlası Ebû Ubeydullah, Ebû Ubeydullah Abdullah b. Mesud, Benî Hâşim'in mevlası Ebî Alkame, Ebû Ömer es-Sînî ve Ebû'l-Fadl gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Muhammed, akranları Ebû Zubeyr el-Mekkî ile Masum b. Mu'temir; onların dışında İbrâhim b. Atiyye es-Sekafî, Ebû Ukbe Bîşr b. Ukbe el-Kûfî, Hammâd b. Zeyd, Zeyd b. Ebî Enîse, Süfyân es-Sevrî, Sellâm b. Ebî Mutî', Şu'be b. Haccâc, Şuayb b. Safvân, Şihâb bi Harrâş el-Havşebî, Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî, Müslim el-Fezârî, Abdullah b. Osman b. Huseym, Abdurabbîhi b. Saîd er-Râzî, Amr b. Ebî'l-Mikdâm, Ebû'l-Münzir Amr el-Kindî, Anbesa b. Saîd er-Râzî, Leys b. Ebî Suleym, Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî, Muaviye b. Salih el-Hadremî, Mu'temer b. Süleyman, Ma'mer b. Râşid, Mehdî b. Meymûn ve Yahya b. Ya'lâ el-Esemî, hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce ondan hadis rivayet etmiştir.⁵⁹⁹

Yahya b. Maîn, Yunus hakkında “kötü adam (*raculün sū*)”⁶⁰⁰, “(Hz.) Osman’a hakaret ederdi. Hammâd b. Zeyd ve Mansûr b. el-Mu'temir ondan hadis rivayet etmişlerdi.”⁶⁰¹ açıklamasını yapmıştır. İbn Maîn, râvinin Osman’a hakaret ettiğini açıkladığı için râvî bid'atinde aşırı olarak değerlendirilmiştir. Hakkında “*raculün sū*” lafzını kullanarak adâlet yönüyle cerh etmektedir. İbn Maîn'in bu lafzı, hadis uyduran, hadis hırsızlığı yapan veya ashaba hakaret eden kimseler için, genellikle adâletle ilgili kusur ifade eden lafızlarla beraber kullandığı ve bu râvilerin *sika* olmadığı belirtilmişti. Nitekim Yunus hakkında “Nebî'nin -sallallahu aleyhi ve sellem- ashabına hakaret ederdi. Kim Nebî'nin -sallallahu aleyhi ve sellem- ashabına hakaret ederse o *sika* değildir.”⁶⁰² açıklamasını yapmıştır. Ayrıca İbn Maîn, “Abbâd, Yunus'un Osman’a hakaret ettiğini ve ‘Osman, Resulullah’ın -sallallahu aleyhi ve sellem- iki kızını öldürdü’ dediğini söyledi, ben Abbâd’ın bu sözünü ondan duymadım.”⁶⁰³ demiştir. Ayrıca o, Yunus hakkında kendisine soru sorulduğunda *zayıf* olduğunu söylemiş ve “Râfızîlik yapıyordu”

⁵⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 504-505.

⁶⁰⁰ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.) III, 407. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “يُؤْنِسُ بْنُ خُبَابٍ رَجُلٌ سَوَاءٌ”.

⁶⁰¹ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.) III, 470. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ يُؤْنِسُ بْنُ خُبَابٍ يَشْتُمُ عُثْمَانَ وَقَدْ رَوَى عَنْهُ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ وَمَنْصُورُ بْنُ الْمُعْتَمِرِ”.

⁶⁰² İbn Maîn, *Suâlât*, s. 485. İfadenin aslı şu şekildedir: “سَأَلَ رَجُلٌ يَحْيَى وَأَنَا أَسْمَعُ عَنْ يُونُسَ بْنِ خُبَابٍ، فَقَالَ: لَيْسَ بِذَلِكَ، “كَانَ يَشْتُمُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-، وَمَنْ شَتَمَ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَلَيْسَ بِتَقَةٍ”.

⁶⁰³ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.) IV, 72. İfadenin aslı şu şekildedir: “سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ يُؤْنِسُ بْنُ خُبَابٍ قَدْ سَمِعَ مِنْهُ: “عَبَادُ بْنُ عَبَادٍ وَهُوَ يَتَنَاولُ عُثْمَانَ يَقُولُ عُثْمَانُ قَتَلَ ابْنَتَيْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ أَسْمَعْ هَذَا أَنَا مِنْ عَبَادٍ”.

demiştir.⁶⁰⁴ Râfızîlik ithamının, sahâbeye hakaret etmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Yunus'un hem sahâbeye hakaret etmesi hem de Hz. Osman'ın katil olduğu noktasındaki düşüncesi de onun aşırı olarak nitelenmesinin yerinde olduğunu göstermektedir. Yunus hakkında genelde hadisi terk edilmesi gereken râviler için kullandığı “kötü bir adam” (*raculün sū*) lafzını kullanmasının sebebi, muhtemelen onun Hz. Osman'a karşı olan şiddetli tavrından kaynaklanmaktadır.

İbn Maîn, Yunus'u, *leyse bi zâke* (o aradığın gibi güçlü değildir).⁶⁰⁵ lafzını kullanarak da cerh etmiştir. Bu lafzın, İbn Maîn tarafından genellikle bir zabt kusuru olarak kullanıldığı ifade edilmişti. Öyle görünüyor ki Yunus adâlet yönüyle kusurlu olduğu gibi zabt bakımından da eksik bulunmaktadır. Ayrıca İbn Maîn, “Yunus b. Habbâb “Şînin de ötesindeydi” ve “kabir azabıyla ilgili bir hadise ‘Ali benim dostumdur’ ifadesini eklemesi dışında hadislerinde *nekâret* yoktur” demiştir.⁶⁰⁶ Bu örnekte görüldüğü gibi Yunus'un bazı hadislerinde hatalar yapması İbn Maîn'in “*leyse bi zâke*” lafzını yerinde kullandığını göstermektedir. “Şîliğin ötesinde” lafzı, onu aşırılıkla nitelediğini göstermektedir. Öte yandan, mezhebinde aşırı olan râvinin, kendi görüşünü bir hadis metnine nasıl işlediğini, bilinçli yahut değil, metne müdahalede bulunduğunu göstermektedir. Bu durum muhaddislerin, ehl-i bid'atten hadis rivayetine neden temkinli davrandığının cevabıdır.

Yunus, hadis ilminde çok zayıf görülmesine, Hz. Osman'a hakaret etmesine ve kendi itikadî görüşüyle ilgili bir detayı hadis metnine eklemesine rağmen İbn Maîn, Yunus'un bütün hadislerinin *münker* olmadığını altını çizmektedir. Bir başka ifadeyle İbn Maîn, muhtemelen mevcut rivayetleri karşılaştırarak Yunus'un kabir azabıyla ilgili hadiste bir ziyade yaptığını fark etmiş fakat bu hatasından dolayı tüm rivayetlerini terk etmemiş, diğer rivayetlerinde *nekâret* bulunmadığını söylemiştir. Bu cümle İbn Maîn'in râvileri tek tek incelediğini, genel teorik kurallarla eleme yapmadığını ve cerh edilen bir râvinin hadislerine de genellemeci bir tavırla hüküm vermediğini göstermektedir. Belirtildiği üzere Hammâd b. Zeyd Mansûr b. el-Mu'temir, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî

⁶⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 515. İfadenin aslı şu şekildedir: “سَأَلْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ خَبَابٍ فَضَعَفَهُ فَقَالَ: كَانَ يَنْتَرَفُضُ”.

⁶⁰⁵ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 485. İfadenin aslı şu şekildedir: “سَأَلَ رَجُلٌ يَحْيَى وَأَنَا أَسْمَعُ عَنْ يُونُسَ بْنِ خَبَابٍ، فَقَالَ: لَيْسَ بِذَاكَ، “كَانَ يَشْتُمُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-، وَمَنْ شَتَمَ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَلَيْسَ بِتَقَةٍ”

⁶⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 439. İfadenin aslı şu şekildedir: “يُونُسُ بْنُ خَبَابٍ فَوْقَ الشَّيْعِيِّ وَعَنْ أَبِي دَاوُدَ: “قَالَ: لَيْسَ فِي حَدِيثِهِ نَكَارَةٌ إِلَّا أَنَّهُ زَادَ فِي حَدِيثِ عَذَابِ الْقَبْرِ وَعَلَى وَلِيِّ”.

ve İbn Mâce gibi muhaddislerin Yunus'dan hadis rivayet ettikleri bilgisi de dikkate alınırsa, İbn Maîn'in bu tavrının ona has olmayıp ilmî gelenek içerisinde aktarıldığını ve ondan hadis rivayetinde bulunan Ehl-i sünnet muhaddislerin bu temayülde olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak İbn Maîn, Yunus'u, Hz. Osman'a hakaret ettiği için *sika* görmemekle birlikte, rivayetlerinin uydurma olduğunu da öne sürmemiş ve onu mutlaka terk edilmesi gereken bir râvi olarak görmemiştir. Yunus, itikadî görüşünde aşırıya kaçması sebebiyle (kabir azabı hadisinde olduğu gibi) hadislerinde hata yapmıştır. Hadislerinde hata yaptığı ve diğerlerinin rivayet etmediği bir fazlalığı rivayet ettiği için hadis ilminde güçlü bulunmamıştır.

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), Yunus'dan hadis rivayet etmediği nakledilmiştir.⁶⁰⁷ Benzer bir şekilde Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49) onun hakkında “Yunus b. Habbâb'dan asla hadis rivayet etmem.” demiştir. İbn Muhriz'in ifadesine göre bu bilgi, Abbâd b. Abbâd ve diğerlerinin açıklamalarıyla doğrulanmıştır. el-Medînî'nin bu sözü üzerine Ebû Şuayb İbnu'l-Haccâm, “O, Osman'a hakaret ederdi.” demiştir.⁶⁰⁸ Bu açıklamalar, İbn Maîn'in sözlerini desteklemektedir. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) “*sika, sadûk*”⁶⁰⁹ lafızlarını kullanmıştır.

Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) Yunus sorulunca onu cerh etmiş (*tekelleme fihî*) ve “Osman'a hakaret ederdi.” demiştir.⁶¹⁰ Bir başka rivayette “Kötü bir görüşü vardı (*habîse'r-ra'yi*).” demiş, hadiste nasıl olduğu sorulduğunda “Abbâd bize ondan hadis rivayet etmişti.” cevabını vermiştir.⁶¹¹ Muhtemelen burada kastedilen, İbn Hanbel'in hocası olan ve yukarıda belirtildiği üzere Yunus'tan hadis rivayet ettiği sabit olan Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî'dir. Esasında bu cevabın cerh mi ta'dîl mi ifade ettiği kolaylıkla söylenemese de Abbâd'ın ondan rivayette bulunması sebebiyle “Ondan hadis rivayet

⁶⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), III, 100. İfadenin aslı şu şekildedir: “كَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ لَا يَحْدُثُ عَنْ يُونُسَ بْنِ خُبَابٍ وَلَا عَنْ بَازِمِ أَبِي صَالِحٍ.”

⁶⁰⁸ İfadenin aslı şu şekildedir: “سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ لَيْسَ أَحَدٌ أَثْبَتَ فِي سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمُقْبَرِيِّ مِنْ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ وَلَيْثِ بْنِ سَعْدٍ.”
ومحمد بن اسحاق هؤلاء الثلاث يسندون احاديث حسان بن عجلان كان يخطيء فيها سمعت عليا يقول يونس بن خباب لا اروي عنه حديثا
”ابدا وذلك ان ذلك الكلام قد صح عنه ذكره عباد بن عباد وغيره فقال له ابو شعيب ابن الحجاج كان يشتم عثمان

⁶⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI, 438.

⁶¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl* (Mervezî rv.), thk. Subhi Bedri es-Samerrâî, Riyad: Mektebetül Meârif, 1409, s. 62. İfadenin aslı şu şekildedir: “وَذَكَرَ يُونُسَ بْنَ خُبَابٍ فَتَكَلَّمَ فِيهِ وَلَمْ يَرْضَهُ وَقَالَ هَذَا كَانَ يَقَعُ فِي عُمَانَ.”

⁶¹¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), I, 419. İfadenin aslı şu şekildedir: “سَأَلْتَهُ عَنْ يُونُسَ بْنِ خُبَابٍ فَقَالَ كَانَ خَبِيثَ الرَّأْيِ فَقُلْتُ لَهُ كَيْفَ هُوَ فِي الْحَدِيثِ فَقَالَ حَدَّثَنَا عَنْهُ عِبَادُ

edilir.” anlamını çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla en azından yalancı ve metruk bir râvi olmadığı söylenebilir.

Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/889), onun sahâbeye (r.a.) hakaret ettiğini söylemiş fakat peşinden de “Hadislerinde *nekâret* yoktur.” demiştir.⁶¹² Ayrıca “Şu‘be’nin ondan rivayet ettiği hadisleri gördüm, sağlamdı (*müstakîmdi*). Hâlbuki Râfızîlerin hadisleri böyle olmaz.”⁶¹³ açıklamasını yaparak, Râfızî olmakla birlikte hadis rivayetinde doğru sözlü olduğuna işaret etmektedir. Bu ifadeye göre Yunus, sahâbeye hakaret etmekle tanınan Râfızîlerden ayrılmaktadır. Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise “Hadisleri ihtilaflıdır (*muzdaribu’l-hadîs*).”⁶¹⁴ demiş, Zekerîyyâ es-Sâcî (ö. 307/920), “Hadiste doğru sözlüdür (*sadûk*), muhaddisler, kötü mezhebi sebebiyle hakkında konuşular.”⁶¹⁵ açıklamasını yapmıştır. İbn Şâhin (ö. 385/996) onu *sika* râviler arasında zikretmiştir.⁶¹⁶ İbn Adî (ö. 365/976) ise “...Şîilikte aşırı olanlardandır. Osman’a hakaret ederdi. Aşırılığına rağmen hadisleri yazılır.”⁶¹⁷ demiştir. Bu ifade, İbn Adî’nin de râviyi aşırı olarak nitelemenin doğru olduğunu gösterir. Ayrıca ona göre Hz. Osman’a hakarete varan bu aşırılığa rağmen hadislerinin yazılmasında bir sakınca yoktur.

Sonuç olarak İbn Maîn, Yunus’u hem adâleti hem zabtı yönüyle cerh etmiştir. Adaleti noktasındaki cerhinin sebebi muhtemelen, sahâbeye hakaret etmesi ve Hz. Osman’ın peygamberimizin iki kızının da katili olduğuna dair temelsiz bir inanışa sahip olmasındandır. Yunus’un Hz. Osman’a hakaret etmekten çekinmemesi ve bunun diğer muhaddisler tarafından da bilinmesi bu kimliğiyle ön plana çıktığını düşündürmektedir. Bu bilgiler, İbn Maîn’in onun hakkında kullandığı “kötü bir adam” lafzının tefsiri olarak kabul edilebilir. Öte yandan İbn Maîn, râvi hakkında “*leyse bi zâke*” derken onun zabt yönündeki kusura işaret etmiş olmalıdır. Zira Ebû Hâtim’in de dediği gibi hadislerinde ihtilaf bulunmakta, yani rivayet ilminde yeterince ehil görülmemektedir. Ebû Dâvud,

⁶¹² Ebû Dâvud, *Suâlat*, s. 33. İfadesinin aslı şu şekildedir: “قووصفه بأنه شتام للصحابه - رضوان الله عليهم -، لكنه أرفد -، وليس في حديثه نكارة”.

⁶¹³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXXII, 506. Ebû Dâvud’un ifadesinin aslı şu şekildedir: “وقد رأيت أحاديث شعبة -، عنه مستقيمة وليس الرافضة كذلك”.

⁶¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 238. Ebû Hâtim’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “مضطرب الحديث، ليس بالقوى”.

⁶¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 438. Sâcî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “صدوق في الحديث تكلموا فيه من -، جهة رأيه السوء”.

⁶¹⁶ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 263.

⁶¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 519. İbn Adî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ويونس بن خباب له غير ما ذكرت، وهو -، من الغالين في التشيع وكان يحمل على عثمان وأحاديثه مع غلوه تكتب”.

Yunus'un Şu'be'den olan rivayetlerinin sağlam olduğunu söyleyerek, râvinin bir hocasından olan rivayetlerinin, diğerlerinden daha güvenilir olabileceğini de göstermektedir. Ebû Dâvud, bunun Râfızîlerden beklenmeyen bir durum olduğunu belirterek, râvinin hadislerinde kasıtlı olarak yalan söylemediğine işaret etmektedir. Muhtemelen bu sebeple İbn Maîn, Yunus bir hadise "Ali benim dostumdur" ifadesini eklemesine rağmen, bunun dışında hadislerinde *nekâret* olmadığını söylemiş⁶¹⁸ ve râviyi yalancılıkla itham etmemiştir.

İbn Maîn'in Yunus'a uyguladığı cerh-ta'dîl yöntemi, üzerine düşünülmesi gereken bir tenkit titizliği barındırmaktadır. Dahası İbn Maîn'in bu yaklaşımı ona has değildir. Yunus'un mezhebini bildiği hâlde Sâcî de onun hadis rivayetinde doğru sözlü olduğunu ifade etmektedir. Fakat yukarıdaki münekkitlerden İbn Ebî Şeybe hariç, hiçbiri onun *sika* olduğunu söylememiş, "*sadûk*" lafzını kullanmakla yetinmişlerdir. Bu hem münekkitlerin doğru sözlü olduğuna inandığı aşırı bid'atçı râvilere de hadis ilminde alan tanıdığını göstermekte hem de *sadûk* lafzının, bid'at ehli râvinin zabtından çok dürüstlüğüne işaret ettiğini göstermektedir. Burada değerlendirilmesi gereken bir diğer nokta, İbn Mehdî ve Ali b. el-Medînî'nin Yunus'tan kasıtlı olarak hadis rivayet etmemeleridir. Bunun sebebi Yunus'un Hz. Osman'a (r.a.) hakaret etmesi onların da râviye mesafe koymak istemesi olabilir.

3.4.4 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilkuddûs et-Temîmî (181-190/198-806[?])

Tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilkuddûs et-Temîmî es-Sa'dî er-Râzî el-Kûfî'dir. Ebû Sâlih ve Ebû Saîd künyeleriyle de tanınmıştır. Câbir el-Cu'fî, Süleyman el-A'meş, Abdülmelik b. Umeyr, Ubeyd el-Mükettib, Leys b. Ebî Selim'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ahmed b. Hâtim b. Yezîd et-Tavîl, Ebû Musa İshak b. İbrâhim b. Musa el-Herevî, Hüeyin b. İsa b. Meysere er-Râzî, Saîd b. Süleyman el-Vâsîtî, Abbâd b. Yakub er-Ravâcinî, Ubâde b. Ziyâd el-Esedî el-Kûfî, Abdullah b. Dâhir er-Râzî, Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Muhammed b. Amr b. Utbe er-Râzî, Muhammed b. İsa b. Tabbâ', Velîd b. Salih en-Nehhâs, Yahya b. Muğîre er-Râzî hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Buhârî (tâlik) ve Tirmizî, ondan hadis rivayet etmiştir.⁶¹⁹

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 439. İfadenin aslı şu şekildedir: "ويونس بن خباب فوق الشيعي وعن أبي داود: "قال: ليس في حديثه نكارة إلا أنه زاد في حديث عذاب القبر وعلى وليي".

⁶¹⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 243.

Yahya b. Maîn, onun hakkında “Rey şehrinden bir adam, tanımıyorum.”⁶²⁰ demiştir. Muhtemelen bu, onu tanımadan önce yaptığı bir yorumdur. Zira hakkında “*leyse bi şey*”,⁶²¹ “*Leyse bi şey*‘ pis (*habîs*) bir Râfîzî”,⁶²² açıklamalarını da yapmıştır. İbn Maîn’in kullandığı “Râfîzî” lafzı aşırılığa delalet ettiği için, râvi bu başlık altında incelenmektedir. İbn Maîn yukarıdaki cerh lafızlarını kullanarak, râviyi şiddetli bir şekilde cerh etmiş ve hadislerinin bir değeri olmadığını belirtmiştir. İbn Maîn’in, *habîs* lafzını çoğunlukla *kezzâb* lafzıyla birlikte söylediği, ilgili başlıkta ifade edilmişti. Bu sebeple Abdullah’ın hadis rivayetinde yalan söylemesi ihtimali dikkate alınmalıdır. Öte yandan *leyse bi şey*‘ lafzını da çoğunlukla metrûk râviler hakkında kullanması râvinin en azından metrûk olduğunu düşündürmekte, durumun açıklığa kavuşması için diğer münekkitlerin görüşlerine yer vermek gerekmektedir.

Buhârî (ö. 256/870), Abdullah hakkında “Aslında o, hadiste doğru sözlü (*sadûk*) biridir, ne var ki zayıf râvilerden zayıf hadisler rivayet ediyor.”⁶²³ ifadesiyle, Abdullah’ın hadis rivayetinde yalan söylemeyen fakat zayıf hadisler rivayet eden biri olduğunu belirtmiştir. Onun hakkında *sadûk* lafzını kullanması doğru sözlü olduğunu gösterse de zayıf hadisler rivayet etmesi râvinin yeterince güvenilir olmadığını düşündürmektedir. Buhârî’nin, *Sahîh*’inde Abdullah’ın bulunduğu isnada *muallak* olarak yer vermesi onu tevsîk ettiğini düşündürse de muhtemelen bu, yalnızca rivayet ettiği o hadis için geçerlidir. Zira Buhârî, *Sahîh*’inde rivayet ettiği “Ölümlere hakaret etmeyin” hadisinin diğer tariklerine işaret etmek için Abdullah’ın bulunduğu isnadı kullanmıştır.⁶²⁴ Bu durum Abdullah’ın her rivayetine değil, başkaları tarafından desteklenmiş ve Abdullah’ın itikadî görüşüne hizmet etmeyen bir hadisine güven duyduğunu düşündürmektedir.

Öte yandan Ebû Dâvud (ö. 275/889), “Hadisi *zayıf*, kabir hadisini rivayet etmiştir.”⁶²⁵ demiş, Nesâî (ö. 303/915), “*sika* değil (*leyse bi sika*)”⁶²⁶ lafzını kullanmıştır. Ukaylî (ö. 322/934), “Abdullah b. Dâhir, pis (*habîs*) bir Râfîzîdir, Abdullah

⁶²⁰ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 76. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “شيخ كان يقدم الرى لا أعرفه”.

⁶²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 104.

⁶²² İbn Adî, *el-Kâmil*, XV, 328. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس بشيء رافضي خبيث”.

⁶²³ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, IV, 467. Buhârî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “هو في الأصل صدوق”.

⁶²⁴ Bkz.: Buhârî, *el-Câmu’s-sahîh*, Bulak: el-Matbaatu’l-kübra el-emîriyye, 1311, II, 104.

⁶²⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XV, 243. Ebû Dâvud’un ifadesinin aslı şu şekildedir: “ضعيف الحديث، حدث بحديث”.

⁶²⁶ Nesâî, *ed-Duafâ ve’l-metrûk’ûn*, s. 61. Nesâî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس بثقة”.

b. Abdilkuddus'tan hadis rivayet etmiştir. O (İbn Abdilkuddus) ondan daha şerlidir, ikisi de Râfîzîdir.”⁶²⁷ demiş, ardından Abdullah'ın rivayet ettiği bazı hadisleri sıralamıştır. Bunlardan biri, *sekaleyn* hadisi olarak bilinen şu rivayettir:⁶²⁸ “Size iki değerli emanet (*sekaleyn*) bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve Ehl-i beyt'im (*ıtratî*). Bu ikisi kıyamet günü havuzumun başında benimle buluşuncaya kadar birbirinden ayrılmayacaktır. Öyleyse bu ikisi hakkında beni nasıl takip edeceğinize dikkat edin.”⁶²⁹ Ukaylî bu rivayeti zikrettikten sonra, Cafer b. Muhammed tarikiyle gelen ve içinde “ehl-i beytim” lafzı yer almayan başka bir rivayete yer vermiştir. Burada “Size bir şey bırakıyorum, ona uyarsanız asla yoldan çıkmazsınız. O, Allah'ın Kitâb'ıdır, ona sınıksız sarılın” sözleri yer almaktadır ve Ukaylî bu rivayetin evlâ olduğunu söylemiştir.⁶³⁰ Dolayısıyla Abdullah'ın rivayet ettiği hadise kendi görüşünü yansıtarak hatalı nakilde bulunduğu söylenebilir.

İbn Adî (ö. 365/976), Abdullah hakkında değerlendirme yapmadan önce onun bazı rivayetlerini nakletmiştir. İlki, “Adı adıma uyan, babasının adı da babamın adına uyan Ehl-i Beyt'inden biri (Araplara) hâkim olmadıkça ve yeryüzünü zulümle dolduğu gibi adâletle doldurmadıkça dünya son bulmayacaktır.” meâlindeki mehdî hadisidir. İbn Adî bu rivayeti zikrettikten sonra hadisi Abbâd b. Yakub'un Abdullah b. Abdilkuddus'tan rivayet ettiğini söylemiş ve isnadındaki bir hataya dikkat çekmiştir.⁶³¹ İkinci olarak, *sefine* hadisi olarak da bilinen⁶³² “Benim Ehl-i beytim, Nuh'un gemisi ve İsrailoğullarının Hitta kapısı gibidir.”⁶³³ şeklindeki hadisi nakletmiştir. Hadis, Nuh'un gemisine binenin kurtulması gibi Ehl-i beyt'e sarılmanın da kişiyi kurtaracağı mesajı vermektedir. Her iki rivayetin de Ehl-i beyt ile, dolayısıyla Ali evlâdıyla ilgili olduğuna dikkat edilmelidir. Böylece râvinin, kendi mezhebini destekleyen hadisler rivayet ettiği görülmektedir.

Öte yandan İbn Adî'nin naklettiği bir rivayete göre Abdullah, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletine işaret eden “Peygamber Efendimiz” (s.a.v.) ‘birazdan aranızda

⁶²⁷ Ukaylî, *ed- Duafâ el-Kebîr*, II, 250.

⁶²⁸ Hadis hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Adem Dölek, “Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* [Bilimsel Birikim] 3 (2004): 145-1568; M. Metin Zirek, “Sekaleyn Hadisi (Tahlil ve Tenkidi)”, Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 12-266.

⁶²⁹ Ukaylî, *ed- Duafâ el-Kebîr*, II, 250.

⁶³⁰ Ukaylî, *ed- Duafâ el-Kebîr*, II, 250.

⁶³¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 329.

⁶³² Hadis hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Kahraman, “Şîa'da Bir Hidâyet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve “Nûh'un Gemisi” Benzetmesi”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* [Bilimsel Birikim] 3 (2004): 175-187.

⁶³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 329.

cennet ehlinde bir adam gelecek’ dedi ve Ebû Bekir (r. a) çıkageldi. Sonra yine, ‘birazdan yanınıza cennet ehli bir adam gelecek’ dedi ve Ömer (r. a) çıkageldi.”⁶³⁴ şeklindeki hadisi rivayet etmiştir. Râfîzî olmakla nitelenen bir râvi olup Şeyheyn’in faziletine dair hadis rivayet etmesi ilgi çekicidir. Şayet Abdullah mezkûr hadisi gerçekten rivayet ettiyse, bu rivayetin kendisi, Buhârî’nin Abdullah’tan hadis rivayet etmesini daha anlamlı kılmakta ve Abdullah’ın hadis rivayetinde yalan söylemeyeceğini düşündürmektedir. Zira o, hatalı bulduğu tarafın, cennet ehli olduğuna ve dolayısıyla faziletine dair oldukça güçlü bir hadis rivayet etmektedir. İbn Adî son olarak, Abdullah’ın ilimle ilgili bir hadisini naklederek “Bu rivayeti Abdullah’tan başkasından duymadım. Onun bu hadis dışında hadisleri vardır ve rivayetlerinin geneli, Ehl-i beyt’in faziletiyle ilgilidir.”⁶³⁵ demiştir. Bu açıklama, onun hem bazı rivayetlerinde teferrüt ettiğini, hem de genel olarak kendi mezhebini destekleyen rivayetler naklettiğini göstermektedir. Dârekutnî (ö. 385/995) onun hakkında “*zayıf*”⁶³⁶ demiş ve onu *zayıf* ve *metrûk* râvilerin arasında zikretmiştir.⁶³⁷ İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *sika* râviler arasında zikrederken⁶³⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ise “Bazı münker hadisleri vardır.”⁶³⁹ açıklamasını yapmıştır.

Sonuç olarak münekkitlerinin çoğu Abdullah’ın hadis ilminde zayıf olduğunu düşünmektedir. İbn Hibbân *sika*, Buhârî ise “*sadûk*” lafzını kullanarak onu tevsik etseler de Buhârî, Abdullah’ın zayıf râvilerden hadis rivayet ettiğini ve bu sebeple cerh edildiğine işaret etmektedir. Öte yandan münekkitlerden hiçbirinin onu açık bir şekilde yalancılıkla suçlamadığı anlaşılmaktadır. Ancak kendi görüşlerini destekleyen hadisler rivayet etmesi hadislerinin zayıf ve münker olduğunu söylemeleri, Abdullah’a ihtiyatla yaklaşıldığını göstermektedir. Bu düşüncesi destekleyici olarak Topgül’ün çalışmasına değinmekte fayda vardır. Çalışmaya göre Abdullah b. Abdilkuddûs, mezhebini destekleyen fezâil hadisleri rivayet etmiştir ve bu rivayetlerin çoğu sıhhat derecesine ulaşamayan garîb ve zayıf hadislerdir.⁶⁴⁰ Bu durum hem İbn Maîn’in Abdullah hakkında

⁶³⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 329.

⁶³⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 330.

⁶³⁶ İbn Cevzî, *ed-Duafâ ve ’l-metrûkûn*, II, 130.

⁶³⁷ Dârekutnî, *ed-Duafâ ve ’l-metrûkûn*, thk. Abdürrahim Muhammed el-Kaşgarî, Medine: Mecelletü’l-câmiati’l-İslâmiyye, t.y., II, 160.

⁶³⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 48.

⁶³⁹ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, IV, 467. Hâkim’in ifadesinin aslı şu şekildedir:

⁶⁴⁰ Tespit ve ilgili rivayetlerin detaylı incelemesi için bkz.: Topgül, *Rivâyetten Râviye*, s. 230-253.

kullandığı şiddetli bir cerh lafzı olan “*leyse bi şey*” ifadesini kullanmasını daha anlamlı kılmakta, hem de Abdullah’ın mezhebini destekleyen isnadı zayıf fezâil hadislerini rivayet ettiğini, böylece insanları mezhebine davet ettiğini düşündürmektedir.

3.4.5 Ebû Süleymân Telîd b. Süleyman el-Muhâribî (ö. 190/805[?])

Tam ismi Ebû Süleymân Telîd b. Süleyman el-Muhâribî el-Kûfî el-A‘rec’tir. Ebû İdrîs künyesiyle de tanınmıştır. Kendisi, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Ebû Cehhâf Davud b. Ebî Avf, Abdulmelik b. Umeyr, Atâ b. es-Sâib, Yahya b. Saîd el-Ensârî’den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de İbrâhim b. Abs et-Tenûhî el-Kûfî, Ahmed b. Hâtim et-Tavîl, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, İshak b. Musa el-Ensârî, smail b. Musa el-Fezârî, Hasan b. Hüseyin el-Uranî el-Kûfî, Saîd b. Nusayr, Sehl b. Osman el-Askerî, Ebû Saîd Abdullah b. Saîd el-Eşec, Abdurrahman b. Salih el-Ezdî, Abdülaziz b. Bahr el-Bağdâdî, Muhammed b. İsmâil el-Kulûsî, Muhammed b. Cüneyd, Muhammed b. Abdullah b. Numeyr, Muhammed b. Ali el-Attâr, Muhtar b. Ğassân Nuaym b. Hamâd el-Huzâî, Huşeym b. Ebî Sâsân el-Kûfî, Yahya b. Yahya en-Nîsâbüri’den hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden yalnızca Tirmizî ondan hadis rivayet etmiştir.⁶⁴¹

Yahya b. Maîn onun hakkında “hadisinin bir değeri yoktur (*leyse hadîsuhu bi şey*)”,⁶⁴² “Telîd Bağdat’ta bulundu. Ondan hadis dinledim, *leyse bi şey*’, Osman’a (r.a.) hakaret ediyordu, topaldı. Bir adamla çatının tepesindeyken Osman’ı kötü bir şekilde andı, adam da onu çatıdan attı ve ayakları kırıldı.”⁶⁴³ demiştir. Benzer bir anlatıyı şu şekilde rivayet etmiştir: “*leyse bi şey*’, bir gün Osman b. Affân’ın mevlâsından biriyle bir çatının üzerinde oturuyordu. Osman’ın zikri geçinde Telîd ona hakaret etti. Bunun üzerine Osman’ın mevlâsı onu tutup çatının tepesinden aşağı attı ve iki bacağı kırıldı. Bu yüzden asasıyla beraber yürürdü.”⁶⁴⁴ Telîd, Osman’ın zikri geçtiği zaman ona hakaretler ederek ve bunu, Osman’ı seven birinin yanında yaparak aşırı olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Telîd’in dâî olması da muhtemeldir ancak bunu destekleyici bir karine

⁶⁴¹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, IV, 320.

⁶⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 447. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس حديثه بشيء”.

⁶⁴³ İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), III, 327; Makdisî, *el-Kâmil*, III, 451. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “تليد كان ببغداد، وقد سمعت منه وليس بشيء، كان يشتم عثمان -رَضِيَ اللهُ عَنْهُ-، وكان أعرج، وكان مع رجل على سطح فذكر عثمان “بشتر” فرمى به الرجل فكسر رجله”.

⁶⁴⁴ İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), III, 385. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “تليد بن سُلَيْمَانَ لَيْسَ بِشَيْءٍ قَعْدَ “فَوْقَ سَطْحٍ مَعَ مَوْلَى لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ فَذَكَرُوا عُثْمَانَ فَتَنَاولَهُ تَلِيدٌ فَقَامَ إِلَيْهِ مَوْلَى عُثْمَانَ فَأَخَذَهُ فَرَمَى بِهِ مِنْ فَوْقِ السَّطْحِ فَكَسَرَ رِجْلَيْهِ. قَالَ يَحْيَى “بَنَ مَعِينٍ فَكَانَ يَمْشِي عَلَى عَصَا”.

bulunmadığından, aşırıları başlığı altında incelenmiştir. Burada mezkûr rivayet, Telîd'in a'rec (topal) lakabının nereden geldiğini de göstermektedir.

İbn Maîn onun hakkında “Hadiste çok yalan söyler (*Kezzâb*), Osman’a hakaret ederdi. Kim Osman, Talha ya da Nebî’nin -sallallahu aleyhi ve sellem- ashabından birine hakaret ederse o deccâldir, hadisi yazılmaz. Allah’ın, meleklerin ve insanların laneti o kişinin üzerine olsun.”⁶⁴⁵ açıklamasını da yapmıştır. Dolayısıyla İbn Maîn, Telîd açık bir şekilde Hz. Osman’a hakaret ettiği için hadislerini terk etmiş, ondan hadis yazılmayacağını belirtmiştir. Bu hassasiyetinin yalnızca Hz. Osman’a (r.a.) değil, ashabın herhangi bir üyesi için de geçerli olduğunun altını çizmiştir. Burada dikkat çekici ifade onun hakkında “*kezzâb*” ve “*leyse hadîsuhû bi şey*” lafızlarını kullanmasıdır. Anlaşılan o ki Telîd aynı zamanda hadislerinde yalan söylemektedir.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), mezhebinin Şîlik olduğunu söylemiş ve onda bir beis görmemiştir.⁶⁴⁶ Ayrıca onun hakkında “Onun Ebû'l-Cehhâf'tan olan rivayetlerinden çok sayıda hadis yazdım.”⁶⁴⁷ diyerek, Telîd'den hadis rivayet etmekte bir sakınca görmediğini ifade etmiştir. Ayrıca o, Telîd'den “Telîd bana hadis rivayet etti, ayrıca o, bana göre hata yapardı (*kâne yekzibu*), Muhammed b. İsa da onun hakkında kötü bir görüşteydi.”⁶⁴⁸ demiştir. Metnin aslında “yalan söyler” anlamına da gelen *kâne yekzibu* lafzının olması râvinin yalancılıkla itham edildiğini düşündürebilir. Hâlbuki Betül Yılmazörnek’in tespitine göre İbn Hanbel *tekzîb* lafzını, kimi zaman isnatta değişiklik/hata yapmak,⁶⁴⁹ yanlış bilgi vermek⁶⁵⁰ ve bid'at sahibi râvinin görüşünü hatalı bulmak⁶⁵¹ gibi anlamlarda kullanmaktadır. Râviden *Müsned*'inde ve *Fezâilus's-sahâbe*'sinde hadis rivayet etmesi⁶⁵² ve onun hakkında “*lâ be'se bihî*” lafzını kullanması detayı düşünüldüğünde, bu *tekzîbi* “hadiste yalan söylemek” anlamında kullanmadığını, râvinin mezhebini eleştirdiğini veya hadiste hatalı davrandığını kastetmesi mümkündür.

⁶⁴⁵ İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), III, 546.

⁶⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Mervezî rv.), s. 86. Mervezî'nin, İbn Hanbel'den naklettiği ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَقَالَ فِي تَلِيدِ بْنِ سُلَيْمَانَ كَانَ مَذْهَبَهُ التَّنْثِيحُ وَلَمْ يَرِ بِهِ بَأْسًا”.

⁶⁴⁷ Hafîb, *Târihu medîneti's-selâm*, VIII, 5. Ahmed b. Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَتَبْتُ عَنْهُ حَدِيثًا”.

⁶⁴⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 284. İfadenin aslı şu şekildedir: “وَقَالَ السَّعْدِيُّ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يَقُولُ، حَدَّثَنَا تَلِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، “وَهُوَ عِنْدِي كَأَن يَكْذِبُ وَكَأَن مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ يَسِيءٍ الْقَوْلُ فِيهِ”

⁶⁴⁹ Yılmazörnek, “Râvi Tekzibi”, s. 175-180.

⁶⁵⁰ Yılmazörnek, “Râvi Tekzibi”, s. 298 vd.

⁶⁵¹ Yılmazörnek, “Râvi Tekzibi”, s. 324 vd.

⁶⁵² Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001, XV, 436; Agm., *Fezâilus's-sahâbe*, I, 132, 151, 164, 171, 172; II, 767.

Nitekim İclî'nin (ö. 261/875) onu *sika* râviler arasında zikretmesi ve “Ahmed b. Hanbel ondan hadis rivayet etti, onda bir beis yoktur (*lâ be'se bihi*), Şîlik eğilimi vardı ve *tedlîs* yapardı.”⁶⁵³ açıklamasını yapması bu düşünceyi pekiştirmektedir.

Ebû Dâvud (ö. 275/889) onun hakkında “Pis bir Râfîzîdir. Kötü bir adamdır (*raculün sū*), Ebû Bekir ve Ömer'e (r.a.) hakaret eder.”⁶⁵⁴ açıklamasını yapmıştır. Ebû Dâvud'un râviyi, Şeyheyn'e hakaret etmesi sebebiyle Râfîzî olarak nitelediği söylenebilir. Benzer şekilde Yakub b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/891) onun hakkında “Pis bir Râfîzîdir. Ubedullah b. Musa, oğluna onun hakkında “Sana, şu Telîd denen adamın hadisini yazma demedim mi!”⁶⁵⁵ demiştir. Bu ise İbn Maîn'in yaklaşımını desteklemektedir. Nesâî (ö. 303/915) onun *zayıf* olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁶⁵⁶

İbn Hibbân (ö. 354/965) onun hakkında “Râfîzîydi, Nebi'nin -sallallahu aleyhi ve sellem- ashabına hakaret ederdi. Ehl-i beytin faziletleri hakkında uydurma ve münker hadisler rivayet etti (*yervi'l-acâib*). İbn Maîn onu şiddetli bir şekilde cerh edip hadislerini terk etmeyi emretti.”⁶⁵⁷ demiştir. Son olarak Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), “Mezhebinin kötülüğüyle anılmıştır, Ebû Cehhâf'ın ashabındandır. Ondan mevzu hadisler rivayet edilmiş (*ruviye anhu'l-mevzûât*), kendisine yalancılık (*kezib*) ve hadis uydurmacılığı (*vaz'*) nisbet edilmiştir. Hadiste bir kıymeti yoktur (*lâ şey'*)”⁶⁵⁸ açıklamasını yapmıştır.

Yukarıda ismi zikredilen münekkitler râviyi “aşırı” olarak nitelemese de birçoğu, Telîd'in ashaba hakaret ettiğini ve Râfîzî olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra Ebû Nuaym'ın ve İbn Hibbân'ın açıklamasına göre râvi hadis uydurmakla ve yalancılığıyla tanınmaktadır. Ayrıca Ebû Dâvud, Nesâî, Ebû Nuaym gibi münekkitlerin çoğu İbn Maîn

⁶⁵³ Ebû'l-Hasen Ahmed el- İclî, *Ma'rifetu's-sikâti min ricâli ehli'l-ilmi ve'l-hadîsi mine'd-duafâ*, thk. Abdülalîm Abdülazîm, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985, I, 257. İclî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “تَلِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ كُوفِي رَوَى عَنْهُ بَنُ حُثَيْلٍ لَا بَأْسَ بِهِ وَكَانَ يَتَشَبَّعُ وَيُدَلِّسُ”.

⁶⁵⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, IV, 322. Ebû Dâvud'un ifadesinin aslı şu şekildedir: “رافضي خبيث، رجل سوء،”.

⁶⁵⁵ Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, VIII, 5. Fesevî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “تَلِيدُ رَافِضِي خَبِيثٌ، سَمِعْتُ”.

⁶⁵⁶ Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-metrûk'ûn*, thk. Muhammed İbrâhim Zayid, Halep: Dâru'l-vaiy, h. 1396, s. 26.

⁶⁵⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 204. İbn Hibbân'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَكَانَ رَافِضِيًّا يَشْتُمُ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ”.

⁶⁵⁸ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *ed-Duafâ*, thk. Faruk Hammâde, By. : Dâru's-sekâfe/Dâru'l-beydâ, 1984/1405, s. 68. Ebû Nuaym'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “ذَكَرَ بِسُوءِ الْمَذْهَبِ مَنْ”.

ile benzer cerh-ta'dîl hükümleri vermiştir. Görünen o ki Telîd, yalnızca mezhebini yaşayan, yahut aşırılık gösteren bir râvi değil, aynı zamanda kendi itikadî görüşlerine uygun olan ve başkaları tarafından desteklenmeyen (*acâib*) hadisler rivayet etmiş, hadis rivayetinde yalan söylemek yahut *tedlîs* yapmak, hadiste hatalı rivayette bulunmak gibi rivayet ehliyetini düşürecek durumlara düşmüştür. Bu durum muhtemelen İbn Maîn'in râviye güven duymamasına ve şiddetli bir şekilde cerh etmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla İbn Maîn'in, ashaba hakaret ettiği gerekçesiyle cerh ve terk ettiği bir râvinin aslında dürüstlük ve rivayet ehliyeti noktasında ciddi sorunları olduğu, dahası hadis uydurduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, İbn Maîn'in cerh ve terk ettiği bir râvi hem ashaba hakaret etmekte hem de *tedlîs* ve yalancılık kusurları bulundurmakta, bu sebeple de rivayetlerine güven duyulmamaktadır.

3.4.6 Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Eslemî (ö. 191/806[?])

Tam ismi Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî el-Medenî'dir. Kendisi, İshak b. Abdillâh b. Ebî Talha, el-Haris b. Fudayl, Hüseyin b. Abdillâh b. Ubeydilâh b. Abbâs, Davud b. Husayn, Said b. Abdirrahman b. Rukays, Süleyman b. Suheym, Suheyl b. Ebî Salih, Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemr, Salih b. Nebhan, Safvân b. Suleym, Asım b. Suveyd el-Kubâî, Abbâs b. Abdirrahman, Abdullâh b. Dînâr, Abdullâh b. Ali b. es-Sâib, Abdullâh b. Muhammed b. Akîl, Ebû Huveyris Abdurrahman b. Muaviye ez-Zerkâ el-Medenî, Abdülmecîd b. Suheyl b. Abdirrahman b. Avf, Uteym b. Kesîr b. Kuleyb, Umâre b. Ğaziyye, el-Alâ' b. Abdirrahman, Leys b. Ebî Suleym, Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Zi'b, Muhammed b. Amr b. Alkame, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. el-Münkedir, babası Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî, Musa b. Verdân, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Ebû Bekir b. Ömer b. Abdirrahman b. Abdillâh b. Ömer'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de İbrâhim b. Tahmân, Ahmed b. Ebî Talha el-Cürcânî, Ahmed b. Yezîd er-Riyâhî, İsmâil b. Saîd el-Kisâî, İsmâil b. Musa el-Fezârî, Bistâm b. Cafer, Bekir b. Abdillâh b. eş-Şerûd es-San'ânî, Hasan b. Arefe el-Abdî, Davud b. Abdillâh b. Ebî'l-Kirâm el-Ca'ferî, Saîd b. el-Hakem b. Ebî Meryem, Saîd b. Salim el-Kaddâh, Süfyân b. Bişr el-Kûfî, Süfyân es-Sevrî, Salih b. Muhammed et-Tirmizî, Abbâd b. Mansûr, Abbâd b. Yakub er-Ravâcinî, Abdurrahman b. Salih el-Ezdî, Abdurrezzâk b. Hemmâm, Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc, Ebû Nuaym Abdullâh b. Hişâm el-Halebî, Osman b. Abdirrahman, Ğânim b. Hasen es-Sa'dî, el-Ferec

b. Ubeyd el-İtkî, Mahbûb b. Muhammed el-Verrâk, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Muhammed b. Ziyâd ez-Ziyâdî, Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî, Mualla b. Mehdî el-Mevsilî, Mendel b. Ali, Musa b. Davud ed-Dabbî, Ebû Nuaym Ubeyd b. Hişam, Yahya b. Adem, Yahya b. Eyyüb el-Mısırî, Yahya b. Süleyman b. Nadle el-Huzaî, Yahya b. Abdillâh el-Evânî ve Ebû Zeyd el-Cercerâî gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden İbn Mâce, İbrâhim'den hadis rivayet etmiştir.⁶⁵⁹

Yahya b. Maîn, İbrâhim hakkında “Onda üç haslet vardı, *kezzâbtı*, Kaderîydi ve Râfîzîydi.”⁶⁶⁰ demiştir. Râvinin Râfîzî olması aşırı Şîî bir gruba müntesip olduğuna işaret ettiği için râvî bu başlık altında incelenmektedir. İbn Maîn onun hakkında ayrıca “*Sika* değildir, *kezzâbtır*.”⁶⁶¹ lafızlarını kullanarak, râvinin yalancı olması sebebiyle güvenilir olmadığını göstermiştir. Benzer bir şekilde o, “Sahbel b. Ebî Yahya, Üneys b. Ebî Yahya, Muhammed b. Ebî Yahya ve İbrâhim b. Ebî Yahya, onların hepsi *sikadır*, İbrâhim b. Ebî Yahya hariç, o *sika* değildir.”⁶⁶² diyerek râvinin *sika* olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, “Bu adam tüm rivayetlerinde *kezzâbtır*.”⁶⁶³ sözüyle râvinin tüm rivayetlerinde yalan söylediğini ve hiçbir rivayetine güvenmediğini ifade etmiştir. Öte yandan İbn Maîn, İbrâhim hakkında “Hadisi yazılmaz, Cehmî ve Râfîzîydi.”⁶⁶⁴ derken, sanki yalnızca bid‘atinden dolayı râvinin hadislerini yazdırmadığı düşünülebilir. Hâlbuki o, râvinin tüm rivayetlerinde yalan söylediğini düşünmektedir.

Ayrıca İbn Maîn, diğer muhaddislerin İbrâhim'den hadis rivayet etmekten geri durduklarını gösteren bir bilgi nakletmiştir. İbn Maîn, “İbn Cüreyc, rivayet ettiği ‘Kim hastayken vefat ederse şehit olarak vefat etmiş olur.’ hadisinin isnadında İbrâhim b. Atâ diyerek râvinin ismini gizlemiştir. Aslında o, İbrâhim b. Ebî Yahya’dır, o Râfîzî ve Kaderîdir.”⁶⁶⁵ açıklamasını yapmıştır. Anlaşılan o ki İbn Cüreyc gibi bazı muhaddisler, İbrâhim’in cerh edildiğini bildikleri için ismini gizlemeye çalışarak ondan hadis rivayet

⁶⁵⁹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, II, 184-185.

⁶⁶⁰ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, II, 187. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان فيه ثلاث خصال: كان كذاباً، وكان رافضياً، وكان قدرياً، وكان رافضياً.”

⁶⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 126. “إبراهيم بن أبي يحيى ليس بثقة كذاب.”

⁶⁶² İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), III, 162. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سحب بن أبي يحيى وأنيس بن أبي يحيى وإبراهيم بن أبي يحيى هؤلاء كلهم ثقات إلا إبراهيم بن أبي يحيى فإنه ليس بثقة قال يحيى وكان قدرياً وكان رافضياً.”

⁶⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 356. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ذاك كذاب في كل ما روى.”

⁶⁶⁴ İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), III, 95. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لا يكتب حديثه كان جميعاً رافضياً.”

⁶⁶⁵ İbn Maîn, *Târih* (Dûrî rv.), III, 156. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “حديث من مات مريضاً مات.” “شهاداً كان بن جريج يقول فيه إبراهيم بن عطاء يكنى عن اسمه وهو إبراهيم بن أبي يحيى وكان رافضياً قدرياً.”

etmeye çalışmış, yine de bu durum İbn Maîn gibi muhaddisler tarafından fark edilmiştir. Sonuç olarak İbn Maîn, İbrâhim'in Râfızî olduğunu, hadis rivayetinde yalan söylediğini belirterek onu şiddetli bir şekilde cerh etmiş ve hadislerinin yazılmayacağını söyleyerek terk etmiştir.

Rivayete göre İbn Uyeyne (ö. 198/814), evinden çıkıp yanındakilere “Dikkat edin! Mürcî İbn Ebî Dâvud’dan uzak durun ve onunla oturmayın (*lâ tucâlisû*). İbrâhim b. Ebî Yahya’dan da uzak durun ve onunla oturmayın (*lâ tucâlisû*).” demiştir.⁶⁶⁶ Mücâleseden nehyetmesi onunla sohbeti ve yakınlığı engellemek için olduğu düşünülebilir. İmam Mâlik’in (ö. 179/795) İbrâhim’den hadis rivayet etmediği nakledilmiştir. Nitekim Bişr b. Ömer (ö. 206/822 [?]) “Mâlik beni İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Yahya’dan hadis rivayet etmekten nehyetti. Ben de ona, ‘kader görüşünden dolayı mı beni nehyediyorsun?’ dedim, o da ‘Dini bütün biri değil’ dedi.”⁶⁶⁷ açıklamasını yapmıştır. Ayrıca Yahya b. Saîd, Mâlik’e İbrâhim hakkında “Hadiste *sika* mıydı?” diye sorunca Mâlik, “Hayır, ne hadiste ne de dininde *sika* değil.” açıklamasını yapmıştır.⁶⁶⁸ Bu durum İmam Mâlik’in İbrâhim’i itikadî görüşünün yanı sıra hadis ilminde de güvenilir bulmadığını göstermektedir.

İbnü’l-Mübârek (ö. 181/797), İbrâhim’den hadis rivayet etmeyi terk etmiştir.⁶⁶⁹ Ayrıca ona, “Neden İbrâhim’in hadisini terk ettin?” sorusu geldiğinde “O, kader görüşüne açıkça davet ederdi, kader denince akla o gelirdi ve o, *tedlîs* yapan biriydi.”⁶⁷⁰ açıklamasını yapmıştır. Bu ifadeye göre İbnü’l-Mübârek, İbrâhim’in hadislerini hem kader görüşünde dâî olması hem de *tedlîs* yapması sebebiyle terk etmiştir. Bişr b. el-Mufaddal (ö. 187/803 [?]) ise “Onu Medine fukahâsına sordum, hepsi hadiste çok yalan söyler (*kezzâb*) ya da buna benzer sözler söylediler.”⁶⁷¹ sözüyle râvinin yalancılığıyla tanındığını belirtmiştir. Nitekim Yahya b. Saîd (ö. 198/813) onun hakkında “*kezzâb*”⁶⁷², “Hiç kimsenin yalancı olduğuna dair şahadet getirmem, ancak İbrâhim b. Ebî Yahya ve

⁶⁶⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ el-kebîr*, I, 62. İfadenin aslı şu şekildedir: “قَالَ خَرَجَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَلَيْنَا مِنْ مَنَزِلِهِ وَكَانَ مَنَزِلُهُ بِقَعِيقَانَ. فَقَالَ: أَلَا فَاحْذَرُوا ابْنَ أَبِي دَاوُدَ الْمَرْجِيَّ لَا تُجَالِسُوهُ، وَاحْذَرُوا إِبْرَاهِيمَ بْنَ أَبِي يَحْيَى لَا تُجَالِسُوهُ.”

⁶⁶⁷ Buhârî, *ed-Duafâ es-sağîr*, s. 13. İfadenin aslı şu şekildedir: “ثَنَا بَشْرُ بْنُ عَمْرِو قَالَ نَهَانِي مَالِكٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ: “بْنُ أَبِي يَحْيَى قُلْتُ مَنْ أَجَلُ الْقَدَرِ تَنْهَانِي عَنْهُ قَالَ لَيْسَ فِي دِينِهِ بِذَلِكَ.”

⁶⁶⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ el-kebîr*, I, 62. İfadenin aslı şu şekildedir: “قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ يَقُولُ: سَأَلْتُ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ: “عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي يَحْيَى أَكَانَ ثَقَّةً فِي الْحَدِيثِ؟ قَالَ: لَا، وَلَا ثَقَّةً فِي دِينِهِ.”

⁶⁶⁹ Buhârî, *ed-Duafâ es-sağîr*, s. 13.

⁶⁷⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ el-kebîr*, I, 62. İfadenin aslı şu şekildedir: “سَأَلْتُ ابْنَ الْمُبَارَكِ قَالَ: قُلْتُ: إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَبِي يَحْيَى لَمْ تَرَكَتْ حَدِيثَهُ؟ قَالَ: كَانَ مُجَاهِرًا بِالْقَدَرِ، وَكَانَ اسْمُ الْقَدَرِ يَغْلِبُ عَلَيْهِ، وَكَانَ صَاحِبَ تَذْلِيلٍ.”

⁶⁷¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 186. Bişr’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَأَلْتُ فَقَهَاءَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ عَنْهُ، فَكُلُّهُمْ يَقُولُونَ: “كَذَابٌ أَوْ نَحْوُ هَذَا.”

⁶⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 353.

muğlaktır. Zira yalnızca iki kitap çıkardığını ve içindekilerle aynı görüşü paylaştığı anlaşılmaktadır. Burada bizzat İbrâhim'in kitapları kaleme aldığı kastediliyorsa, İbn Mübârek'in dediği gibi İbrâhim'in aynı zamanda dâî olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Öte yandan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbrâhim hakkında "Kaderî, Mutezilî ve Cehmîydi, her türlü bela onda vardı."⁶⁷⁹ açıklamasını yapmıştır. Ayrıca "Muhaddislerin hadislerini alır ve kendi kitabına eklerdi, sonra onlardan duymuş gibi rivayet ederek *tedlîs* yapardı."⁶⁸⁰ demiş, benzer şekilde "Hadisi yazılmaz (*lâ yuktebu hadîsuhû*) Muhaddisler onun hadislerini terk ettiler. Aslı olmayan, münker hadisler rivayet ederdi, başkalarının hadislerini alıp kendi kitabına ekliyordu."⁶⁸¹ açıklamasını yapmıştır. Bu bilgi İbrâhim'in, başkalarının hadislerini kendi duymuş gibi rivayet ederek dürüst olmadığını, aslı olmayan hadisler rivayet ederek yalan söylediğini, dolayısıyla hadis rivayetinde kendisine güvenilmediğini göstermektedir. Buhârî (ö. 256/870) ise onun hakkında "Kader görüşüne inanırdı." demiştir.⁶⁸² Ebû Nuaym (ö. 430/1038) onun hakkında "Kader görüşüne inanırdı. Hadisleri, mezhebi bozuk olduğu için değil, hadiste çok *zayıf* ve yalancı olması sebebiyle terk edildi. O aynı zamanda Üneys b. Ebî Yahya'nın kardeşidir, Üneys *sikaydı*." açıklamasını yapmıştır.⁶⁸³ Buna göre muhaddisler İbrâhim'i bid'atinde aşırı olduğundan değil, yalan söylediği, bir başka ifadeyle hadis rivayetinde ehil olmadığı için terk etmiştir.

Sonuç olarak Yahya b. Saîd, Bişr, Ebû Nuaym; İbrâhim'in yalancı oluşunda müttefik iken Şâfiî onun hadiste kesinlikle yalan söylemeyeceğini düşünmektedir. İbnü'l-Mübârek ve İbn Hanbel, *tedlîs* yapması ve aslı olmayan hadisler nakletmesi sebebiyle onu cerh etmekle beraber İmam Mâlik ve İbn Uyeyne, mezhebindeki aşırılığı ve dâî yönüyle de İbrâhim'i cerh ve terk etmiştir. Dolayısıyla Şâfiî hariç diğer münekkitlerin, İbn Maîn ile benzer kanaat taşıdıkları görülmektedir.

⁶⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 158. İbn Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "كان قدريا معتزليا جهميا كل بلاء فيه".

⁶⁸⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ el-kebîr*, I, 62. İbn Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "يَأْخُذُ حَدِيثَ النَّاسِ فَيَجْعَلُهُ فِي كُتُبِهِ وَيَرْوِيهِ عَنْهُمْ يُدَلِّسُهُ".

⁶⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 126. İbn Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "لا يكتب حديثه ترك الناس حديثه كان يروى أحاديث منكرا ليس لها أصل وكان يأخذ حديث الناس يضعها في كتبه".

⁶⁸² Buhârî, *ed-Duafâ es-sağîr*, s. 13. Buhârî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: "كَانَ يَرَى الْقَدَرَ".

⁶⁸³ Ebû Nuaym, *ed-Duafâ*, s. 56. Ebû Nuaym'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: "كَانَ يَرَى الْقَدَرَ تَرَكَ حَدِيثَهُ لِكَذْبِهِ وَوَهَائِهِ لَا لِفْسَادِ مَذْهَبِهِ وَهُوَ أَخُو أَنَيْسِ بْنِ أَبِي يَحْيَى وَكَانَ أَنَيْسُ ثَقَّةً".

3.4.7 Değerlendirme

Yukarıda incelenen râvilerden altısı aşırılıkla nitelenmiş olup birinin (Limâze) hem aşırı hem dâî olduğu İbn Maîn dışındaki münekkitlerin açıklamasından anlaşılmaktadır. Bu bölümde cerh edilen altı râviden üç tanesi Kûfeli, biri Medîneli, biri Basralı, Dımeşk'lidir. İbn Maîn bunlardan üçüyle muasırdır. Altı râvinin de *Kütüb-i sitte* eserlerinden birinde hadisi bulunmaktadır. Altı râviden ikisi (Hâlid ve Limâze) Nâsıbî, diğer dördü aşırı Şîf-Râfîzî'dir. Şîîlerden biri (İbrâhim) aynı zamanda Kaderîdir. İbn Maîn tarafından farklı lafızlarla şiddetli bir şekilde cerh edilen altı râvinin hepsi, diğer münekkitlerin kahir ekseriyeti tarafından da cerh edilmiştir. Cerh edilen râviler, bid'atçı yönlerinin yanında *münker* hadis rivayet etmek, hadislerinde çok hata yapmak, hadis uydurmak, hadis çalmak, ya da kendi görüşünü hadis metnine eklemekle de cerh edilmiştir. Hiçbirinin tek kusuru, yalnızca bid'atlerinde aşırı olmak değildir.

İbn Maîn'in açıklamalarına göre altı râviden ikisi Hz. Ali'ye, ikisi Hz. Osman'a hakaret etmeleri yönüyle mezhebinde aşırıdır. Hz. Osman'a hakaret eden iki râviden biri (Yunus) hadiste yalan söylemediği düşünüldüğü için hadisleri hem İbn Maîn hem de diğer münekkitler tarafından tümünden terk edilmemiştir. "Bazı râvilerden (örneğin Şu'be'den) rivayet ettiği hadisler kabul edilir" şeklinde şartlar öne sürülmüştür. Daha çok hafızasına ve bid'atinin kötülüğüne işaret eden lafızlarla cerh edilmiştir. Diğer râvi ise (Telîd) uydurma hadisler rivayet ettiği, *tedlis* yaptığı, hadiste yalan söylediği, kimsenin rivayet etmediği hadisler rivayet ettiği için hadisleri münekkitlerin çoğu tarafından terk edilmiş ve *kezzâb*, *leyse bi şey*, *deccâl* lafızlarıyla şiddetli bir şekilde cerh edilmiştir. Benzer şekilde ashaba hakaret etmese dahi Râfîzî ve Kaderî olan bir râvi (İbrâhim) de hadiste yalan söylediği için *kezzâb* gibi şiddetli lafızlarla cerh edilmiş ve hadisleri reddedilmiştir. İmam Malik'in bu râvi hakkında "ne hadiste ne de dininde *sika* değil" demesi münekkitlerin, râvinin dini ile hadisteki yetkinliğini ayrı değerlendirdiklerini ve sonuçta her iki alanda da güvenilir bulmadıklarını göstermektedir.

İbn Maîn, iki râvi hakkında (Telîd ve İbrâhim) açıkça "Hadisi yazılmaz" demiştir. İki râvi aynı zamanda çok yalan söylemekle nitelenmiştir. Dolayısıyla İbn Maîn'in terk ettiği ve şiddetli bir şekilde cerh ettiği aşırı bid'atçı râvilerin aynı zamanda hadis uydurduğu, bu sebeple güvenilirmedikleri görülmektedir. Râvilerden biri (İbrâhim) İbnü'l-Mübârek'in belirttiğine göre Kaderîlerin dâîsidir. İbn Maîn bu konuda bilgi vermese de yalancı olduğunu ve hadisinin yazılmayacağını söylemiştir. Râvi aynı zamanda

başkalarının hadislerini çaldığı ve hadis uydurduğu için İbn Hanbel gibi diğer bazı münekkitler de onun hadislerini terk etmiştir.

İbn Maîn, sahâbeye hakaret eden iki râvi hakkında (Hâlid ve Yunus) *raculün sû'* lafzını kullanmış fakat bu râvilerin yalancı ve metrûk olduğunu söylememiştir. Yunus'un *leyse bi zâke* lafzıyla hadislerde hata yapmasına ve zabtındaki kusura işaret etmiştir. Fakat sahâbeye hakaret eden diğer iki isimden biri (Telîd) hakkında *raculün sû'* lafzını kullanmamış, *Kezzâb*, *leyse hadîsuhu bi şey*, *leyse bi şey*, *deccâl*, hadisi yazılmaz lafızlarını kullanarak onu cerh ve terk etmiş, diğeri (Limâze) Hz. Ali'ye hakaret ettiğini söyleyip beddua etmiştir. Bu râvi diğer münekkitler tarafından da şiddetli bir şekilde cerh edilmiştir. Öte yandan, sahâbe dönemine rastlayan Limâze hakkında cerh veya tekzîb lafzı kullanmamış fakat "Allah ona merhamet etmesin" diyerek hadislerini terk ettiğini göstermiştir. Aynı râvi hakkında diğer münekkitler de cerh veya tekzîb lafzı kullanmamış, *sika* ve *sâlihu'l-hadîs* lafızlarıyla hadislerinin doğru olduğuna işaret etmiştir. Bu durum Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin ondan hadis rivayet etmesini daha anlamlı kılmaktadır. Benzer bir şekilde Şeyheyn hakkında ileri geri konuştuğu nakledilen Abdullah'ın aynı zamanda onların faziletine dair hadis rivayet etmesi hadis uydurmayacağını düşündürmekte ve Buhârî'ni tâlik şeklinde bile olsa ondan hadis rivayet etmesini anlamlı kılmaktadır.

İbn Maîn, incelenen isimler arasından bir râvi hakkında (Limâze), Hz. Ali'ye çok hakaret ettiği için "Şayet kim Ali'ye (r.a.) ya da sahâbeden birine hakaret ederse, Allah ona merhamet etmesin" diyerek beddua etmiş fakat cerh lafzı kullanmamıştır. Ancak bu durum apaçık onu terk ettiğini göstermektedir. Nitekim sahâbeye hakaret eden başka bir râvi (Yunus) için de "*Sika* değil, kim Peygamber'in ashabına hakaret ederse o *sika* değildir" demesi râviyi cerh ettiğini göstermektedir. Fakat bazı *Kütüb-i sitte* müelliflerinin (Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce), Limâze'den hadis rivayet etmesi İbn Maîn ile farklı görüşte olduklarını göstermektedir. Bu durumun muhtemel sebebi, râvinin bid'ati dışındaki rivayetlerinin kabul edilmesidir. Öte yandan İbn Maîn, mezhebinde aşırı olan veya sahâbeye hakaret eden bazı râvileri, aynı zamanda hadis uydurmaları ve hadiste yalan söylemeleri sebebiyle terk etmiş, hadislerini yazdırmamıştır. Bazılarını ise cerh etmekle birlikte, hadiste yalan söylemeyeceğini ve hata yapmayacağını düşünüyorsa, doğru bulduğu bazı rivayetlerinin alınabileceğini söylemiştir.

3.5 Ta'dîl Ettiği Dâî Râvilerle Yaklaşımı

Bu başlık altında İbn Maîn'in dâî olarak nitelediği yahut dâî olduğuna delâlet eden bir lafız kullandığı ve tevsîk ettiği râviler, vefat tarihlerine göre kronolojik sırayla incelenecektir. Dâî olduğu belirtilen iki Şîî râvinin (Adîy b. Sâbit ve Hüseyin el-Eşkar) aynı zamanda aşırı olarak nitelendiği tespit edilmiştir. Mezkûr iki râvinin ismi, burada ve grafik verilerinde her iki başlık altında da bulunacak fakat yalnızca bu başlık altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.5.1 Adî b. Sâbit el-Ensârî (ö. 115/734)

Tam ismi Adî b. Sâbit el-Ensârî el-Kûfî ez-Zaferî el-Hâfız el-Vâiz'dir. Kûfeli tâbiünlerden olan Adî, Berâ b. Âzib, babası Sâbit el-Ensârî, Zir b. Hubeyş el-Esedî, Zeyd b. Vehb el-Cuhenî, Saîd b. Cübeyr, Ebû Hâzım Selmân el-Eşcaî, Süleymân b. Surâd, Abdullâh b. Ebî Evfâ, Abdullâh b. Yezîd el-Hatmî, Yezîd b. Berâ b. Âzib, Ebû Burde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî ve Ebû Râşid'ten hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebân b. Tağleb, Ebân b. Abdullâh el-Becelî, İsmâil b. Abdirrahmân el-Süddî, Eş'as b. Sevvâr, Eş'as b. Erta'e, Hüseyin b. el-Hakem en-Nehaî, Rukeyn b. er-Rebî, Zeyd b. Ebî Uneyse, Süleymân el-A'meş, Süleymân Ebû İshâk eş-Şeybânî, Şu'be b. Haccâc, Abdulcabbâr b. Abbâs eş-Şibâmî, Ebû'l-Yakzân Osmân b. Umeyr, Ali b. Zeyd b. Cud'ân, Ebû İshâk es-Sebî'î, Alâ' b. Sâlih, Fudayl b. Merzûk, Mis'ar b. Kidâm, Meğrâ' el-Abdî, Yahya b. Saîd el-Ensârî ve Ebû Hâlid gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinin hepsi ondan hadis rivayet etmiştir.⁶⁸⁴

Yahya b. Maîn, Adî b. Sâbit hakkında “Şîilikte açırıya kaçmıştır (*yufritu*).”⁶⁸⁵ “*Sika* râvilerden hadis rivayet ettiği takdirde onda bir beis yoktur (*leyse bihi be's*).”⁶⁸⁶ demiş ve “Mes'ûdî onun hakkında ‘Şîilik görüşüyle ilgili Adî b. Sâbit’ten daha fazla konuşanı görmedim’ demişti.”⁶⁸⁷ açıklamasını yapmıştır. İbn Maîn'in bu sözü aktarması Adî b. Sâbit'in Şîilik hakkında çok konuştuğunu bildiğini göstermektedir. Kendisiyle aynı

⁶⁸⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIX, 522-523; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VII, 165.

⁶⁸⁵ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), III, 524. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ يَفْرِطُ فِي الشَّيْءِ”.

⁶⁸⁶ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhi Sâmerrâi, Kuveyt: Dâru's-selefiyye, 1404/1984, s. 117; Moğultay

b. Kılıç, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, III, 201. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ إِذَا حَدَّثَ عَنْ النَّقَاتِ”.

⁶⁸⁷ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), IV, 10. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا “ قَطْنٌ يَقُولُ سَمِعْتُ الْمَسْعُودِيَّ يَقُولُ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَقُولُ يَقُولُ النَّبِيعَةَ مِنْ عَدِي بْنِ ثَابِتٍ”

dönemde yaşamadığı için alıntı yapmakla yetinmiştir. Şiîliği anlatmak, onun hakkında çok konuşmak, mezhebine davet etmekle aynı anlama gelmektedir. Bu da İbn Maîn'in dâî ve aşırı Şiî bir râviyi tevsîk ettiğini ve *sikalardan* rivayet etme şartıyla hadislerini kabul ettiğini göstermektedir.

İbn Maîn'in hocalarından İbnü'l-Mübârek, Adî'den *Zühd ve Rekâik*'inde hadis rivayet etmiştir.⁶⁸⁸ Bu durum onun fıkhi konularda olmasa bile ahlaki konularda hadislerine müracaat ettiğini göstermekte ve râviyi tevsîk ettiğini düşündürmektedir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Adî b. Sâbit hakkında “*Sikadır*, ne var ki onda Şiîlik vardı.”⁶⁸⁹ demiştir. İbn Hanbel, râviyi *sika* olarak nitelemiş ve İbn Maîn gibi “*Sikalardan* hadis rivayet ettiği takdirde” şeklinde bir kayıt zikretmemiştir. İclî (ö. 261/875) “Hadiste *sika* ve *sebt*, ondan Zührî, Yahya b. Saîd el-Ensâri ve Şu'be hadis rivayet etmiştir. Süfyân es-Sevrî ile görüşmemiştir. Hocaların arasında büyük ve seçkin bir hocadır.”⁶⁹⁰ açıklamasını yapmıştır. Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) onun hakkında “*Sadûk*, Şiîlerin mescidinin imamı ve onların vaizidir – bir başka rivayete göre kadısıdır-.”⁶⁹¹ demiştir. Bu bilgi, Adî b. Sâbit'in dâî olduğunu açıkça göstermektedir. Zira itikadi bir mezhebin vâizi ve mescidinin imamı olması râvinin dâî olduğu anlamına gelmektedir. Ya'kûb el-Fesevî (ö. 277/890) ise “Kûfeli ve Şiî'dir.” demiştir.⁶⁹² İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *sika* râviler arasında zikretmiş, Şiîliğiyle ilgili bir bilgi vermemiştir.⁶⁹³ Buna göre Şu'be de Adî'den hadis rivayet etmiş, onun aşırı Şiî temayülünü bilmesine rağmen bunu bir engel olarak görmemiştir. Dârekutnî (ö. 385/995) ise “*Sikadır*, ne var ki Râfîzî idi ve Râfîzîlikte aşırıydı (*ğâlî*).” açıklamasını yapmıştır.⁶⁹⁴

Adî'nin mezhebi ile ilgili, muasır araştırmacı Beşşâr Avvâd, Adî'nin Şiîliğinin araştırılması gerektiğini, zira muteber Şîa kitaplarının hiçbirinde hadisinin

⁶⁸⁸ İbnü'l-Mübârek, Abdullah el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Ahmed Feryad, Riyad: Dâru'l-mi'râc ed-Düveliyye, 1415/1995, s. 392.

⁶⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.) II, 490. İbn Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “عدي بن ثابت ثقة”. “إلا أنه كان يتشيع”.

⁶⁹⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 132. İclî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثقة ثبت في الحديث روى عنه الزهري ويحيى بن سعيد الأنصاري وشعبة ولم يذكره سفیان الثوري وكان شيخا غالبا في عداد الشيوخ”.

⁶⁹¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 167. Ebû Hâtîm'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “هو صدوق وكان”. Bir başka nüshada ise “كان فيه وقاضيه”, şeklinde geçmektedir. bkz: Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIX, 524, dipnot.

⁶⁹² Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, V, 265. Fesevî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir “كوفي شيعي”.

⁶⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 270.

⁶⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, VII, 166. Dârekutnî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir “ثقة إلا أنه كان غالبا، يعني” “في التشيع”.

bulunmadığını, isminin bile kitaplarında geçmediğini belirtmiştir.⁶⁹⁵ Topgöl'ün tespitine göre ise râvinin ismi erken dönem Şîî kaynaklarında geçmese de Tüsterî'nin (ö. 1415/1995) *Kâmûsu'r-ricâl*'inde Şîî râviler arasında zikredilmektedir.⁶⁹⁶ Burada tezin hedefi ve kapsamı göz önüne alındığında üzerinde durulması gereken nokta, İbn Maîn'in râviyi nasıl nitelediğidir. Onu aşırı Şîî bulduğunu belirtmekle birlikte tevsîk etmesi İbn Maîn'in cerh-ta'dîl yöntemi hakkında bilgi vermektedir. Öte yandan Topgöl'ün araştırmasına göre Adî'nin Şîîlik ithamı, mezhebini destekleyen bazı hadisleri rivayet etmesinden kaynaklanmış olabilir.⁶⁹⁷ Şîîlik ithamının rivayet temelli olup olmaması ayrı bir tartışma konusu olup burada önemli olan Adî'nin mezhebi lehine hadis rivayet etmesidir. Nitekim Topgöl, Adî'nin rivayet ettiği Hz. Ali'nin faziletini destekleyen 10 hadisi detaylı bir şekilde inceledikten sonra bunlardan ikisinin farklı tariklerle sıhhat derecesine yükseldiği fakat diğerlerinde teferrüt ettiğini tespit etmiştir. Bu durum Adî'nin mezhebini destekleyen hadisler rivayet etmek suretiyle insanları mezhebine davet ettiğini düşündürebilir.

Münekkitlerin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Adî, Şîîliğiyle ön plana çıkmıştır. İbn Maîn, Şîîlerin mescidinde imam olan ve onların vaizlerinden sayılan, Şîîlik görüşlerini çokça söylediğini bildiği bir râviden de hadis alınabileceğini belirtmiştir. Bir başka ifadeyle Yahya b. Maîn, dâî bulduğu bir râviyi, her ne kadar tam olarak bu ifadeyi kullanmasa da tevsîk etmiştir. Ayrıca İbn Maîn'in, her dâî râvi hakkında doğrudan bu lafzı (dâî) kullanmadığı ve buna benzer ifadeler seçtiği söylenebilir.

3.5.2 Ebû Abdurrahmân Abdulazîz b. Ebî Revvâd el-Mekkî (ö. 159/775)

Tam ismi Ebû Abdurrahmân Abdulazîz b. Ebî Revvâd b. Râfi' el-Mekkî el-Horasânî el-Ezdî'dir. İsmiinin Meymûn, bazı *zayıf* rivayetlere göre ise Eymen, Yumn, İbn Bender el-Mekkî olduğu da nakledilmiştir. Abdülazîz'in aslen Horasanlı ve dolayısıyla da muhtemelen Türk olduğu rivayet edilmiştir. İlk devir sûfilerinden olduğu kaydedilen Abdülazîz, zahid yönü ve Allah korkusuyla ön plana çıkmaktadır.⁶⁹⁸ Muhelleb b. Ebî

⁶⁹⁵ Bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 524, dipnot. Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un ifadesinin aslı şu şekildedir: "قال بشار: لم أجد له ذكرا في كتب الشيعة. ولم أجد لهم عنه رواية في كتبهم المعتمدة. فينظر في أمر تشيعه".

⁶⁹⁶ Topgöl, "Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi", s. 205.

⁶⁹⁷ İlgili rivayetler ve detaylı inceleme için bkz. Topgöl, *Rivâyetten Râviye*, s. 185-217.

⁶⁹⁸ Bkz. Mustafa Bilgin, "Abdülazîz b. Ebî Revvâd", *DİA*, I, 189-190.

Sufra'nın mevlâsı olup Mekke ve Horasan'da bulunmuştur. Kendisi, İsmâil b. Ümeyye, Sâlim b. Abdullâh b. Ömer, Dahhâk b. Muzâhim, İkrime (İbn Abbâs'ın azatlısı), Muhammed b Ziyâd el-Cumahî, Nâfi' (İbn Ömer'in azatlısı), Ebû Seleme el-Hımsî'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Ahmed İdris b. Muhammed er-Râzî er-Rûzî, Hüseyin b. Ali el-Cû'fî, Hüseyin b. Velif en-Nîsâbûrî, Hafs b. Ömer b. Meymûn, Hallâd b. Yahya, Zâide b. Kudâme, Sa'd b. es-Salt el-Beclî, Süfyân es-Sevrî, Şuayb b. Harb, Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled, Damra b. Rebî'a, Ebû Ukbe Abbâd b. Mûsâ el-Ezrak, Abdullâh b. Recâ el-Mekkî, Abdullâh b. Mübârek, Abdullâh b. Muğîre, Abdullâh b. Meymûn, Abdurrahmân b. Mehdî, Abdurrahim b. Hârûn, Abdurrezzâk b. Hemmâm, Yahya b. Saîd el-Kattân, Ebû Âsım, Hallâd b. Yahya gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinin hepsi ondan hadis rivayet etmiştir.⁶⁹⁹

Yahya b. Maîn, Abdülazîz hakkında “*Sika, ircâ görüşünü ilan ederdi.*”⁷⁰⁰ ve “*sika*”⁷⁰¹ açıklamalarını yapmıştır. Görüşünü, mezhebini ilan etmek ifadesi, onun hakkında konuşmak ve onu insanlara anlatmak, mezhebine davet etmek anlamına geldiği için râvinin dâî olduğu düşünülerek bu başlık altında ele alınmıştır.

Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ise “Hadiste *sikadır*, görüşünde (mezhebinde) hatalı olması sebebiyle hadislerinin terkedilmesi gerekmez.”⁷⁰² demiştir. Bu açıklama İbn Maîn'in, kişinin mezhebi ile hadis rivayet etme ehliyetini ayırma noktasında hocası ile benzer bir çizgide olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Yahya el-Kattân, İbn Mehdî'nin “Ben, ehl-i hadisten mezhebinin reisi olan kim varsa onun rivayetini terk ederim” sözünü duyunca güler ve “Öyleyse Katade'yi ne yapacak? Ömer b. Zerr'i ne yapacak? İbn Ebî Revvâd'ı ne yapacak?!” dedikten sonra bir grup hadisçiye sayar ve ardından “Şayet bu şekilde rivayetleri terk edecek olursa çok sayıda insanı terk etmiş olur” açıklamasını yapar.⁷⁰³ Bu ifade, Yahya el-Kattân'ın, dâî râviler hakkında genelleme yapılarak hüküm verilmesine karşı olduğunu, mezhebinin lideri olan her hadisçinin terk edilmesini anlamlı bulmadığını göstermektedir. Bununla birlikte saydığı

⁶⁹⁹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 132; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, VI, 338.

⁷⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 508. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثقة كان يعلن الإرجاء.”

⁷⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 394.

⁷⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 394. Ebû Hâtim'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثقة في الحديث ليس: “يُبغى أن يترك حديثه لرأى اخطأ فيه.”

⁷⁰³ Ukaylî, *Duafâ*, I, 8. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 128. İfadenin aslı şu şekildedir: “حَدَّثَنَا عَلِيُّ قَالَ: قُلْتُ لِيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ: إِنَّ: أَنَا أَتْرُكُ مَنْ كَانَ رَأْسًا فِي الْبِدْعَةِ يَدْعُو إِلَيْهَا, قَالَ يَحْيَى: كَيْفَ تَصْنَعُ بَعْدَ؟ كَيْفَ تَصْنَعُ بِإِنِّ أَبِي رَوَّادٍ وَعُمَرُ بْنُ ذَرٍّ؟ وَعَدَّ يَحْيَى قَوْمًا, ثُمَّ قَالَ يَحْيَى: هَذَا إِنْ تَرَكَ هَذَا الصَّرْبَ تَرَكَ نَاسًا كَثِيرًا.”

râvilerin arasında İbn Ebî Revvâd'ın da bulunması Yahya el-Kattân'ın onu dâî olarak nitelediğini ve bununla birlikte onu güvenilir bulunduğunu göstermektedir. Bu açıdan Yahya el-Kattân'ın görüşü, hem İbn Ebî Revvâd'ın dâî olduğu hem de güvenilir olduğu noktalarında İbn Maîn'in görüşü ile uyumludur. Aynı zamanda İbn Maîn'in, kendisiyle görüşmediği ve dâî olduğunu duyduğu râvi hakkında hocasının değerlendirmesine uygun hüküm verdiği görülmektedir.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, tezin araştırma kapsamını yalnızca dâî lafzı kullanılan râvilerle sınırlandırmamanın, buna benzer ifadelerin de kapsama dâhil etmenin isabetli olduğudur. İbn Maîn, İbn Ebî Revvâd hakkında dâî lafzını kullanmasa da “İrcâ görüşünü ilan ederdi.” açıklamasını yapmıştır. İbn Ebî Revvâd ile aynı dönemde yaşayan hocası Yahya el-Kattân ise onun dâî olduğunu dolaylı bir şekilde belirtmiştir. Dolayısıyla erken dönemde ricâl tenkidi çalışan araştırmacıların tek bir ıstılah çevresinde tarama yapmalarının eksik ve hatalı sonuçlar doğuracağı söylenebilir.

Buhârî (ö. 256/870) *Sahih*'inde Abdülazîz'in hadisiyle *istişhatte* bulunmuş ve onun hakkında “İrcâ görüşüne inanırdı.”⁷⁰⁴ demiştir. Böylece Buhârî ve Yahya el-Kattân'ın ifadeleri, İbn Maîn'in Abdülazîz'in itikadî mezhebi hakkındaki ifadesini doğrulamaktadır. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) onun hakkında “*Sadûk*, hadiste *sikadır*, çok ibadet eder.”⁷⁰⁵ demiştir. Nesâî'ye (ö. 303/915) göre kendisinde bir beis yoktur (*leyse bihi be's*).⁷⁰⁶ Nesâî râvinin güvenilirliği konusunda İbn Maîn ile hemfikirdir. İbn Adî (ö. 365/976) ise “Abdülazîz'in birden fazla hadisi vardır, bazı rivayetlerinin *mütâbîsi* bulunmamaktadır (bazı rivayetlerinde teferrüt etmiştir).”⁷⁰⁷ açıklamasını yapmıştır.

Sonuç olarak Abdülazîz'in, Mürcie'nin liderlerinden ve dâîlerinden olduğu söylenebilir. Buna rağmen İbn Maîn ve diğer münekkitler onu *sika*, *sadûk* lafızlarıyla ta'dîl etmiştir. Zâhid yönüyle de ön plana çıkan Abdülazîz, doğru sözlü ve hadiste ehil bulunduğu için Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Mübârek, Abdurrahmân b. Mehdî ve Yahya el-Kattân gibi münekkitlerin yanında *Kütüb-i sitte* müelliflerinin hepsi ondan hadis rivayet etmiştir.

⁷⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 508. Buhârî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ يَرَى الْإِرْجَاءَ.”

⁷⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 394. Ebû Hâtim'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “صَدُوقٌ ثَقَّةٌ فِي الْحَدِيثِ”.

⁷⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 139. Nesâî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ”.

⁷⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 510. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَلَعَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَادٍ غَيْرُ حَدِيثٍ وَفِي”.

بَعْضُ رَوَايَاتِهِ مَا، لَا يُتَابَعُ عَلَيْهِ”.

3.5.3 Ebû Süleymân Cafer b. Süleyman ed-Dubaî (ö. 178/795)

Basralı olan Cafer b. Süleyman, Benî Harîş kabilesinin azatlılarından olup hicrî ikinci yüzyılda yaşamıştır. Kendisi, İbrâhim b. Ömer b. Keysân, İbrâhim b. İsa el-Yeşkurî Bekr b. Huneys, Sâbit el-Bünânî, Ca'd Ebû Osmân, Habîb Ebû Muhammed el-Acemî, Harb b. Şeddâd, Hafs b. Hassân, Yezîd er-Rişk, Humeyd b. Kays el-A'rec, Havşeb b. Müslim es-Sekafî, Halîl b. Murra, Saîd b. İyâs el-Cerîrî, Ebû Âmir Sâlih b. Rüstem el-Hazzâz, es-Salt b. Dînâr, Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Hüseyin, Abdullah b. Müsenna b. Abdullah b. Enes b. Malik, Abdülmelik b. Abdulazîz b. Cüreyc, Atâ' b. Sâib, Ali b. Hakem el-Bünânî, Ali b. Zeyd b. Cad'ân, Ali b. Ali er-Rifâî, Amr b. Dînâr, Mâlik b. Dînâr, Muhammed b. Sâbit el-Bünânî, Muhammed b. el-Münkedir, Mualla b. Ziyâd el-Kurdûsî, Hişam b. Urve, Yezîd er-Rişk, Ebû't-Teyyâh Yezîd b. Humeyd ed-Dubaî, Ebû Sinân el-Kasmelî, Ebû İmrân el-Cüvenî, Ebû Musa el-Hilâlî, Ebû Hârûn el-Abdî gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir.

Kendisinden de İshak b. Ebî İsrâîl, İshak b. Süleyman er-Râzî, Beşşâr b. Musa el-Haffâf, Bişr b. Hilal, Hibbân b. Hilal, Hasan b. Rebî' el-Bûrânî, Hasan b. Ömer b. Şakîk, Humeyd b. Mes'ade, Halid b. Hidâş, Zeyd b. Habbâb, Saîd b. Süleyman en-Naşıti, Süfyân es-Sevrî, Seyyâr b. Hatim, Salih b. Abdullah et-Tirmizî, Abdullah b. Ebî Bekr el-Mukaddemî, Abdullah b. Mübârek, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî'l-Esved, Abdurrahman b. Mehdî, Abdurrezzâk b. Hemmam, Ubeydullah el-Kavârîrî, Ebû Nasr Ammâr el-Müstemlî, Kuteybe b. Saîd, Katan b. Nuseyr, Kays b. Hafs ed-Dârimî, Muhammed b. Süleyman, Muhammed b. Abdullah er-Rekâşî, Muhammed b. Ubeyd b. Hisâb, Muhammed b. Kesîr el-Abdî, Muhammed b. Musa el-Hiraşî, Muhammed b. Nadr el-Mervezî, Müsedded b. Müserhed, Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî, Vehb b. Bakiyye el-Vâsitî, Yahya b. Saîd el-Attâr, Yahya b. Abdulhamîd el-Himmânî, Yahya b. Yahya en-Nisâbüri rivayette bulunmuştur. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Buhârî ve Müslim ondan hadis rivayet etmiştir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, V, 44-46.

Yahya b. Maîn onun hakkında “*Sika*, Şîlîği vardır, onda bir beis yoktur.”⁷⁰⁹ “*sika*”,⁷¹⁰ “Yahya b. Saîd el-Kattân ondan hadis yazmazdı fakat bize göre *sikadır*.”⁷¹¹ açıklamalarını yapmıştır. Bunun dışında Abdurrezzâk es-San‘ânî ile arasında geçen bir konuşma, Cafer’in mezhebine davet eden biri olduğunu göstermektedir. İbn Maîn, Abdurrezzâk’a “Senin tüm hocaların *sika* ve Ehl-i sünnet hocalardı, bu mezhebi (Şîlîği) kimden aldın?” diye sorunca “Cafer b. Süleyman ile tanıştık, onu faziletli ve iyi bir rehber olarak gördüm. Böylece bu mezhebi de ondan aldım.”⁷¹² demiştir. Bu cümlelerden, Cafer b. Süleyman’ın, insanların görüşünü değiştirecek kadar mezhebine davet eden biri olduğunu düşünmek mümkündür. Bunun farkında olarak İbn Maîn’in Cafer’i *sika* olarak nitelemesi ve hocası Yahya el-Kattân kendisinden hadis yazmazken bize göre *sikadır* diyerek altını çizmesi dikkat çekicidir. Zira o, hocasının râviden hadis yazmadığını bildiği halde aynı cümle içerisinde Cafer’i *sika* olarak nitelemektedir. Bu durum münekkitlerin, hocalarından farklı kanaatler taşıyabildiğinin bir başka örneğidir.

Yahya el-Kattân (ö. 198/813) Cafer’den hadis yazmamış, onu *zayıf* olarak nitelemiştir.⁷¹³ Başka bir rivayette de hadis rivayet etmediği bilgisi geçmektedir.⁷¹⁴ Bu bilgi, İbn Maîn’den aktarılan “Yahya b. Saîd ondan hadis yazmazdı.” cümlesini desteklemektedir. Öte yandan Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) Cafer’den hadis rivayet etmiştir.⁷¹⁵ Başka bir rivayete göre ise İbn Mehdî, Cafer’in hadislerine ilgi duymadığını, söylemiştir.⁷¹⁶ Bu ifadenin ilk açıklamayla çelişmediği söylenebilir zira hadislerine ilgi duymamak ile hiç hadis rivayet etmemek birbirinden farklı durumlardır.

⁷⁰⁹ İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, s. 68; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi ‘s-sikât*, s. 55. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثقة يتشيع ليس به بأس”.

⁷¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta ‘dîl*, II, 481; el-Ukaylî, *ed-Duaîfâ*, I, 188. ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve ‘l-esmâ*, II, 600; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 379.

⁷¹¹ el-Ukaylî, *ed-Duaîfâ*, I, 188. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثقة و كان يحيى بن سعيد القطان لا يكتب حديثه وكان عندنا ثقة”.

⁷¹² Abdurrezzâk es-San‘ânî, *Musannef*, 2. Baskı, y.y.: Dâru’t-ta’sîl, 1437/2013, I, 42. Mizzî, *Tehzîbu ‘l-Kemâl*, V, 47. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قلت له: إن أستاذيك الذين أخذت عنهم ثقات، كلهم أصحاب سنة: “قدم علينا جعفر بن سليمان الضبيعي فرأيتة معمر، ومالك بن أنس، وابن جزي، وسفيان الثوري، والأوزاعي، فعمن أخذت هذا المذهب؟ فقال: قد علمنا جعفر بن سليمان الضبيعي فرأيتة فاضلاً حسن الهدي، فأخذت هذا عنه”.

⁷¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 379.

⁷¹⁴ Mizzî, *Tehzîbu ‘l-Kemâl*, V, 47.

⁷¹⁵ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi ‘l-Kemal*, II, 108.

⁷¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta ‘dîl*, II, 481. İfadenin aslı şu şekildedir: “حدثنا عبد الرحمن قال سمعت احمد ابن سنان يقول رأيت عبد الرحمن بن مهدي لا ينشط لحديث جعفر بن سليمان”.

Ali b. Medînî'ye (ö. 234/848-49) göre Cafer, *sika* olmakla birlikte Bakiyye ve Sabit'ten rivayet ettiği hadislerin çoğu *münkerdir*.⁷¹⁷

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Cafer hakkında yaptığı “Onda beis yoktur” açıklamasının ardından “Süleyman b. Harb onun hadisinin yazılmayacağını söylüyor” denince, “Hammad b. Zeyd, Abdolvâris'ten hadis almayı uygun görmez, Cafer'den hadis alınmasına ise engel olmazdı. Ne var ki Cafer Şîi idi, Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili hadisler rivayet ediyordu, Basra ehli de Hz. Ali hakkında aşırılık gösteriyorlardı.” demiştir. Bunun üzerine hadislerinde zayıflık olup olmadığı sorulunca “evet” cevabını vermiştir.⁷¹⁸ Kanaatimizce Cafer'in Hz. Ali'nin faziletine dair hadis rivayet etmesi ve bu hadislerle de zaten aşırı Şiîliği ile tanınan Basra halkının aşırılık göstermesine sebep olması mezhebine davet ettiğini düşündürmektedir. Öte yandan yukarıda geçtiği üzere münker ve zayıf hadislerinin olması Yahya el-Kattân gibi bazı muhaddislerin onu terk etmesine sebep olmuştur. Buhârî (ö. 256/870) Cafer hakkında “Bazı hadislerinde diğer râvilere muhalefet ederdi.”⁷¹⁹ demiştir. Bu durum Cafer'in hadislerinin neden *zayıf* ve *münker* olarak nitelendiğini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

İbn Hibbân (ö. 354/965), Cafer hakkında “Şeyheyn'den (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den) nefret ederdi.”⁷²⁰ demiştir. Ayrıca İbn Hibbân'ın naklettiğine göre Cerîr b. Yezîd b. Hârûn,⁷²¹ babası Yezîd b. Hârûn'un (ö. 206/821) onu Cafer'e gönderdiğini ve Cafer'e “Duydum ki Ebû Bekir ve Ömer'e hakaret ediyormuşsun?” deyince o, “Hakareti söylüyorsan hayır, hakaret etmem ama buğz ve nefret etmeye gelince dilediğini söyleyebilirsin.” demiş, bunu nakleden Cerîr b. Yezîd: “Hâlbuki o eşekler gibi Râfîzî idi”

⁷¹⁷ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, II, 108. Ali b. Medînî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “هو ثقة عندنا. وفي موضع آخر: أكثر عن ثابت وبقيّة أحاديثه مناكير”.

⁷¹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 380. Diyalogun aslı şu şekildedir: “عن أحمد بن حنبل: لا بأس به قيل له: إن سليمان بن حرب يقول: لا يكتب حديثه؟ فقال: حماد بن زيد لم يكن ينهى عنه، كان ينهى عن عبد الوارث ولا ينهى عن جعفر، إنما كان يتشيع، وكان يحدث بأحاديث في فضل علي، وأهل البصرة يغلون في علي، فقلت: عامة حديثه رفاق؟ قال: نعم كان قد جمعها...”.

⁷¹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 192. Buhârî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “يُخالف في بعض حديثه”.

⁷²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 140. İbn Hibbân'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “وكان يبغض الشيخين”.

⁷²¹ Cerîr b. Yezîd'in hal tercemesi bulunamadığı için vefat tarihine yer verilmemiştir. Muasır hadis araştırmacılarından Muhammed Elbânî ve Hicâzî el-Huveynî, farklı zamanlarda yaptıkları araştırma sonucunda, bahsi geçen râvi hakkında bilgiye ulaşamadıklarını fakat aynı bilginin farklı kanallarla nakledildiğini belirtmektedir. Bkz.: Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'un min fikhîhâ ve fevâidihâ*, Riyad: Mektebetü'l meârif, 1416/1996, V, 262; Ebû İshâk Hicâzî el-Huveynî, *Bezlû'l-ihsân bi takrîb-i Süneni'n-Nesâî Ebî Abdirrahmân*, Y.y: Mektebetü't-terbiyyeti'l-İslâmiyyeti li ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1410/1990, I, 158.

konuda hilaf bulunmadığına dair iddiası Şerif Hatim tarafından eleştirilmiştir. Şerif Hâtim, İbn Hibbân'ın bahsettiği gibi bir icmâ olmadığını, bu terk edişin yalnızca bid'atin yayılmasını engellemek üzere yapılmış bir girişim olduğunu, râvilerin yalnızca dâîlik durumlarından dolayı zayıf kabul edilmediklerini ve bazılarının rivayetleriyle ihticâc edildiğini ifade etmiştir.⁷²⁴

Sonuç olarak İbn Maîn'in ve diğer münekkitlerin, Cafer'in Şiî olduğu noktasında hemfikir oldukları anlaşılmaktadır. Öte yandan Cafer'in bazı hadislerinde teknik açıdan kusurların bulunduğu, rivayetlerinde muhaddislere muhalefet ettiği, bazı hadislerinde zayıflık olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen hadislerinin tümüyle reddedilmediği, hadiste yalan söyleyen biri olmadığı, bazı münekkitlerin onu güvenilir bulduğu, *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Buhârî ve Müslim'in ondan hadis rivayet ettiği görülmektedir.

3.5.4 Ebû Ubeyde Abdolvâris b. Saîd et-Temîmî (ö. 180/796)

Tam ismi Ebû Ubeyde Abdolvâris b. Saîd b. Zekvân et-Temîmî el-Anberî et-Tennûrî el-Basrî'dir. Basra'nın meşhur muhaddislerinden olan Abdolvâris 78 yaşında vefat etmiştir.⁷²⁵ Abdulazîz b. Suheyb, Şuayb b. Habbâb, Habîb el-Muallim, Behz b. Hakîm, el-Ca'd Ebû Osmân, Ebû Teyyâh, Yahya b. İshâk el-Hadramî, Saîd el-Cahmân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Eyyub b. Mûsâ, Dâvûd b. Ebî Hind, Hâlid el-Hazzâ', Huseyn el-Muallim, Saîd el-Cerîrî, Saîd b. Ebî Arûbe, Süleymân et-Temîmî, Abdullâh b. Sevâde el-Kuşeyrî, Abdullâh b. Ebî Nuceyh, Ali b. Hakem el-Bünânî, Kâsım b. Mihrân, Kutn b. Ka'b el-Huzâî, Muhammed b. Cuhâde, Kesîr b. Şinzîr, Yezîd er-Rîşk, Yunus b. Ubeyd, Ebû Âsım el-Basrî gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Süfyân es-Sevrî, oğlu Abdussamed, Affân b. Müslim, Muallâ b. Mansûr, Ebû Seleme, Müsedded, Ârim, Ebû Ma'mer, el-Muakkad, Abdurrahmân b. Mübârek el-Ayşî, Hibbân b. Hilal, Ezher b. Mervân, Humeyd b. Mes'ade, Ebû Âsım en-Nebîl, Ubeydullâh b. Amr el-Kavârîrî, İmrân b. Meysere, Kuteybe, Yahya b. Yahya en-Nîsâbûrî, Yusuf b. Hammâd, Şeybân b. Ferrûh, Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî, Alî b. el-Medînî, Bîşr b. Hilâl, İshâk b. Ebî İsrâîl gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinin hepsi Abdolvâris'ten hadis rivayet etmiştir.⁷²⁶

⁷²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Şerîf Hâtim el-Avnî, *Hukm-u rivâyeti 'l-mubtedî*, 106-110.

⁷²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 140.

⁷²⁶ Mizzî, *Tehzibu 'l-Kemâl*, XVIII, 478, 479; İbn Hacer, *Tehzibu 't-Tehzîb*, VI, 441-442.

Yahya b. Maîn Abdülvâris hakkında “*Sika*, ne var ki o kader görüşüne inanır ve bunu açıkça gösterirdi (يظهره).” açıklamasını yapmıştır.⁷²⁷ Dolayısıyla İbn Maîn’in Abdülvâris’i mezhebini açıklayan, bunu gizlemeyen biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kader görüşünü izhar etmesi bunu insanlara anlatması olarak yorumlanabilir ve onun dâî olduğu söylenebilir. İbn Maîn’e Abdülvâris’in cerh-ta’dîldeki durumu sorulunca “O Eyyüb’ün hadislerinde Hammâd b. Zeyd gibidir.” demiştir. “Sana göre Sekafî mi daha güvenilirdir Abdülvâris mi?” ve “Eyyüb’ün hadislerinde İbn Uleyye mi daha güvenilirdir Abdülvâris mi?” şeklinde gelen iki soruya da Abdülvâris’i daha güvenilir bulduğunu söyleyerek cevap vermiştir.⁷²⁸ Bu noktada İbn Maîn’in, Abdülvâris’i hâfıza bakımından da güvenilir bulduğunun altı çizilmelidir.

Ayrıca İbn Maîn, “Basralılardan *sika* olanlar kimdir?” sorusuna da “Hammâd b. Zeyd, Hâlid b. el-Hâris, Abdülvâris, Bişr b. el-Mufaddal, Yezîd b. Zurey’, İsmâil b. Uleyye ve Muâz b. Muâz.”⁷²⁹ cevabını vererek Abdülvâris’in *sika* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbn Maîn’e Abdülvâris’in bir hadis sorulunca “O hadisi Şu’be (b. Haccâc) maktûb olarak rivayet etmiş, Abdülvâris bunu düzeltmiş (sahih haliyle rivayet etmiştir).” açıklamasını yapmıştır.⁷³⁰ Burada Abdülvâris’in hadisleri doğru rivayet etmedeki titizliği ve Şube’nin hatalı rivayet ettiği hadisi düzeltmesi, râvinin hadisteki yetkinliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Basra’nın en güvenilir muhaddisleri sorulunca İbn Maîn’in Abdülvâris’in ismini vermesi⁷³¹ mahzâ itikadî mezhebine bakılmaksızın; râvinin hadis ilmindeki yetkinliği göz önünde bulunularak insafî ve adâletli bir şekilde tevsîk edildiğine güzel bir örnektir.

Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776); Muâz b. Muâz ve Yahya b. Saîd kendisine Ebû Teyyâh’ın hadisleri hakkında soru sorunca Abdülvaris’i kastederek “Bu genç adamdan (hadis almaktan) sizi alıkoyan nedir? Ebû Teyyâh’ın hadislerinde hâfıza bakımından

⁷²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 443. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثقة إلا أنه كان يرى القدر ويظهره”.

⁷²⁸ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dârimî rv.), s. 54; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVIII, 482. İfadenin aslı şu şekildedir: “قلت ليحيى بن معين: عبد الوارث، قال: هو مثل حماد بن زيد في أيوب، قلت: فالتقي أحب إليك أو عبد الوارث؟ قال: عبد الوارث، قال: فابن عليّ أحب إليك في أيوب أو عبد الوارث؟ قال: عبد الوارث”.

⁷²⁹ İbn Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 108. Diyalogun aslı şu şekildedir: “وسمعت يحيى وسئل من الثقات من البصريين؟ فقال: حماد بن زيد وخالد بن الحارث وعبد الوارث وبشر بن الفضل ويزيد بن زريع واسماعيل بن عليّ ومعاذ بن معاذ”.

⁷³⁰ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 472. İfadenin aslı şu şekildedir: “سئل يحيى بن معين: عن حديث عثمان؟ قال: عن شماس روى عن الجلاس؟ قال: شعبة قلبي؛ إنما صححه عبد الوارث بن سعيد”.

⁷³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 76. İfadenin aslı şu şekildedir: “قلت ليحيى بن معين من أثبت شيوخ البصريين؟ قال عبد الوارث بن سعيد مع جماعة ساهم”.

ondan daha güçlü kimseyi görmedim.” açıklamasını yapmıştır. Bunun üzerine Muâz, Abdülvâris hakkında “Yanına gidip sorularımızı sorduk ve hadisleri sanki kalbinde yazılıymışçasına okumaya başladı.” demiştir.⁷³² Bu cümle, hadis alanında önemli bir şahsiyet olan Şu‘be’nin, Abdülvâris’in hâfızasını güçlü bulduğunu ve bu konuda haksız olmadığını göstermektedir. Zira Ebû Teyyâh’ın hadislerini sanki kitaptan okuyormuş gibi doğru bir şekilde rivayet ettiği anlamı çıkmaktadır.

Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdülvâris’ten hadis rivayet etmiş, onun *sebt* (güvenilir) olduğunu söylemiştir. Öyle ki Hammad’ın ashâbından birisi ona muhalefet ettiği durumlarda Abdülvâris’in rivayetini esas almıştır.⁷³³ Yahya el-Kattân, Abdülvâris’in doğru sözlü ve güçlü hâfızaya sahip biri olması noktasında talebesi İbn Maîn ile aynı görüştedir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Abdülvaris hakkında “Hadiste *salih*ti, kötü bir görüşü (mezhebi) vardı ve Amr b. Ubeyd’e (görüşlerine) meftundu.”⁷³⁴ “Hüseyn el-Muallim’in hadislerinde insanların en doğrusudur.”⁷³⁵ açıklamalarını yapmıştır. İbn Hanbel’in kötü görüş (رأي سوء) ile kastettiğinin Kaderîlik olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada İbn Hanbel, Abdülvaris’in Kaderî olduğunu düşünmekte ve İbn Maîn’in sözlerini desteklemektedir.

Öte yandan Buhârî’nin (ö. 256/870) naklettiğine göre Abdülvâris’in oğlu Abdussamet, Kaderîlikle veya Amr b. Ubeyd’le ilgili babasından hiçbir söz işitmediğine ve babasına yapılan Kaderîlik ithamının bir yalan olduğuna dair yemin etmiştir.⁷³⁶ Bu açıklama, İbn Maîn’in “Kader görüşünü izhar ederdi.” sözüyle ve Yahya el-Kattân’ın “Amr b. Ubeyd’in görüşlerine meftundu.” ifadesiyle çelişiyor gibi görünmektedir. İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) Abdülvâris hakkındaki “Kaderîydi, hadiste *mutkin* (dikkatli, titiz

⁷³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta ‘dîl*, VI, 75. İfadenin aslı şu şekildedir: “قال معاذ بن معاذ سألت أنا ويحيى بن سعيد: “شعبة عن شيء من حديث أبي التياح فقال ما يمنعكم من ذلك الشاب يعني عبد الوارث فما رأيت أحدا أحفظ لحديث أبي التياح منه فقمنا فجلسنا إليه فسالناه فجعل يمرها كأنها مكتوبة في قلبه”.

⁷³³ Mizzî, *Tehzîbu ‘l-Kemâl*, XVIII, 482. İfadenin aslı şu şekildedir: “وقال عُبيد الله بن عُمر القواريري: كان يحيى بنُ كان يحيى بنُ “سعيد لا يحدث عن أحد ممن أدركنا مثل حماد، وأصحابه، إلا عن عبد الوارث فإنه كان يثبته، فإذا خالفه أحد من أصحابه، قال: ما قال عبد الوارث”.

⁷³⁴ Harb b. İsmâil el-Kirmânî, *Mesâil-u Harb el-Kirmânî*, thk. Fâyiz Hâbis, Mekke: Câmiatü ümmü’l-kurâ, 1422/2002, III, 1235. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان عبد الوارث التنوري صالحاً في الحديث، “وكان رأييه رأي سوء كان مقتوئاً بعمر بن عبيد”.

⁷³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta ‘dîl*, VI, 75; Harb el-Kirmânî, *Mesâil-u Harb*, III, 1235. İfadesinin aslı şu şekildedir: “عبد الوارث أصح الناس حديثاً عن حسين المعلم”.

⁷³⁶ Buhârî, *et-Târîhu ‘l-kebîr*, VI, 118. Buhârî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وقال أبو جعفر حلف لي عبد الصمد: “أنه لم يكنوب على أبي وما سمعت قط يعني القدر وكلام عمرو بن عُبيد”.

ve yetkindi).”⁷³⁷ ifadeleri Abdülvâris’in Kaderî olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Bunun yanında Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/878) onun *sika*, Nesâî (ö. 303/915) de *sika* ve *sebt* olduğunu söyleyerek râvinin güvenilirliği konusunda İbn Maîn’le aynı kanaati paylaştıklarını göstermişlerdir.⁷³⁸

Sonuç olarak İbn Maîn’in Abdülvâris için kurduğu يظهره lafzı ve Amr b. Ubeyd ile olan yakınlığının bilinmesi onun bu görüşlerinde ısrarcı olduğuna ve dâî olduğuna işaret etmekte, diğer münekkitlerin açıklamaları bunu desteklemektedir. Bu sebeple oğlundan gelen açıklamaya temkinli yaklaşılması gerekmektedir. Nakledilen diğer bilgiler ışığında Abdülvâris’in Kaderî ve mezhebine davet eden bir râvi olduğu, bununla birlikte hadis ilmindeki yetkinliği sebebiyle İbn Maîn ve diğer muhaddislerin onu tevsîk ettiği anlaşılmaktadır.

3.5.5 Ebû Katan Amr b. el-Heysem ez-Zübeydî (ö. 200/816[?])

Tam ismi Ebû Katan Amr b. el-Heysem b. Katan b. Ka’b ez-Zübeydî el-Kutaî el-Basrî’dir. Basralı bir râvi olan Amr; Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Saîd b. Ebî Arûbe, Şu’be b. el-Haccâc, Abdurrahmân b. Abdullâh el-Mes’ûdî, Abdulazîz b. Ebî Seleme el-Mâceşûn, Mâlik b. Enes, Mâlik b. Miğvel, Mübârek b. Fadla, Münzir b. Sa’lebe el-Abdî, Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, Hişâm ed-Destuvâî, Ebû Hurra Vâsıl b. Abdirrahmân, Yunus b. Ebî İshâk gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Sevr İbrâhim b. Hâlid el-Kelbî, İbrâhim b. Dînâr et-Temmâr, Ahmed b. Hâlid el-Hallâl, Ahmed b. Sinân el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Menî’ b. Abdirrahmân el-Beğavî, İshâk b. İbrâhim el-Beğavî, Eyyüb b. Muhammed el-Vezzân, Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr, Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh el-Za’ferânî, Sureyc b. Yunus, Saîd b. Bahr el-Karâtîsî, Osman b. Hişâm b. el-Fadl, Amr b. Muhammed en-Nâkîd, Muhammed b. Beşşâr Bundâr, Muhammed b. Harb en-Neşşâî el-Vâsîtî, Muhammed b. Sa’d, Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî el-Bezzâz, Nasr b. Abdirrahmân el-Kûfî, Yahya b. Bişr el-Belhî ve Yahya b. Maîn gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Buhârî hariç hepsi Amr’dan hadis rivayet etmiş, ayrıca Buhârî *el-Edebü’l-müfred*’te ondan hadis rivayet etmiştir.⁷³⁹

⁷³⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 140. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ قَدَرِيَا مُتَقَنًا فِي الْحَدِيثِ”.

⁷³⁸ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVIII, 483.

⁷³⁹ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXII, 280, 281.

Yahya b. Maîn, Amr b. Heysem'in *sika* olduğunu belirtmekle birlikte,⁷⁴⁰ “Onda bir beis yoktu fakat kader görüşünü polemik konusu yapardı, *sadûk* idi.”⁷⁴¹ açıklamasını yapmıştır. “Kader hakkında konuşurdu” lafzı, mezhebine davet etmeyi çağrıştırdığı için râvî bu bölümde incelenmektedir. İbn Maîn'in açıklamasına göre Amr, kader görüşüyle ön plana çıkmakla birlikte hadis ilmi açısından güvenilir bulunmaktadır. Ayrıca râvinin hem *sika* hem *sadûk* olduğunu söylemesi *sadûk* lafzını, bid‘at ehli râviler için “doğru sözlü ve hadiste yalan söylemeyen” anlamında kullandığını göstermektedir.

İmam Şâfiî (ö. 204/820) Amr'ın *sika* olduğunu belirtmiştir.⁷⁴² Alî b. Medîni (ö. 234/848-49) *sika* olduğunu ve Şu‘be'nin ashâbı arasında dördüncü tabakada bulunduğunu söylemiştir.⁷⁴³ Ahmed b. Hanbel onun hakkında (ö. 241/855) “*sebt*”⁷⁴⁴ “Onda bir beis yoktur.”⁷⁴⁵ açıklamalarını yapmıştır. “Saîd'in (İbn Ebî Arûbe) hadislerinde sana göre Ebû Katan mı daha muteberdir Haffâf mı? sorusu üzerine “Haffâf'ın semâi Ebû Katan'dan daha eskidir.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁴⁶ Öte yandan Amr hakkında bir adam İbn Hanbel'e “Bu adam sizden ayrılıp Basra'ya gittikten sonra kader görüşüyle ilgili tartışmaya; bu konuda insanlarla münazara yapmaya başladı.” deyince “Biz Kaderîlerden hadis rivayet ederiz. Basra ehlini tek tek denetleyecek olursan üçte birinin Kaderî olduğunu görürsün.”⁷⁴⁷ açıklamasını yapmıştır. Metinde geçen “Kader görüşü hakkında tartışma yapardı” anlamındaki “*yetekellemu fi'l-kader*” lafzı, mezhebi hakkında insanlarla münazaraya girmek, mezhebini anlatmak ve dolayısıyla mezhebine davet etmek anlamlarına geldiği görülmektedir. Neticede Ahmed b. Hanbel, Ebû Katan'ın insanları mezhebine davet eden bir Kaderî olduğunu öğrenmesine rağmen hadisçiliği hakkında olumsuz bir ifade kullanmamış, kendisinden hadis almaya devam etmiştir. Bu

⁷⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 268; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 282.

⁷⁴¹ İbn Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 81. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لم يكن به بأس ولكنه كان يتكلم في القدر وكان صدوقاً.”

⁷⁴² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 281.

⁷⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 268. İfadesinin aslı şu şekildedir: “قال علي بن المديني أبو قطن ثقة من الطبقة الرابعة من اصحاب شعبة.”

⁷⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), II, 356.

⁷⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Suâlât Ebî Dâvûd lil İmâm Ahmed*, 1. Baskı, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1414, s. 372.

⁷⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), III, 302. İfadenin aslı şu şekildedir: “قلت لأبي: أيما أحب إليك الخفاف أو أبو قطن في سعيد؟ فقال: الخفاف أقدم سماعاً من أبي قطن.”

⁷⁴⁷ Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 104. Diyalogun aslı şu şekildedir: “حدثنا أحمد بن حنبل عن أبي قطن، فقال له: “رجل: إن هذا بعد ما رجع من عندكم إلى البصرة تكلم بالقدر، وناظر عليه، فقال أحمد: نحن نحدث عن القدرية، لو فتشت أهل البصرة وجدت تلتهم قدرية”

durum İbn Maîn ve İbn Hanbel'in, Amr'ın hem dâî hem de güvenilir olduğu noktasında hemfikir olduğunu göstermektedir. Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) onu hayırla yâd etmiş,⁷⁴⁸ Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) *sadûk* ve *sâlih* olduğunu belirtmiş,⁷⁴⁹ İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *sika* râviler arasında zikretmiştir.⁷⁵⁰

Sonuç olarak Amr'ın dâî olmakla birlikte adâlet ve zabt açısından güvenilir olduğu münekkitler tarafından da bilinmektedir. Güvenilirlik derecesi hakkında farklı kanaatler olmakla birlikte, genel olarak hadis ilminde doğru sözlü ve muteber olduğu anlaşılmaktadır.

3.5.6 Ebû Abdilhamîd Abdülmecîd b. Abdilazîz el-Mekkî (ö. 206/822)

Tam ismi Ebû Abdilhamîd Abdülmecîd b. Abdilazîz b. Ebî Revvâd b. Râfî' el-Ezdî el-Mekkî'dir. Bu bölümde incelenen isimlerden Abdulazîz b. Ebî Revvâd el-Ezdî'nin (ö. 159/775) oğludur. Aslen Merv'li olan Abdülmecîd, Eymen b. Nâbil el-Mekkî, Belhut b. Abbâd el-Mekkî, babası Abdulazîz b. Ebî Revvâd, Abdülmelik b. Cüreyc (özellikle Abdülmelik 'in hadislerinde en iyisi olduğu nakledilmektedir) Osman b. el-Esved, Leys b. Sa'd, Müsennâ b. es-Sabbâh, Mervân b. Sâlim el-Cezerî, Ma'mer b. Râşid, Vehb b. el-Verd el-Mekkî, Yasin b. Muaz ez-Zeyyât ve Yusuf b. Ebi'l-Mütteid gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Şeybân er-Remlî, Ahmed b. Abdullah el-Hakîm, Ahmed b. Muhammed b. el-Velîd el-Ezrakî, Ebû'l-Avvâm Ahmed Yezîd er-Riyâhî, Hâcib b. Süleyman el-Menbicî, Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr, Hallâd b. Eslem, Zübeyr b. Bekkâr, Zeyd b. Saîd el-Vâsıtî, Sureyc b. Yunus, Safvân b. Sâlih el-Müezzîn, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, Abdullah b. Muhammed el-Hattâbî Abdusselam b. Asım el-Hisincânî, Abdulvehhâb b. el-Hakem el-Verrâk, Osman b. Mübârek el-Enbârî, Osman b. Yahya el-Karkasânî, İsmet b. el-Fadl en-Nîsâbü'rî, Ali b. el-Hasan b. Ebî İsa el-Hilâlî, Ali b. Şuayb es-Simsâr, ALi b. Meymûn el-Attâr, Alâ' b. Mesleme er-Revvâs, Kesîr b. Ubeyd el-Mezcahî, Muhriz b. Avn el-Hilâlî, Muhammed b. İbrâhim b. el-Alâ' eş-Şâmî, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Muhammed b. Hassân el-Ezrak, Ebû Ya'lâ Muhammed b. es-Salt et-Tevvezî, Muhammed b. Amr es-Sevvâk el-Belhî, Ebû Vehb Muhammed b. Muzâhim el-Mervezî, Muhammed b. Meymûn el-Hayyât el-Mekkî,

⁷⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 282. İfadenin aslı şu şekildedir: “سئل أبو زرعة عنه فنكره بجميل”

⁷⁴⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 268. Ebû Hâtîm'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “صدوق صالح”.

⁷⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 484.

Muhammed b. Yahya b. Ebî Ömer el-Adnî, Ebû Muhammed Mektûm b. Ahmed et-Tâlkânî, Ebû Kurre Musa b. Târik ez-Zebîdî (akranı), Nuh b. Habîb el-Kûmusî, Hişâm b. İsmâil el-Attâr, Ebû'l-Ferec Heysem b. Hâlid ve Yahya b. Musa el-Belhî ondan hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Müslim Abdülmecîd'den hadis rivayet etmiştir.⁷⁵¹

Yahya b. Maîn onun hakkında “*sika*”,⁷⁵² “*Zayıf* râvilerden hadis rivayet ederdi. İbn Cüreyc'in hadislerini en iyi bilendi. İrcâ görüşünü ilan ederdi.”⁷⁵³ ve “*Sika, leyse bihi be's*”⁷⁵⁴ açıklamalarını yapmıştır. Nitekim yukarıda geçtiği üzere, Abdülmecîd'in babası Abdulazîz b. Ebî Revvâd da ircâ görüşünü yayan râvilerdendi dolayısıyla bu yönünün aileden geldiği söylenebilir. Ayrıca İbn Maîn onun hakkında “Vallahi onu ancak *sadûk* ve sessiz sakin biri olarak biliyorum. Bir soru sorulursa konuşur, sorulmazsa sessiz kalırdı, ayrıca o İbn Cüreyc'in hadislerini en iyi bilendi.”⁷⁵⁵ demiştir. Bu açıklama, İbn Maîn'in râviyi doğru sözlü ve güzel huylu gördüğünü ve İbn Cüreyc'in hadislerinde oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu açıklama, İbn Maîn'in *sadûk* lafzını, yalan söylemeyen bid'atçı râviler hakkında kullandığını da göstermektedir. *Sadûk* başlığında belirtildiği üzere, her ne kadar hicrî ikinci asırda bu lafız, râvinin hafızasında basit kusurlar olduğuna işaret etse de İbn Maîn tarafından kimi zaman yalnızca hadiste yalan söylemeyen râviler hakkında da kullanılmıştır. Abdülmecîd hakkında yukarıda geçtiği üzere “*sika, leyse bihi be's*” lafızlarını da kullanması hafıza bakımından *sadûk* râviler hakkında kusuru olmadığını, ve *sadûk* lafzını, “hadiste yalan söylemez” anlamında kullandığını göstermektedir. Dahası o, “İbn Uleyye, İbn Cüreyc'in hadislerinin yazılı olduğu kitabı Abdülmecîd'e vermişti, Abdülmecîd bu kitaptaki hataları düzeltmişti.” demiş, öğrencisi Dûrî “Abdülmecîd'in bu yönünü bilmiyordum” deyince “İbn Cüreyc'in hadislerini en iyi bilen oydu ama kendini hadis ilmine pek vermiyordu.”⁷⁵⁶ açıklamasını yapmıştır. Dolayısıyla onun hadis ilminde özellikle İbn Cüreyc'in hadislerinde güvenilir

⁷⁵¹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 271-272.

⁷⁵² İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), III, 60.

⁷⁵³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 47. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ يَرَوِي عَنْ قَوْمٍ ضَعْفَاءَ وَكَانَ أَعْلَمُ النَّاسِ بِحَدِيثِ بْنِ جُرَيْجٍ وَكَانَ يُعْلِنُ الْإِرْجَاءَ.”

⁷⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 381. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثِقَّةٌ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ.”

⁷⁵⁵ İbn Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl* (İbn Muhriz rv.), I, 86. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “عَبْدُ الْمُجِيدِ” “بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَانَ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ رَجُلًا صَدُوقًا سَكِينًا أَنْ سَلَّ عَنْ شَيْءٍ حَدَّثَ إِلَّا فَهُوَ سَاكِتٌ وَكَانَ مِنْ أَعْلَمِ النَّاسِ بِابْنِ جُرَيْجٍ.”

⁷⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 48. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ عَبْدُ الْمُجِيدِ أَصْلَحَ كُتُبِ بْنِ عَلِيَّةٍ، عَنْ” “ابْنِ جُرَيْجٍ فَقِيلَ لَهُ كَانَ عَبْدُ الْمُجِيدِ بِهَذَا الْمَحَلِّ فَقَالَ: كَانَ عَالِمًا بِكُتُبِ بْنِ جُرَيْجٍ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ يَبْذُلُ نَفْسَهُ لِلْحَدِيثِ.”

olduğu, İbn Uleyye gibi hadisçilerin hatalarını düzeltmek için kendisine geldiği anlaşılmaktadır.

Yahya el-Kattân (ö. 198/813) ise onun “*kezzâb*”⁷⁵⁷ olduğunu söylemiştir. Bu yönüyle İbn Maîn, hocasından farklı bir hüküm vermiştir. el-Kattân’ın bu lafzı, mezhebindeki hatayı belirtmek için söylemiş olması muhtemeldir. Zira ilk üç asırda bid‘atçiler hakkında kullanılan tekzîb lafzının, görüşünü hatalı bulma anlamında yapıldığından bahsedilmişti. Abdurrezzâk es-San‘ânî (ö. 211/826-27), Abdülmecîd’in ölüm haberi geldiğinde “Ümmet-i Muhammed’i Abdülmecîd’den kurtaran Allah’a hamdolsun.”⁷⁵⁸ diyerek ondan rahatsız olduğunu dile getirmiştir. Bu cümleyi kurmasının sebebi muhtemelen ircâ görüşünü aktif bir şekilde savunmasıdır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onun hakkında “Hadisinde bir sorun yok (*lâ be’s bihi*), ircâ görüşünde aşırılık vardı (*ğuluv*) hatta (kendisi gibi düşünmeyenler hakkında) ‘bunlar hep şüphedeler’ derdi.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁵⁹ Bu ifade, Abdülmecîd’in ircâ görüşünde olmayanları itikadî bakımdan şüpheli bir konumda bulması yönüyle, görüşünde aşırı olduğunu göstermektedir.

Buhârî (ö. 256/870) onun hakkında “İrcâ görüşüne inanırdı. Humeydî (ö. 219/834) onu cerh etmekle birlikte ondan hadis rivayet ederdi.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁶⁰ Bu ifadeler, râvinin mürcîi olmakla birlikte hadis âlimlerinin kendisinden rivayette bulunduğunu göstermektedir. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) “*Sikadır*, ircâ görüşüne davet ederdi.”⁷⁶¹ sözleriyle İbn Maîn’in açıklamasını desteklemektedir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) “Hadiste güçlü değil, hadisi yazılır, Humeydî onu eleştirmişti”⁷⁶² açıklamasını yapmıştır. Fesevî (ö. 277/890) onun hakkında “Mübtedi, görüşünde inatçı ve dâîydi”⁷⁶³

⁷⁵⁷ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, VIII, 299.

⁷⁵⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XVIII, 275. Abdurrezzak’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “قال سلمة بن شبيب: كنت عند عبد الرزاق، فجاءنا موت عبد المجيد بن عبد العزيز بن أبي رزاد، وذلك في سنة ست ومئتين، فقال عبد الرزاق: الحمد لله الذي أراح أمة محمد من عبد المجيد”.

⁷⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 47. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لا بأس به وكان فيه غلو في”.

⁷⁶⁰ Buhârî, *et-ed-Duafâu’s-sağîr*, s. 94. Buhârî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان يرى الإرجاء، عن أبيه، وكان”.

⁷⁶¹ Zehebî, *Mizân*, II, 648. Ebû Dâvud’un ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثقة داعية إلى الإرجاء”.

⁷⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 65. Ebû Hâtim’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس بالقوى يكتب”.

⁷⁶³ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, VIII, 299. Fesevî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان مبتدعا معاندا”.

Fesevî'nin bu ifadesi, İbn Maîn'in açıklamasını doğrulamakta ve râvinin dâî olduğunu göstermektedir. İbn Hibbân (ö. 354/965) onun hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

Hadislerinin önemli bir kısmı münkerdir (*münkeru'l-hadîs*). Hadislerde kelimelerin yerini değiştirir, meşhur isimlerden münker hadisler rivayet eder, bu sebeple terk edilmeyi hak etmiştir. Babasını Mürcie mezhebine intisap ettirenin Abdülmecîd olduğu rivayet edilir. Aynı zamanda o, İbn Cüreyr, Atâ, İbn Abbâs tarikiyle şu hadisi o rivayet etmiştir: İbn Abbas dedi ki: “Kaderiyye mezhebi küfürdür, Şîlik bir felakettir, Harûrîlik (Haricilik) bid'attir fakat ancak Mürcie'nin hak ve doğru olduğunu biliriz”. Bu hikâyeyi Abdülmecîd'den İsmâ b. Yusuf el-Belhî rivayet etmiştir ve bu mevzudur. Ne İbn Abbâs böyle bir sözü söylemiş, ne Atâ rivayet etmiş ne de İbn Cüreyc böyle bir hadis rivayet etmiştir.⁷⁶⁴

İbn Hibbân'ın naklettiği bilgilere göre Abdülmecîd, kendi mezhebine destek olacak rivayetler uydurmaktadır. Bu ise onun dâî olduğunun bir başka delilidir. Hem de bunu, hadislerinde en iyi olduğu isim olan İbn Cüreyc üzerinden yapması kendisine duyulan güvene zarar vermektedir. Fakat bu iddia, diğer münekkitletlerin sözleriyle uyuşmamaktadır. Öte yandan hadislerde *kalb* yapmak (kelimelerin yerini değiştirmek) meşhur isimlerden, hiç rivayet edilmemiş hadisler rivayet etmek gibi teknik hatalar yapması hadis ilminde güvenilir olmadığını göstermektedir. İbn Hibbân, râvinin dâî olduğu noktasında İbn Maîn ile hemfikir olsa da tevsiki noktasında farklı bir görüştedir.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055) “*Sikadır* ama hadislerde hata yapmıştır.”⁷⁶⁵ açıklamasıyla, hadiste doğru sözlü olduğunu fakat kimi zaman hata yaptığını ifade etmektedir. Sonuç olarak Abdülmecîd'in dâî ve Mürciî olduğu muasırları tarafından bilinmekle birlikte genellikle tevsik edilmiş, İbn Maîn ve Ebû Hâtim gibi muhaddisler ondan hadis yazılabileceğini ifade etmiştir.

⁷⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 161. İbn Hibbân ifadesinin aslı şu şekildedir: “مُنْكَرُ الْحَدِيثِ جَدًّا بِقَلْبِ الْأَخْبَارِ وَبِرَوْيِ الْمُنَاكِيرِ عَنِ الْمَشَاهِيرِ فَاسْتَحَقَّ التَّرْكَ وَفُلَ نَقْلٍ عَنْ أَنَّهُ هُوَ الَّذِي أَدْخَلَ أَبَاهُ فِي الْإِرْجَاءِ مَاتَ قَبْلَ الْمَانْتَنِينَ بِقَلِيلٍ وَهُوَ الَّذِي رَوَى عَنْ بَنِ جَرِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَنِ عَبَّاسٍ قَالَ الْقَدْرِيُّ كُفْرٌ وَالشَّيْعَةُ هَلَكَةٌ وَالْحَزَوْرِيُّ بِدْعَةٌ وَمَا نَعْلَمُ الْحَقَّ إِلَّا فِي الْمُرْجَنَةِ رَوَى عَنْهُ هَذِهِ الْحِكَايَةُ عَصَامُ بْنُ يُوسُفَ الْبَلْخِيُّ وَهَذَا شَيْءٌ مُضْطَرَعٌ مَا قَالَهُ بَنُ عَبَّاسٍ وَلَا عَطَاءٌ رَوَاهُ وَلَا بَنُ جَرِيحٍ حَدَّثَ بِهِ

⁷⁶⁵ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, VIII, 299. Halîlî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ثَقَّةٌ، لَكِنَّهُ أَخْطَأَ فِي”

3.5.7 Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasan el-Eşkar (ö. 208/823)

Tam ismi Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasan el-Eşkar el-Fezârî el-Kûfî'dir. Kendisi, Cafer b. Ziyâd el-Ahmar, Şerîk b. Abdullâh en-Nehaî, Züheyr b. Muâviye, Hasan b. Salih b. Hayy, Süfyân b. Uyeyne, Kays b. Rebi', Hüşeym b. Beşîr, Ebû Küdeyne Yahya b. Mühlheb'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Abdullah b. Hüseyin b. Hasan, Ahmed b. Abde ed-Dabbî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ebû Avâne, Amr el-Fellâs, İbn Sa'd, Muhammed b. Halef el-Haddâdî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mansur el-Hârisî, Ebû Seleme Yahya b. Halef, Muhammed b. Yunus el-Kudeymî, Yusuf b. Kuleyb el-Mes'ûdî gibi isimler hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Nesâî ondan hadis rivayet etmiştir.⁷⁶⁶

Yahya b. Maîn, yukarıda belirtildiği üzere kendisinden hadis rivayet ettiği Hüseyin hakkında “Şîa'nın aşırılarından (*muğâliye*) ve büyüklerindendir (*kibâr*).” açıklamasını yapmış, hadisinin nasıl olduğu sorulunca “Bir sakıncası yoktur (*lâ be'se bihi*).” demiştir. Güvenilir (*sadûk*) olup olmadığı sorulunca “Evet, onun Ebû Küdeyne ve Ya'kub el-Kummi'den olan rivayetlerini yazdım.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁶⁷ İbn Maîn, Hüseyin hakkında doğrudan “dâî” vb. bir lafız kullanmasa da “Şîa'nın büyüklerinden” ifadesi, mezhebin önemli liderlerinden olduğunu düşündürmektedir. Birinci bölümde detaylı bir şekilde incelendiği üzere mütekaddim dönemde dâî lafzı, mezhep önderleri hakkında da kullanılmıştır. Dolayısıyla râvî, dâî olma ihtimali göz önüne alınarak bu başlık altında incelenmiştir. İbn Maîn'in Hüseyin'den hem hadis yazması hem de rivayette bulunması, Şîa'nın önder şahsiyetlerinden biri olduğunu düşünmesiyle birlikte, hadis ilminde Hüseyin'in rivayetlerine güven duyduğunu göstermektedir.

Hüseyin, Şîa'nın aşırılarından ve dâîlerinden olduğu hâlde İbn Maîn onun mezhebini destekleyen bir hadisini rivayet etmiştir. Hâkim'in *Müstedrek*'inde geçen rivayete göre İbn Maîn, Hüseyin'den “Nebî Aleyhisselam öfkelenildiğinde, Ali b. Ebî Tâlib hariç, hiçbirimiz onunla konuşmaya cüret edemezdik.” manasındaki hadisi nakletmiştir.⁷⁶⁸ Bu durum onun, Hüseyin'in aşırı Şîî olduğunu bilmesine rağmen,

⁷⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, II, 336; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VI, 367.

⁷⁶⁷ İbn Maîn, *Suâlât*, Medine: Mektebetü'd-Dar, 1988, s. 435. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ذَكَرَ حُسَيْنًا الْأَشْفَرَ فَقَالَ: "كَانَ مِنَ الشَّيْعَةِ الْمَغَالِيَةِ الْكِبَارِ , قُلْتُ: وَكَيْفَ حَدِيثُهُ؟ قَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ , قُلْتُ: صَدُوقٌ؟ قَالَ: نَعَمْ , كَتَبْتُ عَنْهُ عَنْ "أَبِي كُدَيْنَةَ وَيَعْفُوبَ الْقُمِّيَّ”.

⁷⁶⁸ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1411/1990, III, 141.

mezhebini destekleyen hadisleri kabul edip rivayet ettiğini göstermektedir. Bu yönüyle Hüseyin'e mezhebi hakkındaki rivayetlerinde de güven duyduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Hüseyin hakkında “Bana göre hadiste yalan söyleyen biri değildir.” dedikten sonra Şîi olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Abbas b. Abdu'l-Azîm, Ahmed b. Hanbel'e “O, Ebû Bekir ve Ömer hakkında (ileri geri) konuşurdu.” demiş, Ahmed b. Muhammed b. Hâni' de “Ey Ebâ Abdillâh, o Osman ve Ebû Bekir'in ayıplarını içeren müstakil bir bab tasnif etmiştir.” diye ekleyince Ahmed b. Hanbel “Bu adam kendisinden hadis rivayet edilmeye ehil değildir.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁶⁹ Bu noktada Ahmed b. Hanbel, Hüseyin'i yalan söylemeyen, güvenilir biri olarak görmesine rağmen, İbn Maîn'den farklı olarak, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e karşı aşırıya giderek kusurları hakkında müstakil bir bab tasnif etmesi sebebiyle, Hüseyin'in hadislerini terk etmiştir. Bu noktada Ahmed b. Hanbel'in, Hüseyin hakkında “*zayıf, sika* değil” vb. bir lafız kullanmayıp “Hadis rivayet etmeye layık değil” manasında bir cümle sarf etmesine dikkat edilmelidir. Zira o verdiği cerh-ta'dîl hükmünü değiştirmemiş, yalnızca kendisinden rivayeti terk etmiştir. Bu durum özelde İbn Hanbel, genelde hadis münekkitleri hakkında şu yorumu yapmayı mümkün kılmaktadır: Bazı muhaddisler, dâî râviler hakkında verdikleri cerh-ta'dîl hükümlerinde ideolojik değil, adâletli davranmakla birlikte, kendilerinden hadis rivayet etme noktasında bireysel tercihlerini göz önünde bulundurmuştur. Dolayısıyla herhangi bir itikadî mezhebin liderini, hadis rivayet ehliyeti noktasında cerh etmeyip, rivayetlerini terk etmiştir.

İbn Maîn'in, Ahmed b. Hanbel gibi Hüseyin'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer için müstakil bir bab açtığı hakkında bilgisi olmayabilir. Hüseyin'in bu eylemi, mezhebine davet eden bir râvi olarak nitelenmesi için yeterli görünmektedir. Zira Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'ın kusurlarını ihtiva eden müstakil bir yazı yazmak, kendi görüşünü destekleyici unsurlar kaleme alması yönüyle, ilk bölümde de açıklandığı üzere dâîliğin kapsamına girmektedir. Şayet İbn Maîn bu detayı bildiği hâlde kendisinden hadis yazdığını ve Hüseyin'in güvenilir olduğunu söylüyorsa o hâlde İbn Maîn'in davetçi râviden hadis aldığı düşüncesi pekişecektir. Öte yandan Abbas b. Abdu'l-Azîm, Hüseyin

⁷⁶⁹ el-Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 249. İfadenin aslı şu şekildedir: “قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ: حُسَيْنُ الْأَشْعَرِ تَحَدَّثَ عَنْهُ؟ كَالْمُنْكَرِ. لِذَلِكَ، فَقَالَ لِي: لَمْ يَكُنْ عِنْدِي مِمَّنْ يُكَذِّبُ فِي الْحَدِيثِ وَذَكَرَ عَنْهُ النَّسَائِيُّ. فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ: حَدَّثَ فِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، صَنَعْتَ بَابًا فِيهِ مَعَايِبُ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ، فَقَالَ: مَا هَذَا بِأَهْلٍ أَنْ يُحَدَّثَ عَنْهُ، فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ: حَدَّثَ بِحَدِيثٍ فِيهِ ذِكْرُ الْجَوَالِينِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ فَقَالَ: مَا هُوَ بِأَهْلٍ أَنْ يُحَدَّثَ عَنْهُ.”

hakkında kurduğu “O, Ebû Bekir ve Ömer hakkında (ileri geri) konuşurdu.” cümlesiyle, İbn Maîn’in “Şia’nın aşırılarından” olduğu değerlendirmesini onaylamaktadır. Bu sebeple Hüseyin’in hem aşırı Şîî hem de dâî olduğu söylenebilir.

Buhârî (ö. 256/870) onun hakkında “Hakkında ihtilaf vardır (*fihî nazar*).”⁷⁷⁰ açıklamasını yapmıştır. Bu lafzı Buhârî’nin hangi anlamda kullandığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Kısaca bu görüşlere yer vermek faydalı olacaktır. Zehebî’ye göre Buhârî ilgili lafzı, oldukça *zayıf*, *vâhî* râviler hakkında kullandığı için lafızın *metrûk* râviler hakkında kullanıldığı söylenebilir.⁷⁷¹ Yücel’in tespitine göre de Buhârî bu lafzı genellikle râvinin terkini gerektiren başka cerh lafızlarıyla beraber kullandığı için *metrûk* râviler hakkında kullandığı şiddetli cerh lafızlarından biridir.⁷⁷² Nitekim Buhârî, mevzubahis Hüseyin el-Eşkar hakkında “Onun *münker* hadisleri vardır.”⁷⁷³ açıklamasını yaparak bu lafzı *metrûk* anlamında kullandığını göstermiştir.

İbrâhim b. Yakub el-Cûzcânî (ö. 259/873) “Ashâbın hayırlılarına (Ebu Bekir ve Osman’a) hakaret eden aşırılardandı”⁷⁷⁴ açıklamasını yapmıştır. Ebû Zûr’a er-Râzî’ye (ö. 264/878) göre Hüseyin’in hadislerinin çoğu *münkerdir* (*münkeru’l-hadis*).⁷⁷⁵ Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890),⁷⁷⁶ Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî’ye (ö. 385/995) göre hadis ilminde güçlü değildir (*leyse bi kaviyyun fil hadîs*).⁷⁷⁷ İbn Adî’nin (ö. 365/976) söylediğine göre Hüseyin’den rivayet edilen her *münker* hadiste kusur Hüseyin’den değil,

⁷⁷⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, II, 385. Buhârî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “فيه نظر”.

⁷⁷¹ Zehebî, *el-Mûkaza fî ilmi mustalahi’l-hadîs*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 2. Baskı, Halep: Mektebetü matbûâtî’l-İslâmiyye, h. 1412, s. 83. Zehebî’nin ifadesi şu şekildedir: “وكذا عادتُهُ إذا قال: فيه نظر، بمعنى أنه: مُنْكَرٌ،”
”أو: ليس بثقة. فهو عنده أسوأ حالاً من الضعيف”

⁷⁷² Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 127. Öte yandan muasır araştırmacı Mifsir ed- Dümeynî’nin çalışmasına göre bu lafız şiddetli bir cerh lafzı olmayıp Buhârî’ye göre *zayıf* anlamında kullanılmaktadır. Fakat Yücel’in tespitine göre Buhârî’nin, bir râvi hakkında “falancanın on bin hadisini terk ettim, onda şüphe vardır (*fihî nazar*)” açıklamasını yapması, Dümeynî’nin bu düşüncesini yanlışlamakta ve lafzın *metrûk* râviler hakkındaki kullanımını güçlendirmektedir. Bkz.: Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, II, 340. İfadenin aslı şu şekildedir: “يا أبا فلان أتراني أدلس؟ تركت أنا عشرة آلاف حديث”
”لرجل فيه نظر، وتركته مثله أو أكثر منه لغيره لي فيه نظر”. Bağlamdan uzaklaşmamak adına bu konudaki tartışmalara detaylıca yer verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 122-128.

⁷⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 233.

⁷⁷⁴ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, VI, 368. Cûzecânî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “غال من الثمانيين للخيرة”.

⁷⁷⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 50.

⁷⁷⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 49. Ebû Hâtîm’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس بقوي في الحديث”.

⁷⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, II, 337.

bilakis ona bunu nisbet edenlerden kaynaklanmaktadır. Zira Kûfelilerden oluşan *zayıf* bir grup bazı hadislerini ona nispet etmiştir.⁷⁷⁸

Nakledilen bilgiler ışığında Hüseyin'in aşırı bir Şîî olduğu kanaati pekişmektedir. Ayrıca Topgül'ün çalışmasına göre Hüseyin, Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili, bir başka ifadeyle kendi mezhebini destekleyen hadisler rivayet etmesi sebebiyle Şîîlikle itham edilmiştir. Hüseyin'in Şîîlik ithamında rivâyetlerinin etkin rol oynayıp oynamadığı ayrı bir tartışma konusu olup burada önemli olan, râvinin kendi görüşünü destekleyen hadisler rivayet etmesi ve bunların bir kısmında teferrüt etmesidir. Hüseyin'in Şîîliği destekleyen rivayetlerinden 15 tanesini detaylı bir şekilde inceleyen Topgül, bu rivayetlerin büyük bir kısmının sıhhat problemi taşıdığını ve senedinde zayıf râvilerin olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁹ Bu durum en azından Hüseyin'in kendi mezhebini destekleyen hadisleri nakletmek suretiyle mezhebine hizmet ettiği, bir başka ifadeyle dâî olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. İbn Maîn, Hüseyin'in Ebû Kudeyne ve Ya'kub el-Kummî tarihiyle gelen rivayetlerini yazdığını ve Hüseyin'in hadiste doğru sözlü (*sadûk*) olduğunu belirtmesi; mezhebini destekleyen hadisleri rivayet etse bile, her dâîyi yalancılıkla itham etmediğini ve tevsîk ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

3.5.8 Ebû Sehl Kurt b. Hureys el-Basrî (ö. ?)

Tam ismi Ebû Sehl Kurt b. Hureys el-Basrî el-Bâhilî'dir. Kendisi Sellâm b. Miskîn ve Hâzim b. Cebele Ebû Nadra'dan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Huceyn b. Müsennâ hadis rivayet etmiş, Yahya b. Maîn hadis dinlemiştir.⁷⁸⁰ *Kütüb-i sitte* müelliflerinden hiçbiri ondan hadis rivayet etmemiştir.⁷⁸¹ Ölüm tarihi bilgisine erişilememekle birlikte, İbn Maîn'in kendisiyle görüşüğünü söylemesi yaklaşık olarak hicrî 160-250 seneleri arasında yaşadığını düşündürmektedir.

⁷⁷⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 236. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَأَيْسَ كُلُّ مَا يُرَوَّى عَنْهُ مِنَ الْحَدِيثِ فِيهِ الْإِنْكَارُ يَكُونُ مِنْ قَبْلِهِ، وَرُبَمَا كَانَ مِنْ قَبْلِ مَنْ يَرَوِي عَنْهُ لِأَنَّ جَمَاعَةً مِنْ ضُعَفَاءِ الْكُوفِيِّينَ يُجْبِلُونَ بِالرَّوَايَاتِ عَلَى خُسْنِ الْأَشْقَرِ عَلَى أَنَّ خُسْنًا هَذَا فِي حَدِيثِهِ بَعْضُ مَا فِيهِ”.

⁷⁷⁹ Topgül, *Rivâyetten Râviye*, s. 253-278.

⁷⁸⁰ Hatîb, *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 490.

⁷⁸¹ Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât min men lem yeka 'fî'l-Kütübi's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed Âli Nu'man, San'â: Merkezu'n-nu'mân lil buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1432/2011, VIII, 33.

Yahya b. Maîn, Kurt hakkında “Ondan hadis yazdım, Sellâm b. Miskîn’den hadis rivayet ederdi, onda bir beis yoktur.” demiştir.⁷⁸² Ayrıca “Onda bir beis yoktur, kendisinden alıp yazdığım bir kitap vardı, Huceyn’in hadislerini ondan yazdım”⁷⁸³, “Kendisinden hadis dinledim, Kaderîdir ve *sikadır*.”⁷⁸⁴ “Ondan hadis yazdım, onda bir beis yok fakat kaderiydi. Evine gitmiştik de bize ‘Allah’ı, yapıp ettiğiniz şu günahlardan tenzih edin’ dedi ve bizi kaderciliğe davet etti, biz de evinden çıktık.”⁷⁸⁵ açıklamalarını yapmıştır. İbn Maîn, Kurt b. Hureys’i Kaderî ve *sika* olarak tanımlamakta ve dahası, kendisini mezhebine davet ettiğini aynı cümle içerisinde ve ayrı ayrı cümlelerde belirtmiştir. Böylece İbn Maîn’in bid‘at sahibi ve bid‘atine davet eden râviden de hadis dinlediği, hadis yazdığı ve o râviyi *sika* olarak nitelediği açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Yahya b. Maîn’in kendi kurduğu “dâî râviden hadis rivayet etme” cümlesindeki teorik kurala uymadığı ve farklı bir hüküm verdiği anlaşılmaktadır.

Konuyla bağlantılı olarak birinci bölümde dâî terimi incelenirken bahsi geçen ve Kaderî olduğu ifade edilen Mehdî b. Hilal (ö. ?) hakkında İbn Maîn’in “*Kezzâb* (çok yalan söyleyen),⁷⁸⁶ Allah düşmanı ve bid‘atçıdır, İnsanları bid‘atine çağırırdı.”⁷⁸⁷ ifadelerini kullandığı hatırlamak faydalı olacaktır. Zira iki râvi de Kaderîdir ve ikisinin de insanları mezheplerine davet ettiği Yahya b. Maîn tarafından bildirilmektedir. Birinin hadislerini terk ederken diğersinin *sika* olduğunu, hadislerini yazdığını, ondan hadis işittiğini belirtmesi soru işareti oluşturmaktadır. Burada eleyici faktörün mahzâ Kaderî olmak yahut bid‘atine davet etmek değil, hadiste yalan söylemek, yalancılıkla bilinmek olduğu görüşü kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan İbn Maîn’in, insanları mezhebine davet eden bir râvi için “aşırı” ifadesini kullanmaması da bu iki terim arasında bir fark olduğunu düşündürmektedir. Ebû Dâvûd es-Sicistânî onun hakkında “*leyse bihi be’s*”⁷⁸⁸ demiş, İbn

⁷⁸² İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), IV, 221. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قد كتبت عنه كان يروي عن ‘سَلَامَ بْنِ مَسْكِينٍ وَلَمْ يَكُنْ بِهِ بَأْسٌ’.

⁷⁸³ İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî rv.), IV, 318. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ كَانَ هَذَا هَذَا”، a.y. “قَالَ يَحْيَى وَعَنْدِي كِتَابٌ كَتَبْتَهُ عَنْهُ وَكَتَبْتُ عَنْ حَجَّيْنِ عَنْهُ”.

⁷⁸⁴ Hatîb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XIV, 490. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قَرَطُ بْنُ حَرِيثٍ الْبَاهِلِيُّ”، “قد سمعت منه، وكان قدريا ثقة”.

⁷⁸⁵ İbn Maîn, *et-Târîh* (Dûrî rv.), IV, 247. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قد كتبت أنا عنه وليس به ‘بأسٌ’، ولكن كان قدريا أتيناها إلى منزله فقال لنا نزهوا الله عن هذه المعاصي فدعانا إلى القدر فخرجت ‘بأسٌ’ ولكن كان قدريا أتيناها إلى منزله فقال لنا نزهوا الله عن هذه المعاصي فدعانا إلى القدر فخرجت”.

⁷⁸⁶ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), IV, 123.

⁷⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 228. İfadenin aslı şu şekildedir: “مَهْدِي بْنُ هَلَالٍ الْكَذَّابِ، عَدُوَّ اللَّهِ، صَاحِبُ بَدْعَةٍ، كَانَ يَدْعُو: ‘النَّاسَ إِلَى بَدْعَتِهِ’.

⁷⁸⁸ Ebû Dâvud, *Suâlât* s. 271. Ebû Dâvud’un ifadesinin aslı şu şekildedir: “بَصْرِي لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ”.

Şahîn onu *sika* râviler arasında zikretmiş ve “*leyse bihî be’s*”⁷⁸⁹ açıklamasını yapmıştır. Ukaylî ise İbn Hureys’i *zayıf* râvilerin arasında zikretmiştir.⁷⁹⁰

Kurt b. Hureys hakkında daha fazla bilgiye ulaşamadığı için itikadî mezhebiyle ilgili başka bir görüş aktarılammıştır. Mevcut değerlendirmeler ışığında İbn Hureys’in Ukaylî hariç diğer muhaddislere göre güvenilir bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbn Maîn Kurt’un *sika* olduğu kanaatinde yalnız olmadığı, diğer münekkitlerin onu “*sika*”, “*leyse bihî be’s*” gibi lafızları kullanması sebebiyle Kurt’un hadislerine güvendikleri söylenebilir.

3.5.9 Değerlendirme

Yukarıda incelenen sekiz râviden ikisi Kûfeli, ikisi Mekkeli, dördü Basralı’dır. İbn Maîn, sekiz râviden altısıyla muasırdır. Sekiz râviden üçü Şîî, üçü Kaderî, ikisi Mürciî’dir. İbn Maîn, sekiz râvinin tümünü, *sika* ve *leyse bihi be’s/lâ be’s bih* lafızlarıyla tevsik etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinin hepsi üç râviden de (Abdolvâris, Abdulazîz, Adî) hadis rivayet etmiştir. Kalan dört râvinin de *Kütüb-i sitte*’de rivayeti bulunmakta, yalnızca bir râvinin (Kurt) *Kütüb-i sitte*’de hadisi bulunmamaktadır. İbn Maîn, ismi geçen râvilerden Hüseyin’in aşırı Şîî ve dâî olduğunu bildiği halde, Hz. Ali’nin fazileti hakkında hadis rivayet etmiştir. Bu durum onun, râvi *sika* olduğu takdirde mezhebini destekleyen rivayetlerini bile kabul edebildiğini düşündürmektedir.

İbn Maîn, şu lafızları kullanarak râvinin dâî olduğuna işaret etmiştir. “*İrcâ görüşünü ilan ederdi (yu’linu).*”, “*Şîîlik hakkında falanca kadar çok konuşanı görmedim (akvale bi kavli’ş-şîati).*”, “*Onu faziletli ve iyi bir rehber olarak gördüm, böylece bu mezhebi ondan aldım.*”, “*Kader görüşüne inanır ve görüşünü açıkça ifade ederdi (yuzhiruhu).*”, “*Kader görüşü hakkında konuşurdu (yetekellemu).*”, “*Şîa’nın aşırılarından ve büyüklerindendir (muğâliye’l-kibâr).*”, “*Bizi kaderciliğe davet etti (deânâ ile’l-kader).*”. İbn Maîn’in, “*Kader görüşü hakkında konuşurdu (yetekellemu)*” dediği bir râvi (Amr) hakkında diğer münekkitler “*Mehzebi hakkında münazara yapıyordu.*” demiştir. Bu da dâîlerin, tek bir lafızla taranarak tespit edilmeyeceğini, bu anlama gelen lafızlara dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca o, 8 dâî râviden 2’sini (Adî ve

⁷⁸⁹ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 193.

⁷⁹⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 490.

Hüseyin), aynı zamanda aşırılıkla nitelemiştir. Bir başka râvi de (Abdûlmecîd) diğer münekkitler tarafından mezhebinde aşırılıkla (*ğuluv*) nitelenmiştir. Dolayısıyla İbn Maîn'in 3 aşırı ve dai, 5 dâî râviyi tevsîk ettiği söylenebilir.

İbn Maîn, bir râvi (Adî) hakkında doğrudan dâî lafzını kullanmasa da onun hakkındaki “Şiîlik hakkında Adî b. Sâbit'ten daha fazla konuşanı görmedim.” sözünü nakletmesi dâîlik olarak anlaşılmalıdır. Zira diğer münekkitler onun Şiîlerin kadılarından ve vâizlerinden olduğu, dolayısıyla dai olduğunu açıklamıştır. İbn Maîn'in onu *leyse bihi be's* lafzıyla tevsîk etmiş ve *sikalardan* rivayet etme şartıyla, hadislerinin rivayet edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca onun, “*İrcâ* görüşünü ilan ederdi.” dediği Mürcîî bir râvinin (Abdulazîz) Mürcie'nin liderlerinden ve daîlerinden olduğu diğer münekkitler tarafından da kabul edilmiştir. Râvi, doğru sözlü olduğu ve hadislerinde teknik bir sorun olmadığı için, Şube gibi müteşeddît münekkitler ve *Kütüb-i sitte* müelliflerinin tamamı, ondan hadis rivayet etmiştir. Benzer bir şekilde Ehl-i Sünnet'ten olan bir râvinin (Abdurrezzâk), sonradan Hz. Osman hakkında ileri gidecek kadar aşırı bir Şiî olmasına sebep olan, bir başka ifadeyle bir Ehl-i Sünnet mensubu birinin görüşlerini değiştirecek kadar etkili bir dâî olan râviyi (Cafer b. Süleyman), doğru sözlü olduğu için ta'dîl etmiştir. Diğer münekkitler Cafer'in dâî, aşırı Şiî ve Râfîzî olduğunu belirtmiştir. Bazıları onun hadisini terk etmiş, bazıları ise rivayet etmiştir. Terk edilmesinin muhtemel sebepleri, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e buğz etmesi, onlara dil uzatması, hadislerinin çoğunda zayıflık ve teknik hatalar olması (sika râvilere muhalefet, nekâret) Basra'da Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili hadisler rivayet ederek Basralıların taşkınlığını arttırması olabilir. Bu örnek, İbn Maîn'in *Şeyheyn*'e dil uzatan bir râviden, doğru sözlü olduğu için hadis rivayet ettiğini göstermektedir.

İbn Maîn'in, muasır olmadığı ve tevsîk ettiği bir râvi (Abdulazîz), aynı zamanda hocası Yahya b. Saîd tarafından tevsik edilmiştir. Fakat bu her zaman hocalarının görüşüne uygun hüküm verdiği anlamına gelmemelidir. Zira o, dâî olan Cafer'i de tevsîk etmiş ve Yahya el-Kattân Cafer'den hadis yazmazdı ama bize göre *sikadır* diyerek hocasından farklı hüküm beyan etmiştir. İbn Maîn'in hocaları da bir râvi hakkında farklı cerh-terk yöntemleri izlemiştir. Örneğin Abdurrahman b. Mehdî dâî bir râviden (Cafer) hadis rivayet ederken Yahya el-Kattân aynı kişiyi terk etmiştir. İbn Maîn'in, muasır olmadığı ve tevsîk ettiği bir râvi (Abdulazîz), aynı zamanda hocası Yahya b. Saîd tarafından tevsik edilmiştir. Fakat bu her zaman hocalarının görüşüne uygun hüküm

verdiği anlamına gelmemelidir. Zira o, dâî olan Cafer'i de tevsîk etmiş ve Yahya el-Kattân Cafer'den hadis yazmazdı ama bize göre *sikadır* diyerek hocasından farklı hüküm beyan etmiştir. İbn Maîn'in hocaları da bir râvi hakkında farklı cerh-terk yöntemleri izlemiştir. Misal olarak Abdurrahman b. Mehdî, dâî bir râviden (Cafer) hadis rivayet ederken Yahya el-Kattân aynı kişiyi terk etmiştir.

3.6. Cerh veya Terk Ettiği Dâî Râvilere Yaklaşımı

Bu başlık altında İbn Maîn'in dâî lafzını yahut ona benzer lafızları kullanarak dâî olmakla nitelediği ve cerh ettiği veya hadislerini yazmayıp terk ettiği râviler vefat tarihlerine göre kronolojik sırayla incelenecektir.

3.6.1 Ebû'l-Vezîr Nu'mân b. Münzir el-Ğassânî (ö. 132/749)

Tam ismi Ebû'l-Vezîr Nu'mân b. Münzir el-Ğassânî el-Lahmî ed-Dımaşkî el-Bârikî'dir. Kendisi, Sâlim b. Abdillâh b. Ömer, Süleymân b. Musa, Târik b. Abdirrahmân Tâvûs b. Keysân Abde b. Ebî Lübâbe, Atâ' b. Ebî Rebâh, Mücâhid, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî, Mekhûl eş-Şâmî, Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Süleymân b. Ebî Kerîm, Sadaka b. Abdillâh es-Semîn, Meymûn el-Eş'arî, Ömer b. Abdilvâhid, Mühammed b. Şuayb b. Şâbûr, Muhammed b. el-Velîd ez-Zebîdî, Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî, Mervân b. Sevbân el-Hımsî, Heysem b. Hümejd el-Ğassânî, Yahya b. Hermele, Yahya b. Hamza el-Hadramî, Yazîd b. es-Simt, Yezîd b. Sinân el-Cezerî rivayette bulunmuştur. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Ebû Dâvud ve Nesâî ondan hadis rivayet etmiştir.⁷⁹¹

Ebû Müşir (ö. 218/833) Yahya b. Maîn'in bulunduğu bir mecliste Nu'mân'ın hadislerini terk edince (*darabe alâ*), İbn Maîn "Allah seni muvaffak etsin!" demiştir. Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/889) bunu aktarırken "O Kaderiyye'nin dâîsiydi, insanları kader görüşüne davet eden bir kitap yazmıştı." açıklamasını yapmıştır.⁷⁹² Muhtemelen Ebû Dâvud bu açıklamayı yaparak İbn Maîn'in bu durumu bildiğini, râviyi terk etmesini onaylamak anlamında "Allah seni muvaffak etsin!" dediğini kastetmektedir. Her ne kadar

⁷⁹¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 461 vd.

⁷⁹² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 462. Hadiseyi nakleden Ebû Ubeyd'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "وَقَالَ أَبُو عُبَيْدٍ الْأَجْرِي: سَمِعْتُ أَبَا دَاوُدَ يَقُولُ: ضَرَبَ أَبُو مَسْهَرٍ عَلَى حَدِيثِ النُّعْمَانِ بْنِ الْمُنْذِرِ، فَقَالَ لَهُ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ: وَفَقَكَ اللَّهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَانَ دَاعِيَةً فِي الْقَدَرِ وَضَعَ كِتَابًا يَدْعُو فِيهِ إِلَى قَوْلِ الْقَدَرِ".

Numân'ın dâî olduğunu bizzat İbn Maîn söylemese de sözün bağlamından, onun dâî olduğunu bildiği anlaşılmakta, bu sebeple râvi bu başlık altında incelenmektedir. İbn Maîn, Nu'mân hakkında bunun dışında bir açıklama yapmamıştır fakat Ebû Müshir'in, Nu'mân'ın hadislerini terk etmesini onaylaması onun da râviyi terk ettiğini düşündürmektedir. Esasında İbn Maîn için râvinin dâî olmasının her zaman tek başına terk sebebi olmadığı ifade edilmişti. Fakat hadis rivayetinde yeterince güven vermemesi sebebiyle hadislerine iltifat etmediği, bununla birlikte mezhebine karşı bir mesafe oluşturmak maksadıyla rivayetlerini terk ettiği düşünülebilir.

Öte yandan Ebû Dâvud, Nu'mân hakkında bir cerh lafzı kullanmamıştır. Dahası, *Sünen*'inin *Kitâbu's-salât* bölümünde ondan 2 hadis rivayet etmiştir.⁷⁹³ Burada Ebû Dâvud, yukarıda geçtiği üzere, dâî olduğunu bildiği bir râviden fıkıh konusunda hadis rivayet ederek râvinin bazı hadislerine güvendiğini göstermektedir. Ayrıca dikkat edilirse o, râvinin mezhebiyle ilgili bir konuda değil, namaz ve taharetle ilgili bir konuda Nu'mân'ın hadislerine başvurmuştur. Duhaym ed-Dımaşkî (ö. 245/859) de Nu'mân'ın *sika* olduğunu ve kader görüşüne sahip olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁴ Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859 [?]) onun kader görüşünde olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁵ Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/878) onun *sika* olduğunu söylemiştir.⁷⁹⁶ Nesâî (ö. 303/915) "Pek güçlü değildir (*leyse bi zâke'l-kavî*)."⁷⁹⁷ açıklamasını yaparak Nu'mân'ı cerh etmiştir. Bu lafız Nesâî'nin, râviyi hafızasındaki bir kusur sebebiyle cerh ettiğini göstermekleedir. Öte yandan Nesâî, Nu'mân'ı cerh etse de *Sünen*'inin *Kitâbu't-tahare* bölümünde ondan hadis rivayet etmiştir.⁷⁹⁸ Bu da râvinin bazı hadislerinin sağlam olduğunu ve Nesâî'nin onu tümünden terk etmediğini, fıkıhla ilgili bir konuda hadisine başvurduğunu göstermektedir. Son olarak, İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *sika* râviler arasında zikretmiştir.⁷⁹⁹

Sonuç olarak Nu'mân'ın Kaderî olduğu diğer muhaddisler tarafından da kabul edilmektedir. İbn Maîn onun hadislerini örtük bir şekilde terk etmiş, Nesâî ise zabt

⁷⁹³ Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk., Şuayb Arnavut ve Muhammed Kâmil Karabellî, b. y. : Dâru'r-risâleti'L-âlemiyye, 2009, II, 417, 448.

⁷⁹⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 462.

⁷⁹⁵ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 462.

⁷⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 447.

⁷⁹⁷ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 462.

⁷⁹⁸ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986, I, 118.

⁷⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 530.

yönünden cerh etmiştir. Diğer hadis münekkitleri ise Kaderî olmasıyla birlikte, onu tevsik etmiştir. Ebû Dâvud ve Nesâî'nin ondan fıkhi konularda hadis rivayet etmesi kendi mezhebi dışındaki rivayetlerine başvurduklarını ve delil olarak kullandıklarını göstermektedir. İbn Maîn'in, kendisiyle görüşme imkânı bulmadığı ve mezhebine davet ettiğini bildiği Kaderî bir râvi olan Nu'mân'ın hadislerini terk ederek ihtiyatlı bir tutum sergilemiş olabilir. Burada etkili olan âmillerin, râvinin hafızasının diğer münekkitlere göre de yeterince iyi olmaması, üstelik mezhebine davet eden bir Kaderî olması, dolayısıyla hadisleri yeterince muhafaza edemeyeceğinden çekinmesi olabilir.

3.6.2 Ebû Osman Amr b. Ubeyd et-Temîmî (ö. 144/761)

Tam ismi Ebû Osman Amr b. Ubeyd b. Bâb, İbn Keysân et-Temîmî el-Basrî el Fârisî el-Mu'tezilî'dir. Ebû Amr künyesiyle de da tanınan Amr b. Ubeyd hicrî 80 senesinde doğmuş ve Basra bölgesinde yaşamıştır. Kaderiyye ve Mu'tezile'nin kurucu lideridir.⁸⁰⁰ Abbâsi halifelerinden Ebû Cafer el-Mansûr'un (ö. 158/775) dönemine yetişmiş ve onunla yakın ilişki kurmuştur. Amr'ın babası Ubeyd'in, Haccâc b. Yusuf es-Sekafî'nin (ö. 95/714)⁸⁰¹ vilayetindeki resmi polislerden olduğu ve Şîî olduğu nakledilmektedir.⁸⁰² Hasan-ı Basrî'nin yakın öğrencilerinden olan Amr'ın, Vâsıl b. Atâ ile münazara ettikten sonra fikir değiştirerek o halkadan ayrıldığı kaydedilmektedir. Öyle ki kader görüşü başta olmak üzere mürtekeb-i kebîranın akıbeti, müteşâbih ayetlerin tevili, kulun iradesinde tamamen özgür olması cehenneme giren herkesin orada ebedî olarak azap göreceği ve Allah'ın bazı ilahi sıfatlarının tevil edilmesi gibi konularda aynı zamanda kayınbiraderi olan Vâsıl b. Ata ile aynı düşünceyi paylaşmış ve Mutezile'nin öncülerinden olmuştur.⁸⁰³

⁸⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 123.

⁸⁰¹ Haccâc, Emevî hanedanının, zulmü ile meşhur olmuş valilerindendir. Hakkında detaylı bilgi için bkz.: İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *DİA*, XIV, 427-428.

⁸⁰² İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), IV, 328; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 174. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "كَانَ أَبُو عَمْرٍو بَنِي عُبَيْدٍ شَرَطِيًّا مِنْ شَرَطِ الْحَجَّاجِ وَكَانَ شَيْعِيًّا". Babasının hem Emevî devlet memurluğu yapıp hem de açıktan Şîîliği benimsemesi beklenmedik bir durumdur. Hakikatte Şîî olsa dahi kuvvetle muhtemel bu görüşünü devlet yetkililerinden sakladığı düşünülebilir. Ayrıca Ubeyd'in devlet büyükleriyle yakın ilişkileri olan; kaba ve sert olduğu da nakledilmiştir. Bkz. Ebû Abbâs Ahmed b. Mü'min eş-Şüreyşî, *Şerhu Makâmâtî'l-harîrî*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1427/2006, II, 122. İfadenin aslı şu şekildedir: "وَكَانَ أَبُو عَمْرٍو بَنِي عُبَيْدٍ شَرَطِيًّا لِلْحَجَّاجِ شَرَطِيًّا بِالْبَصْرَةِ. وَكَانَ فَطًّا غَلِيظًا خَسِيًّا".

⁸⁰³ Bkz. Avni İlhan, "Amr b. Ubeyd", *DİA*, III, 94. Amr'ın hayatı ve görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Darekutnî, *Ahbaru Amr b. Ubeyd b. Bab el-Mu'tezili*, Riyad Darü't-tevhîd, 1427/2006, s. 19-60. Muhammed Salih Muhammed, *Amr b. Ubeyd ve arauhi'l-kelamiyye*, Kahire : Dâru kuba, 1999, s. 15-50, 91-138; Zeynî, Muhammed Abdürrahim, *Amr b. Ubeyd ve'l-usûli'l-hamse: Dirâse mukârene beyne fikri'l-Mu'tezile ve'l-İbâziyye*, 1. Baskı, Mansure: Darü'l-Yakin, 1431/2010, s. 23-151.

Aynı zamanda hadis rivayetiyle de meşgul olan Amr, Hasan-ı Basrî, Ubeydullâb b. Enes b. Mâlik, Ebû Âliye er-Riyâhî, Ebû Kilâbe el-Cermî'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Bekr b. Humrân er-Reffâ', Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Ebû İbrâhim Humeyd b. İbrâhim el-Basrî, Halîl b. Zekerıyyâ, Süfyân b. Uyeyne, Süleymân el-A'meş, Sellâm b. Ebî Mutî', Sahr b. Cüveyriye, Abdülvâris b. Saîd, Abdulvahhâb b. Abdulmecîd es-Sekafî, Abdulvehhâb b. Atâ b. el-Haffâf, Ubeyde b. Hassân es-Sincârî, Osman el-Burrî, Ali b. Âsım, Kureyş b. Enes, Muâz b. Muâz, Mansûr b. Ebî'l-Esved, Nuh b. Kays el-Hüdânî, Hârûn b. Musa en-Nahvî, Ebû Avâne el-Veddâh b. Abdillâh, Yahya b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Zürey' gibi isimler hadis rivayet etmiştir. Amr'ın, *Kütüb-i sitte*'de rivayeti bulunmamaktadır.⁸⁰⁴

İbn Maîn Amr hakkında "*leyse bi şey*",⁸⁰⁵ "kötü bir adamdı (*raculün sū*)"⁸⁰⁶ lafızlarını kullanmıştır. İkinci bölümde İbn Maîn'in, bu iki lafzı adâlet ve zabt yönünden oldukça zayıf, *metrûk* ve hadis rivayetinde yalan söyleyen râviler hakkında kullandığından söz edilmişti. Dolayısıyla İbn Maîn'e göre Amr'ın *metrûk* olduğunu, hadislerinin hüccet değeri olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim İbn Maîn, Amr hakkında "Ondan hadis yazma."⁸⁰⁷ demiştir. Birinci bölümde *lâ yuktebu hadîsuhû* başlığı altında belirtildiği üzere o, bu lafzı da genellikle *metrûk*, hadisi *i'tibâr* için yazılmayan, genellikle hadis rivayetinde yalan söylemesiyle bilinenler hakkında kullanmaktadır. Burada ilgili lafızları birbirini tamamlayıcı şekilde kullandığı söylenebilir.

Amr'ın cerh-ta'dîl durumu hakkında Ahmed el-Hadramî ile İbn Maîn arasında geçen şu diyalog, Amr'ın cerh edilme sebebi hakkında detay vermesi açısından önemlidir: Hadramî "İbn Maîn'e, Amr b. Ubeyd'i (cerh-ta'dîl durumunu) sordum. 'Onun hadisini yazma' dedi."⁸⁰⁸ 'Yalan mı söylüyordu?' dedim. "O, insanları kendi dinine (mezhebine) davet ediyordu." dedi. Bunun üzerine ben, 'Öyleyse neden Katâde, Saîd b. Ebî Arûbe ve Sellâm b. Miskîn'i tevsîk ettin?' diye sorunca, 'Onlar doğru sözlüydüler ve insanları

⁸⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 123.

⁸⁰⁵ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), IV, 213.

⁸⁰⁶ İbn Maîn, *Suâlat*, s. 427. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "عمر بن عبيد ليس بشيء، رجل سوء".

⁸⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 176. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: "لا يكتب حديثه".

⁸⁰⁸ Başka bir rivayete göre "hadisi yazılmaz (لا يكتب حديثه)" dediği nakledilmektedir. Bkz. Zehebî, *Mîzan*, III, 277.

bid'atlerine davet etmezlerdi' açıklamasını yaptı.”.⁸⁰⁹ İbn Maîn'in, Amr'ı dâî olarak nitelediği ve rivayetlerinin *i'tibâr* için bile yazılmasına müsaade etmediği görülmektedir. İlk bakışta İbn Maîn'in, insanları mezhebine davet etmeyi müstakil bir cerh olarak zikrettiği düşünülmektedir. Burada Amr'ın diğer dâîlerden farklı olarak bir mezhebin kurucu liderlerinden olduğu, dolayısıyla çok daha nüfuz sahibi olduğu unutulmamalıdır.

Amr'ın uzun yıllar ders halkasına katıldığı, ardından kader konusunda ayrılığa düştüğü hocası Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), onun hakkında “Ne kadar da hayırlı bir genç, bir de hadis rivayet etmese!”⁸¹⁰ demiştir. Bir mecliste kendisine Amr hakkında soru sorulunca “Bana öyle bir adamı sordun ki sanki o, edebini meleklerden, terbiyesini Allah dostlarından almıştır. Hangi işe kalkışsa onu en iyi şekilde tamamlar, bir iş onu zorlayacak olsa onun üstesinden gelir. Bir şey emredilirse bu emre en çok o iltizam eder. Bir şeyden nehyedilirse o işi en çok o terk eder. Onun kadar içi dışı bir kimseyi daha görmedim.” açıklamasını yapmıştır.⁸¹¹ Hasan-ı Basrî'nin, öğrencisinin edebini bu kadar beğenmesi ve övmesine rağmen hadis rivayetinde kusurlu bulması dikkat çekicidir. Benzer şekilde Amr'ı gördüğü bir yerde “Şu adam, hadis rivayet etmediği müddetçe, Basra ehlinin erkeklerinin efendisidir”⁸¹² demesi Amr'ın salih ve güzel huylu yönüyle hadis rivayetindeki konumunu birbirinden ayırdığını ve hadis rivayetinde güvenilir bulmadığını göstermektedir.

Matar b. Tahmân el-Verrâk (ö. 140/758 [?]) onun hakkında “Bize bir hadis rivayet eder ve hadisin doğru olduğuna yemin ederdi. Ben ise onun yalan söylediğini çok iyi bilirdim, *kezzâbtı*.”⁸¹³ demiştir. Bu rivayet, Amr'ın hadis rivayetinde yalan söylediği ve güvenilir olmadığını göstermektedir. Ayrıca Matar'ın Amr'ı gördüğü göz önünde

⁸⁰⁹ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, III, 281.

İfadenin aslı şu şekildedir: “قال أحمد بن محمد الحضرمي: سألت ابن معين، عن عمرو بن عبيد فقال: لا تكتب حديثه. قلت كان يكذب؟ قال: كان داعية إلى دينه. فقلت له فلم وثقت قتادة و سعيد بن أبي عروبة و سلام بن مسكين؟ قال: كانوا يصدقون في حديثهم و لكم يكونو يدعون إلى بدعة.”

⁸¹⁰ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, V, 579. “نعم الفتى عمرو إن لم يحدث.”

⁸¹¹ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, V, 580. Hasan-ı Basrî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “سألت عن رجل كان الملائكة أدبته والأولياء ربه، إن قام بأمر قعد به، وإن قعد بأمر قام به، وإن أمر بشيء كان ألزم الناس له، وإن نهى عن شيء كان أترك الناس له، ما رأيت ظاهراً أشبه بباطن ولا باطناً أشبه بظاهر منه. قال: فسمى كلام الحسن لابن سيرين فقال: سبحان الله! ما رأيت.”

⁸¹² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VIII, 71. Hasan-ı Basrî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “رأى الحسن عمرو بن عبيد فقال هذا سيد شباب أهل البصرة ما لم يحدث.”

⁸¹³ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemal*, V, 574. Matar'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان يلقاني فيحلف على: الحديث فأعلم أنه كاذب وكان كذاباً.”

bulundurulursa ⁸¹⁴ bu ifade, râvi hakkında ilk ağızdan bilgi vermesi açısından önemlidir. Benzer şekilde muasır Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/776) ondan iki hadis rivayet etse de ⁸¹⁵ sonrasında hadislerini terk etmiştir. ⁸¹⁶ Bu durum Amr’ın hadis rivayetinde yalan söylediği düşüncesini güçlendirmektedir.

Hammâd b. Zeyd’in (ö. 179/795) şu ifadeleri, bazı hadis âlimlerinin Amr’a karşı tepkilerini göstermesi açısından önemlidir: “Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) Yunus b. Ubeyd (ö. 139/756) ve İbn Avn’ın (ö. 151/768) yanındaydım. Amr b. Ubeyd yanlarından geçti, onlara selam verdi. Bir süre bekledi fakat selamını almadılar. Sonra Amr geçip gitti, onlar da ardından hiçbir söz etmedir. ⁸¹⁷ Bu açıklama, Amr ile muasır bir grup hadis âliminin, onun hadisini almak şöyle dursun selamını bile almadığını göstermektedir. Ayrıca Yunus b. Ubeyd (ö. 139/756) onun hakkında hakkında “Amr hadiste yalan söylüyordu.” ⁸¹⁸ demiştir. Bu ifade Amr’ın yalan söylediği bilgisini güçlendirdiği gibi Yunus ve yanındakilerin, Amr’ın selamını almama sebebi olabilir.

Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Abdolvâris b. Saîd’e ⁸¹⁹ “Duyduğuma göre Amr’ın yanından ayrılmıyormuşsun?” deyince, “Evet ey Ebû Bekir. Bize, kimseden duymadığımız garip şeylerle (hadislerle) geliyor.” demiştir. Bunun üzerine Eyyüb “İşte biz, o garip rivayetlerin doğrusunu yanlışını birbirinden ayırıyoruz.” ⁸²⁰ demiştir. Bu metin, Amr’ın başka kimsede bulunmayan ihtilaflı hadisler rivayet ettiğini göstermektedir. Bu da Amr’ın hadis uydurduğu ya da mevcut hadisleri farklı anlatılarla rivayet ettiğini göstermektedir. Bu sebeple hadis âlimleri, Amr’dan hadis rivayet etmeye de ondan hadis alınmasına da karşı çıkmıştır. Benzer şekilde Eyyüb, Amr’ı kastederek, Sellâm b. Mutî’e “Dinine güvenmediğin adamın hadisine nasıl güveniyorsun?” ⁸²¹

⁸¹⁴ Matar ve Amr aynı dönemde vefat etmeleri, Basra’da ikamet etmeleri ve Hasan-ı Basrî’den doğrudan hadis rivayet etmeleri sebebiyle birbirleriyle görüşmüş olmalıdır. Matar’ın hadis rivayetinde doğru sözlü olduğu (bazı hadislerde yanlış olduğu kaydedilse de) *sâlih* olduğu, İbn Maîn ve diğer münekkitler tarafından nakledilmektedir. Bu da Matar’ın, Amr hakkında yalan bilgi vermeyeceğini düşündürmektedir. Bkz. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVIII, 51, 52.

⁸¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 181.

⁸¹⁶ Haûb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XIV, 77.

⁸¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 176; Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemal*, V, 579. Hammâd’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كنت مع أيوب ويونس وابن عمرو فمر بهم عمرو فسلم عليهم ووقف وقفة فما ردوا عليه، ثم جاز فما ذكروه.”

⁸¹⁸ Müslim, *Sahîh*, I, 22; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 246. “بَكَانَ عَمْرُو بْنُ عَبِيدٍ يَكْذِبُ فِي الْحَدِيثِ.”

⁸¹⁹ Bahsi geçen râvi bu bölümde incelenen, İbn Maîn tarafından tevsik edilen daî râvilerdendir.

⁸²⁰ Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemal*, V, 578. “بلغني أنك لزمتم عمرًا، قال: نعم يا أبا بكر، بجيننا.” “بأشياء غرائب لا نجدها عند غيره، فقال أيوب: إنما نفرق من تلك الغرائب.”

⁸²¹ Haûb, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XIV, 63. Eyyüb’ün ifadesinin aslı şu şekildedir: “كيف تثق بحديث رجل لا كيف تثق بدينه.”

sözleriyle hadislerine güvenmediğini belirterek ondan hadis almasına tepki göstermiştir. Rivayete göre bir gün Eyyüb’e, Amr’ın Hasan-ı Basrî’den rivayetle “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurdu ki: Eğer Muaviye’yi minberde ⁸²² görürseniz onu öldürün.” şeklinde hadis rivayet ettiği söylenmiş, o da “Amr yalan söylemiş (*kezebe*).” demiştir. ⁸²³ Bahsi geçen hadisin aslı olmadığı ve uydurma olduğu, hadis kaynaklarında geçmektedir. ⁸²⁴

Hammâd b. Seleme’ye (ö. 167/784) Amr hakkında “Ey Hammâd, sen insanlardan hadis rivayet ediyorsun, Amr b. Ubeyd’in hadislerini ise terk ediyorsun.” denince “İnsanlar Cuma günü kibleye doğru namaz kılarılarken onun kibleye arkasını döndüğünü gördüm. Böylece bid‘at üzere olduğunu anladım ve ondan hadis rivayet etmeyi bıraktım.” demiştir. ⁸²⁵ Ayrıca Hammâd, “Humeyd bana ‘Sakin ola şu adamdan (Amr) hiçbir hadis alma, çünkü o gerçekten de Hasan’dan almış gibi hadis uyduruyor’ dedi.” ⁸²⁶ cümlesiyle Amr’ın hadis uydurduğunu ifade etmiştir.

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), kendisine “Amr b. Ubeyd’i (hadislerini) terk ettin ama Hişâm ed-Destuvâî, Saîd (İbn Ebî Arûbe) ve falancadan hadis rivayet ediyorsun. Hâlbuki onlar (bid‘atleri açısından) Amr gibidir.” denince, “Çünkü gerçekten de Amr, bid‘atine davet ediyordu” ⁸²⁷ açıklamasını yapmıştır. Bu söz, İbn Maîn’in, Amr’ın dâî olduğu tespitini doğrulamakta ve cerh değerlendirmesini desteklemektedir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) Amr hakkında “Amr b. Ubeyd’e bir mesele hakkında soru soruldu. O da cevap verdi ve ‘bu Hasan’ın (Hasan-ı Basrî) görüşlerindendir (*min ra’yi l-hasen*)’ dedi. Adam ona ‘Hasan’ın bunun hilafına cevap verdiğini söylüyorlar’ deyince Amr, ‘Ben sadece bu benim güzel görüşlerimdir (*min ra’yi el-hasen*)’ demiştim” açıklamasını

⁸²² Bir rivayete göre “benim minberimde” şeklinde aktarılmıştır. Bkz. İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, VIII, 74.

⁸²³ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi’l-Kemal*, V, 572. Eyyüb’ün ifadesinin aslı şu şekildedir: “قِيلَ لِأَيُّوبَ: إِنْ عَمِرَا، رَوَى عَنْ الْحَسَنِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا رَأَيْتُمْ مُعَاوِيَةَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَاقْتُلُوهُ»، فَقَالَ أَيُّوبُ: كَذَبَ عَمْرُو.

⁸²⁴ Bkz. İbnü’l- Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Mevzûât*, Medine: Mektebetü’s-selefiyye, 1388/1968, 1. Baskı, II, 25, 26. Enbiya Yıldırım’ın tespitine göre de hadis *mevzûdur*. Bkz. Enbiya Yıldırım, *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s. 85.

⁸²⁵ Ukaylî, *ed-Duaî’l-kebîr*, III, 279. Diyalogun aslı şu şekildedir: “كَامِلٌ بْنُ طَلْحَةَ قَالَ: قُلْتُ لِحَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ: يَا أَبَا، رَوَيْتَ عَنِ النَّاسِ، وَتَرَكْتَ عَمْرَو بْنَ عُبَيْدٍ قَالَ: إِنِّي رَأَيْتُ كَأَنَّ النَّاسَ يُصَلُّونَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِلَى الْفَيْلَةِ وَهُوَ مُذِيرٌ عَنْهَا، فَعَلِمْتُ أَنَّهُ عَلَى بِدْعَةٍ فَتَرَكْتُ الرَّوَايَةَ عَنْهُ.

⁸²⁶ Ukaylî, *ed-Duaî’l-kebîr*, III, 279. Hammâd’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “قَالَ لِي حُمَيْدٌ: لَا تَأْخُذَنَّ عَنْ هَذَا، «السَّيِّخُ سَيِّئًا، وَإِنَّهُ يَكْذِبُ عَنِ الْحَسَنِ، يُعْنِي عَمْرُو بْنَ عُبَيْدٍ.

⁸²⁷ Haîb, *el-Kifâye*, s. 127. Diyalogun aslı şu şekildedir: “سَمِعْتُ ابْنَ الْمُبَارَكِ، يَقُولُ - وَقِيلَ لَهُ تَرَكْتَ عَمْرَو بْنَ عُبَيْدٍ قَالَ: «إِنْ عَمِرَا كَانَ يَدْعُ وَتُحَدِّثُ عَنْ هِشَامِ الدَّسْتَوَائِيِّ وَسَعِيدِ وَفُلَانٍ، وَهُمْ كَانُوا فِي عِدَادِهِ؟ قَالَ: «إِنْ عَمِرَا كَانَ يَدْعُ

yapmıştır.⁸²⁸ Bu diyalog, Amr'ın kelime oyunu yaparak kendi görüşlerini bir başka otorite olan Hasan-ı Basrî'ye dayandırmaya çalıştığını göstermektedir.

Yahya el-Kattân (ö. 198/814) “Hangisi sana göre daha muteber; Amr mı Eş‘as mı?” sorusuna “Amr” cevabını vermiştir.⁸²⁹ Bu söz onu Eş‘as’e tercih ettiğini göstermekteyse de İbn Maîn’in dediğine göre Kattân, Amr’dan hadis rivayet etmiş fakat bir süre sonra ondan rivayeti terk etmiştir.⁸³⁰ Dolayısıyla ilk naklin, bu terkten önce olduğunu düşünmek daha uygundur. Öte yandan el-Kattân “Amr’ın mescidinde kıldığı namazın evinde kıldığı namazdan farklı olduğunu gördüm” diyerek, Sâcî’nin deyiimiyle, Amr’ın davranışlarını riyaya yormuştur.⁸³¹

Fellâs’ın (ö. 249/864) açıklamasına göre “Yahya (el-Kattân) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813) Amr’dan hadis rivayet etmezlerdi.”⁸³² Nitekim Ali b. el-Medîni de Amr hakkında (ö. 234/848) “*leyse bi’ şey*’, ondan hadis rivayet etmeyi uygun görmüyoruz”⁸³³ demiştir. Bu ifade, İbn Mehdî’nin de Amr’ın hadislerini terk ettiğini göstermekte ve İbn Maîn’in cerh değerlendirmesini pekiştirmektedir. Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), onun hakkında “kendisinden hadis rivayet edilmeye layık değil”⁸³⁴ açıklamasını yapmıştır. Üç muhaddisin de Amr’ın hadislerini terk ettiği ve İbn Maîn’in değerlendirmesinin üçüne de mutabık olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Hanbel, Abdülvâris isimli râvi hakkında “Onun kötü bir görüşü vardı, Amr b. Ubeyd’e (görüşlerine) meftundu”⁸³⁵ açıklamasını yapmıştır. Bu ifade, Amr’ın bir mezhebin veya bir görüşün temsilcisi olarak tanındığını göstermektedir. “Kader görüşüne bağlıydı” ifadesi yerine “Amr’ın görüşlerine bağlıydı” demesi mezhebi onun şekillendirdiğini ve

⁸²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 175. İbn Uyeyne’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “إن عمرو بن عبيد سئل عن مسألة: فأجاب فيها وقال: هذا من رأي الحسن، فقال له رجل: إنهم يروون عن الحسن خلاف هذا. فقال: إنما قلت هذا من رأيي الحسن يريد نفسه.”

⁸²⁹ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XXII, 128. Diyalogun aslı şu şekildedir: “قلت ليحيى بن سعيد: عمرو أحب إليك أم أشعث؟ قال: عمرو.”

⁸³⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 179, 184. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان يحيى بن سعيد يروي عن عمرو.”

⁸³¹ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi’l-Kemal*, V, 573. Sâcî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وقال الساجي: عن يحيى: رأيت يعلني في مسجده خلاف صلاته في منزله، نسبه إلى الرياء.”

⁸³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI, 247. Fellâs’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان يحيى وعبد الرحمن: لا يحدثان عن عمرو بن عبيد.”

⁸³³ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi’l-Kemal*, V, 573. İbnü’l-Medîni’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “هو ليس بشيء.”

⁸³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI, 247. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “عمرو بن عبيد ليس بأهل أن يحدث عنه.”

⁸³⁵ Harb b. İsmâil el-Kirmânî, *Mesâil-u Harb*, III, 1235. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان عبد الوارث التنوري صالحاً في الحديث، وكان رأيُه رأي سوء كان مفتوناً بعمرو بن عبيد.”

mezhebin dâîlerinden olduğunu göstermekte, bu yönüyle İbn Maîn'in, Amr'ın dâî olduğu yönündeki iddiasını doğrulamaktadır.

Fellâs onun hakkında “*Metrûku 'l-hadîs* (hadisi terk edilmiştir), bid‘at sahibi.”⁸³⁶, “Kaderî ve Mutezilîydi, hadisi terk edilmiştir (*turike hadîsuhû*).”⁸³⁷ açıklamasını yapmıştır. Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) de onun hakkında “*metrûku 'l-hadîs*”⁸³⁸ demiştir. İbn Maîn aynı râvi hakkında *raculün sû‘* ifadesinin kullandığı hatırlanmalıdır. Söz konusu lafız birinci bölümde incelenirken, genellikle *metrûk* râviler hakkında kullanıldığından bahsedilmişti. Burada İbn Maîn'in genelde *metrûk* râviler hakkında kullandığı, özelde Amr için sarf ettiği *raculün sû‘* lafzının, diğer muhaddisler tarafından da aynı özellikteki râvi için kullanıldığı görülmektedir. Fellâs ve Ebû Hâtîm'in bu değerlendirmesi İbn Maîn'in cerh lafzını desteklemektedir.

Cûzcânî (ö. 259/873),⁸³⁹ Amr hakkında “*Sika* değil, dalaletle düşmüş.”⁸⁴⁰ “*Kezzâb, vaddâ‘* (çok hadis uyduran), hadisnin kabul edilmesi veya onunla ihticâc edilmesi caiz değildir. Hadis hafızlarının, onun bu durumunu belirtmeleri gerekir.” demiştir.⁸⁴¹ Bu sözleri, Hammâd b. Seleme'nin değerlendirmesini doğrulamaktadır. Anlaşılan o ki Amr, hadis rivayetinde yalan söylemesiyle tanınmıştır. İbn Kuteybe (ö. 276/889) “Amr'ın babası, Basra'da devlet erkanıyla sık görüşürdü. İnsanlar Amr'ı babasıyla gördüklerinde ‘insanların en hayırlısı, insanların en şerlisinin oğlu’ derlerdi. Ubeyd de ‘Doğru söylediniz, bu (Amr) İbrâhîm, ben de Âzer'im’ derdi. Amr, kader görüşüne inanır ve insanları buna davet ederdi. Hasan'ın (el-Basrî) öğrencilerindendi fakat onun halkasından ayrıldı, böylece onları Mutezile olarak isimlendirdiler.”⁸⁴² Bu açıklama, Amr'ın dâî olduğunu ve halk tarafından “insanların en hayırlısı” sıfatına nail olacak kadar güzel ahlakıyla bilindiğini göstermektedir.

⁸³⁶ Mizzî, *Tehzibu 'l-Kemâl*, XXII, 124. Fellâs'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “متروك الحديث، صاحب بدعة”.

⁸³⁷ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi 'l-Kemal*, V, 574. “كان قدرياً يرى الاعتزال، ترك حديثه”.

⁸³⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, VI, 247. Ebî Hâtîm'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “(كان) متروك الحديث”.

⁸³⁹ Cûzcânî'nin, Hz. Osman taraftarı olup Hz. Ali'ye karşı olduğuna dair ithamlar mevcuttur. Bilgi için bkz. İsmâîl Lütfî Çakan, “Cûzcânî, Ebû İshak”, *DİA*, VIII, 97-98.

⁸⁴⁰ Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb, *Ahvâlu 'r-ricâl*, Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Pakistan: Hadis Akademi, t.y, s. 182. Cûzcânî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “عمرو بن عبيد غير ثقة ضال”.

⁸⁴¹ Moğultay, *İkmâlu Tehzibi 'l-Kemâl*, V, 574. Cûzcânî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كذاب وضاع لا يجوز قبول خبره ولا الاحتجاج بحديثه، ويجب على الحفاظ بيان أمره”.

⁸⁴² İbn Kuteybe, *el-Meârif*, I, 483. İbn Kuteybe'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “وكان عبيد أبوه يختلف إلى أصحاب الشرط في البصرة، فكان الناس إذا رأوا عمرا مع أبيه، قالوا: خير الناس، ابن شر الناس! فيقول عبيد: صدقتم، هذا إبراهيم، وأنا أزر. وكان يرى رأى القدر ويدعو إليه. واعتزل الحسن هو وأصحاب له، فسموا المعتزلة”.

Sonuç olarak Amr b. Ubeyd'in Kaderiyye ve Mutezile mezheplerinin kendi dönemindeki lideri olduğu, insanları mezhebine davet ettiği, zahit ve salih yönüyle bilinmesine rağmen gerek hocası Hasan-ı Basrî gerek muasırı olduğu Matar, Şu'be, Eyyüb, Hammad b. Seleme, İbn Mehdî gibi muhaddislerin, onu hadis ilminde doğru sözlü bulmadığı anlaşılmıştır. Bu noktada Matar, Eyyüb, Yunus ve Cüzcanî'nin de naklettiği gibi Amr'ın hadis uydurması, İbn Uyeyne'nin ifade ettiği gibi kelime oyunu yaparak kendi görüş ve rivayetini sanki Hasan'inkiymiş gibi insanlara anlatması, hadislerine güven duyulmamasına sebep olmuştur. Dahası Amr'ın insanları hadis konusunda kandırmaya çalışması dönemin muhaddisleri tarafından fark edilmiş olacak ki Eyyüb, İbn Avn ve zaten aşırı Şîi olan Yunus b. Ubeyd gibi bazı hadis râvileri, onun selamını dahi almayacak derecede Amr'a mesafe koymuşlardır. Yunus, Hz. Osman'a hakaret ettiği gerekçesiyle İbn Maîn tarafından cerh edilmişti. Yunus'un Amr'ı terk etmesi Amr'ın adâlet bakımından diğerlerinden çok daha kötü bir durumda olduğunu düşündürmektedir.

Amr'ın muasırı ve mütekaddim dönemde yaşayan hadisçilerin Amr'ın rivayetlerini terk etmesi İbn Maîn'in cerh uygulamasını desteklemektedir. Bir başka ifadeyle İbn Maîn, Amr'ı cerh ederek ve hadislerini terk ederek diğer muhaddislerin değerlendirmesiyle uyumlu bir tavır sergilemiştir. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, İbn Maîn'in, Amr hakkında "kötü bir adam" "*leyse bi şey*" lafızlarını kullanmasıdır. İbn Maîn'in, bu lafzı kullandığı râvinin diğer muhaddislere göre de yalancı, metrûk, hadisi *i'tibâr* için bile yazılmayan biri olduğu görülmüştür. Ayrıca anlaşılan o ki her yalancı râvinin yalan söylediğini de belirtmemiş, yalnızca mezhebine davet ettiğini söylemiştir. Amr'ın, Şîi eğilimin bir yansıması olarak Muaviye aleyhine hadis uydurması hadis ilminde güvenilmemesine sebep olmuştur.

Öte yandan İbn Maîn, kendisine "Amr yalan mı söylüyordu?" dendiğinde yalnızca "Mezhebine davet ediyordu" demekle yetinmişti. İbn Maîn'in detaylı açıklama vermemesi ilk bakışta Amr'ın yalan söylemediği, sadece mezhebine davet ettiği gibi bir anlam çıkarsa da son merhalede durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. İbn Maîn'in, Amr'ı aynı zamanda hadiste yalan söylediği için terk ettiğini, dâî olmasını ise yalan söylemesine zemin hazırlayan temel etken olması hasebiyle bir cerh sebebi olarak görmektedir. Dolayısıyla, mezhebinin davetçisi olmakla birlikte hadis rivayetine yalan karıştırmayan râvileri, farklı bir düzlemde değerlendirdiğini düşünmek mümkündür.

3.6.3 Ebû İsa el-Fadl b. İsa er-Rekâşî (ö. 150/767[?])

Tam ismi Ebû İsa el-Fadl b. İsa b. Ebân er-Rekâşî el-Basrî'dir. Basra'nın vaizlerinden olan Fadl; Enes b. Malik, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. el-Münkedir, Yezîd er-Rakkâşî (amcası), Ebû'l-Hakem el-Becelî, Ebû Osman en-Nehdî'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de İsmâil b. Hakîm el-Huzâî, el-Hakem b. Ebân el-Adnî, Hafs b. Ömer el-Ebbâr (Halep kadısı), Hammâd b. Zey, Sâlim b. Nuh, Süfyân es-Sevrî, Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled, Abdulhamid b. Yezîd el-Cuzâmî, Abdülaziz b. el-Husayn b. Tercümân, Ali b. Âsım el-Vâsitî, Gülsüm (Benî Kuşeyr'in imamı), el-Mut'im b. Mikdâm es-San'ânî, Mutemer b. Süleymân (kız kardeşinin oğlu), Ebû Âsım el-Abbâdânî gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden İbn Mâce, Fadl'dan hadis rivayet etmiştir.⁸⁴³

İbn Maîn onun hakkında “Kaderîdir, onların liderlerindendir.”⁸⁴⁴ demiştir. Kullandığı “*min ruesâihim*(liderlerinden)” lafzı, Fadl'ın dâî olduğuna işaret ettiği için râvi bu başlık altında incelenmektedir. Bunun yanı sıra İbn Maîn onun hakkında “Kıssacıydı (vâizdi) ve kötü bir adamdı (*raculün sû*’).” demiş, “Hadisi nasıldı?” sorusu sorulunca “O pis Kaderî hakkında bir şey sorma!” cevabını vermiştir.⁸⁴⁵ İbn Maîn, “O pis Kaderî hakkında soru sorma” derken harf-i tarif ile muayyen hale getirilen birini, “kötü bir Kaderî olan Fadl'ı sorma” anlamında yalnızca Fadl'ı kastetmektedir. Çünkü o, daha öncesinde Kaderî râvileri tevsik etmiş, “Kaderî de *sikadur*” açıklaması yapmıştı. Dolayısıyla bu cümle tüm Kaderî râvilere yönelik olmayıp yalnızca Fadl için geçerlidir. İbn Maîn'in “kötü adam” lafzını *metrûk* ve yalancı râviler hakkında kullandığı zikredilmişti. Bu sebeple Fadl'ın hadis rivayeti bağlamında güvenilir olmadığı, ya hadislerine yalan karıştırdığı ya da çokça hata yaptığı izlenimi oluşmaktadır. Ayrıca râvinin hadisleri sorulduğunda cevap vermemesi hadislerini terk ettiğini göstermektedir. Kendisinin Basra'nın vaizlerinden olması ve Kaderiyye'nin kendi dönemindeki lideri olması hadisleri de kendi mezhebine göre değiştirme ihtimalini gündeme getirmektedir.

⁸⁴³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VIII, 283.

⁸⁴⁴ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), IV, 337. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قَدْرِي مِنْ رُؤَسَائِهِمْ”.

⁸⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 64. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “وَكَانَ قَاصًا وَكَانَ رَجُلًا سَوِيًّا. قَالَ: قُلْتُ: فَحَدِيثُهُ؟ قَالَ: لَا تَسْلُ عَنْ الْقَدْرِيِّ الْخَبِيثِ”.

Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), “Fadl er-Rekkâşî dilsiz doğsaydı kendisi için daha hayırlı olurdu.” demiştir.⁸⁴⁶ Bu söz ya Fadl’ın hadiste yalan söylemesi ya da çok hata yapmasıyla ilgilidir. Nitekim İbn Ebî Hâtîm’e göre Eyyüb bu sözü, Fadl Kaderî olduğu için söylemiştir.⁸⁴⁷ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) onun hakkında “Kader görüşüne inanırdı ve kendisinden hadis rivayet edilmemeye en layık kişiydi.”⁸⁴⁸ demiştir. Son cümlesi, râvinin oldukça *zayıf* olduğuna, rivayetlerine itibar edilmeyeceğine işaret etmektedir. Muhtemelen bu sebeple, Sâcî’nin ifadesine göre Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813) ve Yahya el-Kattân (ö. 198/814) ondan kasıtlı olarak hadis rivayet etmemiştir.⁸⁴⁹ Böylece Fadl’ın hadislerini terk etme noktasında İbn Maîn’in hocalarıyla uyumlu bir tavır sergilediği görülmektedir.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onun hakkında “*zayıf*”, “Şu‘be onu Ebân b. Ebî Ayyâş’a benzetirdi.”⁸⁵⁰ açıklamalarını yapmıştır.⁸⁵¹ Ebû Zür‘a er-Râzî (ö. 264/878) “Hadisleri münker (*münkeru’l-hadîs*)”,⁸⁵² “Salih bir adamdı, ne var ki (hadiste) zayıftı, Kaderîydi, kıssacıydı, vaaz ederdi”⁸⁵³ demiştir. Fadl’ın salih olmasına rağmen hadis ilminde ehil olmadığını, hadislerinin terk edildiğini ve Kaderî olduğunu belirtmekte, bu yönüyle İbn Maîn’i desteklemektedir. Ebû Dâvud Sicistânî (ö. 275/889) “O helak olmuştur.”⁸⁵⁴ demiş, ayrıca öğrencisi “Fadl’ın hadislerini yazayım mı?” diye sorunca “Hayır, onun hiçbir kıymeti yok.”⁸⁵⁵ açıklamasını yapmıştır. Ebû Hâtîm (ö. 277/890) onun hakkında “Hadislerinde *vehn* (zayıflık) var, ayrıca rivayetlerinin büyük bir kısmı münker (*münkeru’l-hadîs*), güçlü değil (*leyse bi kaviy*).”⁸⁵⁶ demiştir. Benzer şekilde

⁸⁴⁶ Buhârî, *ed-Duafâ es-sağîr*, 1. Baskı, y.y: Mektebetü İbn Abbâs, 1426/2005, thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhîm, s. 114. Eyyüb’ün ifadesinin aslı şu şekildedir: “إن فضل الرقاشي، لو ولد أخرس كان خيرا له”.

⁸⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 64. İbn Ebî Hâtîm’in ifadesi şu şekildedir: “من أجل أنه كان قد ربا”.

⁸⁴⁸ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 227. İbn Uyeyne’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان يرى القدر، وكان أهلا”.

⁸⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 284. İfadesinin aslı şu şekildedir: “كان ضعيف الحديث قدريا قال وسمعت بن”.

⁸⁵⁰ Şu‘be, mezkûr râvinin hadislerini terk etmiş ve hakkında “ondan hadis rivayet edeceğime yetmiş büyük günah işlemeyi tercih ederim” demiştir. Muhtemelen birbirlerine benzettiği yön, ikisinin de *zayıf* ve metrûk olmasıdır. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 101; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, I, 134.

⁸⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), III, 55.

⁸⁵² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 65. Ebû Zür‘a’nın ifadesinin aslı şu şekildedir: “منكر الحديث”.

⁸⁵³ Ebû Zür‘a er-Râzî, *ed-Du‘afâ*, Medine: İmâdetü’l-bahsi’l-ilmî bi’l-câmiati’l-İslâmiyye, 1402/1982, II, 339. Ebû Zür‘a’nın ifadesinin aslı şu şekildedir: “شيخ صالح إلا أنه ضعيف، وكان قدريا، وكان قاصا يذكر”.

⁸⁵⁴ Ebû Dâvud, *Suâlat*, s. 323. Ebû Dâvud’un ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان هالكا”.

⁸⁵⁵ Ebû Dâvud, *Suâlat*, s. 277. İfadelerinin aslı şu şekildedir: “أكتب حديث فضل الرقاشي؟ قال: لا، ولا”.

⁸⁵⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 65. Ebû Hâtîm’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قال في حديثه بعض”.

Nesâî (ö. 303/915) de “*zayıf*”⁸⁵⁷ ve “*Sika değil*”⁸⁵⁸ diyerek râvinin hadis rivayetinde yetkin olmadığını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak Fadl’ın, hadis rivayetinde *sikalara* muhalefet etmesi ve çok sayıda *münker* hadisinin olması *zayıf* olarak nitelenmesine ve rivayetlerinin, münekkitlerin çoğuna göre terk edilmesine sebep olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken ilk husus Fadl’ın Basra’nın vaizlerinden olması topluluğa hitap etme imkânı bulmasıdır. Bu imkân, *zayıf* hadisçilikle buluştuğunda kendisinden uzak durulması gereken bir portre çizmektedir. Rivayetlerinin büyük bir kısmının *münker* oluşu, Fadl’ı töhmet altında bırakmaktadır. Anlaşılan o ki Fadl, yalnızca Kaderî olması sebebiyle değil, hadis ilminde yetkin olmamasından dolayı da cerh edilmiştir. İkinci olarak, Fadl’ın Kaderiyye’nin liderlerinden olduğu nakledilse de hakkında “*dâî*” lafzı kullanılmamıştır. Bu da her mezhep lideri hakkında bu lafzın kullanılmadığı göstermektedir.

3.6.4 Ebû Abdillâh Mehdî b. Hilâl el-Basrî (ö. 180/797 [?])

Kaderiyye mezhebine mensup olan Mehdî; Yakub b. Atâ b. Ebî Rebâh, Yunus b. Ubeyd ve İsa b. el-Muttalib’den hadis rivayet etmiş, kendisinden de oğlu Muhammed (b. Mehdî) ve Hamdân b. Ömer ed-Darîr ve Ahmed b. Hallâd el-Kattân hadis rivayet etmiştir.⁸⁵⁹ *Kütüb-i sitte* müellifleri Mehdî’den hadis rivayet etmemiştir.

Yahya b. Maîn onun hakkında “*kezzâb*”⁸⁶⁰, “*Kezzâb*, Allah düşmanı, bid‘atçidir, insanları bid‘atine çağırırdı.”⁸⁶¹, Hadiste yalancılık ve hadis uydurmakla bilinenlerden biri de Mehdî b. Hilâl’dir.”⁸⁶² açıklamalarını yapmıştır. Bu örnekle, İbn Maîn’in dâî bir râviyi, hadis uydurduğu için cerh ve terk ettiği kolaylıkla söylenebilir. Bir başka ifadeyle İbn Maîn’in cerh ve terk ettiği dâî râvi, aynı zamanda hadis uydurmasıyla tanınmıştır.

⁸⁵⁷ İbn Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî, *ed-Duafâ ve ’l-metrûkûn*, thk. Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l ilmiyye, 1406, III, 7.

⁸⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 284. Nesâî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ليس بثقة”.

⁸⁵⁹ Zehebî, *Mizân*, IV, 196; A. g. m., *Târihü İslâm*, IV, 752.

⁸⁶⁰ İbn Maîn; *Târih* (Dûrî rv.), IV, 123; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ’t-ta’dîl*, VIII, 337.

⁸⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 228. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “مهدي بن هلال الكذاب عدو الله صاحب بدعة كان يدعو الناس إلى بدعته”.

⁸⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 228. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “ومن المعروفين بالكذب ووضع الحديث مهدي بن هلال”.

Yahya el-Kattân (ö. 198/813) onun hakkında “*Sika* değil.”⁸⁶³, “Hadiste yalan söylüyor.”⁸⁶⁴ demiştir. Ayrıca Ali b. el-Medîni “Yahya b. Saîd’in, şu iki adam dışında kimsenin açıkça yalancı olduğunu söylediğini duymadım: İbrâhim b. Ebî Yahya ve Mehdî b. Hilal. O (Yahya), ‘bu ikisi yalancıdır’ derdi.” açıklamasını yapmıştır.⁸⁶⁵ Bu açıklama, Yahya b. Saîd’in râvi tekzibinde titiz davrandığını düşündürmekle birlikte, bu titizliğe rağmen Mehdî’yi yalancılıkla nitelediğini göstermekte, bu yönüyle Mehdî’nin yalancı bir râvi olduğu göstermektedir. Ayrıca Yahya b. Saîd, birine “Seni Mehdî b. Hilâl’in yanında gördüm. Onun yanına gitme çünkü o *kezzâbtır*.”⁸⁶⁶ açıklamasını yaparak insanların onunla mücalesesini de engellemeye çalışmıştır. Müslim (ö. 261/875) “Hadislerinin büyük bir kısmı terk edilmiştir.”⁸⁶⁷ demiş, Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/878) Mehdî’yi zayıf râviler arasında zikretmiş,⁸⁶⁸ Ebû Davud (ö. 275/889) “*kezzâb*” lafzını kullanmıştır.

İbn Adî (ö. 365/976) “Rivayetlerinin hiçbirisi, bir başkası tarafından da rivayet edilmemiştir (*lâ yutâba‘ aleyhi*), hadislerinde ne bir ışık ne de bir nur yoktur. Çünkü o insanları kendi görüşüne ve bid‘atine davet ederdi.”⁸⁶⁹ açıklamasını yapmıştır. Bu ifade İbn Maîn’in kanaatini desteklemektedir. Ayrıca İbn Adî, Mehdî’nin hadislerinin bir başkası tarafından nakledilmediği ve onlarda bir nur olmamasının sebebini, râvinin dâî olmasına bağlasa da esasında örtük bir şekilde râvinin mezhebi lehine yalan söylediğini kastediyor gibidir. Zira kendisinden başkasının rivayet etmediği hadisler, onun yalancı olduğuna işaret etmekte, ayrıca Yahya b. Maîn ve el-Kattân gibi muhaddislerin de belirttiği gibi o hadiste yalancılığıyla tanınmaktadır. Nitekim Dârekutnî (ö. 385/995) onun hakkında “Hişâm b. Urve ve Cafer’den hadis uydururdu.”⁸⁷⁰ demiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965) “Basralı ve Hicazlı râviler ondan rivayette bulunmuş, Iraklılar da kendisinden hadis rivayet etmiştir. *Sebt* (son derece güvenilir) râvilerden uydurma hadis, *sika* râvilerden *mu‘dall* hadisler rivayet etmiş, öyle ki sonunda kendisiyle ihticâc

⁸⁶³ Buhârî, *Târîh*, IX, 283. Yahya el-Kattân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “مَهْدِيٌّ غَيْرُ بَقَّةٍ”.

⁸⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 336. Yahya el-Kattân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “مهدي بن هلال يَكْذِبُ فِي الْحَدِيثِ”.

⁸⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 337. Ali b. el-Medîni’nin ifadesi şu şekildedir: “ما سمعت يحيى بن إبراهيم بن أبي يحيى ومهدى بن هلال فانه قال: هما كذابان سعيد القطان يصرح بالكذب إلا لرجلين”.

⁸⁶⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, III, 30. Yahya el-Kattân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ: ‘قَالَ رَأَيْتُ بَحْثِي بْنُ سَعِيدٍ يَقُولُ لِرَجُلٍ رَأَيْتُكَ عِنْدَ مَهْدِيٍّ بِنِ هَلَالٍ لَا نَأْتِيهِ فَإِنَّهُ كَذَّابٌ’”.

⁸⁶⁷ Müslim, *el-Künâ ve’l-esmâ*, I, 491. Müslim’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “متروك الحديث”.

⁸⁶⁸ Ebû Zür’a, *ed-Duafâ*, II, 662.

⁸⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 230. İbn Adî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ومهدي بن هلال عَامَّةٌ مَا يَرْوِيهِ، لَا يُتَابَعُ ‘‘ عَلَيْهِ وَلَيْسَ عَلَى حَدِيثِهِ ضَوْءٌ، وَلَا نَوْرٌ لِأَنَّهُ كَانَ يَدْعُو النَّاسَ إِلَى رَأْيِهِ وَبِدْعَتِهِ”.

⁸⁷⁰ Dârekutnî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkûn*, III, 132. “مهدي بن هلال. يضع عن هشام بن عروة. وجعفر”.

edilmemiştir.”⁸⁷¹ açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamalar İbn Maîn’in sözlerini desteklemektedir.

Öte yandan Mehdî b. Hilâl, isnadında Zührî, Saîd b. Müseyyeb, Ubeydullah b. Ömer, Osman b. Affân’ın bulunduğu ve Ebû Bekir es-Sıddîk’ten gelen bir hadis rivayet etmiştir. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) “Hz. Peygamber (s.a.v.) Bu işten kurtuluşa ermenin yolu, amcam Ebû Tâlib’e vefat anında kelime-i şehadet getirtmemdir” demişse de böylesine meşhur isimlerin bulunduğu rivayet başka biri tarafından nakledilmemiştir.⁸⁷² Ayrıca Mehdî’nin, Malik b. Enes kanalıyla gelen ve *mütâbîsi* olmayan, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) namazda iki defa selam vermesiyle ilgili bir hadis rivayet ettiği nakledilmektedir. Abdurrahman b. Mehdî, hocası Malik b. Enes’e ilgili hadisi sorunca o, böyle bir isnad ile hadis rivayet etmediğini, isnadında Mehdî b. Hilâl ve zikredilen isimler dışında farklı râviler olduğunu söylemiştir.⁸⁷³ Namazda iki defa selam verme konusunun, itikadî bir hususla bağlantısının olmadığı açıktır. Dolayısıyla Mehdî’nin kendi mezhebine hizmet eden konular dışında da gerek isnad gerek metin cihetiyle hadis uydurduğu gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak İbn Maîn’in dâî olduğunu söylediği ve şiddetli bir şekilde cerh ettiği râvinin, aynı zamanda hadis uydurduğu ve yalan hadis rivayet ettiği görülmektedir. Dolayısıyla İbn Maîn’in râviyi cerh etmesi râvinin hadis rivayetinde güvenilir olmamasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda zikredilen açıklamalar ışığında Dârekutnî’nin de belirttiği gibi Mehdî’nin Cafer kanalıyla hadis uydurması, İbn Hibbân’ın ifadesiyle güvenilir râvilerden uydurma hadisler rivayet etmesi Mâlik’in rivayet etmediği bir hadisi onun kanalıyla rivayet etmesi *kezzâb* lafzıyla cerh edilmesine ve hadislerinin terk edilmesine sebep olmuştur. Bu ise râvinin yalnızca mezhebinin dâîsi olduğu için cerh ve terk edilmediğini göstermektedir.

⁸⁷¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 30. İbn Hibbân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “يُرْوَى عَنْ الْبَصْرِيِّينَ وَأَهْلِ الْاَحْزَازِ رَوَى عَنْهُ الْعَرَّافِيُّونَ كَانَ مِمَّنْ يُرْوَى الْمَوْضُوعَاتُ عَنْ الْأَثْبَاتِ وَالْمَعْضَلَاتِ عَنْ الْبَقَاتِ حَتَّى خَرَجَ عَنْ حَدِّ الْاِخْتِجَاجِ بِهِ بِحَالٍ”.

⁸⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 229 vd.

⁸⁷³ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 227.

3.6.5 Ebû Bekir Abbâd b. Suheyb el-Basrî (ö. 212/828)

Basralı hadis râvilerinden olan Abbâd; Ebû Bekir el-Küleynî nisbesiyle de tanınmıştır. 212 yılının Şevval ayında Abdullah b. Hârûn hilafetinde, Basra'da vefat etmiştir.⁸⁷⁴ Zayıf bir râvi olması sebebiyle bazı râvilerin, Abbâd'ın ismini zikretmek yerine Ebû Bekir el-Küleynî şeklinde künye ve nisbesini kullandıkları nakledilmektedir.⁸⁷⁵ Kendisi, İsmâil b. Ebî Hâlid, Hişam b. Urve, A'meş, Ebû Bekir b. Nâfi' ve bazı Hicazlılardan hadis rivayet etmiştir.⁸⁷⁶ Ondan da Ahmed b. Hişam el-Havârezmî ve Ahmed b. Ravh gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁸⁷⁷ *Kütüb-i sitte* müellifleri, Abbâd'dan hadis rivayet etmemiştir.

Yahya b. Maîn onun hakkında "Abbâd b. Suheyb'den hadis yazmadım. Hâlbuki o, Ebû Bekir b. Nâfi'den hadis dinlemiştir. Ebû Bekir b. Nâfi'in yaşı büyüktür. Mâlik b. Enes ondan hadis rivayet etmiştir." deyince öğrencisi Dûrî, "Her dâî hakkında böyle söylüyorsun. Şayet Kaderî, Râfîzî veya ehl-i hevâdan bir başkası, dâî olursa hadisi yazılmaz mı?" sorusunu sorunca "Onlardan hadis yazılmaz. Bu kimselerden ancak doğru sözlü olduğunu düşündüğün ve bid'atine davet etmeyen kimselerin hadisi yazılır. Tıpkı Hişam ed-Destuvâî ve diğerlerinden, Kaderî olup insanları buna davet etmeyenler gibi" açıklamasını yapmıştır.⁸⁷⁸ Bu söz İbn Maîn'in, dâî râviden hadis alınmaması gerektiği kanaatinde olduğunu göstermektedir. İbn Maîn, "Ebû Bekir'in yaşı büyüktür" sözüyle, isnadının âlî olmasını ve çok sayıda hadis bilmesini kastetmektedir. Anlaşılan o ki Abbâd, Ebû Bekir gibi yaşı büyük, önemli konumdaki bir isimden hadis dinlemesine rağmen İbn Maîn, onun hadislerine iltifat etmemiş, kendisinden hadis yazacak kadar ona güvenmemiştir. Bunlarla birlikte tezin de hedefi, bu teorik şartta herhangi bir esneklik payı bulunup bulunmadığını incelemektir. Dolayısıyla bu açıklama, tezin araştırma sorusuna engel değildir. Görüldüğü gibi İbn Maîn, herhangi bir mezhep mensubiyetine değinmemekte, râvinin doğru sözlü olmasına ve dâî olmamasına dikkat çekmektedir. Zira dönemindeki dâî râviler, hadislerde değişiklik yapmakta, aslı olmayan hadisleri

⁸⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 217.

⁸⁷⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 557. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: "ومن الرواة من إذا حدث عنه يقول، حَدَّثَنَا "أبو بكر الكلبي، ولا يسميه لضعفه عنده".

⁸⁷⁶ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), IV, 139; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 81; Zehebî, *Mîzân*, II, 367.

⁸⁷⁷ Zehebî, *Mîzân*, I, 367.

⁸⁷⁸ İbn Maîn, *et-Târîh*, (Dûrî rv.), IV, 139. Diyalogun aslı şu şekildedir: "سَمِعْتُ يَحْيَى يَقُولُ مَا كُتِبَتْ عَنْ عِبَادِ بْنِ صُهَيْبٍ وَقَدْ سَمِعَ عِبَادُ بْنُ صُهَيْبٍ مِنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ نَافِعٍ وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ نَافِعٍ قَدِيمٌ يَرَوِي عَنْهُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ قُلْتُ لِيَحْيَى هَكَذَا تَقُولُ فِي كُلِّ دَاعِيَةٍ لَا يَكُتَبُ حَدِيثُهُ إِنْ كَانَ قَدْرِيًّا أَوْ رَافِضِيًّا أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ مِنْ أَهْلِ الْأَهْوَاءِ مَنْ هُوَ دَاعِيَةٌ قَالَ لَا يَكُتَبُ عَنْهُمْ إِلَّا أَنْ يَكُونُوا مِمَّنْ يَظُنُّ بِهَذَا وَلَا يَدْعُوا إِلَيْهِ كَهَشَامِ الدَّسْتَوَانِيِّ وَغَيْرِهِ مِمَّنْ يَرَى الْقَدْرَ وَلَا يَدْعُوا إِلَيْهِ".

nakletmekte, yahut asıl meslekleri bu olmadığı için hatalı ve anlamak istedikleri forma uygun bir rivayet bakiyesi sunmaktadır. Bu vakıadan dolayı “doğru sözlü olmak ve dâî olmamak” ona göre daha ihtiyatlı bir tavidir.

İbn Maîn’in, râvi hakkında “Hadisi yazılmaz” demesi ve bu lafzı genellikle yalancı, *metrûk* râviler hakkında kullanması râvinin rivayetlerinin hatalı olduğuna da işaret etmektedir. Esasında o, öğrencisinin söylediğine göre her dâî hakkında *lâ yuktebu hadisûhû* lafızlarını kullanmaktadır. Dolayısıyla bu kullanımın, doğrudan rivayetlerle ilişkisi olup olmadığı sorusu karşımızda durmaktadır. Muhtemelen dâîlerin genel olarak hadis rivayetlerini mezhepleri lehine kullanması ve yalan söylemesi rivayetlerinin umumen *i’tibâr* için bile yazılmamasına sebep olmuştur. Ayrıca İbn Maîn’e Abbâd’ı sorduklarında “Onun hadis ilminde bir yeri vardı. Ne var ki Allah dilediğinin seviyesini yükseltir, dilediğinin seviyesini düşürür.” demiş, bunun üzerine “Onu hadiste doğru sözlü buluyor musun?” diye sorulunca “Ondan hiçbir şey yazmadım.” cevabını vermiştir.⁸⁷⁹ İbn Maîn, Abbâd’ın yalancı olduğunu söylemese de onu kendisinden hadis yazacak kadar güvenilir bulmadığı anlaşılmaktadır. İbn Maîn, “Allah dilediğinin seviyesini yükseltir, dilediğinin seviyesini düşürür.” cümlesiyle Abbâd’ın çok hadis dinlemesi, Ebû Bekir b. Nâfi gibi yaşı büyük hocalardan hadis işitmesi gibi önemli bir konuma sahip olmasına rağmen yeterince yükselmediğini kastetmiş olmalıdır.

Öte yandan İbn Maîn, “Abbâd, Ebû Âsım (Dahhâk) en-Nebîl’den daha güvenilirdir (*esbetu minh*).”⁸⁸⁰ açıklamasını yapmıştır. İbn Maîn, Ebû Âsım’ın *sika* olduğunu⁸⁸¹ fakat Süfyân’ın öğrencileri arasında *zayıf* biri olduğunu söylemiştir.⁸⁸² Bu bilgiye göre İbn Maîn, Abbâd’ın Ebû Asım’dan daha güvenilir olduğunu söylerken aslında Abbâd’ı örtük bir şekilde tevsîk etmektedir. Bu cümle Abbâd’ın hafıza veya rivayet titizliği noktasında Ebû Âsım’dan daha güvenilir olduğunu göstermekle birlikte, İbn Maîn’in Abbâd’ı hadis rivayetinde yalancı bulmadığına da işaret etmektedir. Nitekim yukarıda zikredildiği üzere kendisine “Hadiste güvenilir miydi?” şeklinde sorulunca evet

⁸⁷⁹ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, IV, 390. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قال يحيى بن معين: كان من الحديث بمكان إلا أن الله يضع من يشاء ويرفع من يشاء. قيل له: فتراه صدوقاً في الحديث؟ قال: ما كتبت عنه شيئاً.”

⁸⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 557. İbn Maîn’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “عباد بن صهيب أثبت من أبي عاصم النبيل.”

⁸⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 463.

⁸⁸² وسألت يحيى وسئل عن أصحاب سفيان من هم؟ قال: المشهورون وكيع ويحيى وعبد الرحمن وابن المبارك وأبو نعيم، هؤلاء الثقات. “قيل له فأبو عاصم وعبد الرزاق وقبيصة وأبو حذيفة؟ قال: هؤلاء ضعفاء.”

ya da hayır cevabı vermemiştir. Ayrıca şâz bir rivayete göre o, Abbâd'ın *sebt* (oldukça güvenilir) olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸³

Nakledilen bilgilerden hareketle İbn Maîn'in, Abbâd hakkında iki farklı görüşü olduğu düşünülebilir. Fakat dikkat edilirse aslında o, Abbâd'ın yalancı olduğunu ve bütün hadislerinin terk edilmesi gerektiğini söylememiştir. Ayrıca İbn Maîn yalnızca, Ebû Âsım'ın muhtemelen *zayıf* olduğu bazı hocalarda Abbâd'ın ondan daha iyi olduğunu belirtmektedir. Burada Abbâd'ın, dâî olmasına rağmen bazı rivayetlerinin bazı râvilerden daha doğru olduğu kastedilmektedir. Bu ise onun her zaman *sika* olduğu sonucunu çıkarmamaktadır. Nitekim muhaddisler, râviler hakkında değerlendirme yaparken “falanca hocasının rivayetlerinde *sika*, falanca hocasında *zayıf*” şeklinde değerlendirmeler yapmış, râvileri mutlak olarak *sika* veya *zayıf* olarak değerlendirmemişlerdir.⁸⁸⁴ Örneğin İbn Maîn, Cerîr b. Hâzim hakkında “*leyse bihi be's*” deyince Ahmed b. Hanbel, “O, Katâde'den *münker* hadisler rivayet ediyor.” demiş, bunun üzerine İbn Maîn “*leyse bi şey*”, O Katade'nin hadislerinde *zayıftır*.” açıklamasını yapmıştır.⁸⁸⁵ Bu noktada İbn Maîn'in, Cerîr hakkındaki genel kanaati, onun *sika* olduğu, istisnai olarak Katâde'nin hadislerinde *zayıf* olduğu yönündedir. Dolayısıyla râvi hakkında hakikatte bir ihtilaf söz konusu değildir.

Bir başka örnek olarak İbn Maîn, Cafer b. Burkân hakkında “Zührî'den olan rivayetleri dışında *sikadır*, Zührî'den rivayet ettiği hadislerde ise *zayıftır*. Ayrıca o ümmiydi, hadislerini yazmazdı. Zührî'den gelen rivayetleri sağlam (*müstakîmu'l-hadîs*) değildir, Zührî dışındakilerde ise hadisleri en doğru ve güvenilir kimsedir.”⁸⁸⁶ açıklamasını yapmıştır. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda açıkça görülmektedir ki râvi hakkında genel bir kanaat olmasının yanında onların kimi hocalarından veya râvilerden yaptıkları rivayetlerde istisnalar bulunmaktadır. Dolayısıyla Abbâd, İbn Maîn'e göre genel olarak hadisleri yazılmayacak derecede *zayıf* ve *mecrûh* bir râvi olmakla birlikte, sırf dâî olduğu için rivayetleri tümünden atılmamış, bazı rivayetlerinde

⁸⁸³ Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 390.

⁸⁸⁴ Lâhim, İbrâhim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1424/2004, s. 100 vd.

⁸⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), III, 10. Ahmed b. Hanbel'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “سَأَلْتُ يَحْيَى عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ. فَقَالَ: لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ. فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّهُ يَحْدُثُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ أَحَادِيثَ مَنَاقِيرَ. فَقَالَ: لَيْسَ بِشَيْءٍ هُوَ عَنْ قَتَادَةَ ضَعِيفٍ.”

⁸⁸⁶ İbn Maîn, *Suâlât*, s. 385. İbn Maîn'in ifadesinin aslı şu şekildedir: “جعفر بن برقان ثقة فيما روى عن غير الزهري، وأما ما روى عن الزهري فهو ضعيف، وكان أميًا لا يكتب، وليس هو مستقيم الحديث عن الزهري، وهو في غير الزهري أصح حديثًا.”

güvenilir bulunmuştur. Abbâd hakkında diğer münekkitlerin değerlendirmelerine yer vermek, resmin bütününe anlamaya yardımcı olacaktır.

Abdan el-Ezdî (ö. 221/836), Abbâd hakkında “Muhaddisler Abbâd’ın yalancı olduğunu söylemediler, yalnızca Suheyb b. Muhammed b. Suheyb ona ömrünün sonlarına doğru *telkîn* ⁸⁸⁷ yapmıştı (rivayetlerini test etmişti ve Abdân hata etmişti).” ⁸⁸⁸ açıklamasını yapmıştır. Bu ifadeye göre Abdân ömrünün sonlarına doğru hafıza bakımından daha *zayıf* bir hale gelmiştir ve hadis ilminde güvenilirliğini kaybetmiştir. İbn Sa’d (ö. 230/845) “İlim talep etti ve muhaddislerden hadis dinledi. Kadîmdi (yaşı büyüktü) fakat dâî ve Kaderîydi, bu sebeple hadisi terk edildi.” ⁸⁸⁹ açıklamasını yapmıştır. Bu ifade Abbâd’ın dâî olduğunu ve bu sebeple hadislerinin terk edildiğini belirtmektedir.

Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49) onun hakkında “Hadisleri terk edilmiştir (*zehebe hadîsuhû*).” ⁸⁹⁰ ayrıca “Yüz bin hadisimi terk ettim, bunlardan beş yüz bini Abbâd b. Suheyb’in hadisleriydi.” ⁸⁹¹ açıklamalarını yapmıştır. Benzer şekilde İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), “Vefatından yirmi yıl önce hadislerini terk ettik.” ⁸⁹² demiş, terk etme sebebini açıklamamıştır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) “Onu Basra’da birkaç defa gördüm. Kaderiyye’ye sıkıca bağlıydı. Yalancı değildi. Hadis ilminde önemli bir konuma sahipti, A’muş’tan hadis dinlemişti.” ⁸⁹³ açıklamasını yapmıştır. Ameş’ten hadis dinlemesi İbn Maîn’in onun hakkında kullandığı “Hadis ilminde bir yeri vardı” cümlesini açıklamaktadır. İclî (ö. 261/875) onun hakkında “Hadis sema’ı ile meşhurdu. Ne var ki kaderiydi ve insanları ona davet ederdi. Böylece hadisi terk edildi.” ⁸⁹⁴. Bu ifade, Abbâd’ın çok sayıda hadisi olduğunu göstermekte, ayrıca dâî olduğuna dair iddiayı

⁸⁸⁷ Telkîn hakkında bkz. Emin Âşıkutlu “Telkîn”, *DİA*, XL, 406-407.

⁸⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 558. Abdân’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “لم يكذبني الناس إنما لقنني صهيب بن محمد بن” “صهيب أحاديث في آخر الأمر”.

⁸⁸⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 217. İbn Sa’d’ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “وقد كان طلب العلم وسمع من الناس. وكان قديمًا ولكنه كان قدرًا داعية فترك حديثه”.

⁸⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 81. Ali b. el-Medîni’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “عباد بن” “صهيب ذهب حديثه”.

⁸⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 557. Ali b. el-Medîni’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ترك من حديثي مئة ألف منها” “عن عباد بن صهيب خمسين ألف”.

⁸⁹² İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, IV, 390. İbn Ebî Şeybe’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “تركنا حديثه قبل أن يموت بعشرين سنة”.

⁸⁹³ Ahmed b. Hanbel, *İlel* (Abdullah rv.), III, 101. Ahmed b. Hanbel’in ifadesinin aslı şu şekildedir: “قد رآته بالبصرة غير مرة وكانت القدرية تنتحله وما كان يصاحب كذب وكان عده من الحديث أمر عظيم وكان قد سمع من الأعشى”.

⁸⁹⁴ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, IV, 390. İclî’nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان مشهور بالسماع إلا أنه كان يرى” “القدر ويدعو له فترك حديثه”.

pekiştirmektedir. Ebû Zür'a er-Razî (ö. 264/878) “Kaderî ve dâîdir.”⁸⁹⁵ demiş ayrıca onu *zayıf* râviler arasında zikretmiştir.⁸⁹⁶ Ebû Dâvûd (ö. 275/889) onun hakkında “*Sadûk* bir kaderiydi.” açıklamasını yapmıştır.⁸⁹⁷ Râvinin dâî yönünden bahsetmemiş, *sadûk* lafzını kullanarak, hadis rivayetinde kimi zaman yanıldığını fakat doğru sözlü olduğunu belirtmiştir.

Nesâî (ö. 303/915) ise “Hadislerinin büyük bir kısmı terk edilmiş (*metrûku'l-hadîs*).” demiştir.⁸⁹⁸ Bu lafız, râvinin hadislerinin kusurlu olduğunu göstermektedir. Zekeriyâ es-Sâcî (ö. 307/920) onun hakkında “Hadis ilmini talep etti, hadis yolculuğu yaptı, muhaddisler ondan hadis yazdılar. Kaderîydi. Kimi görse ondan hadis yazardı, yazdığı hadis kitapları yalan (yanlış) doluydu.” açıklamasını yapmıştır.⁸⁹⁹ Muhtemelen Abbâd'ın, her gördüğünden hadis yazması kitaplarının yalan yanlış hadislerle dolmasına ve rivayetlerinin terk edilmesine sebep olmuştur.

İbn Hibbân (ö. 354/965), onun hakkında “Dâî ve kaderiydi, bununla beraber, öyle şeyler rivayet ediyordu ki hadis ilminde yeni yetme talebeler bile bunların uydurma olduğuna yemin ederdi.”⁹⁰⁰ diyerek, rivayetlerinin teknik olarak hatalı olduğunu göstermektedir. Bu bilgi, Abbâd'ın dâî olmasının yanı sıra birlikte hadis rivayetinde ehil olmadığını ve belki de bu sebeple rivayetlerinin terk edildiğini düşündürmektedir. İbn Adî (ö. 365/976) “Abbâd'ın, gerek güvenilir gerekse *zayıf* râvilerden gelen çok sayıda yazılı metni ve hadisi vardı. Hadisindeki zayıflık hemen aşikâr olurdu. *Zayıf* olmasıyla birlikte hadisleri yazılır.” açıklamasını yapmıştır.⁹⁰¹ Dikkat edilirse, daha geç bir dönemde yaşamasına rağmen Nesâî, Sâcî ve İbn Adî, Abbâd'ın dâî olduğunu belirtmemiştir. Bu dönemde artık Abbâd'ın dâî olduğu, cerh-ta'dîl ilmiyle iştigal eden biri tarafından bilinmeli ve bunu bildiği varsayılmalıdır. Onların bu bilgiye yer vermemesi dâî râvilerin propagandacı olduklarının mutlaka belirtilmediğini göstermektedir.

⁸⁹⁵ Ebû Zür'a, *ed-Duafâ*, II, 668. Ebû Zür'a'nın ifadesinin aslı şu şekildedir: “أبو بكر الكلبي هو عباد بن صهيب، “قدرى، داعية. إلا أنه شديد في الإثبات”.

⁸⁹⁶ Ebû Zür'a, *ed-Duafâ*, II, 635.

⁸⁹⁷ Ebû Dâvud, *Suâlat*, s. 229. Ebû Dâvud'un ifadesinin aslı şu şekildedir: “كَانَ قَدْرِيًّا صَدُوقًا”.

⁸⁹⁸ Nesâî, *ed-Duafâ ve 'l-metrûkûn*, s. 74. Nesâî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “مُتْرُوكُ الْحَدِيثِ”.

⁸⁹⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 390. Sâcî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “عني بطلب الحديث ورحل وكتب: “عنه الناس وكان قدريا وكان يحدث عن كل من لقي وكانت كتبه ملأى من الكذب”

⁹⁰⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, 367. İbn Hibbân'ın ifadesinin aslı şu şekildedir: “كان قدريا داعية، ومع ذلك يروي أشياء إذا “سمعها المبتدئ في هذه الصناعة شهد لها بالوضع”.

⁹⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 559. İbn Adî'nin ifadesinin aslı şu şekildedir: “ولعباد تصانيف كثيرة وحديث كثير عن “المعروفين وعن الضعفاء ويتبين على حديثه الضعف ومع ضعفه يكتب حديثه”.

Sonuç olarak Abbâd, İbn Maîn dışındaki münekkitlerce de dâî bulunmuş ve cerh edilmiştir. Abbâd'ın, rivayetlerinin büyük çoğunluğunun hatalı olması, ömrünün sonlarına doğru *telkîni* kabul etmesi, yalan söylediği bilinmese de uydurma rivayetleri nakletmesi, mezhebi lehine hatalı veya uydurma hadis nakletmesine müsait olduğunu düşündürmektedir. Bu durum hadislerinin terk edilmesine sebep olmuştur. Öte yandan Abbâd'ın yalancı olduğu söylenmemiştir. Nitekim İbn Maîn, onun bazı rivayetlerinin bazı *sika* râvilerden daha güvenilir olduğunu belirtmiş, böylece, mutlak olarak terk edilmemiştir. Öte yandan dâî râvi mutlaka hadis uyduran râvi değildir. Fakat dâî râvi, bu örnekte de görüldüğü gibi başka kaynaklardan teyit edilmeyen, uydurma olduğu anlaşılan rivayetler naklederek sivrilmekte, bu sebeple rivayetleri terk edilmektedir.

3.6.6 Değerlendirme

Yukarıda incelenen beş râviden dördü Basralı, biri Dımeşkli'dir. İbn Maîn, beş râviden ikisi ile muasır olup diğerleriyle değildir. Dört râviden ikisinin (Fadl ve Nu'mân) Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri hariç diğer *Kütüb-i sitte* eserlerinde rivayetleri bulunmakta, diğer üçünün ise (Amr, Abbâd, Mehdî) rivayetleri bulunmamaktadır. Üç râvi de İbn Maîn tarafından yalancılıkla itham edilmemiş fakat mezhep lideridir. İbn Maîn, incelenen râvileri “*raculün sû‘, leyse bi şey‘, kezzâb,*” lafızlarıyla cerh etmiştir. İncelenen râvilerin hiçbirinin yalnızca bid‘at kusuru bulunmamaktadır.

İbn Maîn'in, hakkında doğrudan “dâî” lafzını kullandığı üç râvi (Amr, Abbâd ve Mehdî) bulunmaktadır. Üçü de ya İbn Maîn, ya da diğer münekkitler tarafından yalancılıkla ve hadis uydurmakla nitelenmiştir. Üçünün de *Kütüb-i sitte*'de rivayeti bulunmamaktadır. Birini (Mehdî) doğrudan İbn Maîn yalancılıkla nitelemiş, diğer ikisini (Amr ve Abbâd) diğer münekkitler yalancılıkla nitelemiştir. Özellikle Mehdî, mezhebiyle ilgisi olmayan konularda da hem senet hem metinlerde uydurma ve ilaveler yaptığı için daha şiddetli bir şekilde cerh edilmiştir. Dâî lafzını kullandığı diğer bir râviyi ise (Abbâd) İbn Maîn yalancılıkla itham etmemiş, bazı rivayetlerinde bazı râvilerden daha güvenilir olduğunu söylemiştir. Buna rağmen ondan hadis yazmadığını ifade belirterek, insanları râviden uzak tutmayı amaçlamıştır. Onlardan biri olan Amr b. Ubeyd, aynı zamanda Mutezile'nin liderlerindendir. Bu râvi aynı zamanda kimsenin rivayet etmediği hadisleri rivayet ettiği ve sanki hocası Hasan-ı Basrî'den duymuş gibi “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurdu ki: Eğer Muaviye'yi minberde görürseniz onu öldürün” hadisi gibi kendi

mezhebini destekleyen uydurma hadisler rivayet ettiği için diğer münekkitler tarafından da cerh edilmiştir. Bi başka râvi ise (Fadl) Kaderîlerin Basra'daki vaizlerinden olduğu halde, İbn Maîn onun hakkında dâî lafzını kullanmamış, “mezhebin lideri” anlamında *ruesâihim* lafzını kullanmıştır.

İbn Maîn; Numan, Amr, Fadl, ve Abbâd'dan hadis yazmadığını ve hadislerinin yazılmayacağını belirtmiştir. Dördü de mezhebinin liderlerindendir. Mehdî'nin hadislerinin yazılmayacağını söylemese de yalancı ve Allah düşmanı olduğunu söyleyerek râviyi terk etmiştir. Nitekim *Kütüb-i sitte* müelliflerinden hiçbirisi Mehdî, Amr ve Abbâd'dan hadis rivayet etmemiş, diğer münekkitler de bu görüşü desteklemiştir. Dâî ve mecruh olduğu hâlde Numan'dan Ebû Dâvud ve Nesâî; Fadl'dan İbn Mâce'nin hadis rivayet etmesi bu eserlerin yalnızca sahih hadisleri ihtiva etme amacıyla yazılmamasından kaynaklanmış olabilir.

SONUÇ

Cerh-ta'dîl alanında öncü bir isim olan Yahya b. Maîn, ehl-i bid'at râviden “mezhebine davet etmediği takdirde hadis yazılabileceğini” ifade etmiştir. Öte yandan İbn Maîn'in bir râvi hakkında kullandığı “*Sika*, bizi mezhebine davet etmişti, ondan hadis yazdım.” şeklindeki sözleri, mezhebine davet eden bazı râvileri tevsîk ettiğini ve hadislerini yazdığını göstermektedir. Bu durum İbn Maîn'in açıklamasına ters düştüğünden konunun tekrar çalışılması ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu minvalde İbn Maîn'in, dâî veya mezhebinde aşırı olduğuna işaret ettiği ve haklarında cerh-ta'dîle dair görüş belirttiği 27 râvi incelenmiş ve hicrî ilk beş asırdaki münekkitlerin görüşleriyle mukayese edilmiştir.

Tezin birinci bölümünde İbn Maîn'in 27 râvi hakkında kullandığı cerh-ta'dîl lafızları ile dâî lafzının tanımı açıklanmıştır. Buna göre *sika* ve *leyse bihi be's* lafızlarını aynı anlamda; dürüst, hadis rivayet etmeye yetkin ve rivayeti delil olan; *Sadûk* ve *sâlih* lafzını ise hadiste doğru sözlü olan, hadisleri kimi zaman delil kimi zaman *i'tibâr* için yazılan râviler hakkında kullanmıştır. *Leyse bi sika* lafzını hadiste yalan söyleyen, hadis hırsız ve hadisi delil olarak kullanılmayan; *leyse bi şey*' lafzını çok *zayıf*, *metrûk* ve hadisi *i'tibâr* için yazılmayan; *leyse bi zâke* lafzını, zabtı cerh edilen ve rivayetleri *i'tibâr* için yazılan; *zayıf* ve *leyse bi sika* lafızlarını şiddetli bir cerh lafzı olarak; hadisi delil olmayan, yalancı ve *metrûk* râviler; *raculün sû'* ve *habîs* lafızlarını, sahâbeye hakaret eden, hadis uyduran, hadisi yazılmayan, yalancı ve hadis hırsız; *kezzâb* lafzını hadis uyduran, rivayetinde hata yapan, isnadı değiştirerek nakleden veya dinlemediği ve başkasına ait olan bir hadisi kendisi dinlemiş gibi nakleden râviler hakkında kullanmıştır. *Yuktebu hadîsuhu* lafzını, kimi zaman hadisi *i'tibâr* için yazılan *zayıf* râviler hakkında, bazen de tevsîk edici bir lafızla birlikte *sika* râviler hakkında kullanmıştır. *Lâ yuktebu hadîsuhu* lafzını ise *münker* hadisler rivayet edenler, hadis uyduranlar, mezhebinin nüfuz sahibi liderlerinden olup bid'atini yaymaya çalışan dâîler ve sahâbeye hakaret eden râviler hakkında kullanmıştır. Son kullanımı, doğrudan râvinin yalancı olduğunu göstermemektedir. Sahâbeye (r.a.) hakaret eden, bid'atinde aşırı veya mezhebinin lideri olan bazı râvilerin hadislerini bid'at ve hakaretlerinin yayılmaması için terk etmiş bunu yaparak kendisinin ve öğrencilerinin bu isimlerle aralarına mesafe koymuştur. Öte yandan bu râvilerin neredeyse hepsi, hadis rivayetinde ehil olmayan kimseler olup,

hadiste yalan söylemekle veya hadis rivayetinde hata yapmakla itham edilmiştir. Hadis rivayetinde ehil, doğru sözlü ve hafızası sağlam bazı dâîleri ise tevsîk etmiş ve onlardan hadis yazmıştır.

Dâî râvinin tanımı ve kapsamını tartışan birinci bölümdeki araştırmamıza göre bu lafız, muhaddislerin kullanımında mezhebinin önderi, mezhebi hakkında insanlarla sözlü münazaraya giren, mezhebi için silahlı saldırıya katılan veya mezhebinin kitap telif ederek anlatan kimseleri ifade etmektedir. Mezhebine davet eden râvi, mutlak olarak kendisine ücret mukabilinde dâîlik görevi verilen veya mezhebi lehine hadis uyduran râvi anlamına gelmemektedir. Zira her dâînin resmî bir görevli olduğu yahut rivayetinde yalan söylediği nakledilmemiş, ayrıca bazıları münekkitler tarafından tevsîk edilmiştir.

Tespit edilen 27 râvinin mensup olduğu mezheplerin tanıtıldığı ikinci bölümde Şia'nın mütekaddim ve müteahhir dönemde taşıdığı anlamlar açıklanmıştır. Buna göre İbn Maîn döneminde Şiî lafzı genel olarak ilk iki halifenin faziletini kabul etmekle birlikte Hz. Ali'yi Hz. Osman'a (r.a.) tafdîl edenler hakkında kullanılmıştır. "Aşırı Şiî" lafzı ise Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e (r.a.) tafdîl edenler, Şeyheyn'e, Hz. Osman'a ve Hz. Ali'nin karşısında savaşanlara hakaret edenler ve rec'at, tenâsüh, hulûl gibi hicrî üçüncü asırda aşırı bulunan fikirlere inananlar hakkında kullanılmıştır. Araştırmamız sonucunda mezhebinde "aşırı" anlamına gelen *ğâlî*, *mufrit*, *muhterik* gibi lafızların, mezhebine taassup derecesinde bağlı, muhaliflerine hakaret eden veya mezhebin içinde o döneme göre aşırı fikirler bulunan kimseler hakkında kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Zira bu davranışları sergileyenler aynı zamanda aşırılıkla (*mufrit*, *ğâlî*, *muhterik*) nitelenmiştir. Ayrıca mezhebinde aşırı olmanın, doğrudan kişinin dâî olduğuna delalet etmediği, fakat mezhebinde aşırı olan ve özellikle *mufrit* lafzıyla nitelenen bazı râvilerin aynı zamanda dâî olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da aşırılıkla nitelenen râvilerin, diğer münekkitlerin görüşleriyle bütüncül şekilde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Üçüncü bölümde, İbn Maîn'in aşırı bulduğu hâlde tevsîk ettiği on râvi bulunmaktadır ve bunlardan ikisi aynı zamanda dâîdir. Mezhebine davet ettiğini belirttiği hâlde tevsîk ettiği sekiz râvi bulunup bu isimlerden ikisi aynı zamanda bid'atinde aşırıdır. Aşırı olan ve cerh ettiği altı râvi, dâî olan ve cerh veya terk ettiği beş râvi tespit edilmiştir. Cerh edilen bütün râviler, aynı zamanda diğer münekkitler tarafından hadis çalmak, hadis uydurmak, isnat veya metinde ilave ve hatalar yapmak ve hafızası zayıf olmak gibi sebeplerden biriyle cerh edilmiştir.

Araştırmamızın sonuçlarına göre İbn Maîn, bid'atinde aşırı veya dâî râvilerden bazılarını, hadis ilminde yetkin ve doğru sözlü oldukları takdirde ta'dîl etmiş ve hadislerini yazmıştır. Örneğin sahâbe (r.a.) hakkında ileri geri konuşan aşırı Şiîlerden hadis rivayet edilmemesi gerektiğini söylemiş ve haklarında ağır ifadeler kullanmıştır. Fakat bu özelliklere sahip olmakla birlikte doğru sözlü ve hadiste yalan söylemeyeceğinden emin olduğu Cafer b. Süleymân, Hüseyin el-Eşkar ve Ubeydullah b. Musa'dan bizzat hadis rivayet etmiş ve onları tevsîk etmiştir. Ayrıca aşırı ve dâî olan Hüseyin el-Eşkar'dan kendi mezhebini (Şiîlik) destekleyen bir hadis rivayet etmesi, Kaderiyye'nin dâîsi olan Kut b. Hureys'ten hadis yazması ve onu tevsîk etmesi bu düşüncüyü desteklemektedir. Benzer şekilde dâî olduğunu belirtmese bile Kaderiyye'nin reisi olan Ma'bed el-Cühenî'yi tevsîk etmesi de İbn Maîn'e göre yalnızca dâî olmanın doğrudan terki ve cerhi gerektirmediğini göstermektedir. Nitekim *Kütüb-i sitte* müelliflerinin tamamı da dört dâî râviden (Hüseyin, Abdülvâris, Abdülazîz ve Adî) hadis rivayet etmiştir. Dâî olan altı râvinin de (Nu'mân, Fadl, Cafer, Amr b. Heysem, Hüseyin ve Abdülmecid) *Kütüb-i sitte* eserlerinden birinde rivayeti bulunmaktadır.

İbn Maîn, iki râvi hakkında değerlendirme yaparken “dâîlerden hadis yazılmaz” açıklamasını yapmıştır. Bu isimler Amr b. Ubeyd ve Abbâd b. Suheyb olup ortak özellikleri mezheplerinin önemli liderleri olmaları ile hatalı ve *münker* hadisler rivayet etmeleridir. İbn Maîn'in cerh ve terk ettiği diğer dâî râvilere bakıldığında benzer bir şekilde hadis uydurdıkları ve hadisi kendi anlamak istedikleri şekilde ilaveler yaparak hatalı surette naklettikleri gözlemlenmiştir. Bu durum mezhebine davet eden doğru sözlü ve hafızası güçlü râvilere aynı yaklaşmayacağını düşündürmektedir. İbn Maîn'in doğrudan cerh etmeyip dâî olmasını öne sürerek terk ettiği iki râvi bulunmaktadır; Nu'mân b. Münzir ve Abbâd b. Suheyb. İbn Maîn'in terkine rağmen *Kütüb-i sitte* müelliflerinden Ebû Dâvud ve Nesâî, namaz ve taharet konusunda Numan'dan hadis rivayet etmiştir. Abbâd ise diğer münekkitler tarafından şiddetli bir şekilde cerh ve terk edilmiştir. *Kütüb-i sitte* müellifleri de Abbâd'dan hadis rivayet etmemiştir. İbn Maîn, Abbâd hakkında “ondan hadis yazmadım” ve “dâîlerden hadis yazılmaz” demekle birlikte “Ebû Âsım'dan daha güvenilir” olduğunu belirterek onu şartlı tevsîk etmiştir. Bu durum İbn Maîn'in, râvinin bütün hadislerini bir yönüyle değerlendirmediyi ve her rivayete ayrı ayrı hüküm verdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak İbn Maîn'in bazı dâîleri tevsîk edip hadislerini yazması, sahâbeye hakaret eden bazı râvileri cerh ve terk etmesine rağmen bazılarını ta'dîl etmesi, cerh-ta'dîl metodunun yalnızca kaidelere bağlı olmadığını göstermektedir. Söz gelimi Hz. Osman (r.a.) hakkında ileri geri konuştuğunu bildiği biri (Abdurrezzâk) hakkında hadis ilmindeki yetkinliği ve dürüstlüğü sebebiyle "dinden dönse bile onun hadislerini terk etmem" demesi ve ondan hadis rivayet etmesi, bid'atçı olsa dahi hadis rivayetinde ehil olan bazı Şîî râviler hakkında "O *sika* ve doğru sözlüdür. Peygamber'in (s.a.v.) hadisinin bir harfinde yalan söylemektense gökten yere çakılmak ona daha hoş gelir!" ve "Onda bir beis görmüyorum, o Şia'dandı ama hadiste yalan söyleyenlerden değildi." demesi, dâî ve Kaderî bir râvi (Kurt) hakkında "Bizi mezhebine davet etti. O *sikadır*. Ondan hadis yazdım." açıklamasını yapması, râvileri temelde "hadis rivayetinde yalan söyleyenler" ve "hadis rivayetinde doğru sözlü olanlar" şeklinde ayırdığına işaret etmektedir. Dolayısıyla İbn Maîn, mezhebinde aşırı veya dâî olmayı tek başına cerh ve terk unsuru olarak görmemiş, hadis rivayetinde yetkinliğini de göz önünde bulundurarak, bu ehliyeteye sahip olmayan bazı râvileri terk etmiştir. Böylece İbn Maîn ve azımsanamayacak çoğunluktaki muhaddislerin, kendi itikadî ve dolayısıyla kimi zaman siyasi görüşlerine zıt olan, bid'atında aşırı ve mezhebinin propagandasını yapan bazı râvileri tevsîk ettiği, onların hadislerini yazdığı ve delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, özelde İbn Maîn genelde ise Ehl-i sünnet münekkitler, diğer aşırı mezhep mensupları ve dâîlere, alanda yetkin ve dürüst oldukları takdirde hadis rivayet sahasında yer vermiş ve onların rivayetlerini kabul etmiştir. Bu bilgiler, özelde İbn Maîn'in genelde ise Ehl-i sünnet münekkitlerin cerh-ta'dîl faaliyetlerinin tutarlı ve adaletli zemini olduğunu göstermesi ve ricâl kaynaklarının güvenilirliğini yükseltmesi açısından önemlidir. Öte yandan bu durum hadis usulünde teori-pratik ayrımı bulunduğunu ve tek bir kurala bağlı kalınarak hüküm verilmediğini de gözler önüne sermektedir.

Cerh-ta'dîl kaynaklarının telif edildiği ilk üç asır ve münekkitleri, ricâl kaynaklarının güvenilirliğini ve hadis usulündeki teori-uygulama arasındaki farklılığı çeşitli açılardan incelemeye uygundur. Bu minvalde ricâl ilminde öncü şahsiyetlerin, dâî olmakla nitelediği râvilere uyguladıkları cerh-ta'dîl yöntemlerini benzer bir metotla, diğer münekkitlerin görüşleriyle mukayese ederek ve mümkünse râvilerin rivayetlerini inceleyerek değerlendirmek alana önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKLAR

- Aba, Veli ve Nuray Korkmaz. “Râvi Tenkidinde Objektiflik Üzerine Bir Değerlendirme”. *Akademik Siyer Dergisi* 5 (2022): 70-90.
- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel. *es-Sünne*. Thk. Muhammed el-Kahtânî. 1. Baskı. Dammam: Dâru’l-kalem, 1406/1986.
- Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr b. Tâhir. *el-Farq beyne ’l-fırak ve beyânü ’l-fırkati ’n-nâciye*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru’l-âfâki’l-cedîde, 1977.
- Acemî, Abdullâh Muhammed Sa’d. “el-İmâm Yahya b. Maîn ve nubûğuhû’l-ilmî ve menhecuhu’n-nakdî”. *Mecelletu kulliyyeti dâri ’l-ulûm* 37 (2020): 121-166.
- Ahatlı, Erdinç. “Yahya b. Maîn ve Cerh Ta’dîldeki Metodu”. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1992.
- , “Yahya b. Maîn’in Eserleri ve Kullandığı İhtilafî ve Garib Lafızlar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 211-232.
- , “Yahya b. Maîn”. *DİA*. XLIII, 256-257.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Fezâilu’s-sahâbe*. Thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1983/1403.
- , *Suâlât Ebî Dâvûd lil İmâm Ahmed*. 1. Baskı. Medine: Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, 1414.
- , *el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl* (Abdullah rv.). Thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas. Riyad: Dâru’l-hânî, 1422.
- , *el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl* (Mervezî rv.). Thk. Subhi Bedri es-Samerrâî. Riyad: Mektebetül Meârif, 1409.
- , *er-Red ale’l-Cehmiyye ve’z-zenâdika*. Thk. Sabri b. Selame Şâhîn. y.y.: Dârus’-sebât li’n-neşri ve’t-tevzî’, t.y.
- , *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001.
- Ahmed Naim, Babanzâde. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 9. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Akyüz, Ali. “Abdurrezzâk es-San‘ânî”. *DİA*. I, 298-299.
- Algar, Hamid. Çârdeh Ma’sûm-i Pâk”. *DİA*. VIII, 227-228.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. Thk. Muhammed Nizar Temîm ve Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-erkâm, t.y.

Âşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *DİA*. VII, 394-401.

-----, "Telkîn". *DİA*. XL, 406-407.

Avnî, Şerîf Hâtîm b. Avf. *Hukm-u rivâyeti'l-mubtedi' ve munâkaşatu'l-mezâhibi'l-mensûbeti ile'l-eimmeti fîhi*. 1. Baskı. Şam: Dâru'l-mi'râc, 1444/2023.

Aycan, İrfan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî". *DİA*. XIV, 427-428.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. 10. Baskı. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2019.

-----, "Adâlet". *DİA*. I, 344.

Bâcî, Ebû'l-Velîd. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece lehu'l-Buhârî fî'l-Câmii's-sahîh*. Thk. Ebû Lübbâbe Hüseyin. 1. Baskı. Riyad: Dâru'l-livâ' li'n-neşri ve't-tevzî', 1406/1986.

Belâzûrî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya. *Ensâbu'l-eşraf*. Thk. Suheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zerkelî. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1417/1996.

Boz, Sait Erkam. "Cehmî Oluşu Sebebiyle Tenkit Edilen Râvîler". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2021.

Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. 9. Baskı. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2022.

Bilgin, Mustafa. "Abdülazîz b. Ebî Revvâd". *DİA*. I, 189-190.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebir*. Thk. Muallimî ve Yemânî. Haydarabad: Dâiretu'l-maarif el-osmaniyye, h. 1431.

-----, *ed-Duafâ es-sağîr*. 1. Baskı. Thk. İbn Ebî Ayneyn Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim. y.y: Mektebetü İbn Abbâs, 1426/2005,

-----, *el-Câmu's-sahîh*. Bulak: el-Matbaatu'l-kübra el-emîriyye, 1311.

Büyükkara, Mehmet Ali. *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet: Mûsâ Kazım ile Ali Rızâ Dönemi Şiîliği ve Abbasiler*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2010.

-----, "İsmâîlî Dâî ve Fâtımî Da'vet". *İLAM Araştırma Dergisi* 1 (1998): s. 9-36.

- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb. *Ahvâlu'r-ricâl*. Thk. Abdûlâlîm Abdülazîm el-Bestevî. Pakistan: Hadis Akademi, t.y.
- Çakan, İsmâil Lütfî. "Cûzcânî, Ebû İshak". *DİA*. VIII, 97-98.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *DİA*. XXXI, 391-401.
- Çetin, Mesut. "Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid'at Rivayeti: Ebû Muâz ve Abbâd b. Mansur Örneği". Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2021.
- Çınar, Merve. "Ehl-i Bid'at Olarak Cerh Edilen Râviler ve Rivayetlerinin Değeri- Haricî, Cehmî, Mürciî Râviler Özelinde". Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.
- Dârimî, Osmân b. Saîd. *er-Red ale'l-Cehmiyye*. Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Tâ'likâtu'd-Dârekutnî alâ Mecrûhîni İbn Hibbân*. Thk. Halil b. Muhammed el-Arabî. Kahire: el-Fârûk el-hadîsiyye li't-tibâati ve'n-neşr, 1414/1994.
- , *Ahbâru Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Mu'tezilî*. Riyad: Dârü't-tevhîd, 1427/2006.
- , *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*. Thk. Abdürrahim Muhammed el-Kaşgarî. Medine: Mecelletü'l-câmiati'l-İslâmiyye, t.y.
- Demir, Mahmut ve Mehmet Emin Özafşar. "Zayıf". *DİA*. XXXIV, 157-160.
- Demirel, Serdar. "Sahih-i Buhârî Râvisi Râfızî Abbâd b. Yâ'kûb: Şiî ve Sünnî Kaynaklarına Göre Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi". *Sahih-i Buhârî Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Dölek, Âdem. "Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3 (2004): 145-1568.
- Duhân, Abdülaziz. "Ulûmu'l-hadîs beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirin", *Ulûmu'hadîs: Vâkî ve'l-âfâk, Nedve ilmiyye düveliyye*. 2. Baskı. Dubai: Külliyyetü dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye, 2006/1427.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Suâlât Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fi'l-cerhi ve't-Ta'dîl*. 1. Baskı. Beyrut: el-Fârûk el-hadîsiyye li't-tibâati ve'n-neşr, 1431/2010.
- , *Suâlât Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fil cerhi ve't-ta'dîl*. Thk. Muhammed Alî el-Ömerî. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 1403/1983.

- , *Sünen-i Ebî Dâvud*. Thk. Şuayb Arnavut ve Muhammed Kâmil Karabellî. y.y.: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Ebû'l-Hasan, Mustafa b. İsmâil. *Şifâu'l-alîl bi elfâzi ve kavâide'l-cerhi ve't-ta'dîl*. 1. Baskı. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1411/1991.
- Ebû Ya'lâ, Halîl b. Abdillâh el-Halîlî. *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, h. 1409.
- Ebû Zûr'a ed-Dîmaşkî, Abdurrahmân b. Amr. *Târîhu ebî Zûr'a ed-Dîmaşkî*. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 1417/1996.
- Ebû Zûr'a er-Râzî, Ubeydullâh b. Abdilkerîm b. Yezîd. *ed-Du'afâ*. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 1402/1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sâlih". *DİA*. XXXVI, 32.
- , "Metrûk". *DİA*. XXIX, 415-416.
- Ekici, Zeynep. "Yahya b. Maîn'in *Târîh*'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri". Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2018.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'un min fıkhihâ ve fevâidihâ*. Riyad: Mektebetü'l meârif, 1416/1996.
- Emin Mahmûd, Rifâ Ahmed. "Alemlü'l-muhaddisîn Yahya b. Maîn ve menhecuhu cerhen ve ta'dîlen". *Mecelletü'l-âdâb ve'l-ulûmi'l-insâniyye* 91 (2020): 152-193.
- Erul, Bünyamin. "Sahâbe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999): 455-489.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil. *Makâlâtü'l-islâmiyyîn*. Thk. Naîm Zerzûr. 1. Baskı. y.y.: Mektebetü'l-asriyye, 1426/2005.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. Thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 1. Baskı. Bağdat: Matbaatu'l-irşâd, 1493/1974.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*. İstanbul: Sa-To İlahiyat, 2001.
- , *İmâmiyye Şiası*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.
- , "Şîliğin Doğuşu ve Gelişmesi". *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu*. 1. Baskı. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- , "Abdullâh b. Muâviye". *DİA*. I, 118-119.

-----, “Câbir el-Cu‘fî”. *DİA*. VI, 532.

-----, “Gâib”. *DİA*. XIII, 292.

Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Muhammed b. Ya‘kûb. *el-Kâmûsu’l-muhît*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1426/2005.

Gölcük, Şerafettin. “Beyân b. Sem‘ân”. *DİA*. VI, 6-7.

-----, “Cehmiyye”. *DİA*. VII, 234-236.

-----, “Cehm b. Safvân”. *DİA*. VII, 233-234.

Gölpınarlı, Abdülbakiy. *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Der Yayınları, 1987.

Gül, Merve. “İsmâilî Davet ve Propaganda”. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2016.

Güneş, Yusuf. “Hadis Usulü Açısından Bid‘at Ehli Râviler ve Rivayetlerinin Değeri”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1999.

Ğâmidî, Esmâ Abdullâh Ahmed. “Eserü’l-bid‘ati fî ahkâmi Yahya b. Maîn alâ’r-ruvât: Cem‘en ve tedrîsen”. *el-Mecelletul-Arabiyyetu li’d-dirâsâti’l-İslâmiyyeti ve’ş-şer‘iyye* 4 (2020): 9-28.

el-Hâcirî, Mübârek Seyf. *er-Ruvât ellezîne terceme lehüm İbn Hibbân fî’l-Mecrûhîn ve eâdehum fî’s-Sikât: Cem‘, dirâse, tahlil*. Kuveyt: Meclisü’n-neşri’l-ilmî, 1421/2000.

Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ed. M. Said Hatiboğlu. Ankara: Kitâbiyât, 2004.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, 1411/1990.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*. 1. Baskı. Medine: el-Mektebeü’l-ilmîyye, 1457.

-----, *Târîhu medîneti’s-selâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf. Beyrut: Dâru’l garbi’l-İslâmî, 1422/2002.

Hatiboğlu, İbrâhim. “Ricâlü’l-Hadîs”. *DİA*. XXXV, 83-86.

Hâzimî, Muhammed b. Musa. “Şurûtu’l-eimmeti’l-hamse”. *Selâsu resâil fî ilmi mustalahi’l-hadîs*. 3. Baskı. Ed. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Mektebetü’l-matbûâti’l-İslâmiyye, 1439/2014.

- Huveynî, Ebû İshâk Hicâzî. *Bezlü'l-ihsân bi takrîb-i Süneni'n-Nesâî Ebî Abdîrrahmân*. y. y.: Mektebetü't-terbiyyeti'l-İslâmiyyeti li ihyâi't-turâsi'l-islâmî, 1410/1990.
- İşık, Mustafa. “Yahya b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1991.
- İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. Thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafai'-ricâl*. Thk. Abdulfettâh Ebû Sünne. 1. Baskı. Beyrut: el-Kütübü'l-ilmîyye, 1997.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Târîhu Dimeşk*. y.y.: Dâru'l-fikr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1410/1995.
- İbn Ebî Hayseme, Ahmed b. Ebî Hayseme. *et-Târîhu'l-Kebîr*. 1. Baskı. Kahire: el-Fârûk el-hadîse li't-tibâati ve'n-neşr, 2004.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-ilmî, 1952.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 1. Baskı. Hindistan: Matbaatu dâireti'l-meârif en-nizâmîyye, 1326.
- , *Lisânu'l-Mizân*. Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 1. Baskı. y.y.: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- , *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, h. 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Mecruhin*. Thk. Muhammed İbrâhim Zâyid. Halep: Dâru'l-vaiy, 1396/1976.
- , *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî. 1. Baskı. Riyad: Dârus'samiî li'n-neşri ve't-tevzî', 1420/2000.
- , *es-Sikât*. 1. Baskı. Haydarabad: Dâiretu'l-meârif el-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*. Y. y: el-Mektebu'l-islâmî, Müessesetü'l-işrâk, 1419 /1999.
- , *el-Meârif*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmme li'l-kitâb, 1992.
- , *el-İhtilâf fî'l-lafz ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*. Thk. Ömer b. Muhammed Ebû Ömer, y. y.: Dâru'r-râye, t.y.

- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Kâsım b. Kutluboğa el-Cemâlî el-Mısırî. *es-Sikât min men lem yeka' fî'l-Kütübi's-sitte*. Thk. Şâdî b. Muhammed Âli Nu'man. San'a: Merkezu'n-nu'mân lil buhûsi ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî el-Hanbelî. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. 1. Baskı. Thk. Nureddin İtr. Dimeşk: Dâru'l-minhâci'l-kavîm, 2019/1440.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Tabakât*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410/1990.
- İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. Thk. Subhî Sâmirî. 1. Baskı. *Târîhu esmâi's-sikât*. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Alî. *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*. Thk. Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406.
- , *el-Mevzûât*. 1. Baskı. Medine: Mektebetü's-selefiyye, 1388/1968.
- İbnü'l-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Fâsî. *Beyânu'l-vehmi ve'l-ibhâm fî Kitâbi'l-ahkâm*. Thk. Hüseyin Âyet Saîd. 1. Baskı. Riyad: Dâr-u tayyibe, 1418/1997.
- İbnü'l-Mübârek, Abdullah el-Mervezî. *ez-Zühed ve'r-rekâik*. Thk. Ahmed Feryad, Riyad: Dâru'l-mi'râc ed-Düveliyye, 1415/1995.
- İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetu's-sikâti min ricâli ehli'l-ilmî ve'l-hadîsi mine'd-duafâ*. Thk. Abdülalîm Abdülazîm. Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405/1985.
- İlhan, Avni "Bedâ". *DİA*. V, 290-291.
- , "Amr b. Ubeyd". *DİA*. III, 93-94.
- , ve Mustafa Öz. "İmâmet". *DİA*. XXII, 201-203.
- İmdâdu'l-hakk, İkrâmulâh. *Alî b. Medînî ve menhecuhû fî nakdi'r-ricâl*. y. y.: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, t.y.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *ed-Duafâ*. Thk. Faruk Hammâde. By. : Dâru's-sekâfe/Dâru'l-beydâ, 1984/1405.
- Ka'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah el-Belhî. *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetu'r-ricâl*. thk. Ebû Amr el-Hüseynî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2000.

- , *Kitâbu'l-makâlât ve maahu Uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*. Thk. Hüseyin Hansu, Râcih Abdulhamîd Kurdî ve Abdulhamîd Râcih Kurdî. İstanbul: KURAMER, 2018.
- Kahraman, Hüseyin. *Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürciâ Râviler*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- , “Şîa’da Bir Hidâyet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve “Nûh’un Gemisi” Benzetmesi”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* [Bilimsel Birikim] 3 (2004): 175-187.
- Karabulut, Fuat. *Bid’at Ehlinden Hadis Rivayeti: Sahih-i Müslim Özelinde*. 1. Baskı. Ankara: Fenomen Yayınları, 2022.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2014.
- Karahan, Abdullah. *Hadis râvilerinde Güvenilirlik: Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2018.
- Kirmânî, Harb b. İsmâil. *Mesâil-u Harb el-Kirmânî*. Thk. Fâyiz Hâbis. Mekke: Câmiatü ümmü'l-kurâ, 1422/2002.
- Kudsî, Abdussettar. “Bid’atçının Rivayeti”. Çev. Selahaddin Polat. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986): 397-414.
- Kumaş, Ayşenur. “Sadûk Kavramı ve Hicrî İlk Üç Asırda Sadûk Olarak Nitelenen Râviler”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2021.
- Kummî, Sa’d b. Abdillâh Ebû Halef. *Kitâbu'l-makâlât ve'l-firak*. Nşr. : Cevad Meşkûr. Tahran: Merkez-i intişârâtî'l-ilmî ve ferhengî, 1355/1936.
- Kutlu, Sönmez. “Mürchie”. *DİA*. XXXII, 41-45.
- Kuzudişli, Bekir. “Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Üzerine”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2018): 1-32.
- Lâhim, İbrâhim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 1. Baskı. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1424/2004.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed es-Sihâlevî. *er-Ref' ve't-tekmîl*. Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 3. Baskı. Halep: Mektebetü'l-mektûbât el-İslâmiyye, 1407.
- Makdisî, Ebû Muhammed Abdülganî b. Abdülvâhid. *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Kuveyt: Şeriketu ğirâs li'd diâyeti ve'l-i'lâni ve't-tibâati ve'n-neşr, 1437/2016.

- Ma'rûf, Beşşâr Avvâd, Cihâd Mahmûd Halil ve Mahmûd Muhammed Halil. *Mevsûatu akvâli Yahya b. Maîn fî ricâli'l-hadîsi ve ilelihi*. 1. Baskı. Tunus: Dâru'l-ğabi'l-İslâmî, 1430/2009.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbu'Kemâl*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1980.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddin. *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.
- Muğniyye, Muhammed Cevad. *eş-Şîa ve'l-hâkimûn*. 1. Baskı. Beyrut: Menşûrâtur'-rîdâ, 1433/2012.
- Muhammed, Salih Muhammed. *Amr b. Ubeyd ve arauhü'l-kelamiyye*, Kahire: Dâru kuba, 1999.
- Münzirî, Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdilkavî. *Cevâbu'l-hâfız el-Münzirî an es'iletin fî'l-cerhi ve't-ta'dîl*. Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Halep: Mektebetu'l-mektûbâtî'l-İslâmiyye, t.y.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî*. Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- , *ed-Duafâ ve'l-metrûk'ûn*. Thk. Muhammed İbrâhim Zayid, Halep: Dâru'l-vaiy, h. 1396.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Firaku's-şîa*. 1. Baskı. Beyrut: Menşûrâtur'-rîdâ, 1433/2012.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şeref. *el-Ezkâr*. Thk. Abdülkâdir el-Arnâvût. Beyrut: Dâru'l-fîkr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1414/1994.
- Nur Seyf, Ahmet Muhammed. "Duafâ ve Metrûkîn". *DİA*. IX, 540-541.
- Nûrî, Seyyid Ebû'l-Meâti, Hasan Abdülmünim, Ahmed Abdurrezzâk İd, Mahmûd Muhammed Halil es-Sa'dî, Muhammed Mehdî el-Müslimî, Eymen İbrâhim ez-Zâmilî, İbrâhim Muhammed en-Nurî. *el-Câmi' fî'l-cerhi ve't-ta'dîl*. Beyrut: Alamu'l-Kütüb. 1992.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- , "Hattâbiyye". *DİA*. XVI, 492-493.
- Öz, Mustafa. "Dâî". *DİA*. VIII, 420-421.

-----, “Nâsıbe”. *DİA*. XXXII, 393-394.

-----, “Haşebîyye”. *DİA*. XVI, 402-403.

----- “Ma‘bed el-Cühenî”. *DİA*. XXVII, 281-282.

----- ve Avni İlhan. “İmâmet”. *DİA*. XXII, 201-203.

Özarslan, Selim. “Mu‘tezile: Basra ve Bağdat Mu‘tezilîleri ve Başlıca Görüşleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2003): 161-181.

Özbek, Muhammed Sadık. “Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel’in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.

Özek, Ali. “İmamiye-İsnaaşeriye Şiası ve Tefsir Anlayışı”. *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*. 1. Baskı. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.

Özdemir, Zehra. “Hadis Usulünde Ehl-i Bid‘at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları”. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2007.

Özervarlı, Mehmet Sait. “Selefiyye”. *DİA*. XXXVI, 399-402.

Öztürk, Mustafa. “Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2013): 77-112.

Polat, Selahattin. “İ‘tibâr”. *DİA*. XXIII, 455.

Reşîd, Mahmûd Ahmed Yakub. “Mustalahu leyse bi şey’ inde Yahya b. Maîn dirâse mukârene”. *Mu‘te li’l-buhûsi ve’d-dirâsât* 3 (2018): 13-44.

Safedî, Ebü’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî. *el-Vâfî bi’l-vefeyât*. Thk. Ahmed Arnavut ve Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru ihyâi’t-turâs, 1420/2000.

Sâlih Halîl, Muhammed Râyık. “el-İmâm Yahya b. Maîn ve menhecuhu fî i‘lâli’r-rivâyât”. Yüksek Lisans Tezi. Ürdün Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi, 2002.

San‘ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm el-Himyerî. *Musannef*. 2. Baskı. y.y.: Dâru’t-ta’sîl, 1437/2013.

Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu’l-Muğîs bi şerhi Elfîyyetu’l-hadîs lil İrâkî*. Thk. Ali Hüseyin Ali. 1. Baskı. Mısır: Mektebetü’s-sünne, 1424/2003.

Sinanoglu, Mustafa. “İman”. *DİA*. XXII, 212-214.

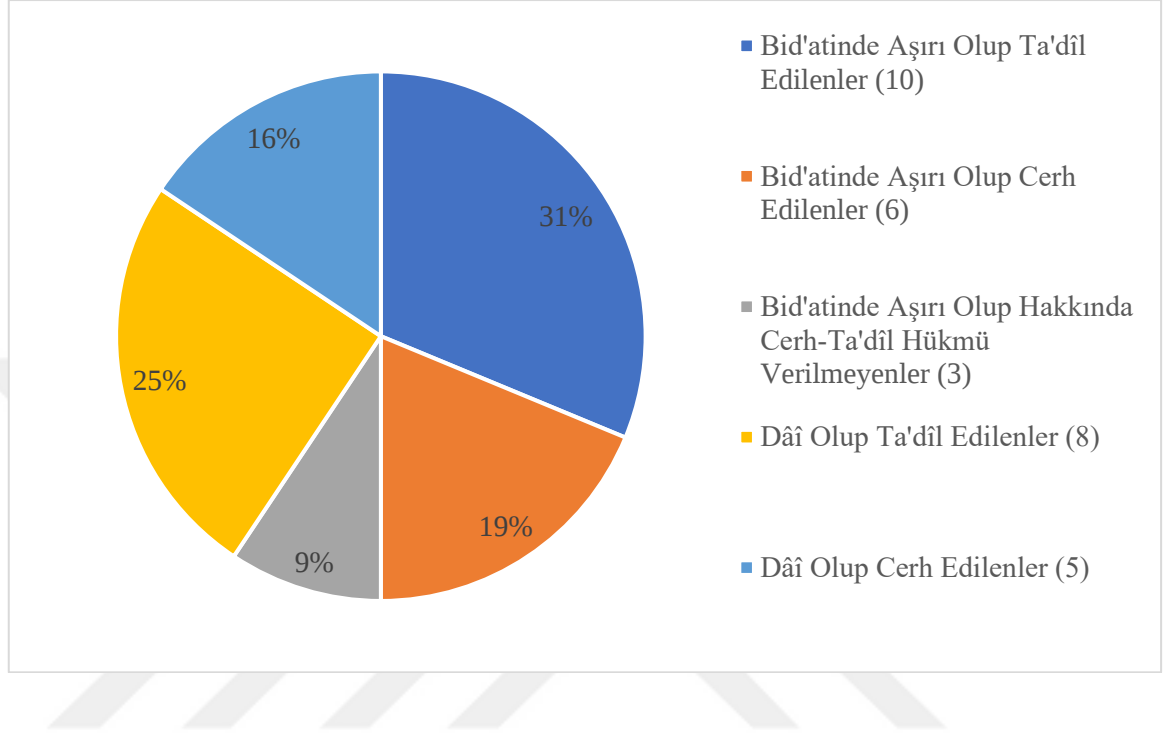
- Snobar, Ahmad. *es-Sultatu's-siyâsiyye ve hareketu rivâyeti'l-hadîsi ve nakdihî*. 1. Baskı. Amman: Dâru'l-feth, 1443/2022.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Habîb. *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*. y.y.: h. 1427.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Faryâbî. y.y.: Dâru tayyibe, t.y.
- , *Tedribur'-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-minhâc, 1437/2016.
- Şahyar, Ataullah. "Bid'at Ehinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 24 (2013): 29-57.
- Şahyar, Ayşe Esra. "'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1 (2003): 31-49.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Kâhire: Müessesetü'l-halebî, 1968/1387.
- Şüreyşî, Ebû Abbâs Ahmed b. Mü'min. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1427/2006.
- Tâhir el-Cezâirî, İbn Muhammed es-Sem'ûnî. *Tevcihu'n-Nazar ilâ usûli'l-eser*. Thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. 1. Baskı. Halep: Mektebetü'l-matbûât'il-İslâmiyye, 1416/1995.
- Taş, Mustafa ve Turhan, Halil İbrâhim. "Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvileri İle İlgili Metodu". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016): 69-116.
- Tatlı, Mustafa. *Rical Bilgisinin Tespiti -Suâlât Literatürü-*. Ed. M. Enes Topgül. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhi'l-Akâid'in-Nesefiyye*. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2017.
- Tokpınar, Mirza. *Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Musannef'i*. Ed. Faik Akcaoglu. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Topgül, Muhammed Enes. *Rivâyetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* MÜİF Vakfı Yayınları, 2019.
- , "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şiîlik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42 (2012): 47-76.

- , “Hadis Râvilerinde Şîlik Eğilimi”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010.
- Turhan, Halil İbrâhim. *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2015.
- , ve Taş, Mustafa. “Buhârî’nin Ehl-i Bid‘at Râvileri ile İlgili Metodu”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016): 69-116.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. 3. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr. *ed-Duafâu’l-Kebîr*. Thk. Abdulmutî‘ Emin el-Kalecî. 1. Baskı. Beyrut: Daru’l-mektebeti’l-ilmîyye, 1983.
- Uludağ, Süleyman . “Amel”. *DİA*. III, 13-16.
- Üzüm, İlyas. “Rec‘at”. *DİA*. XXXIV, 504-506.
- Yahya b. Maîn. *et-Târîh* (Dârimî rv.). Şam: Dâru’l-me‘mûn li ‘t-turâs, t.y.
- , *et-Târîh* (Dûrî rv.). Mekke: Merkezu’l-bahsi’l-ilmî ve ihyâi’t-turas el-islâmî, 1979.
- , *Ma‘rifetü’r-ricâl* (İbn Muhriz rv.). Şam: Mecmau’l-lügati’l-Arabiyye, 1985.
- , *Min kelâmi Ebî Zekerıyyâ Yahya b. Maîn fi’r-ricâl* (Tahmân rv.). Thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. Şam: Dâru’l-me‘mûn li ‘t-turâs, t.y.
- , *Suâlât-u İbnu’l-Cüneyd li Ebî Zekerıyyâ Yahya b. Maîn*. Thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 1. Baskı. Medine: Mektebetü’d-dar, 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Halku’l-Kur‘ân”. *DİA*. XV, 371-375.
- , “Mehdî”. *DİA*. XXVIII, 371-374.
- Yıldırım, Enbiya. *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Yılmazörnek, Betül. “Hicrî İlk Üç Asırda Râvî Tekzibi”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2023.
- Yiğit, İsmâil. “Tevvâbîn”. *DİA*. XL, 49-50.
- , “Muhtâr es-Sekafî”. *DİA*. XIII, 54-55.
- Yurdağür, Metin. *Kelam Tarihi Ekoller-Şahıslar-Eserler*. 4. Baskı. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2019.

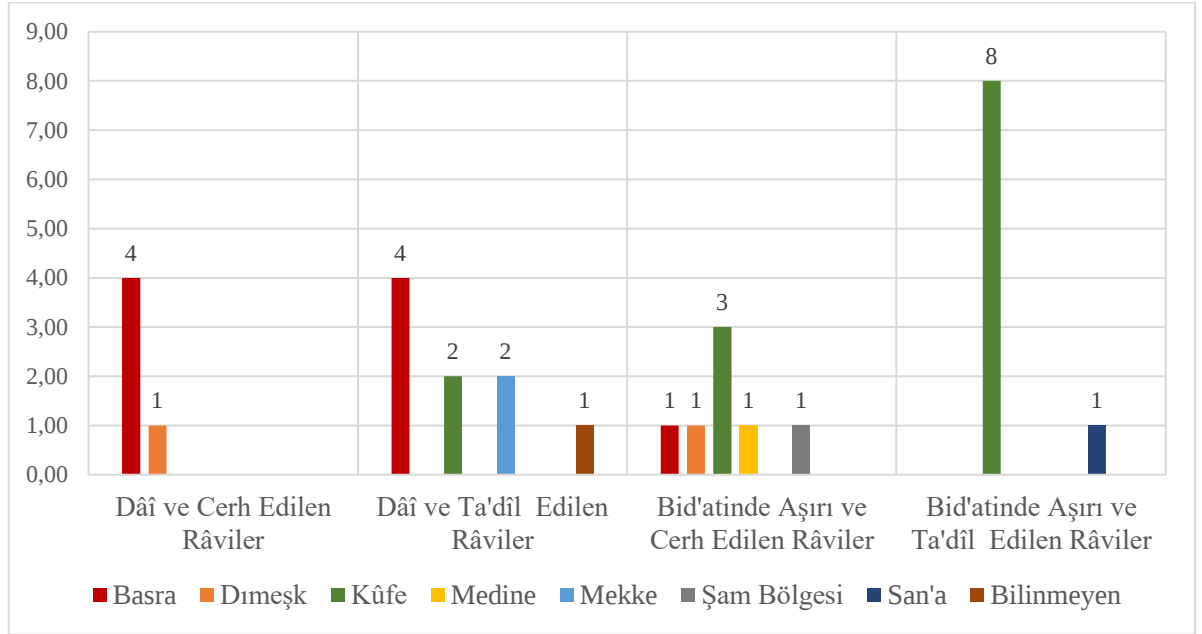
- Yücel, Ahmet. *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları. 1998.
- , *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır Özelinde*. 3. Baskı. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2020.
- , “Leyse bi şey”. *DİA*. XXVII, 168.
- , “Sadûk”. *DİA*. XXXV, 431.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu’l- i ‘tidâl fî nakdi’r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dâru’l-ma‘rife, 1382/1963.
- , *el-Mûkıza fî ilmi mustalahi’l-hadîs*. Thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. 2. Baskı. Halep: Mektebetü matbûâtî’l-İslâmiyye, h. 1412/1991.
- , *el-Kâşifu fî ma‘rifeti men lehû rivâyetun fî Kütübi’s-sitte*. Thk. Muhammed Avvame ve Ahmed Nemr el-Hatîb. 1. Baskı. Cidde: Dâru’l-kible li’s-sekâfeti’l-İslâmiyye, 1413/1992.
- , *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-a ‘lâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf. Y.y.: Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 2003.
- , *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. Nşr. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî. Kâhire: Dâru’l-hadîs, 1427/2006.
- , *el-Muğnî fî’d-duafâ*. Thk. Nureddin İtr. Katar: İdâretu ihyâi’t-turâs, t.y.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn. *el-Bahru’l-muhît fî usûli’l-fikh*. 1. Baskı. y.y.: Dâru’l-kütüb, 1414/1994.
- Zeynî, Muhammed Abdürrahim. *Amr b. Ubeyd ve’l-usûli’l-hamse: Dirâse mukârene beyne fıkri’l-Mu’tezile ve’l-İbâziyye*. 1. Baskı. Mansure: Darü’l-yakîn, 1431/2010.
- Zirek, M. Metin. “Sekaleyn Hadîsi (Tahlil ve Tenkidi)”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1998.
- Wensinck, Arent Jan, Theodorus Willem Juynboll ve Josef Horovitz. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-hadîsi’n-nebevî*. Thk. Fuâd Abdülbâkî. Leiden: Brill, 1969.

EKLER

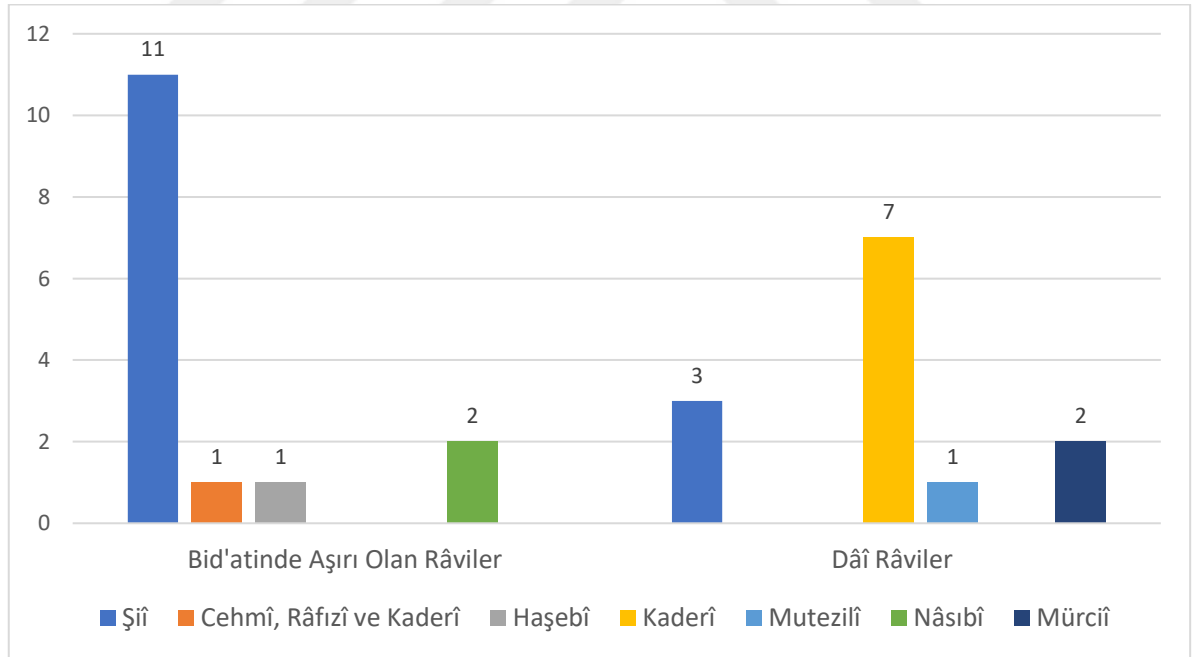
Grafik 1: Mevsûa'daki Bid'atinde Aşırı ve Dâî Râvilerin Cerh-Ta'dîl Durumları

Grafik 2: Mevsûâ'daki Bid'atinde Aşırı ve Dâî Râvilerin Bölgelere Göre Dağılımı

Grafik 3: Mevsûâ'daki Aşırı ve Dâî Râvilerin İtikadî Mezhepleri

Tablo 1: Bid'atinde Aşırı ve Dâî Râvilerin Özet Bilgileri

Bid'atinde Aşırı Olan ve Ta'dîl Ettiği Râviler						
İtikâdî Mezhebi	İsmi	Künyesi	Vefat Tarihi	Yaşadığı Bölge	Kütüb-i Sitte Durumu	Yahya b. Maîn'in Değerlendirmeleri
Aşırı Şiî-Dâî	عدي بن ثابت الأنصاري الكوفي الظفري الحافظ الواعظ	x	115	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinin tamamı Adî'den hadis rivayet etmiştir.	1. شيعي مفرط. 2. ليس به بأس إذا حدث عن الثقات. 3. سَمِعْتُ الْمَسْعُودِيَّ يَقُولُ: مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَقُولُ بِقَوْلِ الشَّيْعَةِ مِنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ.
Aşırı Şiî	هارون بن سعد العجلي الجعفي الكوفي الأعور	أبو محمد	123	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinden sadece Müslim, Hârûn'dan hadis rivayet etmiştir.	1. قد روى الْمَسْعُودِيَّ عَنْ هَارُونَ ابْنِ سَعْدٍ وَكَانَ هَارُونَ بْنُ سَعْدٍ مِنَ الْمَغْلَبَةِ فِي النَّشِيعِ . 2. ليس به بأس.
Aşırı Şiî	سالم بن أبي حفصة العجلي	ابو يونس	140	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinden Tirmizî Sâlim'den hadis rivayet etmiştir.	1. ليس به بأ كان مغليا من الشيعة. 2. ثقة.
Haşebî	الحارث بن حصيرة الأزدي الكوفي	ابو النعمان	141	Kûfe	Hâris'in Kütüb-i sitte'de rivayeti bulunmamaktadır	1. خشبي ثقة. 2. ليس به بأس، شيخ ثقة.
Aşırı Şiî	فضيل بن مرزوق الأغر الرقاشي، ويقال الرؤاسي، الكوفي، العنزي مولا هم	أبو عبد الرحمن	160 civarı	Kûfe	Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce Fudayl'dan hadis rivayet etmiştir	1. صالح الحديث ، ولكنه شديد التشيع. 2. لا بأس به. 3. ثقة.
Aşırı Şiî	اسماعيل بن خليفة العبيسي الملائي	ابو اسرائيل	169	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, İsmâîl'den hadis rivayet etmiştir.	1. ثقة، ليس به بأس 2. ما اقر به من ابي اسرائيل بن الملائي كان ابو اسرائيل يغلو في الشيعة. 3. لا بأس به كان يفرط في التشيع. 4. اصحاب الحديث لا يكتبون حديثه. 5. ضعيف.
Aşırı Şiî-Dâî	الحسين بن الحسن الأشقر الفزاري	ابو عبد الله	208	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinden Nesâî, Hüseyin'den hadis rivayet etmiştir.	ذَكَرَ حُسَيْنُ الْأَشَقَرِ فَقَالَ: كَانَ مِنَ الشَّيْعَةِ الْمَغَالِيَةِ الْكِبَارِ. قُلْتُ: وَكَيْفَ حَدِيثُهُ؟ قَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ، قُلْتُ: صَدُوقٌ؟ قَالَ: نَعَمْ كَتَبْتُ عَنْهُ عَنْ أَبِي كُدَيْبَةَ وَيَعْقُوبَ الْقُمِّيَّ.

Aşırı Şiî	عبد الرزاق ابن همام بن رافع، الحميري مولا هم، الصنعاني	ابو بكر	211	Yemen	Kütüb-i sitte müelliflerinin tamamı Abdurrezzâk'tan hadis rivayet etmiştir.	1. سمعت يحيى بن معين ، وقيل له , إن أحمد بن حنبل قال , إن عبيد الله بن موسى يرد حديثه للتشيع , فقال , كان والله الذي لا إله إلا هو عبد الرزاق أغلى في ذلك منه مائة ضعف , ولقد سمعت من عبد الرزاق أضعاف أضعاف ما سمعت من عبيد الله. 2. سمعت ابن معين قال: سمعت من عبد الرزاق كلاما استدلت به على ما ذكر عنه من المذهب , فقلت له: إن أستاذيك الذين أخذت عنهم ثقات , كلهم أصحاب سنة , معمر , ومالك , وابن جريج , والثوري , والأوزاعي ; فعمن أخذت هذا المذهب؟ قال: قدم علينا جعفر بن سليمان , فرأيت فاضلا حسن الهدى , فأخذت هذا عنه. 3. ثقة لا بأس به. 4. سمعت يحيى يقول كان عبد الرزاق في حديث معمر أثبت من هشام بن يوسف وكان هشام بن يوسف أثبت من عبد الرزاق في حديث ابن جريج وكان أقرأ لكتب ابن جريج من عبد الرزاق وكان أعلم بحديث سفيان من عبد الرزاق. 5. حدثنا أبو زكريا غلام أحمد بن أبي خيثمة، قال: كنت جالسا في مسجد الجامع بالرصافة مما يلي سوقة نصر عند بيت الزيت، وكان أبو خيثمة يصلي صلواته هناك، وكان يركع بين الظهر والعصر، وأبو زكريا يحيى بن معين قد صلى الظهر وطرح نفسه بإزائه، فجاءه رسول أحمد بن حنبل فأوجز في صلاته وجلس. فقال له: أخوك أبو عبد الله أحمد بن حنبل يقرأ عليك السلام، ويقول لك: هو ذا تكثر الحديث عن عبيد الله بن موسى العيسى، وأنا وأنت سمعناه يتناول معاوية بن أبي سفيان، وقد تركت الحديث عنه؟ قال: فرفع يحيى بن معين رأسه، وقال للرسول: اقرأ على أبي عبد الله السلام، وقل له: يحيى بن معين يقرأ عليك السلام، ويقول لك:
-----------	--	---------	-----	-------	---	--

					أنا وأنت سمعنا عبد الرزاق يتناول عثمان بن عفان فاترك الحديث عنه، فإن عثمان أفضل من معاوية. 6. سمعت يحيى بن معين وسئل عن أصحاب الثوري أيهم أثبت قال هم خمسة يعني يحيى بن سعيد القطان ووكيع بن الجراح وعبد الله بن المبارك وعبد الرحمن بن مهدي وأبو نعيم الفضل بن دكين فاما الفريابي وأبو حذافة وقيصة وعبيد الله وأبو عاصم وأبو أحمد الزبيري وعبد الرزاق وطبقتهم فيهم كلهم في سفیان بعضهم قريب من بعض وهم ثقات كلهم دون أولئك في الضبط والمعرفة.
Aşırı Şiî	عبيد الله بن موسى العباسي الكوفي	ابو محمد	213	Kûfe	1. عبيد الله بن موسى رجل صدق، ليس به بأس، كان له هدى وعقل ووقار. 2. ثقة. 3. سمعت يحيى بن معين وقيل له: إن أحمد بن حنبل قال: إن عبيد الله بن موسى يرد حديثه للتشيع، فقال: كان والله الذي لا إله إلا هو عبد الرزاق أعلى في ذلك منه مئة ضعف، ولقد سمعت من عبد الرزاق أضعاف أضعاف ما سمعت من عبيد الله. 4. حَدَّثَنَا أَبُو زَكْرِيَا غَلَامُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي خَيْثَمَةَ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا فِي مَسْجِدِ الْجَامِعِ بِالرَّصَافَةِ مِمَّا بِلِي سَوِيقَةَ نَصْرٍ عِنْدَ بَيْتِ الزَّيْتِ، وَكَانَ أَبُو خَيْثَمَةَ يُصَلِّيُ صَلَوَاتِهِ هُنَاكَ، وَكَانَ يَرْكُضُ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، وَأَبُو زَكْرِيَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ قَدْ صَلَّى الظُّهْرَ وَطَرَحَ نَفْسَهُ بِإِزَائِهِ، فَجَاءَهُ رَسُولُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ فَأَوْجَزَ فِي صَلَاتِهِ وَجَلَسَ. فَقَالَ لَهُ: أَخُوكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ لَكَ: هُوَ ذَا تَكَثَّرَ الْحَدِيثُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْعَبَّاسِيِّ، وَأَنَا وَأَنْتَ سَمِعْنَاهُ يَتَنَاوَلُ مُعَاوِيَةَ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، وَقَدْ تَرَكْتُ الْحَدِيثَ عَنْهُ؟ قَالَ: فَرَفَعَ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ رَأْسَهُ، وَقَالَ لِلرَّسُولِ: اقْرَأْ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ

						السلام، وقل له: يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ لَكَ: أَنَا وَأَنْتَ سَمِعْنَا عَبْدَ الرَّزَّاقِ يَتَنَاوَلُ عُثْمَانُ بْنُ عَفَانَ فَاتْرَكَ الْحَدِيثَ عَنْهُ، فَإِنَّ عُثْمَانَ أَفْضَلَ مِنْ مُعَاوِيَةَ.
Aşırı Şiî	عبد الله بن عياش	x	x	x	x	ليس به بأس، ما اقربيه من ابي اسرائيل بن الملائي كان ابو اسرائيل يغلو في الشيعة.

Bid'atinde Aşırı Olan ve Cerh Ettiği Râviler						
İtikâdî Mezhebi	İsmi	Künyesi	Vefat Tarihi	Yaşadığı Bölge	Kütüb-i Sitte Rivayeti	Yahya b. Maîn'in Değerlendirmeleri
Nâsıbî	لمازة بن زبار الأزدي الجهضمي البصري	أبو لبيد	80 -101 arası	Basra	Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Limâze'den hadis rivayet etmiştir	1. وكان شتاما . قلت لأبي : من كان يشتم؟ قال , كان يشتم علي بن أبي طالب. 2. لا رحم الله و لا صلى عليه ان كان يشتم عليا او أحدا من أصحاب النبي عليه السلام.
Nâsıbî	خالد بن عبد الله بن يزيد بن أسد بن كرز بن عامر البجلي	ابو القاسم, ابو الهيثم	126	Şam Bölgesi	Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd ondan hadis rivayet etmiştir	كان رجل سوء , و كان يقع في علي بن ابي طالب.
Râfızî- Şîî	يونس بن خباب, الأسدي مولا هم, الكوفي	أبو حمزة , ويقال , أبو الجهم	140	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce ondan hadis rivayet etmiştir.	1. كان يترفض. 2. رجل سوء , كان يشتم عثمان. 3. ليس بثقة, كان يشتم لأصحاب النبي عليه السلام, ومن يشتم أصحاب النبي عليه السلام ليس بثقة. 4. ضعيف. 5. يونس بن خباب فوق الشيعي.
Râfızî- Şîî	عبد الله بن عبد القدوس التميمي السعدي	ابو محمد, ابو صالح, ابو سعيد	190-181	Kufe	Kütüb-i sitte müelliflerinden Buhârî (tâlik) ve Tirmizî, Abdullah'dan hadis rivayet etmiştir.	ليس بشيء , رافضي خبيث.
Aşırı Şîî	تليد بن سليمان المحاربي	ابو سليمان, ابو ادريس	190	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinden yalnızca Tirmizî ondan hadis rivayet etmiştir.	كذاب, كان يشتم عثمان, و كل من يشتم عثمان , طلحة, أحدا من أصحاب النبي عليه السلام دجال لا يكتب عنه و عليه لعنة الله و الملائكة و الناس أجمعين. ليس حديثه بشيء. ليس هو بشيء.
Cehmî, Râfızî, Kaderî	ابراهيم بن محمد بن ابي يحيى, سمعان, الأسلمي مولا هم, المدني	ابو اسحاق	191	Medine	Kütüb-i sitte müelliflerinden İbn Mâce, İbrâhim'den hadis rivayet etmiştir.	لا يكتب حديثه كان جهميا رافضيا. كان كذابا وكان رافضيا ليس بثقة وكان و قدريا, و كان رافضيا. ليس بشيء. كذاب.

Cerh veya Terk Ettiği Dâî Râviler						
İtikâdî Mezhebi	İsmi	Künyesi	Vefat Tarihi	Yaşadığı Bölge	Kütüb-i Sitte Rivayeti	Yahya b. Maîn'in Değerlendirmeleri
Kaderî	النعمان بن المنذر الغساني، ويقال للخمى، الدمشقي البارقى	أبو الوزير	132	Dimeşk	Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvud ve Nesâî ondan hadis rivayet etmiştir.	سمعت أبا داود يقول، ضرب أبو مسهر على حديث النعمان بن المنذر. فقال له يحيى بن معين: وفقك الله. قال أبو داود: كان داعية في القدر، وضع كتابا يدعو فيه إلى قول القدر.
Mutezilî	عمرو بن عبيد بن باب، ويقال ابن كيسان، التميمي مولا هم، البصري المعتزلي القدرى الفارسى	أبو عثمان، أبو عمرو	140-145 arası	Basra	Amr'ın, Kütüb-i sitte'de rivayeti bulunmamaktadır.	1. ليس بشيء. 2. لا يكتب حديثه. 3. لا تكتب حديثه. قال: كان يكذب؟ قال: كان داعية إلى دينه. فقلت له: فلم وثقت قتادة وسعيد قال، كانوا يصدقون في حديثهم و لكم يكونو يدعون إلى بدعة.
Kaderî	الفضل بن عيسى بن أبان الرقاشى، البصري، الواعظ	أبو عيسى	141-150 arası	Basra	Kütüb-i sitte müelliflerinden İbn Mâce, Fadl'dan hadis rivayet etmiştir.	1. يحيى بن معين، كان قاصا، وكان رجل سوء. قلت، فحديثه؟ قال، لا تسأل عن القدرى الخبيث. 2. قدرى من رؤسائهم
Kaderî	مهدي بن هلال البصري	ابو عبد الله	171-180 arası	Basra	Kütüb-i sitte müellifleri Mehdî'den hadis rivayet etmemiştir.	مهدي بن هلال الكذاب، عدو الله، صاحب بدعة، كان يدعو الناس إلى بدعته.
Kaderî	عباد بن صهيب البصري الكلبي	أبو بكر	212- 200 arası	Basra	Kütüb-i sitte müellifleri, Abbâd'dan hadis rivayet etmemiştir.	1. ما كتبت عنه شيء. 2. هو أثبت من أبي عاصم النبيل. 3. سمعت يحيى يقول: ما كتبت عن عباد بن صهيب وقد سمع عباد بن صهيب من أبي بكر بن نافع وأبو بكر بن نافع قديم يروي عنه مالك بن أنس. قلت ليحيى: هكذا تقول في كل داعية لا يكتب حديثه إن كان قدريا أو رافضيا أو غير ذلك من أهل الأهواء من هو داعية. قال: لا يكتب عنهم إلا أن يكونوا ممن يظن به ذلك ولا يدعوا إليه كهشام الدستوائي وغيره ممن يرى القدر ولا يدعوا إليه.

Ta'dîl Ettiği Dâî Râviler						
İtikâdî Mezhebi	İsmi	Künyesi	Vefat Tarihi	Yaşadığı Bölge	Kütüb-i Sitte Rivayeti	Yahya b. Yahya Maîn'in Değerlendirmeleri
Aşırı Şiî-Dâî	عدي بن ثابت الأنصاري الكوفي الظفري الحافظ الواعظ	x	115	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinin hepsi Adî'den hadis rivayet etmiştir.	1. شيعي مفرط. 2. ليس به بأس إذا حدث عن الثقات. 3. سمعت المسعودي يقول: ما رأيت رجلا أقول بقول الشيعة من عدي بن ثابت.
Mürciî	عبد العزيز بن أبي رواد، ميمون، وقيل أيمن، وقيل أيمن بن بدر، المكي الخراساني، الأزدي مولا هم	أبو عبد الرحمن	159	Mekke	Kütüb-i sitte müelliflerinin hepsi ondan hadis rivayet etmiştir.	ثقة ، كان يعلن الإرجاء
Aşırı Şiî	جعفر بن سليمان الضبيعي، البصري، الحرشي مولا هم	أبو سليمان	178	Basra	Kütüb-i sitte müelliflerinden Buhârî ve Müslim ondan hadis rivayet etmiştir.	1. ثقة يتشيع ليس به بأس. 2. ثقة و كان يحيى بن سعيد القطان لا يكتب حديثه و كان عندنا ثقة. 3. سمعت ابن معين قال: سمعت من عبد الرزاق كلاما استدلت به على ما ذكر عنه من المذهب ، فقلت له: إن أستاذيك الذين أخذت عنهم ثقات ، كلهم أصحاب سنة ، معمر ، ومالك ، وابن جريج ، والثوري ، والأوزاعي ؛ فعمن أخذت هذا المذهب؟ قال: قدم علينا جعفر بن سليمان ، فرأيت فاضلا حسن الهدي ، فأخذت هذا عنه.
Kaderî	عبد الوارث بن سعيد بن ذكوان التميمي مولا هم، العنبري مولا هم، التنوري البصري	أبو عبيدة	180	Basra	Kütüb-i sitte müelliflerinin hepsi Abdolvâris'ten hadis rivayet etmiştir.	1. ثقة ، إلا أنه كان يرى القدر ويظهره 2. قلت ليحيى بن معين: عبد الوارث، قال: هو مثل حماد بن زيد في أيوب. قلت: فالتقفي أحب إليك أو عبد الوارث؟ قال: عبد الوارث، قلت: فابن عليّة أحب إليك في أيوب أو عبد الوارث؟ قال: عبد الوارث.

Kaderî	عمرو بن الهيثم بن قطن بن كعب الزبيدي القطعي البصري البغدادي	أبو قطن	200	Basra	Kütüb-i sitte müelliflerinden Buhârî hariç hepsi Amr'dan hadis rivayet etmiş, ayrıca Buhârî el- Edebü'l- müfred'te ondan hadis rivayet etmiştir	1. ثقة. 2. لم يكن به بأس ولكنه كان يتكلم في القدر و كان صدوقا.
Mürciî	عبد المجيد بن عبد العزيز بن أبي رواد الأزدي مولا هم ، المكي ، مروي الأصل	أبو عبد الحميد	206	Mekke	Kütüb-i sitte müelliflerinden Müslim Abdülmeccid'den hadis rivayet etmiştir.	1. عبد المجيد بن عبد العزيز أبي رواد ثقة كان يروي عن قوم ضعفاء وكان أعلم الناس بحديث بن جريج وكان يعلن الإرجاء. 2. عبد المجيد بن عبد العزيز كان والله ما عملت رجلا صدوقا سكتنا ان سنل عن شيء حدث والا فهو ساكت وكان من اعلم الناس بابن جريج. 3. كان عبد المجيد أصلح كتب بن علي، عن ابن جريج ففيل له كان عبد المجيد بهذا المحل فقال: كان عالما بكتب بن جريج إلا أنه لم يكن يبذل نفسه للحديث.
Aşırı Şîi- Dâi	الحسين بن الحسن الأشقر الفزاري	ابو عبد الله	208	Kûfe	Kütüb-i sitte müelliflerinden Nesâi, Hüseyin'den hadis rivayet etmiştir.	ذَكَرَ حُسَيْنًا الْأَشْقَرَ فَقَالَ: كَانَ مِنَ الشَّيْعَةِ الْمَغَالِيَةِ الْكِبَارِ ، قُلْتُ، وَكَيْفَ حَدِيثُهُ؟ قَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ . قُلْتُ: صَدُوقٌ؟ قَالَ: نَعَمْ ، كَتَبْتُ عَنْهُ عَنْ أَبِي كَدَيْثَةَ وَيَعْقُوبَ الْقُمِّيَّ.

Kaderî	قرط بن حريث البصري، مولى باهلة	أبو سهل	x	Basra	Kütüb-i sitte müelliflerinden hiçbiri ondan hadis rivayet etmemiştir.	1. قد سمعت منه و كان قدريا ثقتا. 2. قد كتبت أنا عنه وليس به بأس ولكن كان قدريا أتيناها إلى منزله فقال لنا نزهوا الله عن هذه المعاصي فدعانا إلى القدر فخرجت وكان مولى لباهلة قال يحيى وكان قرط هذا يقوم لرجل من المحدثين حديثه يعني يحيى أنه كان يخرج منه اللحن. 3. ليس به بأس كان ها هنا. 4. وعندي كتاب كتبه عنه وكتبت عن حجين عنه.
--------	-----------------------------------	---------	---	-------	---	---

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Büşra		YÜKSEL
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	C2		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	2021		Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi (Arapça, Tam Burslu)
Yüksek Lisans	2024		İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri (Hadis)
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
Araştırma Görevlisi	2022 -		İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
	Tarih İmza Adı Soyadı		12.06.2024 Büşra YÜKSEL